

1856

1916

Іван Франко

Іван Франко

19

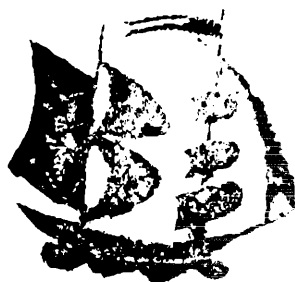
Обкладинка та обгортка П. П. Холодного

ІВАН ФРАНКО

ТВОРИ

Том XIX

З ЧУЖИХ ЛІТЕРАТУР
(ДРАМАТИЧНІ)

Видавниче Товариство
«КНИГОСПІЛКА»
Нью-Йорк 1960

Ivan Franko

WORKS

Volume XIX

Published by
KNYHO-SPIŁKA

New York 1960

ГОРДОН БАЙРОН

КАЇН

МІСТЕРІЯ В ТРЬОХ ДІЯХ

ОСОБИ МІСТЕРІЇ:

Мужчини: Адам, Каїн, Авель.

Жінки: Єва, Ада, Цілла.

Духи: Ангел господній, Люцифер.

Містерія (релігійна драма) „Каїн“ написана 1821 року
й присвячена автором Вальтерові Скотові.

ЗАМІТКА ПЕРЕКЛАДЧИКА

Хотячи зрозуміти основну думку „Каїна“, треба зважити його з двох боків: з психологічного й історичного. Мислячий, бажаючий знання й правди дух людський, поставлений серед таких людей і таких обставин, котрі ніяким способом не можуть придати йому сили і здібності до дальшого розвитку, серед людей або надломаних горем, як Адам та Єва, або вихованих у смирності та безмисній уягlostі авторитетам, як Авель та Цілла, — такий дух конечно мусить обридiti собі життя, що запирає перед ним вхід до знання, обридiti собі людей, будь вони й найближчі йому й найдобродушніші, мусить рватися думкою в безмір, мучитися всіми тими важкими питаннями, котрими від віків мучиться все чоловіцтво. Традиції релігійні, з котрими стрічається на кожному кроці, дразнять його, побуджують до безплodного мислення про рай та смерть, але при тім він невпинно розкриває всі їх суперечності й мучиться ними, не маючи ні сили ні вмілости настільки, щоб їх відкинути зовсім, а не можучи в них ніяким способом найти заспокоєння.

А тепер подумаймо собі, що станеться з тим чоловіком коли нараз отвориться перед ним вхід до пожаданного знання і він в одній годині зуміє обняти оком безмір світовий, зуміє вияснити собі минувшість і теперішність. Безконечний прилив нових вражень і понять оголомшить його. Він видить докладно, що це справді знання, котрего так бажав, — але він розчарований: знання те вказує йому тільки факти, голі, мертві факти, добутки потужних сил і впливів, котрим він підлягає, як найменший атом і як безмірне світове тіло. А він ждав указівок, успокоєння. Він не знає, що воно лежить у фактах, що поза ними його нема, що треба тільки вміти складати їх, щоб почути в душі убагороднюючий, піднеслий вплив правди. Його дух, що виріс під гнітом авторитету, мислить дедуктивно,

шукав насамперед „принципів“, „основ“, з котрих би міг усе виводити, а факти не дають їх, вони домагаються мислення індуктивного, до которого він ще нездібний. Це доводить його до розпуки, до проступку. Проступок надломить його тіло, затемнить його думку, але не зломить його духа, не вгне його під ярмо авторитету. Ось психологічне, глибоко правдиве й людське значіння „Каїна“.

Але при тім усім „Каїн“ — проява історична. Це мислячий чоловік двадцятих років нашого століття. Велика політична реакція того часу, страшний суспільний і розумовий гніт це ґрунт, на котрім він виріс. Найважливіші, найпіднесліші духові потреби чоловіка старанно придавлювались, а найслабше їх заявлення вважалося гріхом, проступком. Думка, скована кайданами „Святої спілки царів“, не могла розвиватись свободію і прогонялась, мов дикий звір. Наука після широких, хоч пустих, ідей XVIII віку звернулась до слідження малесеньких часток, спеціальностей і витривало, хоч поволі, громадила цінні матеріали на пізніше, але своїм сучасникам не могла ще дати нічого, а найменш усього — широкого світогляду, принципів і — успокоєння. Такі широкі погляди, конечні для життя, брались від мислителів вісімнадцятого віку, переважно від Руссо з одного, а Юма з другого боку. Скептицизм Юма — основна риса „Каїнового“ характеру.

А побіч цього болючого, вічно бажаючого й вічно невдоволеного духа якжеж пречудово ясніє зірка нової надії, ідеал жінчини, ідеал нової людськості — Ада. Любов до людей у неї безгранична й та любов, мов чудодійна ласка, рішає й розпутує всі труднощі, в котрих путається й мучиться Каїн. Мисль її, правда, не зовсім ще розвита, але сила любови додає мислі крил. „Хоч бог тебе покине, — я буду любити тебе!“ — ось той вершок, до которого підносить її безгранично ніжне чуття. Любов одним проблиском стрясав з неї пута авторитету, в котрих виросла і за котрими стоїть у початку драми, вона при кінці — тільки чоловік, вона не стане ніколи викидати Каїнові його діло, не стане винити його за його і свою недолю, як Адам винить Єву, — вона радше підопре його в дальшій праці думок і своєю щирістю постаравься загоїти, бодай по-части, глибоку його рану.

Іван Франко.

ПЕРША ДІЯ

А д а м.

Боже, премудрий, вічний, безконечий!
Ти, що з нічого всемогучим словом
На водах світло сотворив, о честь Ти!
Зі сходом сонця слава ти¹, Єгово!

Є в а.

Боже, Ти день назвав і день від ночі —
Передше нероздільні — відділив,
І води розігнав і через них
Сухую землю утвердив, — о, честь Ти!

А в е л ь.

Боже, Ти все, що видим², сотворив:
Вогонь і море, землю, воздух, день
І ніч і ті світила, що раз світло
Раз тінь приносять, а між ними й нас,
Щоб ми втішались вічнов³ їх красою,
Тебе і їх любили, — честь Ти, слава!

А д а.

Боже предвічний, Отче всього світа!
Ті найкращі, найліпші з твоїх творів,

¹ Ти—тобі (діялект.).

² Видим—видимо, бачимо (діялект.).

³ Вічнов—вічною (діялект.).

Над все любими, тільки не над Тебе —
Дай ми¹ любить Тебе і їх! О, честь Ти!

Ц і л л а.

Боже, що все—благословиш і любиш,
А прецінь² дав змії залісти й вигнать
З раю вітця і матір,—хорони нас
Від всього злого! Честь Ти, честь і слава!

А д а м.

Мій старший сину, Каїн, ти мовчиш?

Ка ї н.

Що маю говорити?

А д а м.

Помолись.

Ка ї н.

Чи ж не молились ви?

А д а м.

О, так, сердечно!

Ка ї н.

І голосно,—я чув вас добре.

А д а м.

Й Бог нас

Почує, надіюся твердо!

А в е л ь.

Аміль!

¹ Ми—мені (діялект.).

² Прецінь—адже.

А д а м.

Но ¹ ти, мій сину, чом нічо ² не говориш?

К а ї н.

Волю мовчати.

А д а м.

А чому волиш?

К а ї н.

Ніщо просить.

А д а м.

І дякувать нізачо?

К а ї н.

Нізачо.

А д а м.

Не живеш хіба?

К а ї н.

А вмерти

Хіба не мушу?

Є в а.

Ах, ось знов ті плоди

Заказаного дерева!

А д а м.

І знов

Ми кушаєм їх! Боже, чом радив

Ти дерево знання?

К а ї н.

Чом ви не їли

Із дерева життя? Тоді б нічо

Не погубило вас.

¹ Но—але (діялект.).

² Нічо—нічого (діялект.).

Адам.

О сину мій,
Не говори так, то змії слова.

Каїн.

Ну та й що в них? Змія сказала правду.
Було, бач, дерево знання, було
І дерево життя. Знання—добро
І життя—добро. Чи ж можуть бути злом
Обоє враз?

Єва.

Мій сину, ти так кажеш,
Як я казала грішна, ще заким
Ти вродивсь. Не відновлюй мого горя
Цими словами. Много я терпіла.
Хай же не бачу хоч свою дитину
Поза раєм в тій самій вражій сіті,
Що нас в раю обпутала! Вдовольюсь
Тим, що тут є. Коб¹ ми в раю те знали,—
Не гризся б ти тепер! Ох, сину мій!

Адам.

Но помолившись, ходімо кожне
До своєї праці,— не тяжка вона,
Та все ж конечна. Та земля дівича
Плід щедро родить і без много поту.

Єва.

Мій сину, Каїн,— глянь, ось як твій отець
Спокійний, тихий! Жий і ти, як він.

Адам і Єва відходять.

¹ Коб—коли б (діялект.).

Цілла.

Ти так не хочеш, брате мій?

Авель.

Пощо

Та хмара на чолі у тебе, Каїн?

Вона тобі нічого не допоможе,

Лиш гнів Предвічного на тебе стягне.

Ада.

О, Каїн любий,— чи й на мене ти
Гнівний?

Каїн.

Ні, Адо, ні! Я хочу сам
Остатись хвильку. Авель, в моїм серці
Болить щось,— але те мине! Йди, брате,
Наперед, я сейчас прийду. Й ви, сестри,
Ідїть, не стійте. Ви так ніжні, тихі,—
Нізащо гніватись на вас! Сейчас
Прийду.

Ада.

Як ні, то я прийду сюди,
По тебе.

Авель.

Брате, супокій небесний
Хай вкриє духа твого. Авель, Цілла й Ада відходять.

Каїн

сам.

Ось життя!

Роби! А для чого? Бо мій отець

В раю не всидівсь. Ціло мені до того?

Мене ще не було тоді,—не персь я
На світ, не люблю також сеї житні,
Яку тепер веду. Пощо отець
Змії і жінці дався на підмову?
А дався,—так защо ж мені терпіти?
І що за гріх? Таж дерево росло,—
Чом не для нього? А як ні,—пощо
Бог посадив го¹ близько нього, в раю
На самій середині? Вони на те
Усе одне лиш кажуть, як спитай їх:
„Бог так хотів, і добре так було!“
Хто зна, чи добре? Чи як Він всесильний,
То мусить бути й добрий? Я лиш овоч
Усього бачу,—а він страх гіркий,
І я го мушу їсти за гріх других.—
Но хто це там? До ангела подібний,
Понурий лиш, сумніший із лиця
Неземний дух. Но я—чого ж дрижу?
Чи ж боюсь більш його, ніж других духів,
Котрих щодень з мечем вогнистим бачу
При вході раю? Часто я круг нього
Смерком повзу, щоб глянути хоч раз
В той сад,—мою батьківщину правдиву,
Заким не вкриє ніч високі мури
І дерева святі, що зносять гордо
Вершки свої над стіни неприступні.
Меч ангелів огнистий не лякає
Мене; чого ж дрижу я перед тим,
Що йде сюда? Здаєсь від них він дужчий,—
Не менш хороший, та не так хороший
Як був, або міг бути: сум якийсь
Мутить його красу. Чи може бути?
Чи ж сум можливий не лиш у людей?
Но ось він!

¹ Го—його (діалект.).

Люцифер.
Смертнику!

Каїн. А ти хто, духу?

Люцифер.
Пан духів.

Каїн.
Що? Пан духів,—і ти духів
Покинув і тут з порохом говориш?

Люцифер.
Я знаю мислі, що той порох мислить,
Я друг його і жаль мені його.

Каїн.
Що, мої мислі знаєш?

Люцифер.
А хіба це
Не мислі всіх, котрі спосібні мислить?
Це ж іменно безсмертна часть твоєї
Істоти мислить!

Каїн.
Як? Безсмертна часть?
Про те не знаю. Нерозумний батько
Не скоштував із дерева життя,
А лиш із дерева знання вкусив
За швидко, через матери намову,
А плодом цього—смерть.

Люцифер.
Вони збрехали.
Ти будеш жити.

Каїн.

Я й живу, но лиш
На те, щоб умерти; і не бачу
В життю нічо, про що бим¹ смерти мав
Боятись. Тільки вроджений наклін,
Гидкий, але непоборимий потяг
Держить мя² при життю. Усе ми збридло,
І сам я збрид собі, а вмерти годі.
Так я живу. О, радше б я не жив ніколи!

Люцифер.

Живеш і мусиш вічно жить! Не вір,
Що прах цей, із котрого ти повстав,
Що це життя! Він щезне, ти останеш
Таким, як є.

Каїн.

Таким? Чому не більшим?

Люцифер.

Може таким, як ми.

Каїн.

Які ж ви?

Люцифер.

Вічні.

Каїн.

Щасливі ви?

Люцифер.

Ми сильні.

¹ Бим—би я (діял.).

² Мя—мене (діял.).

Каїн.

А щасливі?

Люцифер.

Ні! Хіба ж ти щасливий?

Каїн.

Щасливий бути? Глянь на мене! Як я можу

Люцифер.

Бідна

Пилино,—думаєш, що ти нещасна!
Ти!

Каїн.

Я нещасний! Але ти, з усею
Твоєю силою, хто ти такий?

Люцифер.

Я тим хтів бути, що тебе створив,—
Я б не таким тя¹ був створив, як єсь².

Каїн.

Ти наче Бог, і майже...

Люцифер.

Я не Бог.

Невдалося мені зробитись богом,—
Остану тим, чим я на правду є!
Він побідив, нехай панує.

Каїн.

Хто?

¹ Тя---тебе (діял.).

² Єсь — єси.

Л ю ц и ф е р.

Той, що Адама сотворив і землю—

Каїн.

І небо й все, що є в нім. Чув я часто
Це в піснях ангелів, в молитвах батька.

Л ю ц и ф е р.

Вони моляться й співають так, бо мусять,—
А ні, то стануть тим, чим серед духів
Я, а чим ти серед людей.

Каїн.

А чим ми?

Л ю ц и ф е р.

Ми душі, що свою безсмертність чуєм,
Ми душі, що всесильному деспоту
В лице предвічне глядимо і сміло
Говорим: „зло твоє добром не буде!“
Він сотворив нас — сам те каже, я
Не знаю і не вірю — но не може,
Раз сотворивши, умертвити нас,
Бо ми безсмертні;—так, він цього хоче,
Щоб мучить нас! Лишім Го! Він великий,
Но в своїй величі не щасливіший,
Ніж ми в борбі. Чи ж доброта зло творить?
А що Він сотворив крім зла? Лишім го!
Хай з свого трону, в безмірі самотний,
Світи Він творить, щоб не так його
Давила вічність безконечно довга
І непроглядна, сіра самота!
Хай сіє зорі!—Адже ж Він один
Тиран незнівещимий, необнятий.

Як би він міг ся знищити¹, — це було б
Для нього щастя більше від всіх щасть,
Які він другим уділив! Нехай
Панує й сам ще множить своє горе!
В людей і духів є хоч співчуття:
Ми разом терпимо,—і наші муки,
Хоч незлічимі, через те лекшають.
Но Він,—всесильний, а нужденний! Творець,
А в горю! Вічно лиш творити мусить.
Раз-в-раз творити!..

Каїн.

Ти таке говориш,
Як ті гадки, що здавна, мов крізь сон,
І в мене мелькали. Не міг ніколи
Я погодити те, щом бачив, з тим,
Щом чув. Отець і мати вповідали
Про змії, дерева, овочі: я бачу
Вхід того, що вони раєм звать — при нім
З мечем вогнистим ангел—вартовий,
Що не впуска мене ні їх; я чую
День-в-день утому і гадки пекучі,
І бачу світ, серед котрого я
Немов щезаю; а гадки у мені
Встають такі, що, бачиться, могли би
Перемочи весь світ. І думав я сам в собі:
Це я лиш так нещасний. Батько мій
Надломаний, і мати вже забула
Про жадобу знання, що не боїться
Й прокляття вічного. Мій брат хлопчина,
Пастух хороший, з своєї череди
Всі первачки жертвує тому, що
Сам наказав землі — давать нам плоди
Без поту. Цілла, наша рання пташка,

¹ Ся знищити—знищитися (діял.).

Виспівує подяку богу. Навіть
Моя сердечна, люба жінка, Ада,
Не розуміє тих думок, що так
Давлять мене. Ніколи не стрічав я
Істоти, щоб була мені подібна.
Нехай і так! Волю здружитись з духом!

Люцифер.

Якби не був ти вже готов душею
Для моєї дружби, ніколи б я
Не став перед тобов¹, як стою ось.
Досить було б змій, щоби тебе
Підмовить так як матір.

Каїн.

Га, то ти це

Підмовив матір?

Люцифер.

Я не підмовляю
Нікого,—тільки вказую щò правда.
Чи ж не було то дерево знання?
А дерево життя хіба ж було
Без плодів? Чи ж наказував я Єві
Не їсти з нього? Я хіба всадив
Заказані ті дерева близь них,
Невинних і в невинності цікавих?
Ні, я би був богів із вас зробив!
Це сам Він вигнав вас, для того вигнав,
„Щоб ви не з'їли з дерева життя
І не були б богами,—так як ми!“
Хіба ж це не Його слова?

¹ Тобов—тобою (діялект.).

Каїн.

Його, Його, —
Я чув їх так від тих, котрі їх чули
У громах.

Люцифер.

Хто ж тут демон був? Чи той,
Котрий життя не дав вам? Чи знов той,
Що був би вічне вам життя вділив,
І щастя, силу і знання?

Каїн.

О, щоб вони
Були з обох дерев вкусили плодів,
Або не тикали їх зовсім!

Люцифер.

Що ж,
Один вже ваш, а другий буде ваш.

Каїн.

Як?

Люцифер.

Будьте тим, чим єсте вже — його
Противниками. Духа не уб'є
Ніяка сила, скоро дух той хоче
Тим бути, чим повинен — осередком
Цілого світа. Він повстав на те,
Щоб панувать.

Каїн.

То це не ти звів Єву?

Люцифер.

Я? Бідний праху! А пощо? І як?

Каїн.

Вони говорять: та змія, то дух був.

Люцифер.

Хто „вони“? Тамтой не записав так цього,—
А Він, гордий, фалшивити не стане;
То лиш великий людський страх і гордість
Дрібна складає власну низьку слабість
На духів. Змій був змій, нічого більше,—
Але й не менше, як вони самі:
З природи порох, як вони, но мудріший,
Бо перемовив їх і бачив, що
Знання затруло їх дрібну утіху.
Чи ж я би зичив¹ вид істот смертельних?

Каїн.

Но був же демон в тій змії якийсь?

Люцифер.

Ні, — вона лиш в Єві демона збудила
Язиком своїм хитрим. Я ти² кажу:
Змія була не що більш як змія.
Спитай хоч ангела, що стереже
Дерев таємних. Може, як пройдуть
Літ тисячі над нашими кістками,
Колись який син тих будучих літ
Пристроїть³ в казку гріх той і надасть
Мені той вид, котрим я бриджуся,
Як бриджусь всім, що перед Тим ся⁴ хилить,
Котрий на те лиш сотворив істоти,
Щоб догодити власній гордоті.
Ми видим правду і все правду кажем.

¹ Зичив—позичив.

² Ти—тобі (діял.).

³ Пристроїти—приоздобити, прикрасити.

⁴ Ся хилить · хилиться (діял. форма).

Твої безумні родичі змія
Послухали і впали. Пощо ж духам
Зводити їх? І що в тіснім тім раю
Було таке, щоб зависть в нас збудило,
В духах, що світ ввесь... Та що то й казати—
Ти ж цього всього розуміть не можеш
Помимо дерева знання.

Каїн.

Но все,

Що про знання ти кажеш, рад я знати,
Бажаю знати, і спосібний¹ знати.

Люцифер.

І маєш смілість бачити?

Каїн.

Стрібуй²!

Люцифер.

Побачить смерть?

Каїн.

Ніхто ще її не бачив.

Люцифер.

А прецінь всіх вас жде вна³.

Каїн.

Батько каже,
Що вона страшенна; мати слізьми плаче,
Як лиш згадать про ню, а Авель зносить
До неба очі; Цілла похиляєсь,

¹ Спосібний—спроможний, здібний.

² Стрібувати—попробувати.

³ Вна—вона.

Молитви шепчучи, а Ада тихо
Глядить на мене.

Люцифер.

А що ж ти?

Каїн.

Мене

Палять, далять несказані гадки,
Як лиш почую про ту смерть всесильну,
Котрої, здаєсь, ніхто з нас не уйде.
Скажи, мож¹ з нев² боротись? Хлопцем ще
Боровся я для забавки із львом
Аж поки, ревучи, не втік ми³ з рук.

Люцифер.

Вона без тіла, але всі тіла,
Що зродились з землі—пожре.

Каїн.

Ах? Я

Гадав, що вона жива. І як вона може,
Не живучи сама—життя пожерти?

Люцифер.

Спитай нищителя.

Каїн.

Кого?

Люцифер.

Ну, Творця! Зви Го⁴

Як хоч. Він сотворив на те, щоб нищить.

¹ Мож—можна.

² З нев—з нею.

³ Ми—мені.

⁴ Зви го—зови його (діял.).

Каїн.

Не знав я цього, но і сам так думав,
Як вчув про смерть. Що вна таке—не знаю,
Но, бачиться, страшне щось. Часто дивлюсь
В пусту нічну пільму,—визираю
Її, а як побачу в пільмі тінь
Від мурів раю, а з-за неї блиск
Від ангельських мечів,—наслухую
Тривожно, чи не йде вна: но враз
З тривогою й тоска давить ми серце—
Пізнати, що я так тривожить. Але годі.
І відвертав я втомлені очі
Від рідного, утраченого раю
До тих світил над нами в синяві.
Вони такі хороші! Чи й вони вмируть?

Люцифер.

Може й умруть,—но вас переживуть.

Каїн.

То добре! Я не хтів би смерть їх бачить,
Я так їх люблю! Що це—смерть? Я боюсь
Її, і чую щось страшного в ній,
Но що,—не знаю. Всі ми їй підпадем
І злі і добрі. Кажуть, що вна—зло;
Що це—зло?

Люцифер.

Стати порохом назад.

Каїн.

А мож це чути?

Люцифер.

Не вповім ти того,
Бо я не знаю смерти.

Каїн.

Будь я глина
Спокійна—це ж не було б зле. Бодай я
Не був ніколи нічим більш.

Люцифер.

Мізерне
Бажання! Сам Адам бажав щось більше:
Знання!

Каїн.

Но не життя! Бо для чого ж не рвав
Плід з дерева життя?

Люцифер.

Не мав коли вже.

Каїн.

Нещасний блуд! Було насамперед
Той плід зірвати! Но заким знання
Вкусив,—не знав про смерть. І сам я, ах!
Її не знаю, а однак боюсь,
І боюсь, сам не знаючи чого.

Люцифер.

А я все знаю і нічого не боюся.
Знання, то лік.

Каїн.

О, дай мені знання.

Люцифер.

Дам, но за одну вимінку.

Каїн.

Кажі!

Люцифер.

Впадь ниць, узнай у мені свого пана.

Каїн.

Ти не той пан, котрого чтить мій батько?

Люцифер.

Ні!

Каїн.

Ти йому подібний?

Люцифер.

Ні! Ні в чім

Не схожий з ним і бути не хочу! Рад я
Чимсь вищим бути, нижчим, всім, лиш тільки
Не спільником Його, ані слугою.
Я сам живу, но я великий. Многі
Мені підвласні, — більше ще їх буде:
Будь одним з перших ти.

Каїн.

Ніколи досі

Не кланявсь я Богу батька мого,
Хоч брат мій Авель часто мя благав,
Щоби-м ураз з ним жертву му приніс.
Пощо ж ми кланятись тобі?

Люцифер.

Ніколи

Не кланявсь ти Йому?

Каїн.

Я ж ти казав.

Чи ж ще казати ти? Сам хіба не знаєш?

Люцифер.

Хто Йому не кланявся, кланявся мені.

Каїн.

Не кланявся я Йому й тобі не вклонюсь.

Люцифер.

Но все ж ти мій слуга. Вже тим ти мій став,
Що не вклонивсь Йому.

Каїн.

І що ж ми з того!

Люцифер.

Це визнаєш тут і — там.

Каїн.

Відкрий ми тільки
Тайницю мого суття.

Люцифер.

Ходи,

Куди тя поведу.

Каїн.

Но я йти мушу
Орати поле, — бо прирік єм —

Люцифер.

Що?

Каїн.

Зібрати перші плоди.

Люцифер.

А пощо?

Каїн.

Враз з Авелем на вітвар їх зложити.

Люцифер.

Ти ж мовив, що ніколи досі ще
Не кланявсь Тому, що тя сотворив?

Каїн.

Так, — але Авель конче упросив мя...
Його це жертва радше, не моя, —
І Ада —

Люцифер.

Чо ж¹ ти став?

Каїн.

Моя сестра,
Враз роджена зо мнов, з одного лона, —
З сльозами вимогла на мні ту жертву, —
А я волю вклонитись, впасти ниць
Перед кимбуть, ніж бачить її сльози.

Люцифер.

Ну, добре, — то ж ходи зо мнов.

Каїн.

Піду.

Ада входить.

Ада.

Мій брате, — я по тебе йду. Година
Утіхи й спочинку надійшла, —
Вона гірка нам, як тебе нема.
Ти нині не робив нічо, — но я
Зробила все за тебе. Спілі плоди

¹ Чо ж — чого ж.

Пишаються, як світло золоте.
Ходи!

Каїн.

Не бачиш?

А да.

Бачу ангела.

Чимало бачила-м їх; може хоче
Спочити з нами, — то приймем го¹ щиро.

Каїн.

Він не такий, як ті, котрих видаєм.

А да.

Або ж є й інші? Все одно, — приймем го,
Як і тамтих. Вони гостили в нас, —
Чи хоче й він?

Каїн

до Люцифера.

Будеш наш гість?

Люцифер.

Ти будеш

Мій гість.

Каїн.

Я піду з ним.

А да.

Покинеш нас?

Каїн.

Так.

А да.

І мене?

¹ Го—його (діял.).

Каїн.

О, Адо, люба!

Ада.

Я

Піду з тобою.

Люцифер.

Їй не мож іти.

Ада.

Хто ти, що серце відрива від серця?

Каїн.

Він — бог.

Ада.

І злий так говорив — і звів.

Люцифер.

Не він звів, Адо! Чи ж не було, справді,
Це дерево знання?

Ада.

Так, нам на горе!

Люцифер.

Знання — то горе; змій, значить, не звів вас;
А коли звів, то тільки правдою, —
А правда все сама собов — добро.

Ада.

Но все, що ми відтак пізнали, — тільки
Нещастя приносило нам: з раю
Прогнав нас Бог — терпіти мусим
Страх і утому, біль і гризоту,
Жаліти того, що пройшло, — а того,

Що не прийде ніколи — сподіватись.
Не йди з тим духом, Каїн! Все зноси,
Як я, люби мене, як я тя люблю!

Люцифер.

Більш ніж вітця?

Ада.

Так! Ію хіба ж це гріх?

Люцифер.

Ще ні. Но буде! Твоїм дітям вже
Гріхсм буде.

Ада.

Моя дочка не сміла б
Любити Еноха, свого брата?

Люцифер.

Так як ти Каїна,—не смітиме.

Ада.

О, Боже, вни не мали би любитись,
Ні плодити люблячихся істот?
Хіба не ссали вни з моєї груди?
Чи він, отець їх, не родивсь зі мною
В одній годині із одного лона?
Чи ж ми не любимся? А множачись,
Чи ми не збільшуєм число істот,
Що будуть ся любить, як ми їх любим?
Зваж, Каїн, на любов мою, не йди
З тим духом,—це не є приятель наш!

Люцифер.

Гріх, про котрий говорю—не мое
Це діло; він не гріх для тебе, тільки
Гріхом буде потомкам твоїм смертним.

А да.

Що то за гріх, що не є гріх сам в собі?
Чи побічні обставини рішають,
Що гріх—а що добро? Як так, то ми
Раби—

Люцифер.

Рабами й вищі є від вас;
А більші від тих вищих були б ними,
Як не воліли б свободу і муку
Над гладку гніль улеглости й покори
Посеред співів, арф і самолюбних
Молив до Всемогущого, тому лиш,
Що Він всесильний,—і то не з любови,
Ні, з самолюбства і страху!

А да.

Всесильний

Враз і ласкавий мусить бути.

Люцифер.

Видно,—

Бо з раю вигнав вас!

А да.

Не підводи мя,

Злий духу, красотою своїх слів!
Як змій—ти гарний і як змій фалшивий!

Люцифер.

Кажі: правдивий! Запитай лиш Єву:
Хіба ж не знає вона, що зле, що добре?

А да.

О, мати, мати! Ти зірвала овоч
Згубніший для потомків, ніж для тебе.
Ти ж молодість бодай в раю прожила,

Невинна і щаслива, посеред
Щасливих духів; ми, твій рід, не знаєм
Райського щастя й окружені
Демонами, що зводять нас у пропасть
Словами Божими, і власними
Цікавими, неситими думками,
Так як тебе звела змія в щасливій
Необачній, дитинній сліпоті!
Мій ум безсильний проти вічного,
Сильного духа цього; я не можу
Ненавидіти го; гляджу на нього
З розкішною тривогою, а прецінь
Від нього не втікаю; потяг сильний
В його очах приковує мій погляд
Тремтячий до його лица; мені чогось лячко,
А прецінь щось мов тягне мя до нього
Все ближче, дужче! Ох, рятуй мя, Каїн!

Каїн.

Чого ти боїшся? Це не є дух злий.

Ада.

Не Бог він і не божий... Херувимів
І серафимів бачила-м¹,—но він
Не те, що вни.

Каїн.

Є ще сильніші духи,
Архангели!

Люцифер.

Є ще й від них сильніші.

Ада.

Но не святіші.

¹ Бачила-м—я бачила (діялект.).

Люцифер.

Як неволя і святість
Одно,—то не святіші.

Ада.

Сераф більше любить, херувим більш знає.
Сесь¹ певно херувим, бо він не любить.

Люцифер.

Коли ж хто більше знає, той не любить,—
То він не любить, бо все знає; Його тож
Не може той любити, хто го знає.
Коли знаючий херувим менш любить,
То серафим люб'ячий—нич² не знає.
Що це одне несхідне з другим, видно
Із кари твого батька—за знання.
Любов або знання—оце єдиний
Твій вибір. Батько вибрав: у страсі
Служити Богу.

Ада.

Каїн, вибирай любов!

Каїн.

За тебе, Адо, я не вибираю;
Зо мнов родилась ти,—крім тебе я
Нічо не люблю.

Ада.

А вітця, а матір?

Каїн.

Чи вни любили нас, їдючи овоч,
Що всіх нас вигнав з раю?

¹ Сесь—цей.

² Нич—нічого.

А да.

Нас тоді ще
На світі не було; а хоч би й так,—
Чи ж не любить нам їх і наші діти?

Каїн.

Малого Єноха й його сестричку!..
Коби я знав, що вни будуть щасливі,
Я би напів забув--та ні, в сто поколіннях
Забути цього годі! В-вік буде
Проклята пам'ять того, хто в одній
Годині зарід людськості і горя
Засіяв. Наші родичі зірвали
Знання плід і гріха,—та не досить
Було їм свого горя,—сплодили
Мене,—тебе,—і тих живих кількоро
І тих неpolіченних, незлічимих
Мілійони, миріади, що ще прийдуть,
Щоби в наслідстві від віків наросле
Прийняти горе; я—отець їх горя!
Краса вся й любов твоя й моя,
Всі хвилі розкоші, всі любі дні,
Все, що ми любим в собі, в дітях наших
Лиш нас і їх по многих чи не многих
Літах у гріх і муку заведе,
І в смерті лютої обняття! О,
Збрехало дерево знання! Згрішивши,
Повинні б ми хоч знати все, що треба,—
Значить, і смерть. А що ми знаєм? Те лиш,
Що ми нещасні! Чи було аж тра
Змії та овочу, щоб те пізнати?

А да.

Я нещасна, Каїн, коб лиш ти
Щасливий був...

Каїн.

Будь ти сама щаслива;
Я не бажаю щастя, що мене
Понижує.

Ада.

Сама — щасливов бути?
Не можу і не хочу. Но з ріднею,
Здаєсь, була б щаслива, мимо смерти,
Котрої не лякаюсь, бо не знаю.
Хоч, кажуть, вна — мара якась понура.

Люцифер.

Сама, значить, не була б ти щаслива?

Ада.

Сама — щаслива? Боже, хто ж сам може
Щасливим бути й добрим? Самоти я
Боюся, мов гріха, і проганяю
Її думками про дітей, братів
І родичів.

Люцифер.

А отже Бог твій — сам!
Чи він щасливий? В самоті — чи добрий?

Ада.

Не сам він! Щастя ангелів, людей
Від нього йде, — і він щаслив їх щастям.
Найбільша розкіш других веселити.

Люцифер.

Спитай вітця про ту велику радість, —
Спитай ось брата і свої думки,
Чи вни спокійні?

А да.

Ні! — А ти? Ти з неба?

Люцифер.

Ні, я не з неба. А пощо і відки
Тото захвалене загальне щастя,
Спитай Його, великого, святого,
Живого творця! Він лиш сам те знає,
І він мовчить. Ми мусимо терпіти,—
Дехто противиться Йому — се пусто,
Як кажуть ангели,—но таки варто,
Бо ліпшого й почати ніщо. В духа
Є погляд бистрий,—швидко найде правду,
Як ваше око, смертники, сейчас
В блідій небесній синяві знаходить
Зірницю ясну, що звіщає день.

А да.

Я люблю її, вона така хороша.

Люцифер.

А д'ній не молишся?

А да.

Отець ся молить
Одному невидимому Богу.

Люцифер.

Но все ж то краще представлять собі
Невидимого в видимім.

А да.

Отець

Говорить, що самого Бога бачив,
Котрий його і матір сотворив.

Люцифер.

А ти го бачила?

А да.

Лиш в його творах.

Люцифер.

Але самого?

А да.

Ні, лиш у вітці,

Що на його створений подобу,
У ангелах, тобі подібних, тільки
Ясніших, хоч не так хороших, сильних,
Як ти. Мов ясний тихий південь, світом
Облиті вни; а ти подібний радше
До ночі ясної, що в довгі, білі
Хмар пасмуги пурпурне небо вбере,
І незглибимим морем зізд засіє.
І блискотять вони на темнім зводі,
Немов би кожна хтіла сонцем стати,
Пречудні, незлічимі,— і манять
Нам серце з груди, блиск ллють так лагідний,
Що аж до сліз мя зворушують; і ти, так
Здаєсь, що ти нещасний; не роби й нас
Нещасними! Бач,— плачу за тобою!

Люцифер.

Плач, плач! Сліз море попливе!

А да.

Від мене?

Люцифер.

Від всіх.

А да.

Яких всіх?

Люцифер.

Від тих мільйонів
І міріад, що всю безлюдну землю
Заселять і все пекло наповнять,—
А з твого лона вийдуть!

Ада.

Каїн, Каїн,—

Він проклинає нас!

Каїн.

Цить, хай говорить!

Я з ним піду.

Ада.

Куди?

Люцифер.

В такі місця,
З котрих поверне за годину, но
Пізнає більше, ніж за много літ.

Ада.

Хіба ж це мож?

Люцифер.

Хіба ж не сотворив
Ваш Бог цей світ і всі світи в кількох днях?
А я, що помагав йому
При творінню, хіба ж усі ті твори
Не зможу показати за годину?

Каїн.

Веди мя!

Ада.

І він верне за годину?

Люцифер.

Так. Час не є пан наших діл: всю вічність
Ми можем збити у одну годину,
Годину в вічність можем роздовжити.
Під земну міру не підходять духи,—
Но, годі вже. Ходи зо мною, Каїн.

Ада.

А верне він?

Люцифер.

Не бійся, жінко, верне,—
Єдиний, перший і послідній з смертних,
Крім ще одного — вернеться живий
З тих місць до тебе, щоб тамті німі,
Пусті світи народом заповнити,
Так як цю землю,—бо тепер ще мало
Там мешканців.

Ада.

Де ж мешкання твоє?

Люцифер.

В просторі світа. Де ж би мало бути?
Там де твій Бог, або твої боги,—
Там я. Усього часть моя: життя
І смерти, вічності й часу, землі
І неба й того, що ні небо, ні
Земля, а півне тих, що заповняли
Або заповнять ще і небо і землю,—
Це все,—мій дім! Де він пан, там і я,—
А де я пан,—там він не мав місця!
Якби не був я тим, чим вам говорю,—
Чи ж міг би-м бути тут? Та ж ангели
Його близь нас.

А д а.

Вони й тоді були,
Як змій до Єви говорив.

Л ю ц и ф е р.

Ти, Каїн,
Рішивсь. Знання бажаш—я ти дам
Знання й без овочу, котрий би міг
Єдине те добро твоє згірчити,
Яке лишив ти¹ Сильний. Ну, ходім.

Каїн.

Веди мя, йду. Люцифер і Каїн відходять.

А д а.

Мій брате! Каїн! Каїн!

¹ Ти—тобі.

ДРУГА ДІЯ
І
ПРОСТІР УСЕСВІТНІЙ

Люцифер. Каїн.

Каїн.

Іду воздухом, а не паду, но боюсь
Упасти.

Люцифер.

Здайсь на мене, то тя воздух
Понесе, бо я цар його.

Каїн.

Но чи
Я не згрішу за тебе перед Богом?

Люцифер.

Вір, а не впадеш! Сумнівайсь—а згинеш!
Так би сказав тамтой Бог, що мене
Зве „демоном“ при своїх ангелах;
А ті повторюють це при мізерних,
Незрячих творах, що, крім своїх змислів
Тісних, нічим дійти не можуть правди,—
І хиляться вни перед кожним словом,
Яке лиш вчують; не розглянуть, чи
Вно зле, чи добре. Я таким ся бріджу.
Чи кланяйсь ми, чи ні,—а все ж побачиш

Світи поза маленьким твоїм світом.
Я не буду тортурами карати
Твій сумнів, що ся пре з гряниць тісних.
Прийде ще час, що, на кількох краплинах
Води імчачись, скаже чоловік
До другого: „Вір в мене і імчись
На водах!“—і той ступить на-безпечно
По хвилях. Я не стану ти казати:
„Вір в мене, або гинь!“ Лети зо мною
Враз через бездну світа; я ти вкажу
Те, що не зможеш заперечити:
Світи минулі, нинішні й будучі.

Каїн.

Га, демоне, чи боже,—будь, хто будь ти,—
Чи це земля он?

Люцифер.

Що ж, не пізнаєш
Землі, з котрої зроблений твій батько?

Каїн.

Це справді вна? Те синє колісце,
Що котиться в просторі, з другим, менчим
Кружком—до місяця подібним? Це ж
Той рай? Де мури, сторожі його?

Люцифер.

Вкажи ми, де рай?

Каїн.

Як же ж мож? Між тим,
Коли мов промінь сонця ми мчимось,
Вна меншає, дрібнішає, щезає,
Розсвічується світлом, наче кругла
Дрібна зоря, яких мілійони-м бачив,

Круг раю блудячи. Здаєсь, чим далі
Ми відлітаєм—що ті дві змішались
З безліком других зір, що вкруг нас,
І побільшили їх число собою.

Люцифер.

А як би ти знав, що світи є більші
Від твого світа, що на них живуть
Істоти більші і число їх більше,
Ніж пилинок там на землі, і якби
Пилінка кожна мала жизнь і душу,
Жила і гибла і терпіла,—що ж би
Тоді ти думав?

Каїн.

Я б гордивсь своїм
Знанням.

Люцифер.

А як би те горде знання
Було закуте в підлу, грубу глину,
І як би дух твій вгору персь, до світла,
А тіло путало його в мізерних
Низьких потреб гидкі кайдани? Як би
Твоя найбільша розкіш показалась
Униженням і привидом брудним,
Що тіло жре і духа, і манить тя
Новії тіла плодити і душі,
Що слабші, нужденніші ще від тебе?

Каїн.

Духу, не знаю смерти я, но-м¹ чув
Від родичів, що вна страшне щось, що
Це спадщина гірка, що нам дісталась
Від них ураз з життям. Но скоро правда

¹ Но-м—але ж, але я (діял.).

Те, що ти кажеш, (а я чую в собі
Важку, хоч темну муку тої правди),
То вбий мя! Бо давати тим життя,
Котрі терпіти лиш будуть і мерти,
Та ж це значить—розплоджувати смерть,
Множити горе.

Люцифер.

Але ти не зчинеш
Зовсім; одно щось житиме раз-в-раз.

Каїн.

Цього не сказав Тамтой вітцю,
Коли го з раю виганяв, з клеймом
Прокляття на чолі. Но хай пропаде,
Що є смертельне в мені, щоб я впрочім
Таким, як ангел, ставсь.

Люцифер.

Я ангел; хочеш

Таким, як я, зробитись?

Каїн.

Я не знаю

Тебе, лиш тільки знаю, що ти сильний.
Ти вказуєш ми те, чого не може
Моя вся сила досягнуть. А прецінь
То ще за мало для бажання мого.

Люцифер.

Чого ж бажає те горде бажання,
Таке горде, що аж із червяками
У пилі¹ риєсь?

¹ Пиль—пилюга, порох.

Каїн.

Чого ж ти, так сильний,
Ти, що природу, вічність обняв духом,—
А все ж нещасний?

Люцифер.

Я такий, як бачиш.
Проте й тебє питаюсь, чи хотів бись
Безсмертним бути?

Каїн.

Ти ж сказав, що мушу
Безсмертним бути. Досі цього я
Не знав. Но як вже мушу, то навчи мя,
Чи в щастю чи нещастю, но вперед
Свою безсмертність чути.

Люцифер.

Заким я ще
Прийшов до тебе, ти вже вмів це.

Каїн.

Як?

Люцифер.

Ти мучивсь.

Каїн.

Чи ж та мука буде вічна?

Люцифер.

Побачиш — ти і всі тобі подібні.
Но глянь, чи це не красота?

Каїн.

О, чудний,
О, незглибимий світе! О, ви стада
Блискучих незлічимих зір! Скажіть,

Що ви? Що та блакїтна бездна, етер
Бездонний, у котрїм пливете ви,
Як листя зісхле я видав пливуче
На кришталювих хвилях райських рїк?
Чи ваша путь означена, чи, може,
Мчитесь ви слїпо в воздушнїм просторї
В безмїрну даль, для думки недостижну,
Що духа безконечнїстю п'янить?
О, Боже! О, боги, чи хто ви будь там,—
Як ви хорошї! Як хорошї дїла,
Чи власнї тїла вашї тї, чи що це!
О! дайте вмерти ми, як мруть атоми,
(Коли вни мруть), або пізнати вас,
Всю силу і мудрїсть вашу! Ох, ти, духу,
Убий мя, або дай поглянуть зблизька!

Люцифер.

Чи ж це не близько? Глянь назад на землю.

Каїн.

Де вона? Нічо не бачу, тільки безлїк
Світел.

Люцифер.

Он там.

Каїн.

Не бачу її.

Люцифер.

Ади,

Вона блищить.

Каїн.

Он, то?

Люцифер.

Так!

Каїн.

Що ти кажеш?

Я бачив часто вогняні мушки,
Вночі в хашах та на луках зелених
Літали вни, а блиск їх був ясніший,
Як того світа блиск, що носить їх.

Люцифер.

Ти бачив і мушки й світи однако
Хороші і ясні;— що ж про них гадаєш?

Каїн.

Вни гарні — кожне в своїм власнім крузі,
А ніч обом їм додає краси —
Дрібонькій мушці золотій у гаю,
І зорям вічно в безмірі імчачим,—
Значиться, ніч їх водить.

Люцифер.

Але як?

Каїн.

Оце вкажи ми.

Люцифер.

А глядіть посмієш?

Каїн.

Або я знаю, чи посмію! Досі
Все, щось¹ вказав ми, смів я оглядати.

Люцифер.

Ходи ж. А що хоч бачить, чи безсмертні
Чи смертні річі?

¹ Щось—що ти (діял.).

Каїн.

Що це „річі“?

Люцифер.

Все.

Но що тепер найближче серцю твому?

Каїн.

Те, що ось бачу.

Люцифер.

Но що хтів ти бачить?

Каїн.

Те, щом ніколи ще не бачив, щом
Не міг ще бачить,—таємниці смерти.

Люцифер.

Що ж, як побачиш вимерлі вже твори,
Так, як вже много бачив-есь безсмертних?

Каїн.

Вкажи!

Люцифер.

Ну, в лет на наших сильних крилах!

Каїн.

Як порем¹ ми блакиті! Щезають зорі!
Земля! Моя земля! Де вона, вкажи ми!
Я син її.

Люцифер.

Тепер її не видно,
Вона пилюнка в світі, так як ти
На ній; но ти на ню повернеш,—мусиш
Вернути відси в прах її назад;
Обом нам з нього в-вік не отрястися.

¹ Порем—поремо (від пороти).

Каїн.

Куди ж ми йдем?

Люцифер.

Побачить те, що було,
Побачить тінь тамтого світа, що
Твоя земля одна лиш з нього крішка.

Каїн.

Та як же? Світ не є новий?

Люцифер.

О, світ

Так давній, як життя, а вно давніше,
Ніж я, ти, ніж усе, що більшим
Здаєсь від нас обох. Є много річей
Безкраїх; многі тим гордяться, що вни
Без початку, а початок їх низький,
Як твій; і кращі річі пощезали,
Лишивши місце бридшим, аніж ми
Подумать можем. Час лиш і простір
Існують все і ніколи не загинуть.
Но зміна, се не смерть—окрім для глини.
А глина—ти, і те лиш розумієш,
Що було глинов, те і тут побачиш.

Каїн.

Глину? Що ти і я те можу бачить.

Люцифер.

Летім!

Каїн.

Померкли світла всі нараз,—
Хоч так інощо сяли і більшіли,
Немов світи цілі.

Люцифер.

Вни й є світи.

Каїн.

Раї є тож в них?

Люцифер.

Може?

Каїн.

Люди також?

Люцифер.

Так,—або вищі твори.

Каїн.

Так? І змії?

Люцифер.

Чи ж можуть люди бути без них? Чи ж люди
Лиш мають право жити—гади ні?

Каїн.

Як ми далеко вже від зір! Скажи,
Де летимо ми?

Люцифер.

В тіней світ, між твори
Що вимерли, між твори, що ще будуть.

Каїн.

Як темно тут! Всі зорі пощезали.

Люцифер.

А прецінь бачиш.

Каїн.

Щось, мов жар страшний
Не сонце це, не зорі ані місяць,—
А навіть синява нічного неба

В густій втонула тьмі; а прецінь виджу
Огромні, чорні маси—не такі,
Як ті світи, що ми оце минули,
Що, бачилось, ясніли і жили.
Хоч навіть зблідло світло їх далеке,
І зблизька форми різні виднілись,
Глибокі доли, гори височезні,
Одні вогнем палючі, а інші
Залиті рівним, не зміримим морем,
Отсі круг себе світлі паси мали,
Тамті знов місяці летучі, так
До моєї землі подібні! Тут
Понуре все.

Люцифер.

Але виразне. Хочеш
Смерть бачити й давно померлі твори?

Каїн.

Хотіть—не хочу. Знаю, що смерть є,
Що батьків гріх мене і батька з всім,
Що зветься нашим,—смерти призначив;
Тож рад бим сейчас бачить те, що таки
Колись побачить мушу.

Люцифер.

Глянь.

Каїн.

Лиш пільма,

Та пільма.

Люцифер.

Так все буде. Але ми
Втворімо брами смерти.

Каїн.

Чорні хмари
Валять кругом;—що це?

Люцифер.
Вступай.
Каїн.

А верну?

Люцифер.

Конечно. Хтож би намножив людей
Для смерти? Ще порожнє її царство,—
Колись заповниться; це ти і рід твій
Його заповнить.

Каїн.

Розступились хмари
В широке колесо довкола нас.

Люцифер.

Вступай вперед!

Каїн.
Ну, а ти?
Люцифер.

Не бійся!

Без мене ж ти б з землі не був ся рушив!
Ну, далі, сміло! Щезають у хмарах.

II

Пекло.

Люцифер і Каїн.

Каїн.

Як глухо, пусто в сумрачнім тім світі.
Ні! бачиться, світів тут много; люду
В них більш, ніж на огромних ясних зорях,
Що там вгорі так густо кружать, більш
Подібні до блискучих жителів
Небес незримих, ніж до тіл, що служать
Мешканням живим істотам; тільки

Зближаючись до них, я бачив в кожній
Твердих матерій склади безконечні,
Способні радше плодити життя,
Ніж жити й дихати самі. Но тут все—
Лиш тінь та мгла, мов спогадки неясні
Минулих днів.

Люцифер.

То царство смерти! Хочеш
І ти остати мешканцем його?

Каїн.

Не відповім на тее, пок¹ не знаю,
Що є в нім справді. Но як те в нім є,
Що в своїх довгих бесідах мій батько
Говорить—боже, то це щось таке,
Що й думать страшно! Хай буде проклятий!
Хто винайшов життя, що смерть лиш плодить!
Ту дрібочку життя, котре живе,
А гинуть мусить, стратити життя,
Хоч без вини!..

Люцифер.

Та ж це клинеш ти батька!

Каїн.

Чи ж він мя не прокляв, коли мя сплотив?
Чи не прокляв мя в матері утробі,
Їдючи плід заказаний?

Люцифер.

Це так;

Прокляття за прокляття. Но дітей
І брата?

¹ Пок—поки.

Каїн.

Хай паде й на них частина, —
На брата, на дітей! Прокляття прецінь
Єдина спадщина моя! Прокляття
І їм лишаю. О, безмірні темні
Простори,—мглисті, величезні тіні,
Одні доразу видні, другі ледве
Слідні, но сильні всі й понурі,—хто ви?
Живете ви? Жили?

Люцифер.

Це й те потрохи.
Каїн.

Що ж смерть таке?

Люцифер.

Чи ж творець ваш не мовив,
Що смерть також життя—лишень інакше?

Каїн.

Ні, він сказав лиш, що все вмерти мусить.

Люцифер.

А не сказав, то скаже ще колись.

Каїн.

Щасливий буде день той!

Люцифер.

О, щасливий!
Жаль тільки, що неказані тортури
Принесе, вічні муки незлічимим,
Ще непородженим міріядам душ,
Що зродяться для мук, самі
О тім не знаючи.

Каїн.

Що це, ті тіні

Огромні коло мене? Не такі вни,
Як ангели, що раю брам пильнують,
І не такі, як чоловік, як Авель,
Адам, я, сестри й діти наші. Прецінь
Подоба в них, коли не людська
Й не ангельська, то щось таке, що
Не ангел, але вищий від людей,
Величне, повне сили і горде,
Хороше, хоч і дуже дивовижне.
Таких істот не бачив я. Нема в них
Крил ангельських, ні людського лиця,
Ні форм звірячих, ні, нічо такого,
Як нині ще живе. А все ж вни сильні,
Хороші, рівні найсильнішим
І найкращим з живучих, хоч до них
Так неподібні, що не смів бим звати
Живими їх.

Люцифер.

А таки вни жили.

Каїн.

Де?

Люцифер.

Там, де ти.

Каїн.

Коли?

Люцифер.

Вни заселяли

Те, що ти звеш землею.

Каїн.

Адам перший.

Люцифер.

З таких, як сам — то перший,—хоч не годен¹
Послідним будь з їх роду.

Каїн.

Що ж вони?

Люцифер.

Те, чим ти будеш.

Каїн.

Но чим вони були?

Люцифер.

Жили пишні, розумні, добрі, гарні,
Остільки вищі від твого віття
В раю, о скільки в зіпсуттю гнилім
Тебе й твого сина перейде
Стотисячне далеке покоління:
А зваж по собі, як слабе вно буде.

Каїн.

Ах, вони вигибли?

Люцифер.

Зі свого світу, —
Як із землі колись твій рід.

Каїн.

І був то

Їх світ?

Люцифер.

Так.

Каїн.

Але не такий, як нині;

¹ Не годен — не може, не в силі.

Тепер він за-малий і за-нуждений,
Щоби такі носити твори.

Люцифер.

Світ був кращий.

Каїн.

Пощо ж пропав?

Люцифер.

Спитай у того, хто

Звалив го.

Каїн.

Але як?

Люцифер.

Невпинна, люта
Руїна й знищення змінили світ той
У хаос, із котрого він повстав був.
Те, хоч в часі лучаєсь рідко, прецінь
У вічності вно часте. Ось ходи,
Поглянь на ту минувшість.

Каїн

Ах, страшна вона!

Люцифер.

Але правдива. Глянь на тії тіні:
Вони були колись живі як ти.

Каїн.

А буду я такий, як вни?

Люцифер.

Нехай ти
Той скаже, хто тя сотворив. Я вказую

Лиш те, що з давніх прасвітів лишилось.
А чим були вни, чуєш сам, лиш слабше
О стільки, о скільки менш чуття у тебе,
О скільки менш вічного добра
Дістав ти — розуму і сили тіла,
Одно лиш в'яже з ними тебе — життя;
Одно лиш спільне в вас обох — це смерть.
Все проче, що є в тебе, личить хробам
В багні, в намулі сплодженим з окрайців
Величнішого світа, — що, розбитий, ставсь
Планетою нужденною — землею,
Житлом людей, котрих найбільше щастя
Те мало бути, щоб сліпі жили
В раю дуреньства, щоб немов отрути —
Знання боялись. Глянь, що з вищих тих
Істот лишилось, — догадайся, які
Були вни за життя! Як ні, як прикро
Тобі — вертай домів, ори, як досі,
Твердую скибу, я замчу¹ тя швидко.

Каїн.

Ні, тут лиши мя!

Люцифер.

Доки?

Каїн.

Вічно. Адже ж

І так прийдеш колись з землі сюда
Вертатись: радше лишеш тут відразу.
Життя ми збридло. Тут в тій пільмі останусь.

Люцифер.

Ні, годі! Все тут — дійсна правда, но
Ти все те бачиш, мов крізь сон. Щоб жить тут

¹ Замчу — від мчати, — скоро бігти; тут скоро нести.

Тре перед тим те перейти, що всі ті
Істоти перейшли—ворота смерти.

Каїн.

В які ж ворота ми сюда зайшли?

Люцифер.

В мої,—но ними мусимо вернути.
Моя це мла дихати дає
Тобі тут, де, крім тебе, ще ніщо
Не дихало. Оглянь сесь¹ край, но тут
Лишитись не гадай, аж час твій прийде.

Каїн.

А ті, чи можуть ще вернуть на землю?

Люцифер.

Ні,—їх землі нема,—вона в руїнах!
Ані одного місця не пізнали б
Вни на новій, не зовсім ствердлій ще
Поверхності! Їх світ пропав! Ах, що це
За чудний² світ був!

Каїн.

Чи ж земля не чудна?

Хоч важко її орати, но не те
Давить мене, що тра боротись з нею,
А те, що всієї красоти її
Вживать не можу без грижі, що своїх
Думок невпинних наситить не можу
Знанням,—ні тисячних тривог приспати,—
Тривог о те життя, тривог о смерть.

¹ Сесь—цей (діял.).

² Чудний—чудовий.

Люцифер.

Чим є твій світ,—те бачиш,—но не можеш
Поняти й тіни того, що було.

Каїн.

А ті огромні твори, ті страшила,
Не так, здаєсь, розумні, як тамті,
Котрі ми йно що бачили,—подібні
Де в чім до диких лісових звірів
Землі, до велитів, що в гущаках
Ревуть в ночі, лиш десять раз страшніші
І більші; ростом вищі, ніж райський
Мур недоступний; з поглядом огнистим,
Як херувима меч при райських дверях;
З зубами, наче конарі¹ дерев
Без гілля і кори,— хто вни?

Люцифер.

То само

Що мамути у твоїм світі—кості їх
Лежать глибоко в глині.

Каїн.

Всі мертві?

Люцифер.

А що ж! Твій рід, слабий в війні із ними,
Гнеть вигиб би, й прокляття, що тяжить
Над ним, на кім же ся могло сповнити?

Каїн.

Але пощо ж війна?

¹ Конар—галузь

Люцифер.

Хіба не тямиш,
Що він так хтів, коли вас з раю вигнав?
Війна всім творам,—так,—і смерть усім,
І біль для многих, мука і грижа;
Це овочі заказаного дерева.

Каїн.

Чи і звірі їх їли, що також
Вмирати мусять?

Люцифер.

Творець ваш сказав,
Що вни для вас, а ви для нього. Чи ж
Їх доля має бути краща, аніж баша?
Як Адам впав, то з ним і все упало.

Каїн.

Ах, нещасливі жертви! Їх прокляття
Адамове давить, як і дітей
Адамових, хоч вни й не їли плоду,
Не знають нашого знання гіркого!
Та ні,—брехня—яке ж у нас знання?
Знання ми овоч смертю окупили,
Та все ж—знання—а що ж тепер ми знаєм?

Люцифер.

Хоч те, що смерть веде д' найбільшому,
А хай ід найпевнішому знанню,
Ід тому: що для всіх вна найпевніша.
Плід був смертельний, але що ж—правдивий!

Каїн.

Простори темні—виджу вас—но що в вас—
Не знаю.

Люцифер.

Бо ще час твій не прийшов,
Бо тіло духа не пійме ніколи
Доразу. Але все ж і те значить щось —
Знати, що є такі простори.

Каїн.

Ми

Давно вже знали, що є смерть.

Люцифер.

Но того

Не знали ви, що є по смерті.

Каїн.

Чи ж

Тепер я знаю це?

Люцифер.

Та ж бачиш! Стан це,
Стани розличні, не такі як твій.
Ще нині рано цього ти не знав.

Каїн.

Но все якесь так мглисте і понуре.

Люцифер.

Не бійсь,—з часом усе вно проясниться.

Каїн.

А той сєзмірний ясний пласт блакїтний,
Що велично розливсь над нами, мов
Вода, подібна до води рік райських,
Що попри дім мій котяться, лиш сєсь
Без краю, берегів, мов етер,—що це?

Люцифер.

Подібні на землі є, тільки менші,
Над ними діти житимуть твої,—
Це океану тінь.

Каїн.

Він сам, мов світ,
Мов плинне сонце... А що це за твори
Гуляють по його блискучих фалях¹?

Люцифер.

Ті, що жили в нім, велити предвічні,
Лев'ятани.

Каїн.

А той огромний гад,
Що з бездни виставив страшенну гриву
І голову звів вище десять раз
Від найвищого кедру, мов би хтів
Цілі світи обвити й здрухотати,—
Чи він такий, як той, що в раю грівся?

Люцифер.

Це Єва скаже, чи такий її² звів.

Каїн.

Ні, цей страшний. Тамтой був, певно, кращий.

Люцифер.

Ти го не бачив?

Каїн.

Бачив не одного
З їх роду й назви, но не того, що
Підмовив ї,—ані йому подібних.

¹ Фаля—хвиля (народне).

² Ї—її (діял.).

Люцифер.

Отець не бачив?

Каїн.

Ні,—його лиш мати
Намовила за радою змії.

Люцифер.

Мій друже, як тя жінка,—женщина
Яка-будь стане намовлять до чого,—
Вважай наперед, хто її намовив.

Каїн.

За-пізна рада! До чого ж би ще
Зміям намовлять жінок?

Люцифер.

Є дещо,

До чого може звести жінка мужа,
Муж жінку. Накажи синам, хай стережуться!
Я щиро раджу, бо звичайно з свого
Гіркого досвіду. Та що, не станесь,
Як раджу,—ну, і не велика шкода!

Каїн.

Не розумію цього.

Люцифер.

Це найліпше

За молодий ще ти й твій світ! Ти мислиш,
Що дуже ти нещасний, переступний,—
Що, правда?

Каїн.

Переступків я не знаю,
Но болю много я зазнав.

Люцифер.

О, перший
Потомку найперших людей! Ввесь стан твій
Теперішній: гріхи (а злий ти справді)
І біль (а біль також ти знаєш),—це
Невинний, чистий рай на протів того,
Чим швидко можеш стати,—а і то знов,
Ціла та мука—рай на протів того,
Що пізні правнуки твої, поволі
Намножившись, мов порох (справді тільки
Його й намножать)—діяти й терпіти муть.
Тепер назад на землю!

Каїн.

Чи на те лиш
Завівсь я тут, щоби ми те сказати?

Люцифер.

Хіба ж ти не хотів знання?

Каїн.

Такого,
Котре б вело до щастя.

Люцифер.

Скоро¹ правда
Веде до щастя, маєш її.

Каїн.

О, добре
Зробив Бог батька мого, заповідавши
Нешасне дерево.

Люцифер.

Ліпше б був зробив,
Якби не був садив го. Хто не знає

¹ Скоро—коли.

Зла, той ще перед злом не є безпечний;
Вно часть усього,—робиться, як мусить.

Каїн.

Усього? Ні! Мій дух добро бажає.

Люцифер.

Хто не бажав би? Хто шукає зла
Для зла самого? Но воно конечно
Мов закваска для всього, що існує.

Каїн.

А ті світи пречудні, що я бачив,
Заким ми в цей рай сумрачний втонули,—
Далекі, ясні, без ліку яркії,—
В них зла нема, занадто вони хороші.

Люцифер.

Ти здалека їх бачив.

Каїн.

І що ж з того?
Віддаль лиш блеск зменшила,—зблизька він
Запевно ще неказано сильніший.

Люцифер.

Що найкраще здаєсь ти на землі,—
Приглянься зблизька тій красі.

Каїн.

Глядів я.
Що найкраще,—то найкраще зблизька.

Люцифер.

Так ти здаєсь. Що ж це таке, що зблизька
Здаєсь ти кращим, ніж краса далека?

Каїн.

Моя кохана Ада! Ясні зорі
І темне небо впівночі і місяць,
Мов дух або срібlistий духів дім,
Змрік і пречудний сонця схід і захід
Несказано хороший, що з очей
Розкішні сльози витиска, коли
Поволі гасне і мій дух нечутно
Летить за ним в безодню хмар вечірніх,—
Тінь лісова,—зелений луг,—спів птахів,
Що по росі несесь, мов звук любови,
Із херувимів псальмами мішаєсь,
Коли заходить змрік над райські мури,—
Все це для мого ока й серця менше,
Ніж Адино лице; від неба і землі
Відверну очі, щоб на ню дивитись.

Люцифер.

Вна так хороша, як лиш може бути
Слаба істота смертна в першій ранці
Землі, як перший плід любови, перших
Смертельних родичів,—но це мана.

Каїн.

Ти так гадаєш, бос¹ не брат її.

Люцифер.

Я тим брат, у котрих дітей нема.

Каїн.

Значить, нам, людям, не товариш ти.

Люцифер.

Но, може, ти мені товариш. Ну-тко²,
Коли у тебе пара так хороша,

¹ Бос—бо ти (діалект.).

² Ну-тко—а ну (діал.).

Що вся краса нічим супротив неї,—
Чо ж ти нещасний?

Каїн.

Я чому? А чом
Нещасний ти? Чом все? Той, що сотворив нас,—
Він теж, хоч творець, щастя знать не мусить!
Бо чи то щастя — нищить те, що сам
Створив? А прецінь,— як мій батько каже,—
Він всемогутий! Відки ж зло ввалося,
Коли він дсбрий? Я про те питав
Вітця; той каже, зло — то стежка до
Добра. Це диво. Мало ж би добро
Від найбільшого свого ворога,
Від зла родитись? Ось колись, гляджу,—
Вкусила гадь ягня; худоба бідна
Запінена качаєсь по землі,
А мати жалібно блее в страху.
Отець мій вирвав зілля, приложив
До рани, і поволеньки ягня
Прийшло до себе, піднялось і знов
Почало ссати матір, що дрожачи
Лизала радісно свою дитину.
„Дивися, сину,— скаже батько,— як
Із зла добро йде“.

Люцифер.

А ти що?

Каїн.

Мовчав,—

Бо він отець мій. Алем погадав си¹,
Що для ягняти найліпше б було,

¹ Алем погадав си — але я погадав собі (си—собі) (діял. форма).

Якби нічого не вкусило — аніж
Сво життя маленьке мало так
Страшною муков окупить, хоч лік
І переміг її.

Люцифер.

Но ти сказав,
Що над усе тоту кохаєш, що
Ураз з тобою ссала груди Їви,
А нині своїми годує твоїх
Дітей. —

Каїн.

Так! Чим би я без неї був!

Люцифер.

А я чим?

Каїн.

Ти хіба нічо не любиш?

Люцифер.

А Бог твій любить що?

Каїн.

Всіх нас, як каже
Отець, — хоч в житні того в нас не видно.

Люцифер.

Так тож не видно, чи я люблю, чи
Не люблю, — окрім лиш великих цілей,
Всесвітніх, супротів котрих усе,
Мов сніг, щезає.

Каїн.

Сніг? Се що таке?

Люцифер.

Будь рад, що го не знаєш. Твоїм внукам
Він дасться знать в краях хмарних, холодних

Каїн.

Так ти не любиш таких, як ти сам?

Люцифер.

Любиш ти себе?

Каїн.

Так,—но ще більше
Те, що життя мое красить, що вище
Ніж я, тому, що я го люблю.

Люцифер.

Любиш,

Бо гарне, так яблуко колись
Було для Єви. Як краса загине,
То й любов твоя, як дим, розвієсь.

Каїн.

Краса загине? Як се може бути?

Люцифер.

Час її зітре.

Каїн.

А отже час не стер
Краси ні з Єви, ні з батька мого.

Люцифер.

Зажди ще трохи,—ввидиш, що вна згине.

Каїн.

Жаль! А й таки погадать не можу,
Щоби любов моя пропала. Адже ж
Як щезне їх краса, то Він, їх творець,

Ще більш від мене стратить, як таке
Прекрасне діло зопсується.

Люцифер.

Жаль ми
Тебе, що любиш те, що гнеть¹ зів'яне.

Каїн.

Мені тебе жаль, що нічо не любиш.

Люцифер.

А брат,— чи любиш і його?

Каїн.

Чому ні?

Люцифер.

Отець твій любить го, і Бог.

Каїн.

І я.

Люцифер.

То дуже смирно й гарно.

Каїн.

Смирно?

Люцифер.

Він

По тобі другий родивсь,— його мати
Найбільше любить.

Каїн.

Най го любить та,
Котру змія підмовила!

¹ Гнеть — геть чисто, скоро.

Люцифер.

А батько?

Каїн.

Та що ж? Чи не любити те, що люблять всі?

Люцифер.

Єгова тож, повільний пан, лагідний
Раю пустого садівник, і він
Всміхаєсь рад, на Авеля гляючи.

Каїн.

Я не видав го,—чи смієсь — не знаю.

Люцифер.

А ангелів видав?

Каїн.

Часом.

Люцифер.

А всеж

Чень замітив ти, що й їм Авель милий;
Від його жертви наймиліші Богу.

Каїн.

Замовкни,— що говориш ми о тім?

Люцифер.

Бо ти о тім вже думав.

Каїн.

А хоч думав,—

Пощо будити мислі в мні... що... запинаєсь.
Духу,

Я в твоїм світі; ти про мій не згадуй.
Ти показав ми дива, велитів
Старого світа, із котрого наш
Лиш купа звалищ,— ти вказав ми звізди,
Світи безмірні між котрих земля —
Далекий, темний призвіздок,— всі тайни
і бездни житні,— ти вказав ми тіні
Із того царства, про котре Адам ми
З страхом лиш згадував,— із царства смерти;
Ти показав ми багато, но не все;
Вкажи ми, де живе Єгова, де
Його властиве царство, а твоє де?

Люцифер.

Тут всюди в світовім просторі!

Каїн.

Прецінь

З вас кожний має власне царство, як
Земля свій прах, як другії світи
Щось друге. Що живе, все має місце
Своє осібно; так чень і Єгова
І ти; та ж разом не живете ви?

Люцифер.

Пануєм разом, но живем осібно.

Каїн.

Коб лиш один з вас був! Одного воля
Ввела би, може, згідність в різні сили,
Що нині лютий бій ведуть з собою.
Як ви розумні духи безконечні
Могли так роз'єднатись? Ви ж брати
По своїй суті, по природі й силі!

Люцифер.

А ти і Авель не брати хіба?

Каїн.

Брати є й будем. А хоч би й не так,
Чи ж тіло те, що дух? І відки в вас,
У вічного з безсмертним боротьба?
Між вами спір,— а світ ввесь у недолі!
О що?

Люцифер.

О власть.

Каїн.

Ти ж мовив, що оба

Ви вічні?

Люцифер.

Так.

Каїн.

А той безмір блакитний,
Котрий я бачив,— він же безконечний?

Люцифер.

Так.

Каїн.

Чи ж обом вам годі панувати?
Чи мало вам? О що ж вам ще боротись?

Люцифер.

Оба пануєм.

Каїн.

Но один зло сіє.

Люцифер.

Котрий?

Каїн.

Ти. Бо коли нам, людям, можеш
Добро робити, то чому ж не робиш?

Люцифер.

Чом той не робить, що вас сотворив?
Я не творив вас,—не мое ви діло,
Але його.

Каїн.

Лиши ж нас в нього, або
Вкажи ми твій дім і його.

Люцифер.

Се міг бим.

Прийде той час, коли в однім з них будеш
На віки жити.

Каїн.

Чом же не тепер?

Люцифер.

У твого духа сили не стає
В лад звести ту дробину¹, що ти бачив,—
А ти ще прешся у великий тайник,
У царство двох основ всього суття!
Ти бачить хочеш їх на земних тронах!
Пдроше, зупинись! Як бис побачив
Одну лиш з них,—ти згинув би на місці.

Каїн.

То най і згину, най лиш їх побачу.

Люцифер.

Се каже Єви син, що ябко² з'їла.
Но ти розпавсь би, а не бачив їх.
Щоб бачить, треба в інший стан вийти.

¹ Дробина—мала кількість, дрібка.

² Ябко—яблуко.

Каїн.

Смерть?

Люцифер.

То лиш почин.

Каїн.

Добре! Менш її боюсь,
Пізнавши, що і вона д'чомусь веде.

Люцифер.

Тепер на землю віднесу тя знов;
Множи Адамові там плем'я; їж,
Пий, смійся, плач, лякайся, спи і згинь.

Каїн.

Пощо ж ти вказував ми все, щом бачив?

Люцифер.

Ти хтів знання. А в тім, щом показав ти,
Хіба ж ти не пізнав себе самого?

Каїн.

Ах, я здаюсь нічим!

Люцифер.

Вся ваша мудрість
Не дійде дальше поза те: нічим ми;
Перекажи се своїм дітям; много
Мук ошадить їм повністю сеї правди!

Каїн.

Високий духу,—гордо ти говориш,
Но понад тебе є ще вищий хтось!

Люцифер.

Ні! Клянусь небом, де панує Він,
Безоднею, всім світом і життям,
Котре обом нам спільне,—ні! Він в бою
Спроміг¹ мене,—но він не пан мій. Всі
Йому кланяються,—я ні. Я борюсь
З ним, як боровсь у найвищому небі.
У вічності, в просторі незміримім,
У незглибимій бездні царства тьми,
Я все і всюди борюсь з ним. Світ кожний
І зоря кожна, кожний атом житні,
Все мусить впасти на вагу, аж поки
Скінчиться бій великий,—а скінчиться
Не швидше, аж я згину або він!
А чи ж нам, вічним, згинуті є змога?
Чи втихне люта взаїмна ненависть?
Він дужчий, слабшого злим називає,—
Яке ж добро він робить? Якби я
Його спроміг, тоді його би діла
Були виключно злі. А ви, нові,
Недавно зроджені смертні,—що він
Дав доброго вам на ваш світ маленький?

Каїн.

Не много, тільки горечі досипав.

Люцифер.

Вертай же знов на землю і гляди,
Які ще дари там на вас зіслав він!
Добро і зло стаєсь добром і злом
Само собою, а не через того,
Хто го дає. Як він вам дасть що добре,
Кажіть се сміло; як вам зле що дасть,
То не кажіть, що зло від мене, поки

¹ Спромогти—перемогти.

Не доконаєтесь про все! Не вірте
На слово й духам, но судіть о всім
Аж з наслідків. Одно добро дало вам
Те ябко—розум: не давайте ж го
Зглушити грозьбами тиранськими,
Ані нагнуть до віри там, де спротивляєсь
Ваш власний досвід і чуття глибоке.
Терпіть і думайте; у власній груді
Збудуйте кращий світ, як сей вам збридне;
Тоді аж ближчі станете нам, духам,—
Спроможете той прах, котрий вас в'яже.

Щезають.

ТРЕТЯ ДІЯ

Земля близь раю, як у першій дії
Каїн та Ада

Ада.

Ступай потихо, Каїн.

Каїн.

Так, но чом же?

Ада.

Малий наш Енох спить, он там у листю
Під кіпарисом.

Каїн.

Кіпарис,— то древо
Понуре: ніби все над тим сумує,
Хто спить під ним. Пощо все в тінь його
Кладеш дитину нашу?

Ада.

Тінь густа,
Мов ніч,— і в холодку найкраще спати.

Каїн.

О, так,— посліднім вічним сном! Но тихо,—
Ходімо д' ньому! Ідуть ід дитині. Як же любо
дише!

Маленьке личко, чисте, пурпурове,
До рож подібне, на котрих лежить.

А да.

А усточка, які хороші! Ні,
Ні, не цілуй його,— не тепер, він швидко
Пробудиться; його південний сон
Мине швиденько,— не буди го швидше.

Каїн.

Так, так. Не буду я будить його.
Він спить, всміхаєсь! О, всміхайсь і спи,
Малий, щасливий пане сього світа,
Так молодого, як і ти! Всміхайсь
І спи! Ще дні твої й години ясні,
Невинні! Ти ще овочу не кушав;
Не знаєш ще, що нагий ти! Чи мусить
Прийти й для тебе час важкої муки
За гріх не твій, не мій? О, спи спокійно!
Ось дужчий усміх личко рум'янить,
Дрожать його прозірчасті повіки
И рісниці чорні, як той кіпарис
Над ним,— до пів отверті, а з під них
Виднієсь ясне, синє, сонне око.
Йому щось сниться. Що? Рай? О, вітай
В нім, в страченій вітцівщині! Хоч в сні
Глянь на заказане, щасливе місце!

А да.

Мій Каїн,— не шепчи ти над дитинов
Такі слова понурі! Чо' тужить?
Чо' жалувать все за раєм пропалим?
Ми насадім новий рай.

Каїн.

Де?

А да.

Тут, або

Де хочеш. Де ти є, тим я не чую
Утрати того чудного раю.
Досить тебе ми¹ і дітей, вітця,
Сестри коханої і брата й мами,
Що нам дала життя й добра так багато!

Каїн.

О так, і смерть в додатку до добра.

А да.

О, Каїн,— той гордий дух, що водив тя
Світами,— ще тя в більший сум вігнав.
Я думала, що дива ненаглядні
І тайни світа й прасвітів картини
Знанням спокійним наситять, утишать
Твій дух,— а вно, як бачу, провідник твій
Згіршив ще лихо. Но всеж я му вдячна,
Все му прощаю за тото, що швидко.
Вернув тя.

Каїн.

Швидко?

А да.

Двох годин нема ще,

Як ви пішли; для мене вни були
Страх довгі,— но по сонцю — дві години.

Каїн.

А прецінь був я близько сонця, бачив
Світи, котрим воно колись світило,
Світи, котрим не сяти ме ніколи
Ані не сяло. Бачилось,— роки
Довжезні я літав.

¹ Ми—мені (діял. фор.).

А д а.

Ні,— лиш години.

Ка ї н.

То видно, дух власть має над часом
І мірить го лиш, тим, що бачить, будь вно
Приємне або прикре,— безконечне
Або дрібне. Я бачив твори незглибимі
Предвічних сил; минав світи загаслі;
Глядів у вічність, і, здавалось, кілька
Краплин взяв безконечности її.
Але тепер знов чуюсь так дрібним!
Дух правду мовив, що ввесь я — нічо.

А д а.

Він так сказав? Єгова так не каже.

Ка ї н.

Ні,— доста вже, що нас нічим зробив!
Отуманив наперед порох блеском
Раю і вічності,— відтак прогнав го:
Йди прах до праху! І за що?

А д а.

Ти ж знаєш,—

За родичів гріх.

Ка ї н.

Що ж він нас обходить?
Вони згрішили,— най вони і мруть.

А д а.

Не мов¹ так, Каїн, не твоя се думка,
А того духа, що з тобою був.
Я вмерла б радо, щоб вони жили.

¹ Не мов—не говори (діял.).

Каїн.

І я б умер, коб жертва наситила
Його, неситого життя,— коб син наш
Малий, що онде любо спить, ніколи
Не знав відтак ні горя ані смерти,
І не лишив їх в спадку дітям своїм.

Ада.

А чень колись якась велика жертва
Світ вибавить?

Каїн.

Невинний пожертвуєсь
За винних? Що ж би се була за правда!
Та ж я невинний. Що я завинив,
Що маю бути жертвою за гріх
Поповнений, заким ще я родився?
І пощо має знов хтось жертвуватись
За той чужий, предківський гріх? І чи ж
Се справді гріх такий — знання шукати?

Ада.

Ах, Каїн,— ось ти й сам грішиш,— безбожнов
Здаєсь ми бесіда твоя.

Каїн.

То кинь мя.

Ада.

Ніколи, хоч би й Бог тебе покинув.

Каїн.

Що се?

Ада.

Два вівтарі, котрі поставив,
Зак¹ ти в світах був, Авель, щоб на них
Принести Богу жертву, як ти вернеш.

¹ Зак — поки.

Каїн.

А як він знав, що я так радо стану
Палити жертви, як ось він день-в-день,
Покірно схилений — тота покора
То більше страх, ніж честь, — то підла штука,
Щоб окупити ласку творця!

Ада.

Ні,

Він добре робить.

Каїн.

Найже си¹ й жертвує!
У мене ніщо жертвувать.

Ада.

Плід земний,

І свіжі парости й пречудні цвіти, —
Се все для Господа приємна жертва,
Лиш принеси її з скрухов, смирним серцем.

Каїн.

Я мучився, орав, копав і піт лляв,
Як Він заляв; чого ще хоче в мене?
За що коритись? Чи за боротьбу
З природою, заки вна хліб ми дасть.
За що му² дякувати? Чи за те,
Що — порох, рийсь я поросі, аж сам
Знов в порох змінюсь? Я нічо! кой³ так,
Пощо ж фалшивить ще за те „нічо“,
Й чинитись, що мій біль для тебе милий?
А скруха за що? Чи ж гріх батька мого
Вже не відкуплений всім нашим горем,
Чи не буде відкуплений аж надто
Тим морем горя, що жде рід Адамів?

¹ Си — собі (діялект. форма).

² Му — йому (діялект. форма).

³ Кой — коли.

Мій спячий, любий син не знає того,
Що в нім є зарід безконечних мук
Для міріад. Волів бим в сні невиннім
Узяти го й розбити о скалу,
Ніж має жити, щоб...

А да.

О, Боже! Каїн—
Не рушай го,—мою, твою дитину!

Каїн.

Не бійсь! За всі ті звізди, за всю міць,
Що котить їх, я б не діткнув його,
Хіба устами—щирим поцілуем.

А да.

Пощо ж такі страшні слова говориш?

Каїн.

Я лиш сказав, що краще б му загинути,
Ніж плодити колись таку недолю,
Яка судилася йому й—що тяжче—
Його потомкам. Но коли тя так
Разить ся мова, то скажім си тільки:
Волів би був не родитись на світ.

А да.

Ох, не кажи так! Я ж би не була
Зазнала щастя матері, що кормить,
Годує го і любить! Стій,—збудивсь!
Мій Енох любий! Іде д'дитині.

Каїн, глянь на нього,
Який живий, цвітучий, крепкий, гарний
І втішний! Як на мене подобає
Й на тебе,—скорос ласкавий! Тоді ми
Всі подобаємо на себе, правда?

Отець і мати й син,—всі наші риси
Однакі, наче образи у чистій
Воді, як фаля¹ тиха, і як ти
Спокійний. О, люби нас, Каїн, і
Себе для нас, як ми тебе всі любим!
Глянь, він смієсь і витяга ручки,
Глядить на тебе своїм синім оком,
Немов вітає батька, і тільки
Малесеньке, мов риба, втішно мечесь²!
Забудь грижу! Бездітний херувим
Позавидів ти батьківського щастя.
Благослови дитя. Ще вно не вміє
Устами дякувать, но вміє серцем.

Каїн.

Благодарю тя,—як лиш може людське
Благодаренство знищить зміїне
Прокляття!

Ада.

Знищить, Каїн! Благодаренство
Вітця всю хитрість зміїну відверне.

Каїн.

Не вірю тому,—но благодарю го.

Ада.

Глянь, ось надходить брат наш.

Каїн.

Твій брат, Авель.

Авель
входить.

Вітай, мій брате! Божий мир з тобою!

¹ Фаля—хвиля (народне).

² Мечесь—кидається.

Каїн.

Здоров був!

Авель.

Чув я від сестри, що враз
З потужним духом ти літав далеко
Поза звичайні нам границі. Чи то
Такий був дух, яких видаєм¹ часто,
З якими розмовляєм,—як наш батько?

Каїн.

Ні.

Авель.

Чого ж ти приставав з ним? Може він
Єгови ворог?

Каїн.

Але друг людей;
Чи той, як звеш го там—Єгова,—теж?

Авель.

„Як звеш“... Ти чудно щось говориш, брате.
Лиши нас, сестро Адо, на хвилину,—
Ми жертву принесем.

Ада.

Прощай, мій Каїн;
Но ще дитину поцілуй. Його
Невинний дух і Авельова жертва
Най і тебе впокоять і очистять! Відходить з дитиною.

Авель.

Де ж ти бував.

Каїн.

Не знаю.

Авель.

А що ж бачив?

¹ Видаєм—бачимо.

Каїн.

Мертвих і вічних, безконечних, сильних,
Страшній тайники простору, безлік
Світів існуючих, минувших,— словом
Бездну огромних творів, сонць, земель
І місяців, що з музикою грому
Котились в безмір своїми шляхами;
Так, що сказати сього в людській мові
Не мож. Лиши мя, Авель.

Авель.

В твоїм оці
Неземний жар горить: вогнем незвиклим
Лице палає; дивні і важкі
Слова твої; мій брате, що тобі?

Каїн.

Мені? А що ж би?.. Прошу тя, лиши мя!

Авель.

Ні, аж враз жертву принесем з молитвов.

Каїн.

Будь ласкав, Авель,— сам жертвуй! Тебе
Єгова любить.

Авель.

І тебе чень тож.

Каїн.

Ні, тебе більш,— но що мені до того!
Ти ліпше вмієш му служити, ніж я,—
Ну, і служи му сам,— а не зо мною.

Авель.

Не варт бим, брате любий, бути сином
Адамовим, якбим не чтив тебе

Як старшого, і не зазвав тя разом
Зо мнов служити Богу, і тобі
Не дав першенства, так як ся належить.

Каїн.

Но я не домагавсь першенства того.

Авель.

Тим дужче жаль ми. Прошу тя тепер хоч,
Зроби се! Дух твій, бачиться, обдав
Якийсь туман. А се тя успокоїть.

Каїн.

Ні, ні! Нічого мене не успокоїть!
Вспокоїть кажеш? Серцем я ніколи
Не був спокійний, хоч стихала буря.
Лиши мя Авель, або я тебе
Самого лишу туй.

Авель.

Не відганяй мя!

Сповнімо враз оба святее діло.

Каїн.

Га,—так, то й так. Скажи, що тра робити?

Авель.

Бери си вівтар.

Каїн.

Ні, ти вибирай;
Для мене вни,—лиш дерня та каміння.

Авель.

Ні, вибирай.

Каїн.

Ну, сесь¹.

¹ Сесь — цей.

А в е л ь.

Сесь вищий, справді
Він личить старшому. Теперка жертву
Приладь.

Ка ї н.

А де ж твоя?

А в е л ь.

А ось поглянь:
Із стада первістки і товщ із них,
Скарб пастуха.

Ка ї н.

У мене стад нема:
Рільник я, можу дати тільки те,
Що потом своїм з поля добуваю. Збирає плоди.
Глянь, як пишаються між цвітів плоди!

Оба складають свої жертви — кожний на своїм вітарі,
і підкладають вогонь.

А в е л ь.

Ти, Каїн, старший,—наперед молись,
І з жертвою зложи подяку Богу.

Ка ї н.

Ні,—я ще в тім не вправний,—ти наперед
А я відтак, як зможу.

А в е л ь
клячучи.

Боже, Ти,
Що сотворив нас і віткнув свій дух
У наше тіло й нас благословив,
І, хоч згрішив отець,—ласкавий дітям,
Не дав їм вмерти, як були повинні,

Коли б не втишила твій правий гнів
Твоя безмірна ласка й доброта,
І не зілля прощення, мов рай,
Замість тяжчих кар! О, царю світла,
Добра, краси і вічності,— ти, без
Котрого все було би зле, хіба
Для дальших цілей вічної любови,
Котрі, хоч незглибимі, все ж сповняться,—
Ось перший твій пастух покірно перший
Стад приплодок тобі жертвує,— жертва
Нічтожна,— бо і що ж тобі всі жертви?
Но в знак подяки її прийми від того,
Що ось перед лицем твоїх небес
Складає її і своє лице глибоко
У порох хилить, із котрого взявсь,—
Тобі і твому імені на славу!

Каїн
стоїть просто.

Духу, будь ти хто чи що будь,— всесильний,
Нехай і так,— і, коли добрий, добрий
Тим, що не має злого в ділах твоїх —
Єгова на землі, Бог в небі, може
Ще різно званий, бо твоя істота
Так розмаїта, як і твої діла:—
Коли вже конче тя благать молитвою,
Прийми й мою! Коли вже конче жертвов
Єднать тебе,— прийми і нашу жертву!
Дві ти її ось істоти принесли.
Ти любиш кров? Направо ось ся курить
Кров пастухових жертв, тобі проллята
З ягнят, котрих криваве м'ясо тліє
На вівтарі, немов кадило д' небу.

¹ Ти її — тобі її (народ. форма).

Коли ж плід земний і пречудні цвіти
Пахущі,— мій дар, зложений на чистій
Траві перед лицем блискучим сонця,
Що їх зростило — більш до внодоби
За те, що менше мучились і радше
Діл твоїх образ, а не дар благальний,—
Коли глядиш прихильно на вогонь
Без крові і на вівтар без м'ясива,
То глянь на мій! Той, що ти се приносить,
Такий, як ти го сотворив: ні о що
Тебе не просить на колінах. Вбий го,
Як злий! Ти ж всемогутий, ти се можеш,—
А він безсильний. А як добрий, вбий го,
Або не вбий, як хочеш! В твоїй силі
Все: зло й добро лиш з твоєї дієсь волі
А вна чи зла чи добра,— я не знаю,
Бо ні всесильний я, ані суддя
Всесильному: я маю лиш терпіти,
Що він зішле, так як терпів і досі.

Вогонь на Авельовім вівтарі розгоряється вясну полумінь
і палахкотить догори, між тим вихор розвалює Каїнів
вівтар і розкидає плоди по землі.

А в е л ь
на колінах.

Молись, мій брате, Бог гнівний на тебе.

Каїн.

Защо?

А в е л ь.

Бач, плоди по землі розкинув.

Каїн.

Нехай ідуть там, відкіля взялись;
Їх сім'я свіжі плоди ще зародить.
Твоя офіра — м'ясо зашкруміле —

Миліше, бачу; глянь, як небо наче
З'їдає полумінь важку від крові.

А в е л ь.

Не думай про приємність мої жертви,
А о новій від себе жертві, Каїн,
Пок не запізно!

Ка ї н.

Ні вже, ні сам жертви
Складать не буду, ні тобі не дам!

А в е л ь
встаючи.

Що ти задумав, Каїн?

Ка ї н.

Розвалити
Оцього підлизайка хмар, брудного
Мізерних твоїх псалмів віщуна,
Сесь вівар, кров'ю збризканий з невинних
Ягнят!

А в е л ь
заступає вівар.

Стій, і до грішних слів грішніших
Ще діл не додавай! Остав сей вівар,
Бо він святий через тоту вподобу,
З якою Бог прийняв із нього жертву!

Ка ї н.

Вподобу! То такий му милий дим
Спаленого м'ясива, скріпла кров,
І матерей блюючих жаль за плодом
Порізаним? Така му мила мука
Худоби бідної, що в'ється з болю,
Ніж в серці чуючи? Проч з тим кривавим
Столом, най дня святого не поганить!

А в е л ь.

Дай спокій, брате! Не руйнуй насилу
Мій вівар! Лиш тоді ти го віддам,
Як схоч нову на нім принести жертву.

К а ї н.

Нову?! Вступись! А ні, то може ще
Та жертва...

А в е л ь.

Що ти кажеш?

К а ї н.

Проч! Вступися!
Твій Бог кров любить! Стережись, щоби не
Дістав ї більше ще!

А в е л ь.

Нехай! Він свідок!
Но я не вступлюся від віваря,
Що був му милий!

К а ї н.

Як себе сам любиш,
Вступись, най дерня се розмечу по
Землі, з котрої взяте, бо...

А в е л ь
не дає.

Я люблю

Більш Бога, ніж життя!

К а ї н.

То дай же му
Життя своє,—і так життя він любить!
Каїн ухопив сук з віваря й ударив Авеля в скронь.

А в е л ь.

Що робиш, брате!

Каїн.

Брате!..

А в е л ь.

Боже мій,
Прийми мій дух до себе і прости
Тому, хто убив мя: він не знав, що робить!
Каїн, дай... дай ми руку... і скажи
Нещасній Цілли...

Каїн

по хвилі оstownпіння.

Вся рука моя

Червона. Що се?

Довго мовчить, поглядаючи блудом довкола.

Де я? Сам саміський.

Де брат мій Авель? Каїн де? Чи правда,
Що я ось тут? О, брате мій, стань! Що
Лежиш так на мураві? Не час спати.
Чогос¹ так зблід? Що в тебе? Ще недавно
Був ти здоровий, сильний!.. Авель, не жартуй!
Я вдарив в злості, але не на смерть.
О, пощо ж боронивсь ми²?.. Се мана!..
Ти хочеш мя злякати... Один одніський
Удар! О, рушся, рушся,—тільки рушся,—
Так,—добре, так!.. дихни на мене!..
О, Боже, Боже!

А в е л ь

потихо.

Хто згадав про Бога?

¹ Чогос—чогось (народнє).

² Боронивсь ми—боронив ти мені (народнє).

Каїн.

Я, твій забійця.

Авель.

Бог прости тя! Каїн,
Втіш бідну Ціллю,—лиш один лишивсь їй брат.
Умирав.

Каїн.

Мені—ніюдин! Хто мя брата збавив?
Він дивиться,—значить, він не мертвий!
Смерть, се ж сон мов,—а сон повіки жмурить.
Уста отверті тож,—значить, він дише!
А прецінь духу не слідно! А серце,—
Чи б'єсь воно? Здає ми ся ¹! Ні, ні!
Чи все те сон, чи я враз опинився
Ув іншим, гіршім світі! Підо мною
Земля дрижить!.. А се знов що? Щось мокре...

Прикладає руку до чола і відтак обзирає її.

Роси нема... Се кров!.. Моя се кров.
Кров могого брата, лиш пролита мною!
Пощо ж я ще живу, колим кров власну
Життя позбавив? Ні, не може бути,
Він не мертвий! Чи ж мовчанка—то смерть?
Він збудиться, я тут зажду при нім.
Життя не так слабе, щоби так швидко
Загасло! Ні! Він говорив ще впівсяля..
Як я до нього заговорю?.. „Брате“?
Ні,—годі: брат же брата чень не б'є.
А прецінь.. прецінь.. О, скажи хоч слово!
Хоч словечко тим голосом лагідним,—
Щоб ми мій власний голос не обрид!

Цілля надходить.

¹ Здає ми ся—здається мені.

Цілля.

Я чула стук глухий; що се таке?
Се Каїн ось сторожить мужа мого.
Що дієш, брате? Він заснув? О, небо!
Який блідий!.. Ся пасмуга,—ні, ні,
Ні, се не кров! Хто ж міг би кров його
Пролить? Мій Авель, що ти? Хто се вдіяв?
Не рушаєсь, не дише,—наче камінь.
Рука його мертва паде із мої!
Недобрий Каїн,—чом ти не прибіг
В пору, не боронив його? Щобудь
Його напало,—ти ж сильніший, ти
Повинен був го заступити собов
Від ворога! Адаме! Єво! Адо!
Сюда! Сюда! На світ ся смерть з'явила.

Вибігає.

Каїн

сам.

А хто на світ ї визвав? Я, щом бридивсь
І слова „смерть“ і гадкою самою
О ній так мучивсь, хоч ем ще й не знав,
Як виглядає вна! Я в світ приніс ї:
Я кинув брата у її холодні
Обняття,—наче б і сама вона
Не в силі того вдіяти без мене.
Тепер я пробудився—сон понурий
Отуманив мя—но, він спить на віки!

Адам, Єва, Ада і Цілля входять.

Адам.

На Ціллі крик тривожний надбігаю.
Що тут? Чи справді?.. Сину мій! Мій сину!
Жінко, глянь,—діло ось змії й твоє!

Є ва.

Ох, не нагадуй! Зуб змії гризе
Ми серце. Авель! Наймиліший мій!
Боже,—ся кара тяжча, ніж мій гріх!
За що ж, за що ти видер го мені?

А да м.

Хто або що зробило се? Мов, Каїн,—
Ти був при тім! Чи дух противний Богу,
Чи дикий звір лісний?

Є ва.

Га, світло блисло
Мені, мов перун з чорних хмар!.. Сей сук
Тяжкий, кривавий, з віттаря добутий
І надгорілий, а червоний...

А да м.

Сину,
Озвись, повідж нам, щоб, хоч як нещасні,
Ми ще стораз не стали нещасніші.

А да.

Скажи, мій Каїн: се не ти!

Є ва.

Він! Він!
Вже видно! Винну голову схилив,
Закрив руков, кривавов від забійства,
Погані очі.

А да.

Мати,—стій, що кажеш!
Виправдайся, Каїн, з тяжкої завини,
Котру на тя¹ в розпуці мати вергла.

¹ На тя—на тебе (діялект. форма).

Є в а.

О, Боже! Вічне змійно прокляття
Нехай на нього спаде, лиш на нього!
Най не кидає го розпука!..

А д а.

Стій!

Не проклинай го, мати—се ж твій син!
Не проклинай го, мати,—се ж мій брат!
Мій муж!

Є в а.

Він не лишив ти брата! Видер
У мене сина, в Ціллі видер мужа:
Тож най, проклятий, проч іде від мене!
Я вирікаюсь го, як він ся вирік
Чуття і серця!.. Смерте, смерте! Чом
Мене ти першу не взяла,—я ж перша
Накликала тебе! Пощо мні жити?

А д а м.

Ні, Єво,—не гріши ще в лютім горю!
Давно важкая доля нам судилась,—
Ось початок; зносім же засуд наш,
Щоб бачив Бог наш, що ми вірні слуги
Його святої волі.

Є в а.

Божа воля?

Ні, воля сього диявола—не сина,
Котрого-м зродила, щоб трупом світ сей
Укрив. Най всі прокляття жизні падуть
На нього! Най пустинями жене го
Така розпука, як із раю нас,—
Аж власні діти те з ним зроблять, що
Він з братом своїм! Най вогнисті духи

З мечами гонять го день-в-день! Най змії
Заляжуть стежку перед ним! Най плоди
Землі в його устах розпеліють!
Най листя, на котрім він спати ляже,
Скорпйони вкриють! Най убитий в сні го
Не покидає, а на яві най го
Не покида смертельний страх! Вода
Най в кров ся змінить, скоро він нагнесь,
Щоб закрапить уста свої плюгаві!
Най все, що є, втікає перед ним!
Проч! Жий у муках, від котрих би другий
Згиб! Смерть твоя страшніша будь від смерти,
Бо ти ї перший світу показав!
Проч, братовбійце! „Каїн“ най повік
Звесь братовбійця в пізніх поколіннях,
Котрі тя клястимуть, хоч ти й отець їх!
Най висхне під тобов трава! Най ліс ти
Відмовить тіні, вся земля—могили
І гробу, сонце—світла, Бог—небес! Відходить.

А д а м.

Иди геть, Каїн! Нам не жити разом.
Иди, лиши мені вмерлого. Сам я
Останусь. Нам не бачиться ніколи.

А д а.

О, отче,—не прогонюй го! Не кидай
Ще й ти проклять на нього окрім Єви.

А д а м.

Я не клену. Проклін його,—то совість.
Ходімо, Цілла.

Ц і л л а.

Ні, я з трупом лишусь.

А д а м.

Ми вернемо, як він піде,—сповнити
Важкий свій обов'язок. Ну, ходи.

Ц і л л а.

Ще поцілую те бліде лице,
Уста, недавно теплі ще... Мій милий! Авель!

А д а м і Ц і л л а відходять, плачучи.

А д а.

Каїн, ти чув,—нам треба геть іти;
Я вже готова; діти гнеть будуть;
Я возьму Єноха, а ти сестричку.
Ходімо відси, заки сонце зайде,
Щобисмо в пуші в півні не зблудили!..
Озвись до мене, Каїн! До своєї Ади.

К а ї н.

Лиши мя.

А д а.

Адже всі тебе лишили.

К а ї н.

Чом ти не йдеш? Чи ж не боїшся жити
Ураз із тим, котрий оце зробив?

А д а.

Одного боюсь лиш: без тебе жити!
Страшне се діло, що взяло ми брата,—
Но я о тім не смію говорити;
Воно осталося між тобов і Богом.

Г о л о с.

Каїн! Каїн!

А д а.

Чи чуєш голос?

Г о л о с.

Каїн! Каїн!

А д а.

Се ангел кличе! Ангел Господній входить.

А н г е л.

Де брат твій, Авель?

Каїн.

Хіба ж я сторож брата свого?

А н г е л.

Каїн,

Що ти зробив? Кров брата твого кличе
З землі о месть до Бога. Від тепер
Будь ти проклятий на землі, що з твоїх
Нещадних рук кров брата твого пила.
Коли відтак почнеш орати поле,
Воно не дасть ти плоду свого; блудом
Ходити мусиш по землі до смерти.

А д а.

Чи ж зможе знести він страшну ту кару?
Ось ти го гониш з рідної землі,
І мусить він скриватись перед Божим
Лицем, ходити блудом по землі?
Але ж його уб'є, хто го де здибле!

Каїн.

Ох, коб так сталося! Але хто ж уб'є мя?
Коли сей світ пустий ще і безлюдний?

А н г е л.

Ти брата вбив,—а хто ж тобі поручить
Що власний син твій не уб'є тебе?

А да.

О, світлий духу! Змилуйсь! Не кажи,
Що ся болюща грудь убійцю кормить,
Та й ще убійцю власного вітця!

Ангел.

Він був би тим лиш, чим його отець.
Чи ж не кормила Єва грудь його,
Що ось стоїть, сплямлений кров'ю брата?
А братовбійця родить батьковбійцю!
Но так не станесь; Господь, мій і твій Бог,
Велів ми знак на Каїна покласти,
Щоб безпечно йшов по світі. Хто
Вб'є Каїна, той семикратну пімсту
Прийме. Ходи сюда.

Каїн.

Що хоч' від мене?

Ангел.

Покласти знак ти на чоло, щоби
З тобов не сталося те, що ти зробив.

Каїн.

Ні, забий мя!

Ангел.

Не може сього бути.

Кладе знак на Каїнове чоло.

Каїн.

Палить до мізку, но нічим той жар
Напроти того, що кипить ми в серці.
Чи маєш ще що? Все знесу, що зможу.

¹ Хоч—хочеш (народня форма).

А н г е л.

Гордий, упертий був ти від дитинства,
Твердий, як поле те, що меш орати;
Но вбитий тихий, як ягня лагідний.

К а ї н.

За швидко я вродивсь після гріха,
Заким ще материн очистивсь дух
Від слів змії, заким ще перестав
Адам оплакувати рай. Но чим
Я ставсь, тим є. Я не бажав життя,
Но сотворився сам; но якби смерть
Моя могла йому життя вернути..
Чому ж би ні? Приклич го до життя
А я най згину; Бог віддасть життя
Йому, котрого любить—я лиш страчу
Те, що ніколи не було ми миле.

А н г е л.

Не бути сьому. Сталось, що ся стало.
Іди і жий; твої будучі діла
Най не будуть такі, як се посліднє. Щезав.

А д а.

Він шез. Ходімо. Чую вже, як в нашім
Шатрі маленький Єнох плаче.

К а ї н.

Ах,
Він ще не зна, чого він плаче! Я,
Щом братню кров пролляв,—не можу плакати?
Но й штири ріки не обмили б мої
Душі. Як мислиш, Адо,—чи мій син
Ще може глянути на мене?

А да.

Як бим

Гадала, що не зможе, то бим...

Каїн.

Ні—

Не тра грозить!—І так досить нам того!
Йди до дітей. Я швидко прийду д тобі.

А да.

Ні, не лишайсь при трупі сам. Ходім враз.

Каїн.

О, свідку ти мертвий а вічний, ти,
Котрого кров не змита небо й землю
Чернить! Чим ти тепер—не знаю; но
Якби ти знав, чим я, то ти би певно
Простив мя,—хоч ні Бог, ні власне серце
Мене ніколи не простить! Прощай же!
Не смію я, не важуся діткнути
Твого трупа. Я, що вийшов з того
Самого лона, що і ти,—що ссав
Ту саму грудь і часто д своїй груді
Тебе в дитинній ласці притискав,—
Тепер не смію й глянути на тебе,
Ні те зробити, що ти б зробив для мене—
Твоє холодне тіло в гріб зложити—
У перший гріб, на сій землі проритий!
А хто прорив той гріб? О, земле, земле!
За всі ті плоди, щос мені давала,
Я ось що дав ти! А тепер в пустиню!

А да

схиляється й цілує труп Авеля.

Сумна, завчасна смерть тобі судилась,
Мій брате! З всіх, що за тобов сумують,

Лиш я не смію плакати. Я тепер
Не проливать,—сушити повинна сльози.
А прецінь я найбільш тебе жалію,
Тебе й того, що тя вбив. Ну, Каїн,
Тепер готова я іти з тобов.

Каїн.

На східний бік від раю стежка наша.
Там найпустіше—найкраще для мене.

А да.

Веди мя, а най Бог тебе веде.—
А діти наші на руках несім.

Каїн.

Убитий брат бездітний був. Підтяв я
Корінь нового роду, щоби швидко
Розвився був в пречудне, чисте древо,
І злагодив мою гарячу кров,
Рід Авеля змішавши з моїм родом.
О, брате, брате!

А да.

Мир душі його!

Каїн.

А моїй?

Відходять.

ЙОГАН ВОЛЬФГАНГ ГЕТЕ

ГЕЛЕНА І ФАВСТ

Третій акт другої частини Гетевого „Фавста“
В честь стол'ятидесятих роковин уродин Гете

ПЕРЕДМОВА

Минувший місяць був у Німеччині присвячений пам'яті найбільшого поетичного генія нових часів, Йогана Вольфганга Гете. Всі німецькі міста, починаючи від Франкфурта на Майні, всі корпорації, редакції, театри, вшанували пам'ять великого поета й великого чоловіка безмежним рядом урочистих обходів, вистав, промов, статей, книг і різномірних публікацій. Та свято це не було виключно німецьким святом. Гете був найбільш універсальним поетом усіх часів; він умів відчутти красу і людськість усього, де тільки зустрів її, без огляду на мову, костюм і національну закраску. Бувши одним із творців німецького національного почуття, він рівночасно був одним із творців того наскрізь новочасного універсалізму, що обіймає цілий світ ідей, чуття і краси, щоб тим сильніше любити, тим вище піднести своє рідне. От тим то роковини Гете були загальним святом людської цивілізації; пам'ять великого генія шановано так само щиро на всіх мовах, у всіх освічених краях.

Бажаючи і в нашій мові вшанувати його пам'ять, ми подаємо тут перекладом одну частину з його найбільшого архітвору, з безсмертного „Фавста“. Переклавши першу часть „Фавста“ ще двадцять літ тому назад, я кілька разів брався перекладати другу, та проби лишалися невикінченими. Найчастіше я брався власне до третього акту другої части, до тої високо оригінальної класично-романтичної трагедії про Фавста і привернену до життя Гелену. Тепер я зважився переглянути ті давні проби, переробити їх і викінчити, і пускаю їх у світ—також як пробу осилення нашої мовою величнього німецького архітвору.

Друга частина „Фавста“ вважається взагалі твором темним і незрозумілим. Це не зовсім справедливо. Певна річ, це не є твір популярний, він вимагав у читача деяких відомостей з історії й мітології, деяких пояснень. Але поза тим, з погляду на композицію цілості, цей твір дуже ясний і прозорий. Його уклад і будова впливає конче на самого заложника драми, з самої легенди про Фавста-чародія. В першій частині трагедії, заключаючи контракт з Фавстом, Мефістофель обіцяє йому пробігти з ним „насамперед малий, потім великий світ“, тобто насамперед світ індивідуального, потім публічного життя, а легенда веде Фавста на двори різних володарів, заставляє його викликати тіні різних славних покійників і робити інші чародійські штуки. Цим був і для Гете витичний шлях. У пролозі другої частини він показує символічним образом видужання Фавста на лоні природи після страшною трагедії в Гретхен. Потім Фавст і Мефістофель ідуть на цісарський двір; Фавст являється радником, що при допомозі Мефістофелевих штучок рятує цісаря з фінансових клопіт, запроваджуючи паперові гроші. Але цісар, легкомисний пан, бажав більше забави, ніж справдішньої допомоги для держави і жадав від Фавста, щоб той показав йому тіні Гелени і Париса. За порадою Мефістофеля Фавст спускається в підземний світ до „матерій“—містичних (платонівських) джерел усього життя і викликає від них ті тіні. Але тінь Гелени будить у його серці непогамовану любов, він кидається до неї і мало не гине серед страшною експлозії. Одужавши, він не може заспокоїтися й разом з Мефістофелем подається до Греції, де на фарсальській рівнині, пам'ятній битвою між Цезарем і Помпеем, одної певної ночі відбувається гульня класичних мітичних постатей. Тут Фавст при допомозі Протея, Хірона і віщунки Манто добивається до самої Персефони, богині підземного світа, й одержує від неї те, що вона випускає Гелену на світ, як колись випустила була Орфееву Евродіку, в такій стані й такім виді, як була по повороті з Трої. Рівночасно Мефістофель, котрий серед тих класичних символів краси почуває себе ніяково, обертається до найнижчих, найобридливіших мітичних прочвар і визичує собі маску найобридливішої з них, Форкіяди, одної з двох сестер, дочок бога п'їтьми, що по грецькому віруванню обі мали тільки одно око й один зуб, і по черзі користувалися тими причандалами.

Оце й є вихідна точка третього акту, що властиво є окремою самостійною трагедією Гелени і Фавста. Гелена

вертає з Трої з хором троянських полонянок. Менелай вислав їх наперед, велів Гелені оглянути батьківський двір і при допомозі старої ключниці прилагодити все до жертви, але не сказав, що має бути принесене в жертву. Гелена входить у двір, та ще швидче виходить перейнята жахом: у дворі край огнища вона побачила страшну прочвару, що німим рухом веліла їй забиратися геть!

Ця прочвара показується в дверях, виходить на світло, лається з полонянками і самій Гелені виявляє, що це її саму Менелай хоче зарізати в жертву богам, а її полонянки будуть повішені. Гелена зрезигнована вмерти, але дівчата бажають жити.

Форкіяда вказує вихід із страшного положення.

Недалеко Спарти, в горах, оселилися якісь лицарі, побудували високий замок, а їх ватажок готов захистити її, коли вона зараз наново покине Менелая і скоче втекти до того замку. Гелена згоджується. Ватажок, що захищає її й побиває Менелая, це Фавст. З ним разом проживає Гелена в аркадських „щасливих полях“ розкішні дні. З їх подружжя родиться син Евфоріон, чудовий співак, що рветься до високого лету й гине. Його смерть, це для Гелени пора повороту в підземний світ, її служниці розпливаються в елементах природи,—Фавст лишається сам, а Форкіяда, відкинувши маску і котурни, являється знов—Мефістофелем. Вилічений із цієї останньої любови, любови до найвищої краси, Фавст вертає до свого краю, до публічного життя, до праці й ненастанних змагань зразу для досягнення сили, багатства, а вкінці для досягнення свободи й щастя загалом, і в тім змаганні знаходить своє вибавлення від темної сили. Оце в коротких словах зміст другої частини „Фавста“ і спеціально його третього акту.

Розуміється, це тільки скелет змісту. Трактуючи другу частину „Фавста“ символічно, як образ життя й змагань високо-освіченого чоловіка свого віку, Гете спеціально в цьому епізоді хотів показати зразу протиставлення, потім зілляння класичного світу з середньовіковим, особливо класичної поезії з романтичною і вплив із того зілляння нової європейської поезії, тої поезії, що поперед усього відхнена духом свободи індивідуальної та народної і на тій основі опирає новий гуманізм, так як класичний світ опирав його на почутті громадської спільності. Ця нова поезія мала бути уособлена в фігурі Евфоріона. А що власне тоді (в 20-их роках нашого віку) найважлишою подією в європейській політиці була боротьба греків за

народню незалежність від Турції, а в тій боротьбі найголоснішим епізодом було прилучення до неї і смерть Байрона, то й вийшло досить натурально, що фігура Евфоріона одержала подекуди індивідуальні риси геніяльного англійського поета, пісні Евфоріона тоном і могутнім поривом пригадують Байронові пісні й дають рівночасно поняття про вражіння, яке в ту пору робили ті пісні на чільніших людей Європи, а похоронна пісня хору по його смерті сталася найкращою поетичною маніфестацією німецького генія на честь англійського.

Певна річ, що, побіч цього символічного значіння, фігури трагедії, особливо ж трагедії про Гелену, живуть своїм індивідуальним життям і для того надто властиве дошукування символіки у всіх деталях драми не тільки розпанахув її поетичні чари, але нагромаджує труднощі і суперечності, що спиняють розуміння твору. Нам здається, що треба в ньому поперед усього бачити те, що в нім є, поетичний твір, треба відчуті те, що він дає безпосередньо—чисто людські ситуації і конфлікти—а цього певно дуже багато. Символічне значіння тих фігур і конфліктів повинно являтися не як ребра і кості, що вистирчують скрізь із худого тіла, а радше, як золотавий розблиск, що обливає цілість і надає їй широку загальнолюдську перспективу.

ПЕРЕД ПАЛАТОЮ МЕНЕЛАЯ У СПАРТІ

Гелена виступав з хором троянських полонянок, між ними Панталіс¹, провідниця хору.

Гелена.

Гелена, многим диво, многим лайки ціль,
З затоки йду, де йно-що ми причалили,
Все ще мов п'яна від гойдання довгого
Морської хвилі, що з фригійських нас рівнин
На бурних плечах в ласці Посейдоновій
У міццю Евра в рідну пристань занесла.
Внизу ще там цар Менелай з найкращими
З вояцтва свого поворотом тішиться.
Вітай же ти мене, високий доме мій,
Що Тиндарей, отець мій, тут над кручею,
Вернувши від горба Паллади, збудував,
І понад всі доми спартанські прикрасив,
Коли з сестрою Клітемнестрою² ще тут
І з Кастором та Поллюксом я гралася.
Вітайте й ви мене, залізні крила брам!
У вашім гостелюбнім отворі колись
Мені явився в повнім блиску мій жених
Зміж многих мною вибраний, мій Менелай³.

¹ На малюнку Полігнота в Дельфах представлено Гелену з двома служницями; під одною підписано „Електра“, під другою „Панталіс“.

² Клітемнестра, жінка Агамемнона, була також дочка Тиндарея, але з іншої матері. Гелена, Кастор і Поллюкс уважалися зрештою дітьми не Тиндарея, а Зевеса.

³ В іншій місці Гелена представляє це так, що Менелая вибрав для неї сам батько і що вона пішла за нього нерado, кохаючи іншого, Патрокля.

О, відчиніться знов, щоб я, як слід жоні,
Сповнила вірно пильний наказ королів.
Впустіть мене, і все, що досі мов вихрї
Ревло круг мене, хай позаду лишиться.
Бо відколи безжурно відси вийшла я
Молиться в храм Китери¹, довг святий сповнить,
А там розбійник з Фригії схопив мене,—
Сподіялось багато, про що люди скрізь
Говорять радо, та не радо слуха той,
Що про його аж в казку виріс поговір.

Хор.

Не занехай, вельможна пані,
Посідання найвищого добра!
Тобі бо дісталось одній
Найвищеє щастя:
Слава краси, що ясніє над все.
Героям звенить її гомін,
І в бій вони гордо спішать;
Та й найтвердшая вдача схиляє чоло
Перед всесильною красою.

Гелена.

Досить! Із мужем своїм приплила я тут,
І ось у город він вперед послав мене;
Та що на думці в нього, не вгадаю я.
Чи я ще жінка? Чи я королева ще?
Чи жертва за князеві злигодні важкі,
За довге лихоліття й горе Греції²?
Здобута я; чи бранка — не додумаюсь!

¹ Китера — місце, де був храм Афродити, та тут ужито цієї назви замість Афродити.

² Натяк на Евріпідову трагедію „Троянки“, де представлено річ так, що греки віддали Менелаєві Гелену з тим, щоб він покарав її смертю, і він мав виконати це в Спарті.

Двосічну славу й долю, бач, безсмертнії
Дали мені, зловіщий супровід краси,
Що навіть на оцім порозі грізно так,
Понуро яюсь в вічі загляда мені.
Вже в жолобленім кораблі глядів мій муж
На мене зрідка, слова щирого не рік,
Сидів при мні, мов злеє щось задумавши.
Аж як в Еврота заливі глибокому
До берега передні човни приплили
Носами впершись, він піднявшись сказав:
„Тут за порядком вийдуть лицарі мої,
І я на березі огляну їх ряди!
Ти ж далі їдь горі Евротасом святим,
По березі плодючим коні поганяй
Через луги цвітисті та вохкі, докіль
Не в'їдеш на прекрасну рівень, де колись
Був лан плідний, а де тепер Лякедемон
Розкинувся серед вінка поблизьких гір.
Ввійди в високо-склеплений князівський двір
І служниць переглянь, яких я там лишив
З бабусею, шафаркою розумною.
Вона багатий скарб покаже хай тобі,
Що батько твій лишив і що я сам, в війні
Й спокою все запопадаючи, придбав.
Знайдеш усе в ладі й порядку, бо це ж є
Князеве право, щоб, вертаючи в свій дім,
Знайшов усе нетикане і кожну річ
В тім самім місці, де він полишив її;
Бо раб не має власти нічого змінять“.

.. Хор.

Так радує же серце і очі
Тим скарбом прегарним,
Збагачуванім здавна!
Бо оздобний ланцюг і корони пишноти
Спочивають так гордо й пишаються там;

Та ввійди лиш до них і озвися до них,
То відразу вони — твої слуги.
Любо бачить красу в боротьбі
З золотом, перлами і самоцвітами.

Г е л е н а.

А потім пан мій ось що даліше наказав:
„А як усе ти переглянеш по ряду,
Візьми триніжків, скільки запотребиться,
І всякої посуду, що, приносячи
Святую жертву, під руками мати тра.
Кітлів, чарок, а також таріло́к плоских;
В високі збани із святого джерела
Води налий і дерева сухого теж,
Для підпалу придатного, приспособи,
Та й вигостреного ножа теж не забудь;
Про інше все й сама ти там як слід подбай“.
Так мовив і велів спішитися; та ні-гич
Не натякнув, яку живу́ю душу він
Заріза́ть хоче, щоб богів ушанова́ть.
Це щось непевне, та я не журюся тим,
На все те буде воля праведних богів!
Вони сповняють, що захоче їх присуд,
Чи люди це добром собі почитують,
Чи злом; а нам, смертельним, покоряться слід.
Не раз вже жертводі́й важкий підніс топір,
Щоб на землі простертий втяти жертви карк.
Та ні, не довело́сь! Перепинив йому
Чи близький ворог, чи сам бог являючись.

Х о р.

Що має ста́тсья, цього не здума́єш,
Княгине, сміло йди,
Де слід тобі!
Добро і зло приходить
Неждано чоловіку;

Хоч нам пророч його, не ймемо віри.
Аджеж горіла Троя і ми
Бачили зблизька соромну смерть,
А ось же осьтут ми з тобою,
Радо готові служити тобі;
Бачимо сонце небесне, блискуче,
І, що найкраще на світі — тебе,
Що на нас ти, щасливих, ласкава.

Г е л е н а.

Но, будь що буде! Що там жде, а слід мені,
Не гаючись, ввійти у королівський двір,
Що ось, не знаю як, передо мною знов,
Давно небачений, мало не втрачений!
Несміло щось несуть по ступеньках мене
Ті ноги, що колись скакали через них.

Входить у дім.

Хор.

Сестри, бранки сумовиті,
О, відкиньте геть далеко
Всі турботи!
Радуйтеся щастям пані,
Тіштесь радістю Гелени,
Що до рідного вогнища,
Правда, пізно повертає,
Та тим твердшою ходою
Радісно оце ступа.

Похваліть богів блаженних,
Що щасливо все доводять
Аж до краю.
Мов на крилах підлітає
Визволений через всякі
Перешкоди, але в'язень
Надаремно сохне в тузі

І до стін тюрми своєї
Дармо руки простяга.

Та її взяв бог у руки
Там далеко
І з розвалин Іліону
Аж сюди її приніс
У старий, та свіжим блиском
Прикрашений, батьків двір,
Щоби тут, по невимовних
Радощах та муках
Спочиваючи, про вчасну
Юність споминала.

Панталіс

провідниця хору.

Покиньте співу радісну стежечку
І на дверей узкрилля оберніть свій зір!
Що бачу, сестри? Чи не йде оце до нас
Зворушена княгиня покvapно назад?
Що сталося, славная княгине? Що могло
В твоїм дворі замість привітань челяді
Страшне спіткати тебе? Не скриеш ти цього,
Бо бачу ось відразу на твоїм чолі
І благородний гнів і задивування.

Гелена.

Вона лишила подвої дверей відчинені, зворушена.

Не до лица дочці Зевеса простий страх,
Переляк із-за будьчого чужий мені,
Але тривога, що з нутра старої тьми
Від правіку виходить, різновидно ще,
Мов полум'яні хмари з гирл огнистих гір,
Клубиться, і героїв жахом наповня.
Так і тепер Стигійці¹ жахом проняли

¹ Стигійці—підземні сили,—від Стикса, підземної ріки.

Мене при вході в дім, і мов не любий гість,
Від тих давно нетоптаних, пожаданих
Порогів я би найрадніше геть пішла.
Та ні, сюди на світло йду, а даліше вже
Не проженеш мене, маро, хто ти там є!
Освячення потрібно, щоб очищений
Огнища жар і паню й пана привітав.

Провідниця хор у.

Відкрий, о пані, слугам своїм, що стоять
З пошаною при тобі, що зустріла ти?

Гелена.

Що бачила, вздрите наочно й ви самі,
Коли свій витвір в тій же хвилі тьма стара
Не проковтнула у бездонний свій живіт.
Та щоб ви знали, я скажу словами вам.
Коли в князівського двора понуру тінь
Ввійшла я звільна, про свій довг міркуючи,
Аж диво: пустка в сінях, тихо в кімнатах.
Не б'є до вуха стукіт кроків покvapних,
Не видно вештання поспішного ніде,
Не показалаь служниця ні ключниця,
Що приязно вітають все прихожого.
Аж як до вогнища я близько підійшла,
То бач, край попелу й зотлілих дгарків¹
Щось, мов велика жінка, на землі сидить,
Заслонена—чи спить, чи то задумалась.
Я строго крикнула, до праці зву її,
Гадаю: певно ключниця, що муж її
Дбайливий полишив у домі лад вести.
Та під заслоною вона сидить, як пень.
Я грожу,—тут правицю піднесла вона,
Мов геть мене від вогнища і з дому шле.
Я гнівно відвертаюся від неї, йду

¹ Вогнище вважалося осередком дому, святим місцем; при ньому спали слуги. (Пор. Одисея IX, 190 і далі).

На сходи, що до спальні пишної ведуть,
А побіч неї зараз і скарбниця є!
Та чудо-юдо живо схопилось з землі
І грізно шлях мій заступа, простується
Худе, високе, очі дикі, каправі,
Вид дивовижний, що жахає душу й зір.
Та я на вітер мовлю; мова силуєсь
Даремно постать сотворити, як живу.
Та глянь, сама! Вона вилазить ось на світ!
Тут ми пани, аж поки наш король прийде.
І Феб, що любить красоту, прогонює
Страшні прочвари в дебри або нищить їх.
Форкіяда показується на порозі між одвірками.

Х о р.

Много зазнала я, хоч молодії ще
Понад чолом мені кучері в'ються!
Много страховища бачила я,
Зойки военні, троянську ніч
В хвилі упадку.

Крізь хмароломний запилений рев
Тлуму вояцького чула грізні
Оклики божії, чула Незгоди
Голос спіжевий, що нісся по полю,
Бив в наші мури¹.

Ах, вони стояли ще,
Мури Іліону,
Але вогнянее море
Від сусіда до сусіда
Розливалось, розширялось
Власним подувом бурливим
Понад містом, тьмою вкритим.

¹ В Гомеровій Іліаді кричить Еріс, богиня незгоди, серед битви. Опис руйнування Трої в одній пісні нагадує трохи опис у Віргілієвій Енеїді II, 310—315, 608—633.

Біжучи крізь дим і жар,
Крізь язика вогнянії,
Чула я гнівних богів
Кроки престрашнії,
Бачила їх величезні
Постаті крізь темний дим
Заревом облитий.

Чи бачила, чи дух тривогою оплутаний
Являв мені примари ті?
Сказать цього не вмію.
Та що оце страховище ось тут очима
бачу,

Це знаю я напевно;
Навіть руками могла б доторкнутися,
Та зупиняє перед небезпекою
Острах мене.

Чи ти одна є
Із Форкісівен?
Бо ж у рідню
Їм ти годишся.
А може ти одна з тих сірих Грай,
Що одно око і один зуб
На переміну по черзі вживають?¹

Смієш, прочваро,
Побіч краси
Стать перед світлими
Феба очима?
Виступи, виступи ближче сюди!
Пòгані він не побачить твоєї,
Так як святе його око ніколи
Тіні не бачить.

¹ Форкіс—бог темноти, мав дві пари дочок, що звалились
Граї й Горгони.

Але нас смертних, ах, заставляє
Горе сумнее приймати
Біль невимовний, який справляє
Погань на віки проклята
Красолюбним очам.

Отже ж, коли ти прешся безстыдно
Нам на зустрічу, — прокляття,
Лайка й погроза впаде на тебе
З уст тих блаженних, що їх боги
Сотворили своїми руками.

Ф ор к і я да.

Старе це слово, та свята в нім правда є,
Що стид з красою рука в руку не привик
Ходити по стежках зеленої землі.
Глуха ненависть коріниться у обох,
І де лиш одно з одним здиблуться вони,
Плечима обертаються, мов вороги,
І кожне швидко у противний бік біжить:
Сумує стид, а гордо дується краса,
Аж Орку глупа п'ятьма проковтне її,
Коли вперед її старість не знівечила.
І ви оце, безсоромні, десь з чужини
Зухвало налетіли тут, мов журавлів
Хриплогрикливий ключ, що довгим ланцюгом
З-під хмар на нас пускає кракання своє
І тихого мандрівця змушує зирнуть
Угору; та вони летять собі в свій шлях,
Він далі в свій; от так і з нами буде теж.
Хто ж ви такі, що королівський чесний двір
Напали з шумом, мов Менади п'яні?
Хто ж ви такі, що на двірську ключницю
Розгавкались, немов на місяць псів юрба?
Гадаєте, не знаю, відки родом ви?
Зелена брость, у битвах сплджена, в війні,

Спокушені спокуси, ласі на мужчин,
Що вояка й горожанина силу ссуть!
Гляжу на тлум ваш, і здається—сарана
Паде, мов рій, зелені ниви криючи.
Ви з'їдачки добра чужого, лакоми
Розтратниці цвітучого добробиту!
Здобутий, проданий, заміняний товар!

Г е л е н а.

Хто при хазяйці, лаять сміє слуг її,
Нарушує зухвало право панине;
Бо їй одній годиться що похвальнее
Хвалить, а що не приподобнее—карать.
З їх служби я вдоволена, яку мені
Робили, як стояв ще Іліон міцний
В облозі, як упав і згіб, а також, як
Блукаючи по морі бідували ми
На кораблях, де кожний сам про себе дбав.
І тут того ж від цих дівчат веселих жду;
Бо ж не питає пан, хто є слуга його,
Лиш як він служить. То ж мовчи і не скались
На них! Коли ти досі королівський дім,
Замість хазяйки, вірно берегла, то честь
Тобі за це; тє ось хазяйка йде; вступись
Тепер, щоб кари, замість плати, не взяла!

Ф о р к і я д а.

Грозити челяді—високе право це!
Благословенного володаря жона
Заслугує собі його премудрою
І довголітньою управою. Коли ж
Ти новопризнана вступаєш знов оце
На давнє місце королеви й панії,
Прийми ж давно забуті поводи, пануй,
Візьми у владсть свою і скарб, і нас усіх!
Та перед всім охорони мене стару

Від цих цокотух, що, побіч лебединої
Краси твоєї, є мов підлий рій гусок.

Провідниця хору.

Яка ж погана погань проти краси!

Ф ор кі я да.

Яка глупота безумна проти розуму!

Далі виступають за чергою дівчата з хору і відповідають
Ф ор кі я ді.

Перша дівчина.

Скажи про батька Ереба й про маму Ніч!

Ф ор кі я да.

Скажи про Скіллю¹—рідна це твоя сестра.

Друга дівчина.

У твоїм родоводі много десь прочвар.

Ф ор кі я да.

Махай до Орку! Там рідню свою шукай!

Третя дівчина.

Ті, що там є, для тебе всі замолоді.

Ф ор кі я да.

Ну ж ти старця Тірезія² зведи з ума!

Четверта дівчина.

Оріонова мамка³—правнучка твоя.

Ф ор кі я да.

Тебе ж Гарпії⁴ калом викормили десь.

¹ Скілля—описана в Одиссеї морська прочвара, що гавкає, мов собака.

² Тірезій—сліпий віщун, звісний із Софоклевого Едіпа царя із Одиссеї, де про нього сказано, що він один з поміж усіх тіней покійників не стратив пам'яті про земне життя.

³ Оріон—один із найстарших велитнів—гігантів.

⁴ Гарпії—крилаті ненаситні прочвари, звісні з поеми про похід Аргонавтів.

П'ята дівчина.

Чим ти годуєш костюмами ті сухі?

Ф оркіяда.

Не кров'ю, що на неї надто ласа ти.

Шоста дівчина.

Ти, певно, трупи жреш, трупище ти гидка!

Ф оркіяда.

Відьомські зуби в хавці твоїй он блищать.

Провідниця хору.

Твою заткаю, як скажу твоє ім'я.

Ф оркіяда.

Скажи своє, то й загадка розв'яжеться.

Г е л е н а.

Не з гнівом, але з сумом проміж вас я йду,
Цю сварку люту заборонюючи вам.
Немає шкоди гіршої для володаря,
Як вірних слуг таємная сварня-гризня.
Бо не верта тоді наказ його назад
До нього, як луна сповнених швидко діл;
Ні, самовільно шумлячи клекоче він
Довкола нього, й дармо лає й злиться він.
Та це не все: у неподобнім гніві ви
Накликали страшні появи лютих мар,
Що тиснуться до мене, й — чую це — мене
До Орку рвуть, полям тим рідним в перекир.
Чи спомин це? Чи сон опанував мене?
Чи все те — я була? і є? і буду ще,
Ота мара, страхіття, міст руїниця?
Тремтять дівчата, але ти, найстарша з них,
Стоїш спокійна; скажи мені на розум все!

Ф о р к і я д а.

Хто різнородне щастя довгих літ спімне,
Тому вкінці й найвищий рай здається сном.
Ти ж долею над міру обдарована,
В життю стрічала тільки сам розпал любови,
Що швидко в найсміліші вчинки вибухав.
Іще Тезей вхопив тебе, розпалений
Жадобою, Гераклю пара, цвіт мужів.

Г е л е н а.

Вхопив мене, десятилітню серночку,
Запер у Атиці в Афіднових замках.

Ф о р к і я д а.

Та Кастор з Поллюксом відбили гнеть тебе,
І сватався героїв що найкращих ряд.

Г е л е н а.

Та признаюсь, таємную любов мою
Здобув Патрокль, Ахіля друг і побратим.

Ф о р к і я д а.

Отець із Менелаєм подружив тебе,
Відважним мореходом і доматором.

Г е л е н а.

Йому дочку й держави керму дав отець.
З подружжя того Герміона виросла.

Ф о р к і я д а.

Та як подавсь він геть, щоб Крету здобувать,
Тобі самотній появивсь прегарний гість.

Г е л е н а.

Пощо згадала те напіввдівство моє
І люте горе, що мені в нім скоїлось?

Ф ор к і я да.

Бо й з мене похід той, з кретянки вольної,
Невольницю, рабу довічною зробив.

Г е л е н а.

Він ключницею зараз тут тебе зробив,
Тобі повірив дім і скарби всі свої.

Ф ор к і я да.

Котрі ти кинула, щоб в пишній Іліон
Майнуть, безмежні розкоші любовні пить.

Г е л е н а.

Мовчи про розкіш! Надто бо безмежний біль
На голову й на грудь мені звалився за це.

Ф ор к і я да.

Та кажуть, ти подвійним образом була:
У Трої і в Єгипті бачили тебе ¹.

Г е л е н а.

Не плутай ще бриднями баламутний ум!
Уже й тепер не знаю, хто я справді є.

Ф ор к і я да.

Та, кажуть, з Гадесу понурого й Ахіль
З любовним жаром ще до тебе прилітав,
В життю тебе кохавши в перекір судьбі ².

Г е л е н а.

Це тінь моя злучилась з тінею його;
Це сон був, адже видно це із самих слів.
Щезаю, тінню роблюся сама собі.

Паде зомліла в обійми дівчат із хору.

¹ У Стезіхора, а за ним у Евріпіда, знаходимо таку легенду, що Паріс завіз до Трої тільки привид Гелени, а її саму заніс Гермес до Єгипту.

² У трагіків знаходиться слід переказу, що Ахіль любив Гелену і сходився з нею ще коло Трої у сні.

Хор.

Мовчи, мовчи!

Лихозора, лихомовна ти!
Із тих огидних, однозубих
Уст які ж то ллються речі
З гирла отого страшного!

Бо злюка, що добродійку вдає,
А вовчу лютість під кожухом криє,
Мені вона страшніша, ніж пащека
Триглавого пса¹.

Стоїмо ось тут і тривожно надслухуєм,
Де? коли? і як вона вирветься
Із чати глибокої,
Злоби твоєї, прочваро.

Ну, пощо ж, замість лагідного слова,
Замість потіхи, забуття, пощади,
Розбуркуєш з минувшини її
Все що найгірше?
Пощо з блиском теперішности
Тьмиш заразом і будущини
Лагідне, рожеве
Світло надії?

Мовчи! Мовчи!

Щоб душа королеви,
Що вже втекти готова,
Зупинилася, щоб встала
Та постать над всі постаті,
Які лише бачило сонце!

Гелена прийшла до себе і знов стоїть посеред них.

Форкіяда.

Виплинь із-за хмар летючих, ясне сонце цього
дня,

¹ Триголовий пес, Цербер, що стереже пекольної брами.

Що закриті ще ясніло, блиском сліпить нас
тепер,
Як тобою світ пишаєсь, бачить сам твій лю-
бий зір.
Хоч мене гидкою лають, знаюсь на красі я
теж.

Гелена.

Хитко йду ще з порожнечі, де в зомлінню
впала я,
Та хотіла б знов спочити, бо втомились всі
кістки.
Та годиться королевам і годиться людям всім
Мужно, твердо зустрічати все, що грозить і
ляка.

Форкіяда.

В своїй величі стоїш ти перед нами, в красоті,—
Зір твій щось немов велить нам. Що велить
він? Говори!

Гелена.

Що через зухвалу сварку занедбали— слід
нагнать.
Живо жертву приготуйте, як король мені велів!

Форкіяда.

Все готово в домі: миски, триніг, точений топір
і кропило. і кадило: а що в жертву вбить,
скажи?

Гелена.

Не вказав король нічого.

Форкіяда.

Не вказав? О, горе нам!

Гелена.

Що за горе ти віщуєш?

Ф ор к і я да.

Пані, згинеш ти сама!

Г е л е н а.

Я?

Ф ор к і я да.

І ти тут.

Х ор.

Горе, лихо!

Ф ор к і я да.

Топором дітне тебе.

Г е л е н а.

Страшно, та я так і ждала! Бідна!

Ф ор к і я да.

Неминуче це!

Х ор.

Ах, а з нами що то буде?

Ф ор к і я да.

Цій ще буде чесна смерть;
Ви ж на тій високій платві, що на ній опер-
тий дах,
Наче дрозди ті на сильці, лиш затреплетесь
рядком ¹.

Гелена і хор стоять, зачудувані й перелякані, гарно уста-
вленою, характерною групою.

Примари! — Наче остовпілі стали ви.

Вам страшно з днем розстатися, що і так не
ваш.

І люди, теж примари всі, так як і ви,

¹ Натяк на кару, яка спіткала зрадливих служниць в
Одиссеї (XXII, 458 і далі).

Нерадо теж кидають пишний сонця світ,—
Та від кінця не впросить, не спасе ніхто.
Всі знають це, та мало хто з тим освоївсь.
Та годі! Ви пропащі! Тож до діла! Гей!

Плеще в долоні, в брамі зараз появляються замасковані
карлики і швидесенько сповнюють висловлені накази.

Сюди, понура, круглая прочварко ти!
Сюди котіться! Шкодить тут до схочу мож¹!
Ось місце під подвижний вівтар-злоторіг²!
Топір блискучий тут на срібний край клади
Води в збанки налейте! Треба буде змить
Чимало плям злещасних крови чорної.
Коштовний килим розпрістрить тут на тоці,
Щоби по королівськи жертва вклякнула
І, як відпаде голова, в простирало
Обвита зараз, чесний мала похорон!

Провідниця хору.

В задумі королева з боку ось стоїть,
Дівчата в'януть, мов підкошена трава,
Мені ж найстаршій це впада, мов довг святий,
З тобою найнайстарша побалакати.
Ти досвідна, розумна, чей прихильна нам,
Хоч в глупоті безмізкій кпили з тебе ті.
Скажи ж, рятунку можливість знаєш ще яку?

Форкіяда.

Це легка річ. Як королева схоче лиш,
То може і себе й в додатку вас спасти,
Та тут рішаться треба якнайшвидче вам.

¹ Слуги Форкіяди—Мефістофеля—демони, що люблять шкодити людям.

² Подвижних вівтарів греки не знали. По рогах вівтарі були оковані золотою або срібною бляхою.

Хор.

Найчесніша поміж Парок, наймудріша між
Сибіль,
Золотих не здавлюй ножиць, провіщуй нам
день, життя!¹
Бо вже чуєм, як нас тягнуть, як трепочуться
немило,
Як баламкають сугави, що воліли б радше
в танці
Наскакатися і на груді любка потім відпочить.

Гелена.

Хай ті тривожні! Біль пройма мене, не страх.
Коли ж рятунок знаєш, будем вдячні ми.
Бо мудрим, широкозорим справді є нєраз
Можливим неможливе. Тож скажи, промов!

Хор.

Мов, скажи! Скажи нам швидко, як втекти нам
від страшних
Тих силòк гидких, що грозять, як найгіршее
намисто,
Обкрутиться нам на шиях? Чуємо вже бідо-
лашні,
Як нас давить, тисне, душить, коли ти, шанов-
на Рее,
Мати всіх богів, над нами не змилосоєрдись
тут.

Форкіяда.

А стане вам терпцю послухать довгую
Оповідь? Сталось тут чимало дечого.

¹ Парки були владницями людського життя; Парка Атро-
пос перетинала ножицями нитку і тим чинила смерть чо-
ловікові.

Хор.

Терпцю аж надто! Слухаєм, значить—живі¹.

Форкіяда.

Хто дома сидячи, свій скарб оберіга,
В будинках своїх шпари пильно поправля
І дах латає, щоб не капав дощ в нутро,
Той проживе весь вік свій у добробуті.
Та хто злочинно, з легким серцем свій поріг
Свячений переступить і відіб'ється,
Той, повернувши, хоч знайде старе гніздо,
То повно змін кругом, а то й руїни скрізь.

Гелена.

Пощо ті всі загальнозвісні приказки?
Оповідай, що знаєш, прикрого не руш!

Форкіяда.

Та це ж історія, і вам це не докір.
Грабуючи, з пристані в пристань Менелай
По берегах цих і островах бушував
І здобич гарбав, що тут накопичена.
При Трої він прогаявсь довгих десять літ,
А поворот не знаю кільки ще забрав.
А як стоїть вельможний Тиндарея дім
Ось тут на місці? І в державі що чувать?

Гелена.

Чи так та лайка в кров тобі ввійшла зовсім,
Що без догани й уст не можеш відокрити?

Форкіяда.

Так много літ без пана був гірський цей кут,
Що тягнеться на північ Спарти геть уверх
Аж до Тайгета, відки жвавим струмочком
Збіга Евротас, щоб, в долині нашій вишир

¹ Дотепний варіант Декартового речення: cogito—ergo sum.

Розлившись, в трошках дати притулок лебедям.
Отам в гірській долині нишком смілий люд
Розсівся, що прибув з кимерських темних
 стрей¹;
Він замок недоступний тут поклав, міцний,
Із нього своєвільно шарпа люд і край².

Гелена.

Зробили це? Здається, неможлива річ.

Ф о р к і я д а.

Бо мали час; таж то без мала двадцять літ.

Гелєна.

Один в них пан? Чи купа їх, розбійників?

Ф о р к і я д а.

То не розбійники, та пан у них один.

Не буду лаять, хоч навідався і сюди.

Все міг забрать, та вдовольнився немногими
Дарунками,—так звав це сам, не гарачем.

Гелена.

Який же з себе?

Ф о р к і я д а.

Не поганий! І мені

¹ Оце оповідання має історичну основу. В р. 1205 напав бургундський князь Вільгельм із Шампліта з ватагою бургундських лицарів на півострів Морею (давній Пелопонез), побив греків при оливному лісі Кондура у стіп Тайгета і здобув таким робом цілу західну часть Мореї аж до Тайгета, з котрої утворив собі удільне князівство Ахаю. Він держався там кілька літ, а коли вкінці мусів покинути Морею, щоб обняти володіння своїх дідичних дібр у Франції, розділив свою „державу“ між своїх лицарів на основі ленного права. Цей акт наслідував Гете далі, в сцені, де Фавст роздає своїм воеводам у ленно грецькі краї.

² У Гомера кимерійці—північний народ, що живе в вічній пітьмі.

Сподобався: веселий, смілий, освічений,
Як мало поміж греками, розумний муж.
Їх в'ярварами лають, я ж не думаю,
Щоб хто з них був жорстокий, як при Трої
там

Неодин людоджером показавсь герой.
Я б на його великодушність подалась,
Йому б повірила себе. А замок їх!
От би побачить вам! Не те, що грубий мур,
Який т'яп-ляп наб'єдурили ваші батьки,
Циклопський мов Циклопи, неотесаний
Камінь на камінь валячи. О, там не те!
Там все до шнуру, до ваги, по правилу.
Поглянеш з боку: в небо аж стріляє мур,
Твердий, міцний у споях, гладкий наче сталь,
Що й думка сковзається вверх повзти по ній.
В нутрі ж обширнії подвір'я, вколо них
Будинки різних форм про всяку знадобу.
Стовпи, стовпки, склепіння, луки й п'алучки,
Альтани, галереї, вікна слухові
І герби.

Хор.

Що за герби?

Форкіяда.

Адже Аякс мав

На щиті звій гадюк—самі ви бачили.
Ті сім, що йшли на Теби, мали образки
На своїм щиті кожний, і значучії:
Тут видно зорі, місяць в темних небесах,
Богинь, героїв, тут мечі, драбини, там
Смолоскипи і інші знаряддя грізні.
Такі то візерунки пишнобарвні
Від предків має й те лицарство, що є в нас:
Тут льви, орли, і кігті й клюваки, тут є
І буйволові роги, крила, павин хвіст,

Квітки й стрічки червоні й сині, й золоті,
І срібні й чорні; висять їх ряди-ряди
В безмежних залях, так обширних, як весь
світ.

От там то танцювать!

Хор.

А є танцюри там?

Форкіяда.

Найкращі! Свіжі хлопці, кучерявії!
З них пахне юність. Паріс тільки пах оттак,
Коли зближавсь до королеви.

Гелена.

Знов верзеш

Не те, що слід. Останнє слово нам скажи!

Форкіяда.

Це скажеш ти. Коли промовиш ясно: так,—
То зараз будеш в мурах замку.

Хор.

О, промов

Оте слівце, спасай себе і нас при тім!

Гелена.

Що? Я б боялась, що король мій Менелай
Збереться на жорстокість, щоб убить мене?

Форкіяда.

Чи ти забула, як калічив люто він
Твого Деїфоба, що брат був Парісу
І по смерті його наперся тебе, вдову,
За себе взять і жив з тобою? Вуха й ніс
Відтяв йому і інші члени — страх згадать¹!

¹ В поемі Квінта Смірнейського про упадок Трої оповідається, що Менелай убив Деїфоба п'яного в ліжку; про його страшне калічення згадує Вергілій у Енеїді (VI, 494—7).

Гелена.

Це задля мене він йому зробив таке.

Форкіяда.

А задля нього зробить те саме тобі.
Бо ж неподільна краса; хто мав її усю,
Той радше вб'є її, не схоче мати часть.

Здалека чути голос труб. Хор здригається.

Як різко шарпає й кліщить той голос труб
Слух і нутро, так заздрість закліщилася
В грудях у мужа, що забуть не може, що
Він мав колись і стратив і тепер нема.

Хор.

Чи не чуєш рику рогів? чи не бачиш блиску
зброй?

Форкіяда.

Вам чолом, мій пане й царю! Радю здам раху-
нок вам!

Хор.

Але ми?

Форкіяда.

Напевно знайте: смерть її побачите,
Потім вас жде ваша онде; ні, рятунку вам нема!

Павза.

Гелена.

Обдумала я, що нам тут почать тепер.
Ти злобний дух якийсь, я добре чую це:
Боюсь, що обертаєш ти добро на зло.
Та будь-що-будь, піду з тобою в замок той;
Що далі, це я знаю; що на дні душі
Цариця криє, важучись на це, про те
Ніхто не буде знать. Іди вперед, стара!

Хор.

О, як радо ми йдемо
Сквапними ногами!
Смерть за нами,
Перед нами
Знов могутньої твердині
Недоступні брами.
Хай же бережуть нас так,
Як троянська кріпость,
Що вкінці упала тільки
Через підлу хитрість!

Мла клубиться, залягає глиб сцени і сунеться наперед.

Але що ж це, що?
Сестри, гляньте, гляньте!
Чи ж не був ось ясний день?
А оце клубиться мгла
Із Еврота вод святих.
Вже нам щезли із очей
Гарні береги його,
Очеретом умаєні.
Ах, уже не бачу й тих
Лебедів, що звільна,
Гордо, пишно й лґгідно
Громадками по тих водах
Сунулись - плили.

Та все ще, все ще
Чую здалека,
Чую той хриплий
Гук, що, говорять, смерть нам вищує.
Ах, коб тільки він нам, замість
Приобіцяних рятунків,
Згуби віщуном не був!
Нам, біленьким лебедятам,
Нашим довгим, білим шиям,

Ах, і нашії лебедів пані!
Горе, горе, горе нам!

Все довкола вже
Огорнула мла,
Так, що ми не бачим одні одних.
Що це? Чи йдемо?
Чи ми летимо,
Дріботячи кроком понад землю?
Не бачиш нічого? Чи, може, летить
Гермес перед нами¹?
Чи не блищить золота патериця,
Що провадить, жене нас назад
У безрадісний сірий,
Повний мар невловимих,
Переповнений та вічно порожній Гадес?
Бач, нараз посутеніло, мла розвіялась без
блиску...
Темно-сіро... бурі мури... Мури овид обме-
жають,
Мур твердий спиняє погляд. Чи це двір? Чи
рів глибокий?
Ах, як страшно тут! Сестриці, ми в неволі!
Ми в неволі
Тяжчій, ніж були вперед!

ВНУТРІШНЄ ЗАМКОВЕ ПОДВІР'Я

обведене багатими й фантастичними, середньовіковими
будівлями.

Провідниця хору.

Швидка і глупа — справді вдача жінки це,
Залежна від хвилини, мов погоди гра,
Від щастя й горя; та ні це, ні те вона

¹ Гермес із золотою патерицею провадив померші душі
в підземний світ.

Знести не вміє супокійно. Все перечиться
Завзято одна з одною, а з цєю всі;
Лиш в горю й болю в один тон ви ревете
Й смієтеся. Мовчіть тепер і ждіть, який
Візьме рішинець пані для себе й для нас.

Гелена.

А де ж ти, Питоніссо, чи як звешся ти ¹?
Вкажися з цих склепінь понурого замка!
Чи ти пішла, щоб дивного володаря
Звістити про мене, щоб прийняв нас ласкаво?
Прийми подяку і веди мене, як стій!
Кінця блукання, супокою прагну я.

Провідниця хору.

Даремно, пані, роздивляться навкруги!
Пропала та погана відьма, може там
Лишилася в тій млі, що нею ми сюди,
Не знаю як, без ходу швидко надійшли.
А, може, де непевно блудить в закрутах
Оцього дивно з многих зшитого замка,
Шукає пана, щоб по панськи нас вітав.
Та глянь, вверху вже чути рух з усіх боків:
У хідниках, при вікнах, брамах купа слуг
Снується живо, метушиться там і сям;
Значить, готуються прийняти гарно нас.

Хор.

Відлягло від душі! О, глядіть! О, глядіть!
Як чемнесенько йде, помалесеньку в такт
Молоденьких хлоп'ят впорядкований ряд,
І похилені соромно лиця!
Та на чий же наказ наближаєсь до нас
Цей чудовий народ молодих юнаків
У тім стрійнім ряді і в тій ранній красі?

¹ Питонісса зам. Пітія, ворожка. Гелена не знає, як
кликати Форк'яду.

І що більше на них подивляти?
Чи гарнесенький хід, чи ті кучері їх,
Чи ті чола мов сніг, чи тих лиць рум'янець,
Мов у спілих бросквинь, і такий же на них
Вже м'ягесенький пух засіваєсь!
Аж вкусити кортить, та боюся вкусить,
Бо бувало ж таке, що подібне лице
Укусивши — о жах! — ти почувеш в устах
Сам попіл.

Але найкращі
Йдуть ось до нас.
Що то несуть?
Ступні до трону.
Килими крісло,
Пишний намет
І всю оздобу.
Ось уже він,
Мов із хмари вінок,
Розвівається над головою
Нашої цариці;
Ось уже вона,
Запрошена, сіла
На прегарний стілець
Ближче підходьмо!
Ступінь за ступнем
Станьмо поважно рядами!
Достойне, достойне, о тричі достойне
Блаженне таке привітання!

Все, про що говорить хор, виконується часть по часті.
Коли пажі і вояки всі вийшли довгими рядами, появля-
ється Фавст угорі на сходах, у лицарським середньовіковім
святочнім строю, і звільна, достойно сходить униз.

Провідниця хору
придивляючись йому уважно.

Коли цьому боги, як це бува нераз
Лиш на короткий час не надали цей вид

Чудовий, цю величність і ввічливий чар
В позику мов, — то все, що він коли почне,
Йому і вдасться, чи то в бою мужеськім,
Чи то в дрібній війні з жінками гарними.
І справді, кращий він від многих тих, що я
Видала досі, хоч герої то були.
Ось звільна він, з пошаною зближається
Поважним ходом О, царице, озирнись!

Ф а в с т

наближається, побіч нього лицар у кайданах.

Замість врочистого, як слід, вітання,
Замість шановного привіту, пані,
Ось тут тобі в важких кайданах лицар,
Що довг свій занедбав і мій знівечив.
Тут на коліна впадь, тій ясній пані
Свою провину вияви ти сам!
Це, славная царице, бистрозорий
Слуга, що мав з високої вежі
Глядіти скрізь, небесний круг і землю
Невпинно озирати вдовж і вшир
І доносити, що лиш де явиться,
Що рушиться з тих гір, чи то в долині
До замку йде — чи в куряві отара,
Чи, може, військо; тій ми охорона,
А з цим до бою. Нині ж занедбався!
Ти надійшла — він не доніс, пропало
Повинне урочисте привітання
Високих гостей. Злочин цей повинен
Караться смертю: вже б він по заслугі
Лежав у власній крові; та твоя річ
Карать і милувать, як до вподоби.

Г е л е н а.

Високу власть даєш мені оце
Судді й володарки; догадуюсь,

Що лиш на пробу, — та прийму її.
Сповню судді найперший обов'язок,
Щоб вислухать підсудного. Що скажеш?

Вартовий Лінцей.

Дай клячать, глядіть на неї,
А там — жить, чи гнить хоч нині!
Бо вже вічний раб я цеї
Богоданої княгині.

В ранці ждав я, щоб, мов студня,
Там на сході світло трисло,
Аж нараз мені з полудня
Дивне сонечко заблисло.

І туди вп'ялися очі:
Замість гір, долин, доріг
Замість неба, дня і ночі
Лиш її я бачить міг.

Маю очі бистроглядні,
Мов той рись в гущавині,
Та тепер несамоуладні
Мов в тяжкім, понурім сні.

Чи ж я знав, що є зо мною!
Шпиль? вежа? заперті брами?
Мла опала, а за млою
Ця богиня перед нами!

В неї впивши груди й очі
Ссав я блиск її погідний;
Ця краса, що світ морочить,
Осліпила зір мій бідний.

Я забув свій довг, присягу,
І мій ріг мов занімів.
Вели вбить мене, нетягу, —
Та краса втіша весь гнів.

Гелена.

Карать не смію лиха, що сама
Я наробила. Ох, яка ж зла доля
Несе мене, що всі серця мужчин
Дуріють так, що не зважають ані
На себе, ні на що святе! Боги,
І півбоги, і демони й герої
Хапають, зводять, рвуть сюди й туди,
Виборюють мене і водять блудом.
Одна я колотила світ, ще більше
Роздвоєна, тепер потрійна, навіть
Почвірна знов несу нещастя й горе¹.
Пусти цього добрягу! увільни!
Його оплутав бог, то це ж не ганьба!

Ліндей відходить.

Фавст.

Здивований, царице, бачу тут
Цільну стрільчиху, вціленого звіря;
Тут бачу лук, що випустив стрілу,
Там раненого. Стріли свищуть далі
І в мене б'ють; я чую, як пірнаті
Вони фуркочуть скрізь по замку й вежах.
Що я тепер? Нараз ти збунтувала
Мені і найвірніших; мури ті
Непевні вже. Боюсь, моє вояцтво
Тебе, поборницю непобориму,
Призна гетьманом. Що ж мені робити?
Хіба себе і все, ніби моє,
Тобі віддати. Тут у стіп твоїх
Свобідно, вірно признаю це, пані,

¹ Подвійною була тоді, коли була рівночасно в Трої і в Єгипті, потрібною, коли надто в сні являлася Ахілеві, тепер вона почвірна, явившись з Гадеса.

Що скоро появилась ти, відразу
Здобула все добро мое і трон.

Лі н ц е й

приносить скриню, за ним слуги несуть іще скрині.

Ось я, царице, знов прийшов,
Щоб вижебрать твою любов;
Тебе зуздрівши, став я так
Багат, як цар, нищ, як жебрак.

Чим був я і чим є в цю мить?
Чого бажать? і що чинить?
Що варт мій бистрий зір тепер?
При твоїм троні він завмер.

Зі сходу, бач, ми надтягли
І захід зараз облягли —
Широкий, довгий людський вал,
Передній заднього не знав.

Передній впав, та другий біг,
І третій став, де другий ліг,
А за одним їх сто ще йшло, —
Сто згибло — й знаку не було.

Так перли ми і гнали ми,
Міста, краї займали ми;
І де я нині панував,
Там завтра другий грабував.

Зирнем, берем, хто що попав:
Цей гарну дівчину хапав,
Той круторогого вола,
Той коні, хоч і без сідла.

Та я любив видобувать
Найрідше, що лиш можна взять;
Що вже хтось інший теж мав, те
Було для мене за сміття.

Я стежив скарби в лоні гір,
Все вів мене мій бистрий зір,
Я в кожний черес зазирнув
І в скрині все перевернув.

Я купи золота нагріб
І що найкращі самоцвіти;
Та лиш смарагд один є варт
На твоїм серці зеленіти.

Між твоїм ухом і устами
Нехай гойдаються перлини,
Та геть відкинути рубіни,
Що бліднуть перед лиць красками.

Найбільші скарби наші — на!
Складаю їх перед тобою;
У твоїх стіп лежить ціна
Неодного важкого бою.

Ось кілька скринь приніс я тут;
Залізних скринь ще більше маю.
Позволь мені при тобі бути,
Я склеп увесь скарбами встеляю.

Бо ледве ти на троні сіла,
Схиляють, клоняться вже всі:
І розум і багатство й сила
Твоїй незрівняній красі.

Це все складав я і беріг,
Тепер кладу — твоє воно;
Чому ціни знайти не міг,
Тепер пусте, марне воно.

Чим я пишався, щезло вмить,
Як в'яне скошена трава.
О, глянь лиш раз! Ті всі дива
Твій зір веселий оживить.

Фавст.

Бери назад здобуті сміло скарби,
Хоч без нагани, але й без заплати.
Вже все її, що тільки має замок
В своїм нутрі; осібно щось давати
Нема потреби. Йди, розстав порядно
Ввесь скарб! Невиданих пишнот картину
Тут розверни! Нехай склепіння сяють,
Мов чисте небо! Рай із неживого
Життя збудуй! Нехай назустріч крокам
Її м'якії стеляться коври
Квітчасті. Най по пуховій долівці
Нога її ступа, най зір стріча
Найвищий блиск, що лиш богів не сліпить.

Лінцей.

Мало те, що пан велить;
Все слуга змайструє вмити!
Скарби, руки, кров і дух,
Все красі тій до послуг.
Всього війська сила зм'якла,
Меч тупий, рука залякла,
При тій постаті чудовій
Навіть сонце мляве й темне;
При лиця цього багаттві
Все пусте і все нікчемне. Виходить.

Гелена
до Фавста.

Бажала б я поговорить з тобою,
Та сядь ось тут при мні! Порожнє місце
Зве пана й запевня мені моє.

Фавст.

Вперед навколішках, висока пані,
Позволь зложить обіт, поцілувати

Ту руку, що мене до себе горне.
Втверди мене співвладником твоєї
Безмежної держави, і здобудеш
Собі слугу, поклонника і захист.

Г е л е н а.

Багато дива бачу тут і чую!
Здивована, питається б рада много.
Та виясни, чом того мужа мова
Так дивно й любо в слух мені вдаряла?
Здається, тон підлажуєсь до тону,
А як до слова слово притулилось,
Приходить інше і пеститься з першим.

Ф а в с т.

Коли тобі так люба наша мова,
О, то сподобаєсь напевно й спів,
І ухо й душу в радує додна.
Та найпевніше: спробувати зараз;
Розмова вабить, виклика музику.

Г е л е н а.

Так гарно промовлять навчи мене.

Ф а в с т.

Це легко: най із серця річ плине.
Як дивна туга наповняє груди,
Оглянься і спитай —

Г е л е н а.

з ким в парі будь.

Ф а в с т.

Тоді ні взад, ні вперед дух не пляше,
Лиш теперішність —

Г е л е н а.

то є щастя наше.

Фавст.

В ній скарб, в ній рай, добро, що не втіка!
Потвердження хто дасть?

Гелена.

Моя рука.

Хор.

Хто приганить нашої пані,
Що оказує прихильність
Пану цього замка?
Бо признайтесь, адже всі ми
Бранки, як уже не раз,
Від ганебної руїни
Іліону й від страшної
Та журної блуканини.

Жінки, привиклі до любови мужчин,
Не звикли вибирати,
Але вони знавчині добрі.
І не лиш пастухам золотокудрим,
Буває й Фавнам чорношерстим,
Як нагода покаже,
До своїх повабів пухких
Дають однаке повне право.

Ось вони ближче і ближче зсуваються,
Одно до одного хиляться,
Плечі до пліч, до коліна коліно;
Рука в руці стуляється
На препошнім,
М'яко встеленім престолі.
Не боїться маєстат
На позорищі прилюднім
Незупинно виявляти
Радощі таємні.

Гелена.

Я мов далеко десь і близько враз,
І радо шепчу: „Тут я! тут! при вас!“

Фавст.

Я ледве дишу, в горлі слів не стало.
Це сон! І день, і місце—все пропало.

Гелена.

Я в'яну, то в мні бодрість знов безмірна;
Зжилась з тобою, чужинцеві вірна.

Фавст.

О, не міркуй про долю ту єдину!
Буття, то довг, хочби лиш на хвилину.

Форкіяда

прожогом впадаючи.

Слебезуй буквар любовний,
Трать в любові час коштовний,
Чар змірковуй невимовний!
Та на це тепер не час!
Чуєш стукіт, ревіт грубий?
Гнеться поле, грають труби!
Це загуба йде на вас.
Менелай з великим тлумом
Тягне з гомоном і шумом,
Тож готов до бою будь!
Як звияжцям впадеш в руки,
Як Деїфоба, на штуки
За жінок тебе потнуть.
Ця повисне легка згря,
А на цюю в Менелая
Топорі точені ждуть.

Фавст.

Зухвалий вереск і ненависний твій вхід!
І в небезпеці глупий нахрап нінащо.

Посол найкращий бридне, як злу вість несе,
А ти, найбридша, любиш тільки вісті злі.
Та не вдалось тепер тобі, пусті вітри
Трясуть повітрям. Небезпеки тут нема,
Та й небезпека тут була б пуста грізьба.

Сигнали, на вежах експлозії; труби і сурми, воєнна му-
зика, похід могутнього війська.

Ось зараз стануть тут у бій готові
Герої дружнії мої.
Той тільки варт жіночої любови,
Хто вміє сильно боронить її.

До начальників війська, що виступають із рядів і набли-
жаються.

Завзяттям здержаним горять їх очі,—
Воно побіду певну їм дає.
От так тут молодечий цвіт півночі
І сходу міць квітчастая стає.

Закуті в сталь, що блискає й іскриться,
Держав розбили много ті ряди;
Де стануть, стогне там земля й труситься
І грім гуркоче в їх сліди.

З Пілоса ми розпочали облогу:
Старого Нестора пропав і слід,
І всіх дрібних князьків, немов отаву,
Розвіяв наш неспинений похід.

Ідіть тепер і від цих стін негайно
До моря Менелая проженіть!
Хай блудить там і грабить, як звичайно,—
Він це любив і вмів від давніх літ.

Від нині ви князі. Це королеви
Спартанської такий приказ;
Їй всі оті країни піддасте ви,
А зиски з них підуть для вас.

Германці, ви Корінт і його порти
Валами й військом бороніть;
Ви, готи сильнії, свої когорти
В Ахаю пропастистую ведіть.

У Еліс піде франків військо скоре,
Мессену сакси в поділі візьмуть;
Норманці хай очистять море
І Арголіди силу підіймуть.

Тоді у себе кожний поселиться,
На вні готовий сипнуть градом стріл;
Та Спарта вам найвищая столиця,
Цариці прадідний уділ.

Вона достаткам вашим буде рада
І доброму ладові ваших справ;
З її престола вам плистиме правда
І світло, і затвердження всіх прав.

Сходить із престола, князі обступають його вокруг, щоб
почути ближче накази і розпорядки.

Х о р.

Хто найкращого собі бажає,
Най же жваво перед всім
Про оружжя мудро дбає!
Солодким словом він здобув,
Що є найвище на землі,
Та не вдержить цього в спокою.
Підлизень хитрий видурить у нього,
Смілий розбійник витурить від нього, —
Цьому запобігти нехай же міркує!

Тим то нашого князя хвалю я
І ціню його над всіх,
Що так мудро вмів з'єднати
Могутніх тих, що ось стоять

І ждуть на прикази його,
І вірно прикази сповняють
Кожний для себе на власний пожиток,
Пану заразом на вдяку й заплату,
Обом на здобуток найвищої слави.

Бо хто ж її видерти може тепер
У цього могутнього пана?
Йому вона впалась, йому її зичмо,
Подвійно зичмо ми, котрих він
Із нею враз захищає
В нутрі нездобутими мурами,
Зовні ж отим військом могутнім.

Ф а в с т.

Для кожного багатий край ось тут
Розділено, як дари, нині.
Великі, славні дари! Хай же йдуть!
А ми стоятимем у середині.

Вони тебе без труду захистять,
Півдострове, котрому море стопи
Полоще, а горбків лагідних ряд
Зчіпля з останнім пасмом гір Європи.

Цей край блаженний понад всі землиці,
Хай буде рай для всіх племін,
Тепер — дідицтво нашої цариці,
Що нею найперше пишався він,

Коли при шепті трощі край Еврота
З яйця зійшла, мов сонце з пільми ночі,
І матері й братам блискуча врода
Від разу ясні осліпила очі ¹.

¹ Після переказу Гелена повстала з яйця, що знайшла Леда в трощі над берегом Евротаса. Брати Гелени — Кастор і Поллюкс.

Цей край до тебе серцем обертаєсь,
Тобі складає свій найкращий цвіт.
Ввесь світ є твій, тобі він поклоняєсь,
Та рідний край люби понад ввесь світ.

І хоч найвищі ті шпилі скалисті
Морозні й сонце їх не зогріва,
То нижчі скали вже в зеленім листі,
Для звинних кіз там зілля є й трава.

Скрізь нори б'ють, шумлять униз потоки,
Зелені збочі, полонини й яр;
Сотки горбів щербатих, крутобоких,
І тонкорунних повно там отар.

Купками, звільна, обережно пнеться
Рогатий скот на стрімкій плаї;
Та захист має він, як доведеться,
В сотках яскинь склеплених у скалі.

Там Пан царить і Німфи лісовії
Вогкий, оброслий заселяють звір,
А з дна гілясті дерева густії
Тужливим гіллям тягнуться в простір.

Це праліси! Дуб батько цупко вритий
Могутні конарі геть розгина,
І клен гнучкий, солодким соком ситий,
Стріляє вверх, мов тягару й не зна.

В тиші тінистій з матірної груді
Ссе молоко дитина і ягня,
І овоч тут, рівнин дозріла страва,
І мід з дуплавого сочиться пня.

Утіха не щеза ніколи звідси,
На щоках радість сяє, на лиці;
Безсмертний кожний тут на своїм місці,
Вдоволені й здорові тут усі.

У чистоті росте дитя прекрасне,
Аж сильним мужем, аж вітцем стає;
Нам дивно, нам усе ще щось неясне,
Чи це боги, чи люди є?

І Аполлон так ріс між пастухами,
Найкращий з них був мов йому рівня;
Де лиш природа має власть над нами,
Там всі світи братаються щодня.

Сідав побіч неї.

Отак мені притрапилось з тобою,
Минувше щезло геть! Йому не потурай!
О, почувай себе Зевеса ти дочкою,
Тобі воскресне предковичний рай.

Хай не тіснять тебе замкові стіни!
Ще в вічно-юній красоті
В сусідстві Спарти є нам для відміни
Аркадії луги й поля святі.

Ти вирвалась на цей простір блаженний,
До радощів цей шлях тебе веде.
Хай з трону зробиться намет зелений!
Нас вольне аркадійське щастя жде.

Сцена переміняється зовсім. Ряд скал, до них припирають позамикані альтани. Тінистий гай припирає аж до найвищих у півокруг стрімких скал. Фавста і Гелени не видно. Хор лежить довкола, дрімаючи.

Ф ор к і я да.

Як довго ті дівчата сплять, не знаю вже.
Чи в сні їм снилось, що очима ясно я
Й виразно бачила, також не здумаю.
Тож збуджу їх. Здивується молодіж ця
І ви, бородачі, що сидите онтам¹,
Ждучи гладкої розв'язки оцих чудес.

¹ Ці слова обернені до публіки в партері.

Вставайте, гей! Стрясайте кучері свої!
Геть сон з очей! Не глипайте, а слухайте!

Хор.

Говори! Повідж, повідж нам, що за чудо сталося тут!
Ми найліпше слухать раді, чому віри нять не можем;
Бо нам нудно, бо нам скучно на ті скали все глядїть.

Ф ор к і я да.

Ледве очі ви протерли, діти, а вже нудно вам?
Слухайте ж! В оцих яскинях, тих печерах, тих наметах
Захист ізнайшли й притулок, як закохана пара,
Наша пані й пан наш.

Хор.

Якто? Тут?

Ф ор к і я да.

Віддалені від сеїта
Лиш мене одну до послуг допустили мовчазних.
В честі я при них стояла, як повірницям годиться,
За чимсь іншим я гляділа, оберталась сям і там,
Корінців шукала, моху, трав сцілющих, пожиточних,
І лишила їх самих.

Хор.

Ти плетеш, мов у нутрі там є світи цілі, просторі,
Ліс, луги, озера, ріки! Що за казку ти торочиш?

Ф ор к і я да.

Так і є воно, незнайки! Там незглиблена глибїнь,

Залі, залі і подвір'я!.. Там в задумі я блукала.
Та нараз у тих яскинях, що за сміх почав
лунать?
Зирк я! Аж тут хлопчик скочив з лона мами
до вітця,
А від батька знов до мами; пестоші, солодкі речі,
І пусті любовні жарти, втішні оклики і сміх
Раз-по-раз в слух мій б'ють.
Голий геній безкрилатий, ніби Фавник, та
без звірства
Скаче на твердую землю; та земля, немов опуку,
Підбива його угору, а за другим, третім скоком
Він до стелі досяга.
Лячно кличе мати: „Можеш, кільки хоч, собі
скакати,
Та літати стережися; вільний лет тобі не даний“.
Також батько вірно просить: „У землі живая сила,
Що тебе підносить вгору; пальцем лиш
землі діткни,
Зараз сили наберешся, як той син землі, Антей“.
І він вискочив на купу скал оцих, а із крайочка
Зчов на другу, далі, далі, мов підбивана опука.
Та нараз в щілині диких звалищ кам'яних
він щез,
І здавалося, пропав там. Мати плаче, батько
тішить,
Я стою в страсі без мови. Враз яка ж то
знов поява!
Чи там скарб лежав укритий? У квітчастому
убранню
Він явивсь наново нам.
Кутаси звисають з рамен, треплються стяжки
на груді,
В руці ліра золотая—нестеменний Феб малий!
Так на шпиль виходить втішно, на сам край;
дались ми диву,

А з утіхи батько й мати кинулись собі в
обійми.
Над чолом його що сяє? Що горить, сказати
трудно!
Золотий вінок, чи сяйво премогутніх сил
духових?
Він порушивсь граціозно, хлопцем вже віщує
майстра
Всякої краси в будущім, що йому в сугавах
грають
Вічні мелодійні тони. Ось почуєте й самі ви
І побачите й самі ви це нечуванеє чудо.

Хор.

Чудом зовеш ти це
О, доню Крети?
Чи ж ти не слухала ніколи
Поетичних, навчаючих слів?
Чи не чувала ти йонських,
Чи не чувала геленських
Прапрадідних повістей
Божеськи-геройського багатства?
Все, що-но діється
В нинішніх днях,
Це тільки відгомін сумний
Многославних предківських подій.
То й не рівня твоя повість
Тому, що вигадка люба
Більш імовірна від правди
Виспівує про сина Маї¹.

¹ Син Маї—Гермес, що в грецькій мітології був не тільки післанцем богів, провідником померших душ до Гадеса, але також богом купців, промисловців і злодіїв. Дальше оповідання про його діла зараз по вродженню основане на Люціанових розмовах богів, див. особливо діалог VII.

Його, прегарне, кремезне дитя,
Як лиш прийшло на світ,
Няньок юрба, в долоні плещучи,
В чистенькі, пухові пелюшки завива,
Обкручує повивачем коштовним
У нерозумнім міркуванню.
Та зграбний і міцний хитрунчик
Видобува підступно звинні
І елястичні рученята,
Лишає гарно на своєму місці
Свою шкарлющу пурпурову,
Що цупко так його стискала,
І мов метелик тей готовий,
Із неподвижної почварки
Розвивши крила, живо виліта
І сміло та свавільно знай буяє
У соняшнім повітрі, —

Так і він, найзвинніший,
Щоб злодіям і штукарям
І всім тим, що користі шукають,
Вічно був опікунчим патроном.
Зараз це виявляє
Найзручнішими штуками.
Швидко володарю моря вкрав
Тризуб, Аресу навіть меч
Хитро з піхви, лук і стрілу
Фебу, а Гефесту кліщі;
Навіть Зевсу батькові грім
Взяв би, коб не лякав огонь.
Ероса зараз поборов,
Ногу підставивши у моцюванні,
Навіть Кипріді, як його пестила,
Пояс із лона здер.

Із яскині чути приємну, чисто мелодійну гру на струннім
інструменті. Всі напружують увагу і швидко, бачиться,

вони глибоко зворушені. Відси аж до зазначеної павзи
гра йде при повноголосій музиці.

Ф о р к і я д а.

Слухайте! Чудові звуки!
Хай казки не в'яжуть вас!
Ваших божищ давні штуки
Гетьте їх! Минув їх час.

Розуміть вас хто ще квапить?
Нас мета манить нова.
Бо лиш те до серця трапить,
Що із серця випливає.

Віддаюється поміж скали.

Х о р.

Як тебе, страшило хижє,
Згук цей любий так потяг,
То в нас тає серце свіже,
Сльози розкоші в очах.

Сонця світло хай загасне,
Як в душі нам світло ллєсь:
Бо нам те дасть серце власне,
Чого світ не дасть увєсь.

Гелєна, Фавст, Евфоріон ув описанім вище костюмі.

Е в ф о р і о н ¹.

Пісню чуючи дитячу
Свій згадайте юний час;
Бачучи, як в такт я скачу,
Швидче скаче серце в вас.

¹ Грецькі перекази знають Евфоріона, крилатого сина
Гелєни й Ахіля, котрого вбив Зевес своїм громом за те,
що не хотів любити його. Гете змінив грецьку легенду,
показавши в Евфоріоні вдачу і долю Байрона.

Г е л е н а.

Щоб дати людське щастя людям,
Їх любов парує двоє,
Та для божеської втіхи
Твориш з них чудове „трое“.

Ф а в с т.

Все тут стрійно, гармонійно:
Ти моя, а я є твій;
Всі ми злучені постійно,
Коб лиш довго в злучі тій!

Х о р.

Ох, та певно ж батько й мати
З цього хлопця много втіх
Довго будуть зазнавати.
Ми щасливі щастям їх.

Е в ф о р і о н.

Дайте скакати,
Дайте гуляться!
Ген там в повітря
Вольне підняться
Рве мене туга,
Кортить мене!

Ф а в с т.

Звільна, о звільна!
Не забувайся.
Впадку, припадку
Остерігайся,
Бо син наш любий
В гріб нас вжене.

Е в ф о р і о н.

Ні, не стерплю тут
Довше принуки;
Пустіте кучері,

Пустіте руки,
Пустіте шати!
Вгору зіб'юсь!

Г е л е н а.

О, не забудь же,
Чий ти, мій синку!
Як нас турбуєш,
Коли руйнуєш
Гарно здобутий
Любий союз!

Х о р.

Гнеть він порветься,—
Того боюсь.

Г е л е н а і Ф а в с т.

Хоч ради нас ти,
Вгамуй отії
Пориви страсти
Надто палкі!
Тихо забався
Тут на долині.

Е в ф о р і о н.

Лиш ради вас я
Спинюся нині.

В'ючися поміж хором і тягнучи його до танцю.

Злегка поводжу я
Ті красітки вокруг.
Чи ця мелодія
Вам до вподоби й рух?

Г е л е н а.

Так, це найкраща річ;
Води їх день і ніч
В танці крутім!

Ф а в с т.

Краще б ти дав спокій!
Я біганині тій
Не рад зовсім.

Евфоріон і хор танцюють і співають, виводячи крутого танка.

Х о р.

Коли так рамена
Любо порушиш,
Блискучі кучері
В скоці потрусиш,
Ноги землі немов
Не доторкаються,—
Всі твої сугави
Дрібно ввихаються,
То вже ти, хлопчику,
Чари вчинив,
Всі наші серденька
Ти полонив.

Павза.

Е в ф о р і о н.

Як вас багато,
Серночки жваві!
Нумо втішаться
В новій забаві!
Ви звірина є,
А я стрілець!

Х о р.

Хочеш зловить нас,
Не бігай много,
Бо ж нам усім лиш
Хочеться того:
В твоїх обіймах
Буть наконєць.

Евфоріон.

Далі гаями!
Яром, плаями!
Легко здобуте
Я забракую,
Силою взяте —
Те я смакую.

Гелена і Фавст.

Що за дикість, що за штурми!
Хвильки відпочить не хоче!
Чути роги, чути сурми,
По лісах луна гогоче —
Що за галас! Що за крик!

Хор.

Вбігає одна дівчина за другою.

У швидкім бігу минув нас,
Висміяв і відіпхнув нас,
Лиш найшвидчу, найдикішу
Гонячи, в гущаві зник.

Евфоріон

несучи в обіймах молоду дівчину.

Ось несу малу моторну!
Тут насилу розкіш дай:
Оце втіха, оце рай!
Хоч боронишся — пригорну,
Хоч треплися — поцілую,
Силу й волю в собі чую.

Дівчина.

Ой, пусти! В тім ніжнім тілі
Смілий, сильний дух сидить;
Рівна твоїй наша воля,

Не зламаєш її вмить.
Не гадай, що так ти бравий,
Що пощади я молю!
Ось держи, я для забави
Тебе, дурню, обпалю.
Вона вибухає полум'ям і уноситься вгору.
Линь в ефір за мною ясний,
Поспішай у гріб безчасний,
Ціль пропащую лови!

Е в ф о р і о н

отрясаючися з останнього полум'я.

Скали тут скрізь грізні,
Ліс і хаші й нора!
Тісно тут щось мені,
Кров молодая гра.
Вітри вверху шумлять,
Хвилі внизу гримлять:
Здалека чую грім,—
Хочеться бути при нім.

Скаче горі скалами чим раз вище.

Г е л е н а, Ф а в с т, Х о р.

Де ж ти скачеш, як козиця?
Страшно глянуть! Стережися!

Е в ф о р і о н.

Чим раз вище мушу пнятись,
Чим раз ширше роздивлятись.
Знаю тепер, де я!
Пелопса це земля,
А в її центрі я—
Морю й землі рідня.

Х о р.

Як тобі гори й гай
Тут не до ладу,

По збочах ну ж зривай
Кисть винограду!
Яблока золоті,
Фіги в долині!
Любій країні тій.
Любим будь нині.

Е в ф о р і о н.

Сняться вам мирні дні?
Спіть, кому добре в сні!
Нині до бою час,
Жде там перемога нас.

Х о р.

Хто в супокою
Рветься до бою,
Той молодії
Хай похоронить надії.

Е в ф о р і о н.

Ви, кого сплотив цей край,
В бій, на погрози не дбай!
Вмійте свій ум насталить,
Кров свою щедро пролить.
Хай не вгасає вам
Запал святий,
Хай допомога борцям
В слід ваш іти!

Х о р.

Гляньте, як підвівся високо,
А не зменшав ні на цаль!
Тріумфально сяє око,
Весь блищить, мов спід і сталь.

Е в ф о р і о н.

Жодних валів, жодних мурів,
Сам собою кожний будь;

Твердь найтвердша серед бурі,
Це залізна мужня грудь.
Хочете не в ярмах жити,
Гей же в поле в блиску зброй!
Кожна жінка—амазонка,
Кожний хлопчик будь герой.

Хор.

Свята поезіє,
Аж в небо блиск твій б'є.
Сяй же, як зірка, нам
Вище, все вище там!
Ох, і дзвени з вершин
Вниз, аж до цих долин,
Аж в серце нам!

Евфоріон.

Ні, не прийшов я, як дитина,
У зброї сміло йде юнак;
З ним вольна, сильная дружина,
І дух поклав на них свій знак.
Гей, тут!
Крізь труд
До слави стелиться нам шлях.

Гелена і Фавст.

В ранці віку молодого,
Ледве вздрівши блиски зір,
Рвешся ти з вершка стрімкого
В повний болю й бур простір.
Чи ж тобі
Ми чужі?
Сном є любий наш союз?

Евфоріон.

Чи чуєте той грім на морі,
І по долинах гук пішов?

Там військо з військом в лютім спорі,
Там труд і рани, біль і кров.
Ну, а в бою
Головою
Наложить—звичайна річ.

Гелена, Фавст і Хор.
Страх! І що це тобі сниться?
Смерть звичайна річ тобі?

Евфоріон.
Маю ж здалека дивиться?
Злину й згину в боротьбі,

Попередні.
Безум! Біду тяжкую
Чути вже, чуть!

Евфоріон.
Ні! Ось я чую, чую,
Крила ростуть!
Там! Мушу в битви вар!
Мушу на море!

Кидається в повітря; одіж уносить його хвилину, його голова палає світлом, світляна смуга тягнеться за ним.

Хор.
Ікар! Ікар¹!
Горе нам, горе!

Гарний юнак паде при ногах родичів; постать помершого видається знайомою, але тіло щезає зараз, авреоля, мов комета, піднімається до неба, одіж, плащ і ліра лишаються на землі.

¹ Ікар, син Дедала, летячи разом з батьком із неволі, полетів, не вважаючи на батькові упіпнення, занадто високо, сонце розтопило віск, яким були приліплені його крила, він упав у море і втонув.

Гелена і Фавст.

З радощів ось полинь
Горя страшного.

Евфоріон

голос із глибини.

Мамо! В тій тьмі не кинь
Мене самого! Павза.

Хор

жалібний спів.

Ти не сам! Де лиш полинеш¹,
Все знайомі ми з тобою,
Денне світло як покинеш,
Всі серця візьмеш з собою.
Ні, не плакати нам по тобі,
Завидіти твоїх днів:

¹ Оцей жалібний спів присвячений пам'яті Байрона. По батькові і по матері він був сином старого шляхетського роду; наслідком нещасливих сімейних відносин прожив свою молодість серед поривів дикої пристрасти, провокуючи кожним своїм учинком проти себе опінію загалу. Вкінці він покинув Англію, поселився в Італії, розвівшись 1816 р. зі своєю молодою жінкою. В Генуї він перенявся думкою віддати свої сили і матеріяльні засоби справі увільнення Греції, прибув 1823 р. до Кефалонії, а по чотирьох місяцях подався до Мессолонгі, де своїм коштом узяв 500 суліотів. Його уділ у грецькому повстанні зробив у Європі велике враження і греки вітали його, як свого спасителя. Але швидко відносини погсувалися; навербовані Байроном суліоти робили йому багато клопоту і він мусів розпустити їх. Великі труди і прикrostі підірвали Байронове здоров'я і 19 квітня 1824 р. він умер від пропасниці. По його смерті справа греків дуже погіршилася; турки страшно мстилися на них і вирізували людність до ноги; по двох роках геройської оборони остання впала кріпость Мессолонгі. Та проте зусилля не були зовсім страчні, бо вже 1829 р. лондонською конференцією була покладена перша підвалина самостійної грецької держави.

В ясній бо чи темній добі
Гарний був твій дух, твій спів.

Ах, для щастя ти вродився,
Славних предків сильний плід,
Але вчасно заблудився,
Змарнував свій юний цвіт.
Все ти мав: і зір пророцький,
Серце чуле, слів огонь,
І любовний жар жіноцький,
Дар незрівняних пісень.

Та заплутавсь ти без тям
У фатальну сіть цілком,
Бутно потоптав ногами
Ти обичай і закон.
Врешті думи величаві
Скарб збільшили сил святих:
Ти віддавсь високій справі,
Але цілі не достиг.

Хто ж достиг? Дарма питати!
Темний долі є присуд,
Коли в днях страшної втрати
В крові ввесь німів люд.
Не схиляйте ж в тузі лиця
Свіжі відновить пісні!
Знову зродить їх земляця
Так, як цвіти на весні!

Цілковита павза. Музика тичне.

Г е л е н а
до Фавста.

Старі слова, на жаль, збуваються на мні:
З красою щастя тривко в парі не живе.
Розірваний любови і життя союз;
Обох оплакуючи, в болю розстаюсь

З тобою. Любий, ще раз обійми мене!
Персефонеє, сина й матір ось прийми!
Обіймає Фавста; тіло її щезає, одіж і серпанок лишають-
ся йому в руках.

Ф ор к і я д а
до Фавста.

Не випускай цих шат! Це пам'ятка
Єдина. О, держи її! Вже тягнуть
Демони за краї, в підземний світ
Пірвати хочуть. Не пускай її!
Це, правда, не богиня, що ти втратив,
Та божеська в ній сила. Скористай
З цінного дару, піднесися вгору!
Вона знесе тебе понад все підле
В ефір, аж доки видержати зможеш.
Побачимось геть-геть, далеко звідси.

Геленині шати розпливаються хмарами, оточують Фавста,
підносять його вгору і відпливають разом з ним. Форкіяда
підіймає з землі Евфоріонову одіж, плащ і ліру, виходить
на просценію, піднімає ті останки вгору й мовить:

І ще ось знахідка, та й красна!
Що правда, іскорка загасла,
Та світ за цим не довго рюма.
Ось я поетів запоможу,
Розбуджу зависть в них ворожу;
Хоч талантів їм дати не можу,
Та хоч позичу їм костюма.
Сідає в просценію під колюмною.

П а н т а л і с.

Дівчата, живо! Ось позбулись чарів ми.
Важкого мусу відьми тессалійської¹
І брязкоту тих тонів переплутаних,

¹ Тессалія в старій Греції мала славу, що там багато
відьом та відьмаків. Тессалійською відьмою хор називає
Форкіяду.

Що слух глушать, ще гірше баламутять ум.
Спішім ув Ад! Пішла поважним ходом вже
Туди цариця! Ми, як слуги вірнії,
Безпосередньо по слідах її спішім.
Знайдем її при троні Недосліджених.

Х о р.

Царицям, певно, всюди добре,
Навіть ув Аді старшують вони,
Гордо, в компанії рівних собі,
Із Персефоною щирі товаришки.
Але ми на тих безмежних
Асфодельових лугах¹
Лиш хіба стрункі тополі
Та безплідні верби маєм
За товаришки! Яка ж нам
Там приємність пискотіти,
Мов ті лилики, шептати
Сумно, важко, наче мари?

Провідниця хору.

Хто не здобув ім'я і благородної
Не має волі, той є елементів часть.
Ідіть! А я цариці вслід. Окрім заслуг
І вірність запевня нам особистий бит².

Відходить.

¹ Асфодельос — підземна ріка.

² Гете висловив тут своє „вірую”: тільки невинна праця, піднята з благородними намірами, а надто вірність і постійність, запевняє нам ім'я і безсмертність. У кого нема тих заслуг, той по смерті вертає назад на лоно природи, робиться частиною її елементів. Це показує він символічно на хорі, котрий по відході Панталіс тратить людську особистість і переміняється в елементарні божества — одна часть у Дріад (Німфи дерев), друга в Ореад (Німфи гір і скал), третя в Наяд (Німфи рік), а четверта в незвісні грекам божества винограду. Малюнком винобрання і п'ятики кінчиться драма, немов символічним показом на ті оргії, в яких утонула сила старинного світу.

Третья часть.

Сестри, ми, до руху скорі, геть побіжимо з потоком,
 Бо манять нас там далеко ті чудові сині гори;
 Щораз нижче, щораз глибше, вужем в'ючись, орошаєм
 Тут луги, там пасовиська, там городи при домах.
 Он стрімкії кипариси значуть біг наш по долині,
 Береги й блискучі води йдуть аж гень під неба край.

Четверта часть.

Ви спішіть, куди вам любо, ми обтулим, шу-
мом вкриєм
Горб зелений, де на тиках пишно в'ється ви-
ноград;
Там щоднини, щохвилини бачимо завзяту
працю,
Щиру пильність і непевні ті користі винаря.
То копає, то сапає, поле підтинає, в'яже,
Молить всіх богів, найперше ж бога сонця він
блага.
Бах, бабій, не дуже дбає про слуг своїх най-
вірніших,
В тіні спить, дріма в печерах, граєсь з Фавном
молодим.
Що для мрій тих полуп'яних йому треба, все
те має
У боклагах, міхах, збанах переховане, що
зправа
Й зліва в погребях холодних з віку-правіку
стоять.
Та коли боги ласкаві, Геліос перед усіми,
Холодом, теплом, росою, соком ягоди налив,—
Де винар трудився тихий, там нараз все оживає.

Чути шум при кожній грядці, кожна тичка шелестить.
Кіш скрипить, стукочуть ведра, повні ноші аж тріщать,
Всі йдуть до великих кадей, де толочать босяки.
Підтупцем ногами дусять чистий плід ягід сочистих;
Бризька, піниться, мішаєсь виноградна темна кров.
Втім до вуха долітає гук літаврів і цимбалів.
Знак дає, що Діонізос із містерій розповивсь,
З козлоногими надходить, козлоніжок в танці водить.
А при тім гука безумно капловухий звір Сілен,
Галас! Ратиці толочать всяку скромність і звичайність,
В п'янім одурі всі змисли, глушить уха дикий рев!
П'яні мацають, де чарка, повні черева й чуприни;
Цей та той ще щось тямуює, та збільша лиш веремію;
Щоб зібрать новий моц, швидко спорожняють старий міх.
Заслона спадає. Форкіяда на просценіюмі випростовується
кольосально, сходить із котурнів, відкидає маску і заслону
і виступає в виді Мефістофеля, щоб, коли б того було
треба, пояснити штуку епілогом.

Перекладено 1899.

ЙОГАН ВОЛЬФГАНГ ГЕТЕ

ГЕРМАН І ДОРОТЕЯ

ПОЕМА

З НІМЕЦЬКОГО НАРОДНОГО
ЖИТТЯ З КІНЦЯ ХVІІІ ВІКУ

ПЕРЕДМОВА

Подаючи українській громаді безсмертну поему найбільшого німецького поета в перекладі на нашу мову, вважаю потрібним подати в оцій передмові деякі факти та свої уваги, що можуть придатися для відповідної оцінки самого твору та мого перекладу.

Йоган Вольфганг Гете, роджений д. 28 серпня 1749 р. у Франкфурті над Меном, прожив свій довгий та незвичайно плідний вік у незвичайно, як на письменника, корисних обставинах, що сприяли розвою його духа та його літературній і науковій праці, і вмер 22 березня 1832 р. у Ваймарі. Його довге життя можна поділити на кілька періодів, що зазначилися такими або іншими життєвими пригодами та літературними творами. Перші літературні твори походять із часу університетських студій у Липську в рр. 1767-8; це були дві драми в французьким смаку: „Die Laune des Verliebten“ і „Die Mitschuldigen“. По скінченню університету починається другий період його життя, його урядова кар'єра аж до покликання його до Ваймару (1768—1775). Цей період у його літературній діяльності зазначився такими творами романтичного характеру, як драми „Götz von Berlichingen“, „Clavigo“ та „Stella“ і сентиментальною повістю „Терпіння молодого Вертера“. В тім періоді повстали також романтичні уривки „Магомета“, „Прометея“ та „Фавста“. Третій період можна покласти на рр. 1775—1786, коли він вирушив у подорож до Італії. В тих роках, проведених переважно у Ваймарі при дворі тамошнього князя, він написав драми „Торквато Тассо“, „Ермонт“ та „Іфігенія в Тавриді“ і простору повість „Wilhelm Meisters Lehrjahre“. Від італійської подорожі, що тривала від вересня 1786 до червня 1788 р., починається новий період у життю Гетого, в яким літературна праця його менша об'ємом, та зате робиться дозрілішою під впливом італійських вражень. Поет перероблює драми „Іфігенію“, „Тассо“ та „Ермонта“, пише „Римські елегії“ та „Венеційські епіграми“, видає друком першу часть „Фавста“, бере участь у поході німецького

війська на Францію 1792 р. і викінчує в слідуючій році звіринну епопею „Reineke Fuchs“ у класичній формі на основі старо-німецького народнього оповідання. Тісніші зносини з Шіллером, що заповнили рр. 1794—1805, можна вважати новою добою в життю та творчості Гетого. Найвизначнішими творами цієї доби були: повість „Wilhelm Meisters Lehrjahre“, поема „Hermann und Dorothea“, збірка епіграм п. з.: „Xenien“, баллади, переклади Вольтерових драм „Mahomet“ і „Tancred“ та драма „Die natürliche Tochter“. Останній період у життю великого письменника обіймає рр. 1805—1832, в яких повиходили найбільші його твори: Обі часті „Фавста“, повість „Wahlverwandtschaften“, просторі спомини з його життя п. з.: „Aus meinem Leben. Wahrheit und Dichtung“, опис італійської подорожі, збірка поезій „Westöstlicher Divan“ та повість „Wilhelm Meisters Wanderjahre“. Розуміється, крім тих визначніших праць, Гете писав і видавав у різних публікаціях багато різнорідних творів віршами й прозою, між якими треба згадати особливо переклад споминів італійського золотаря Бенвенута Челліні. Надто був він невтомним кореспондентом і полишив по собі трохи що не 100.000 листів, які з часом зібрано в окремій архіві його імені в Ваймарі.

Епічна поема Гетого „Герман і Доротея“ написана була 1796 р. а вийшла друком восени 1797 р. Її основою послужило невеличке оповідання, яке Гете вчитав десь у давніших часах, про еміграцію німецьких протестантів із Зальцбурга в початку XVII в. Там, між іншим, оповідано факт, що коли емігранти переходили через одно місто, син багатого міщанина запитав одну дівчину, що йшла між емігрантами, чи не хотіла би служити в його вітця. Вона згодилася. Він пішов до вітця, який давно вже намовляв його, щоб оженився, і заявив йому, що хоче оженитися з тою дівчиною; а як отець не дозволить йому, то не буде женитися зовсім. Отець, приятелі та священник відраджують йому, але він стоїть на своїм, поки вони не згодилися. Тоді син приводить дівчину перед свого вітця, не сказавши їй, що хоче взяти її за жінку. Отець питає її, чи вона хоче бути жінкою його сина, та вона ображається, добачуючи в тім питанню насміх над її бідністю. Тоді син вясняє їй усе і вона згоджується стати його дружиною¹.

Це оповідання, взяте з подій XVII в., Гете переніс на події 1790 р., а власне на часткову еміграцію альзаських німців, спричинену терором французької революції, з лівого боку Рейну на правий. Головної основи оповідання автор не змінив,

¹ Richard M. Meyer, Goethe (Geisteshelden, Eine Sammlung von Biographien, herausg. von Dr. Anton Bettelheim), Bd. XIII—XV. Berlin 1895, стор. 272.

але розвинув її майстерно в ряді живих картин, і поклав її на тлі світової події, великої французької революції з кінця XVIII віку. Ця революція, викликана економічними та соціальними хворобами всередині самої Франції, серед рівночасного стану духового життя французької інтелігенції, одержала могутню ідейну підвалину, що з місцевої французької події зробила її майже всесвітньою.

Не мавши в своїх початках ніякої національної закраски, французька революція через те, що перекинулася в своїм розвитку через Рейн та поза Альпи, спричинилася до розбудження почуття національної свідомості у німців, італійців та інших європейських народів. Пам'яткою того впливу французьких визвольних ідей на німецький народ являється також оця поема Гетого, надихана здоровим патріотичним духом і почуттям моральної вищості німецького народу над французьким.

І в самого Гете цей твір являється першим твором не тільки національним, у контрасті до таких інтернаціональних творів, як: „Іфігенія в Тавриді“, „Торквато Тассо“ та „Егмонт“, але також наскрізь патріотичним, яким не був, прим., також наскрізь національний „Гец фон Берліхінген“.

Що Гете основою своєї національно-патріотичної поеми зробив німецьке міщанство надрейнської околиці, це зовсім природне супроти того факту, що він сам походив із того міщанства і жив, не вважаючи на своє високе суспільне становище, міщанським, і то досить скромним життям. У його поемі не бачимо тогочасного німецького селянина, але міщанська сім'я, змалювана в поемі, крім міщанського промислу, займається також різьництвом, і може служити зразком того, як міг виглядати в тих часах заможний та освічений німецький селянин. У всякім разі міщанство було тоді в Німеччині і лишилося й досі головним двигачем культури, науки та літератури. В містах Німеччини протягом XIX в., під впливом величезного розвитку новочасного промислу, з одного боку, та новочасних визвольних ідей з другого боку, виросла також нова сила—робітництво з його кооперативними та політичними організаціями, сила, про яку в поемі Гетого нема ще навіть жодного натяку. Так само не знаходимо в тій поемі нічого такого, що би вказувало на будучий величезний розвиток мілітаризму в Німеччині, хоч кінцевий акорд поеми—промова Германа, в якій він виявляє свою готовість стати в обороні своєї вітчизни проти зовнішніх ворогів, свідчить про те, що Гете відчував потребу такої організації німецького народу, яка б, у разі потреби, могла поставити „силу проти сили“, „Macht gegen Macht“.

Що до композиції поеми варто зауважити, що вона складається з дев'яти пісень, яким автор дав подвійні титули, а вла-

сне перед кожним річковим титулом, що зазначає головну тему пісні, назву одної з дев'яти Муз, ось у яким порядку: 1. Каллісопе—Муза епічної поезії, відповідно до епічної експедиції змісту поеми; 2. Терпсіхора—Муза танцю, відповідно до головної теми цієї пісні, в якій оповідається про стрічу Германа з Доротеєю, і описано прикрасу сцену між Германом і його вітцем; 3. Талія—Муза комедії, відповідно до характеристики міщанства, а особливо аптекаря, потрохи комічної фігури в поемі; 4. Евтерпе—Муза ліричної поезії, відповідно до чутливої та зворушливої сцени між Германом і його матір'ю; 5. Полігимнія—Муза многоголосового співу, відповідно до характеристики юрби вигнанців та їх безладдя в поході; 6. Кліо—Муза історіографії, відповідно до характеристики французької революції та становлення німецької людності супроти неї; 7. Ерато—Муза любови, відповідно до характеристики Доротеї, що являється головною фігурою цієї пісні; 8. Мельпомена—Муза трагедії, відповідно до серйозної події поєднання між Германом і Доротеєю для зв'язку на ціле життя; 9. Уранія—Муза зоряного неба, відповідно до щасливого закінчення поеми з виглядом на кращу будучину. Вже сам цей уклад показує, як глибоко обдумав Гете плян своєї поеми.

Не вважаючи потрібним вдаватися в подрібний розбір цієї поеми, зважу тільки, що, на мою думку, Гете дав у ній своєму народові хоч і не національну епопею на подобу стародавньої „Пісні про Нібелюнгів“, бо такої епопеї в тих часах розділення політичного життя в Німеччині не було можна сотворити, то все таки дав твір, наскрізь реальний своїм змістом, наскрізь чистий і моральний своєю духовою атмосферою, наскрізь патріотичний тою любов'ю до рідного краю та тим мужеським почуттям гідності й вартості рідного народу, яким пройнята вся поема, дав, нарешті, твір незвичайно високої літературної вартості, тим вищої, чим скромнішою була основа поеми. Все те, на мою думку, запевняє Гетевій поемі не тільки невменшену й досі популярність серед німецького народу, але чинить її також коштовною перлою в скарбниці загально-людської літератури, та вчинить її, надіюся, також улюбленим, пожаданим та здоровим кормом духовим нашого українського народу.

Писано д. 20-21 січня 193.

ВСТУПНА ЕЛЕГІЯ

- Отже, це злочин би був, що відхнув мене ген-то Проперцій¹
Що Марціяль² весельчак став побратимом мені?
Що старину не лишив за собою я пліснити в школі,
Що вона з Риму в життя радо зо мною пішла?³
5 Що я змагаю що сил придивляться природі та штуці.
Жодне не здурить ім'я, не сліпить догма мене?
Що чоловіцтва в мені життєві конвенанси⁴ не змінять.
Що лицемірства я теж маску фалшиву відверг?
В блудах таких, які ти пильно в мені плекала, о Музо,
10 Тлум винуватить мене, тлум тільки бачучи в мні.
Навіть і ліпші нераз добродушні та прості хотіли б
Бачити іншим мене. Музо, лиш ти мені вказ.
Ти лиш одна у душі моїй молодість свіжу
Все відновляєш, мені будеш по гріб відновлять.
15 Та помножи відтепер, о богине, старанність святую!
Ах, вже чуприна мся не так густа, як була.
Треба вінців, щоб інших дурить, чи себе хоч самого.
Адже й сам Цезар носив лиш із потреби вінець.
Як ти лавровий вінок призначила мені, хай на гілці
20 Він зеленів десь там, потім гіднішому дай!
Але сплети мені з рож ти вінець⁵ для домашнього вжитку;
Скоро, як лілія з рож, блисне в мене сивина.
Вогник, богине, роздуй, щоб варити на кухні чистенькій;
Амор полінця нехай, граючись, там докида!
25 І щоб вина у чарках не забракло! Ви, други розмовні,
Ви, одностудці, прошу! Вінці чекають і вас.
Вип'єм здоров'я того, що від назви Гомера відважно

¹ Проперцій, — римський поет елегій з часів цесаря Августа, був автором 4-х випусків елегій, в яких побіч власних любовних терпінь змалював також тодішнє життя Риму (Ів. Фр.).

² Марціяль, — римський поет доби Доміціана, автор численних епіграм. Обома цими поетами захоплювався Гете, беручи собі з них ввірець до писання своїх епіграм п. з. „Хепіен“ і „Римських елегій“ (Ів. Фр.).

³ Це означає, що від часу італійської подорожі почався в творчості Гете зворот до класичних вірців (Ів. Фр.).

⁴ Конвенанси — прийняті товариські форми.

⁵ Лавровий вінок — символ слави; а з рож вінець — символ домашнього щастя (Ів. Фр.).

- Нас увільнив і нам теж ширші шляхи показав¹.
Хто ж бо посмів воювать із богами, і хто із Гомером?
30 Та Гомерідом зістать, хоч би останнім, не стид.
Тим то послухайте цю нову пісню, і випиймо ще раз!
Хай і любов і вино й приятнь ваш слух підкупля!
Німців виводжу вам тут у їх тихій та скромній домівці.
Де близь природи живе людяно ще чоловік.
35 І хай провадить нас дух віршаря, який всім нам на радість
Славно „Луїзу“ свою² з другом достойним зв'язав.
Також сумні образи цього часу кладу перед вами,
Та перемогу бере смілість здорових племен!
Якщо вам сльози з очей спів мій витисне, або приемність
40 Зродить в душі, притисніть щиро до серця мене!
Мудро розмовмось потім, бо кінець нас цього століття
Мудрости вчить, бо кого доля не вчила ума?
І веселіше глядіть на минулі терпіння та болі,
Якщо вам радісний дух зайвим явить не одно!
45 Много людей ми пізнали й народів; нехай же, пізнавши
Й власнеє серце, всім нам вітиху знання те справля.

¹ Натяк на наукове відкриття Фрідріха Августа Вольфа, який у 1791 році у книжці „*Prolegomena ad Homerum*“ виступив із доказом, що Гомер, як одиниця, не існував, і що величнні грецькі поеми „Іліяда“ та „Одисея“ були витвором кількох поколінь і багатьох невідомих авторів (Ів. Фр.).

² „Луїза“—натяк на заслуженого німецького поета Йогана Генріха Фосса (1751—1826), що перекладав на німецьку мову твори Гомера, Віргілія, Овідія, Горация та інших класиків, а свою власну поетичну діяльність закінчив ідилічною поемою з життя німецького сільського духовенства п. з „*Luise*“ (1784), яку можна вважати попередницею Гетової поеми з життя німецького міщанства „*Herman und Dorothea*“ (Ів. Фр.).

I. КАЛЛІОПЕ

Горе й співчуття

- Ще я ніколи не бачив пустих таких вулиць та площі!
Місто мов вимів! Мов вимерло! Так і здається, що навіть
І п'ятдесят із усіх наших жителів в нім не зістало.
Що то не чинить цікавість! Усякий біжить, так і гонить,
5 Щоб лиш глянуть на сумний похід отих вигнанців бідних.
Хоч то до греблі, куди вони йдуть, буде добра милька;
Всі проте гонять туди у гарячому пилі полудня.
Я би не рушився з місця, аби не глядіти на горе
Добрих отих втікачів, що, покинувши гарну надрейську
10 Землю, сюди переходять до нас, врятувавши хоч дещо
Свого майна, та почерез щасливий закуток долини
Цей плідної та в її закрути гарні мандрують.
„Добре зробила ти, жінко, що сина ласкаво післала,
Давши білизни старої йому, їди та напитку дещо,
15 Щоб бідолахам подати; бо багатих річ—дарувати.
Як же ж то їде хлопчисько! І як він огерами править!
Гарний на вигляд новий той візок! У йому вигідно
Можуть сидіти чотири особи й візник на кізлі ще.
Цей раз поїхав він сам. Як легенько скрутив там на розі!“
20 Так сидючи перед брамою дому у ринку вигідно,
Мовив до жінки хазяїн гостинниці „Льва Золотого“.
Жінка ж, розумна собі та розсудна, на те відказала:
„Я то не радо дарую поношену тую білизну,
Бо вона дома придається й за гроші її не дістанеш,
25 Як запотребиться. Нині, одначе, дала я охоче
Не одну ліпшую штуку з-помежи білизни й одежі.
Вчувши, що діти й старі поміж ними там голі мандрують.
Та чи мені ти простиш? Бо й твою я ограбила шафу.
А особливо халат твій, отой картановий¹, в індійські
30 Цвіти, тонкою фланелею гарно підшитий, дала я.
Вже він старий і потертий, а надто давно вийшов з моди“.
Але на це усміхнувся добряга господар і мовив:

¹ Картановий—рід бавовняної матерії.

- „Ніщо й казати, що шкода мені того халата старого:
Він картановий, з індійського чистого шовку; такого
35 Вже не дістане тепер. Не носив я його вже, це правда!
Бо тепер мода пішла, тільки в сурдугі або в бекеші
Мусить ходити чоловік. Без чобіт не показуйсь нікуди!
Прогнано, наче за гріх, вовняні шапки та пантофлі“.
- „Глянь-но!“ — промовила жінка, — „ось деякі вже повер-
40 Що на той похід гляділи; мабуть, він минув уже місто. [тають,
Глянь, як у всіх черевики в пилу, як їх лица палають!
В кожного хустка в руках, аби піт із лица обтирати.
Я б на видовище те нізачо не побігла дивиться“.
- В спеку таку, та терпіти. Досить мені того, що скажуть“.
- 45 З натиском їй на оцє відмовляє тут добрий господар:
„Рідко буває погода така і жнива такі добрі.
Збіжжя звеземо сухе так, як сіно вже звели щасливо.
Небо так чисте, не видно на ньому ні одної хмарки,
А від сходу вітрець холодком повіває приємним,
50 Вибралось геть на погоду і достигло вже жито аж надто;
Завтра почнемо вже жати, аби жниво зібрати багате“.
- Підчас цих слів побільшалися юрби мужчин і жіноцтва,
Що через ринок ішли та до своїх домів поспішали.
Ось і проїхав назад зі своїми дочками похапно
- 55 На другу сторону ринку маючий сусід до свого
Дому нового в відкритій кариті, змайстрований в Ляндау.
Він у тім місті був перший купець. Оживилося місто,
Бо многолюдне було, процвітало тут фабрик немало,
Й промисли різні цвіли, тому й людність зростала постійно.
- 60 Так то ця дружня пара під брамою дому сиділа
І забавлялась увагами про перехожих сусідів.
Та господиня поважна вкінці таке стала казати:
„Глянь, ось священник надходить, а з ним враз і сусід наш
Пан аптикар: може ті нам розкажуть усе те,
65 Що там видали і що самим бачить не дуже приємно“.
- Дружно оба ті прийшли й привітали подружжя приязно.
Сіли потім на лавки дерев'яні під брамою й порох
З ніг собі стали стирати та холод платком навівати.
По обопільних привітах почав говорити найперший
- 70 Пан аптикар і сказав, трохи навіть сердито, таке:
„Далебі, що за народ! І не ліпший один від другого.
Кожний дивитися рад, коли ближнього трафить нещастя.
Аджеж збігається люд поглядіть на пожежу, що нищить,
Або на бідних злочинців, коли їх провадять на страту.
75 Ось і сьогодні всі йдуть поглядіти на вигнанців бідних,
На їх біду, й не подума ніхто, що подібне нещастя
Може постигнуть його незабаром, або на будуще.“

- Ця легкодушність страшна, та лежить вона в людській при-
 А благородний на те відзивається парох розумно, [роді".
- 80 Він, хоч віком молодий, мужніх літ, був окрасою міста.
 Цей добрий знавець життя та того, що потрібно громаді,
 Знаючи добре високою вартість писання святого,
 Що поведінку людей відкрива нам і вдачу людськую;
 Знав також добре досить і найліпшії світськії твори.
- 85 Цей і сказав: „Не ганю я людей залюбки лиш за теє,
 Що нешкідливий наклін, який дасть їм природа,
 Бо, що ні розум, ні ум не потрафить, те часто
 Робить щасливий наклін, що сильніший від нашої волі.
 Якби цікавість людей не тягла на могутії принади,
 90 То чи ж пізнали б вони, як то гарно уладжено в світі,
 Бо спершу чоловік забажає нового, а потім
 І позиточне робить почина невтомимо та пильно.
 Врешті жадає добра, що його красить і підносить.
 В юності другом йому наймилішим була легкодушність,
 95 Що небезпеку йому закриває і гоїть швиденько
 Горя болючого слід, скоро тільки воно проминуло.
 Певно, щаслив чоловік, у якого в дозрілому віці
 Розум постійний розвивсь із такого веселого духа,
 Чи то в щастю, чи то у біді рівноваги не тратить,
- 100 Він бо знай робить діло й повертає колишнії шкоди".
 Та господиня сейчас нетерпляче сказала ввічливо:
 „Ось оповідajte, що там ви видали, на це я цікава".
 — „Тяжко" — промовив на те апгикар, споважнівши—„щоб
 Веселість я відзискав після того, що там я дізнався. [скоро
 105 І хто ж сказати би міг усе те різнородне нещастя!
 Вже здалека ми побачили пил, іще заки прибули
 Вниз по леваді, бо похід з горбка на горбок непроглядно
 Тягся і годі було хоч що-то серед нього пізнати.
 Та як на шлях ми зійшли, що провадить поперек долини,
 110 Був іще гомін і тиск мандрівціє і возів там великий.
 Бачили ми ще, на жаль, їх немало, тих вигнанців бідних,
 Від не одного могли ми почути про всі прикрості втеки,
 І як то рад чоловік, що з життям хоч втече з безпеки.
 Сумно було дивитись, як добро різнородне, що в домі
 115 Трохи заможнім стоїть на своєму місці, де треба, —
 Добрий хазяїн усе те склада відповідно до вжитку, —
 А тепер все на возах, на тачках понакидано всуміш,
 Як що попало, коли довелося утікати поспішно.
 Сито на шафі лежить, а на ньому покривало з вовни.
 120 Постіль в кориті, на ній лежить дзеркало, плахтою вкрите.
 Ах! небезпека така відбира всю розвагу людині,
 Яку ми ось двадцять літ тому бачили підчас пожежі,

- Як не один річ безвартну хапав, а лишав дорогу.
Так і ті наші везли, запопадно, але необачно
125 Речі неадалі, що лиш обтяжали волів їх і коней:
Ветхі дошки та бочки, гусятник та клітку порожню.
А вате діти й жінки, ледве дишучи, двигали зв'язки,
І клунки та коші, повні речей ні-на-що нездалих.
Бо чоловік покида так нерадо хоча б і останки
130 Свого добра. Так тягла та юрба, попихаючись шляхом,
В куряві та без ладу, всуміш. Цей мав слабії коненята
Й тяг помаліше, а той мав сильніші й спішив перегнати.
Крик піднімався нерав, як жінок та дітей де стиснули;
Де-де худоба ревла, або гавкали пси та стогнали
135 Старці та немічні, що на високих возах, невидібно
Перепакованих, на подушках посідавши, тряслися.
Ось на край насипу враз із дороги зіпхнуте зблудило
Колесо скрипом важким, і у рів повалилася фіра,
Перевернулась; і з розмахом з неї попадали люди,
140 З криком страшним покотилися в рів, та без шкоди для себе.
Далі попадали скрині, та впали поближче до воза.
Справді, хто бачив, той в страху чекав, що людей тих нещасних
Під тягарем отих скринь і тих шаф він побачить розбитих.
Так і лежав той ровламаний віз і безпомічні люди,
145 Бо інші йшли та тягли, їх минаючи, кожний сквапливо
Дбав лиш про себе; юрба ж всіх перла непереможно.
Ми поспішили туди і знайшли там хорих і старців,
Що вже в домах та в ліжках при життю могли ледве дер-
Але ось тут на землі потовчені стогнали й ридали [жаться,
150 Під жаром сонця та й ще дусячися у куряви хмарах".
Зрушений цим, відповів на це людяний справді господар:
„Коли б їх Герман знайшов, покріпив і дав одіж!
Я не рад бачить таке, бо не мило дивиться на горе.
Ми, вже зворушені, як перша вість надійшла про те лихо,
155 Вислали сквапно десь-щось з достатків своїх, щоб хоч дехто
Міг там рятунок знайти, і на цьому були вже спокійні.
Та годі нам відновлять іще раз образи ті сумні,
Бо то в людській серця заповза надто скоро тривога,
З нею ж у парі журба, що для мене ще гірша від лиха.
160 Прошу, ввійдіть у затишний покій, в холоднішу кімнату!
Сонце там не догріва й не доходить гаряче повітря
Крізь грубі мури. Матуся туди принесе нам склянчину
Зеленяку, при якій забувається всяка гризота.
Тут неприємно нам п'ють, бо брешуть мухи понад склянками".
165 Ось і пішли вони там і потіху знайшли в прохолоді.
Обережно принесла господиня вино золотисте
В фляшці шліфованій та на підставці цинковій блискучій

И зеленковатих „римлян“¹, ці справжні чарки для вин
рейнських.

- Так сидючи, вони втрюх при блискучім столі забавлялись:
- 170 Круглий брунатний був стіл і стояв на ногах він грубезних.
Брязнули зараз чарки пана дому та пароха дружно,
Та непорушно держав свою третій немов у задумі,
Але господар візав його тут же приятельським словом:
„Ну бо, сусідо, черкнітьсь! Бог добрий на нас, від нещастя
- 175 Нас уберіг, і, надійсь, збереже ще й надалі від злого.
Хто ж бо не зна, що від тої страшної пожежі, якою
Він нас так тяжко діткнув, він же постійно хоронить
Нас і втішає, як той чоловік, що власне око
Сам береже, що йому наймиліше з усіх частей тіла.
- 180 Чи ж і надалі не мав би він нас берегти й спомогати?
Бо аж у злих біді видно добре, яка його сила.
Мав би ж він знов те місто цвітуче, яке він щойно
З попелу двигнути дав невсипущим трудящим міщанам,
І щедро благословив, дати знов з землею зрівняти,
- 185 І всю їх працю важку через те повернути у нівець?“
Лагідно й втішно на це відповів добродушний священник:
„Кріпко держіться лише цієї віри та думки такої,
Бо вона в щастю дає і розвагу і певність, а в горю
Нас потіша, як ніхто, й оживляє найкращу надію“.
- 190 Тут же господар відрік те розумне мужеське слово:
„З подивом часто вітав я ті хвили широкого Рейну,
Як було, їдючи в своїх ділах, я зближався до нього,
Все він здавався мені так великим, що дух ріс у мене.
Але і в думку мені не прийшло, що так скоро цей любий
- 195 Беріг стає мусить валом-забором супроти французів,
А його ложе широке ровом, що їх мусить спинити.
Так то природа сама береже, бережуть нас хоробрі
Німці й господь береже; хто ж би глупо хотів тратити духа?
Вже потомились борці і усе супокій нам віщує.
- 200 О, коб у день той, коли в нашій церкві пожаданий адавна
Празник спокою весь люд обходитиме, дзвони задзвонять,
Труби ревнуть й органи заграють до співу „Te deum“²,
Коби в той день і мій Герман, пан-отчику любий,
Зважився раз із якою коханою перед престолом
- 205 Стань перед вами, аби тев свято щасливе загальне
Також для мене було роковим для домашнього щастя!
Прикро мені, що юнак мій, що дома усе так діяльний,
Все поза домом такий нерішучий та дуже несмілий,

¹ Зеленкуваті „римляни“, — великі, звичайно зелені чарки доля вина.

² Te deum — тебе, Боже хвалимо!

- Мало охоти вчува між чужими людьми показаться,
210 Ба, сторонить він навіть від дівчат молодих товариства
І від веселого танцю, якого вся молодіж так пожадав".
Так він сказав і надслухував,—вчувсь йому здалека тупіт
Коней біжучих і гуркіт коліс; і з великим розгоном
Віз загримів і пригнав із дороги до самої брами.

II. ТЕРПСІХОРА

Герман

- Скоро лиш гарно збудований син увійшов до кімнати,
Глянув священник сейчас бисgrim зором на нього; поставу
Всю озирнув і його все поведення враз проникливим
Оком, що скоро з лиця стан душі відчитати зумів.
- 5 Тут же всміхнувся і сказав по-приятельськи щиро до нього:
„Ось ти прийшов як не той чоловік! Ще ніколи тебе я
Жвавим таким не видав, ні в очах твоїх блиску такого.
Радісний ти повернув і погідний, як видно, дарунки
Ти поміж бідних роздав і принняв від них благословенство“
- 10 Відповідь дав на те син супокійно та словом поважним:
„Чи я похвально вчинив,—я не знаю; однак, моє серце
Так поступить наказало мені, як ось розкажу вам.
Мамо, ви довго барились, поки вибирали одержу —
Ось чому ваш клунок досить пізно міг бути готовий —
- 15 Також і пиво й вино пакувалось страшно поволі,
Як же ж, нарешті, я встиг через браму на вулицю в'їхати,
Супроти мене пліла вже юрба горожан із жінками
Та дітворюю, бо віддалився вже похід вигнанців.
То ж я чимскорше погнав у їх слід до села, де, як чув я
- 20 Мали вони спочивать і до завтра підночувати.
Ідучи в напрямі тім по новому гостинці, нагнав я
Віз величезний, що був із порядного дерева збитий;
Два його тягнуть воли, найсильніші й найбільші в тім краю,
А біля них поступа певним кроком дівчина вродлива.
- 25 Довгим бучком-поганя ті воли круторогі та дужі,
То підганя, то спиня і поводить їх дуже розумно.
Як угледіла мене та дівчина, зблизилася звільна
До моїх коней і так відізналась до мене:—„Не все так
Ми бідували, як ось тепер бачите нас на тім шляху.
- 30 Ще я не звикла просить подарунку в чужого, що часто
Дуже нерадо дав, аби тільки убогого збутись.
Але потреба притисла мене говорить. На соломі
Тут у полсї лежить багатого власника жінка.

- Що їй віз та воли та саму багітну я заледве
 35 Спасла. Спізилися ми, і вона ледве дише, та голе,
 Вроджене ось що дитя коло груди своєї тримає;
 Наші не багато би їй помогли, хоч би ми їх дігнали
 Тут у найближчій селі, де думаєм ніч ночувати;
 Надто боюсь, що вони вже минули село те в поході.
 40 Якщо ви тут із сусідства, то нам допоможіть нещасливим".
 Так ось сказала вона й на соломі біла поліжниця
 Встала й на мене глядіть почала, я ж промовив на тее:
 „Дійсно, до добрих людей промовляє не раз дух небесний
 Що вони чують біду, що нещасного брата постигла.
 45 Бо оце мати мені, прочуваючи вашу потребу,
 Звиток дала, аби ним приодіти, в кого брак одежі,
 І розв'язавши шнурок, я подав їй халат той батьківський
 І полотно їй сорочки і все те, що дала мені мати.
 А вона втішно рекла: „Лиш щасливий не вірять, що чуда
 50 Діються ще й дотепер. Бо лиш в злиднях нам можна пізнати
 Руку господню, котра на добро людей добрих наводить.
 Те, що зробив через вас він для нас, хай і вам самим зробить!
 І я побачив, як та породілля утішно гляділа
 На полотно, передвсім же за м'яку фланелю хапала.
 55 „Ну, поспішаймо тепер“— рекла дівчина до поліжниці,—
 Там до села, де стоїть уже наша громада і ніч заночує;
 Там постараяся я про всілякі дитячі потреби".
 Поздоровивши мене, вона ще раз сказала: „Спасибі!"
 Потім пігнала воли; віз поїхав, та я ще лишився,
 60 Здержавши коні, бо щось мені в серці двоїлось, чи маю
 Зараз рушати до села, поганяючи скорими кінями,
 Страви там порозділять поміж решту народа, чи, може,
 Все тут дівчині віддати, аби там розділила по-правді.
 Зараз у серці моїм я рішився й поїхав
 65 Злегка за нею й дігнав і промовив до неї живенько:
 „Дівчино добра, мені дала мати не тільки полотна
 Ось на цей віз, аби чим було голому стати в потребі;
 Але ще й страв додала та напоїв усяких; чимало
 Всього того в мене тут напаковано в мойому возі.
 70 Ось я й надумав тепер в твої руки віддати всі ті дари,
 Так я, здається, сповню припоручення тее найкраще.
 Ти роздаси все як слід, я ж давав би лиш, куди подало б!
 Тут відповіла вона: „Порозділю дари сумлінно
 Та й потрібнішим лиш дам і буде у них радість із того".
 75 Так то сказала вона. А я скоро зачав відчиняти
 Скрині на возі, дістав з них шинки ті тяжкі й цілі хліби,
 Потім фляшки із вином, далі з пивом і все передав їй.
 Разом б я дав їй ще більш,— та порожні були уже скрині.

- Все те ложила вона у ногах поліжницї й погнала
- 80 Далі, за я оце повернув з кіньми своїми до міста“.
- Як лише Герман скінчив, заговорив сусід говірливий
І відозвався ось як: „О, щасливий, хто в днях цеї втеки
Та заворушень лиш сам супокійно живе в своїм домі,
І кому жінка з дітьми знай не туляться з жахом до боку!
- 85 Чую щасливим себе! Нізащо не хотів би я батьком
Зваться тепер і журбу поносить за дітей та за жінку.
Часто про втеку вже я промишляв, і найкращії речі
Попакував, золоті ланцюжки ще покійної мами,
Також срібло стареньке, з якого досіль не продав я нічого.
- 90 Певно, багато ще там таких річей, що їх сковавш.
Навіть квітки й корінці для ліків, поназбирані пильно,
Стратити я би не рад, хоч товар цей не дуже коштовний.
Коли б провізор¹ зістав, я пішов би із дому спокійний,
Щоб лиш готівку спасти й своє тіло, то все найважніше
- 95 Спас би я, бо одинцем втікать людині найлекше“.
- „Годі, сусідо“, — сказав на це з натиском молодий Герман, —
„Думаю зовсім не так і догану даю вашій мові.
Що ж варт такий чоловік, що в нещастю і в щастю про себе
Думає тільки, ні злиднів, ні радості він поділити
- 100 З іншим не зна і в душі не вчува себе здібним до цього.
Я би скоріш, як коли, тепер жінку узяти рішився;
Много бо добрих дівчат потребує опіки та мужа.
Жінка ж потрібна й йому для розради в нещастю та горю“.
- З усміхом батько відрік: „Оце любо від тебе почути!
- 105 Слів таких мужніх я чув небагато ще досіль від тебе“.
- Але слова ті в ту ж мить добра мати підхопила скоро:
„Сину, ти правду сказав! І ми, родичі, в тім дали приклад.
Ми бо побралися теж не в веселу годину; злучила
Нас, навпаки, довіку найсумніша година обов.
- 110 Рано було в понеділок — тямую гаразд; бо у день попередній
Вибух страшний той пожар, що все наше містечко знівечив.
Двадцять літ тому тепер; так, як нині, була це неділя.
День був сухий та палкий і води було обмаль у місті.
Люд на проходах увесь, у святочних одягах зібраний,
- 115 Порозходився до сіл по шинках та млинках довколичних,
Як загорілося щось в кінці міста; пожежа погнала
Швидко по вулицях скрізь і сама собі продув творила
І запалили стодоли, наповнені зібраним збіжжям,
І загоріли всі вулиці аж до базару; і мого
- 120 Батька сусідній дім геть погорів і оцей теж спалився.
Мало що ми врятували, всю нічку смутна я сиділа

¹ Провізор — аптекарський помічник.

- Перед містечком на вигоні, скринь та ліжок стережучи,
 Та, накінець, мене сон ізнеміг; як збудив мене вранці
 Ранішній холод, що все перед сонячним сходом буває,
 125 Бачила дим я і грань і високії коміни й мури.
 Стислося серце моє, але сонце знов якось гарніше,
 Аніж звичайно, зійшло, і відвагу навіяло в душу.
 Скоро піднялася я, бо на місце схотіла поглянути,
 Де знаходився наш дім і чи там врятувалися кури,
 130 Що я любила над все; бо дитяча була моя вдача.
 А коли пішла я туди через подвір'я дому й руїни,
 З другого боку ти надійшов і глядів на тім місці
 Свого коня, що загинув у пожежі у стайні; ще тліли
 Балки над ним; не було серед звалищ коня ні познаки.
 135 Так ми стояли сумні проти себе в задумі глибокій,
 Бо вже упала стіна та, що наші подвір'я ділила.
 І несподівано ти взяв за руку мене та промовив:
 „Лізь! Звідкіль ти тут? Ходи геть, бо спалиш ще підосви!
 Бо туди ще скрізь грань, і палить мені чоботи грубі“
 140 Потім підняв ти мене й переніс через власне подвір'я
 Там, де стояла ще брама ота кам'яна зі склепінням
 Так, як стоїть і тепер — лиш сама із усього лишилась.
 Там посадив мене й став цілувати, а я ж боронила.
 Але на це ти сказав мені дружно значуче слово:
 145 „Бачиш, згоріли доми. Поможи мені мій збудувати,
 А твому батькові я допоможу його дім поставити“.
 Не зрозуміла, однак, я тих слів, аж післяв ти до батька
 Могого маму свою і звершилось між нами подружжя.
 З радістю нині ще я ті недогарки балків згадаю,
 150 І той схід сонця, такий пречудовий, усе ще я бачу...
 Цей бо день дав мені мужа, а перші ті хвили руїни
 Страшні в юних літах мені сина дали дорогого.
 Тим то хвалю це тобі, любий Германе, що ти з довір'ям
 Дівчину також згадав у часі тім, таким невідрадім
 155 І не жахаєшся взяти її в пору війни та руїни“.
 Зараз на те отець відізався і живо промовив:
 „Дуже похвальні думки і правдива зовсім та подія,
 Що ти, матусю, оце розказала, бо все так і сталося.
 Але що ліпше, то ліпше. Не кожному так випадає
 160 Розпочинати наново цілий свій захід та доробок,
 І не повинен же кожний отак, як ми, гарувати.
 О, як щасливий отой, кому батько і мати готовий
 Лишать вже дім, повен всього добра, а він тільки щастям
 Може вкрасити його. Починають усе трудно, найпаче ж
 165 Дім починать, бо всього чоловік потребує, а все те
 День в день дорожче, а ти міркуй лиш, де гроші добути.

- Маю надію, що й ти, любий Германе, нам незабаром
 Суджену в дім приведеш, а до неї ще й придане гарне.
 Адже статочний муж все і дівки багатой гідний;
- 170 Та й благодать немала, коли враз із коханим подружжям
 Всяке хосенне добро в дім прийде, в кошах та у скринях.
 Адже не даром рік-в-рік приготує мати для доні
 Звої тонких полотен, рушників та білизну хорошу,
 Родичі хресні дають у дарунку їй срібну посуду.
- 175 Батько ж у скринці своїй відклада золотії дукати,
 Щоб могла доня колись тим добром і дарунками тими
 Врадувать хлопця того, що візьме її з-поміж всіх інших.
 Знаю, як любо жінці, коли в домі свого чоловіка
 Бачить у кухні і скрізь по покоях усе своє власне,
- 180 Власним біллям накрива і столи і подружню постелю,
 Тільки посагну я рад в своїм домі невістку вітати,
 Бо непосагну вкінці почне муж зневажати, слугою
 Стане вважати її, що прийшла з клунком у господу.
 Хвиля кохання мине і муж робиться несправедливим.
- 185 Так, синку, ти б мені втіху зробив на старість велику,
 Якби невістку нам припровадив до дому гарненьку
 Тут з сусідства, ось хоч би із того зеленого дому.
 Пан його справді багач, торгова в нього й фабрик чимало:
 Все багатіє день-в-день, бо купцеві все зиски приносять.
- 190 Три в нього донечки, їм самим тільки прийде увесь цей маєток.
 Найстарша, знаю це, вже в заручена, але молодша
 І наймолодша — обі ще свободні і, може, недовго.
 Я би на місці твоїм уже досіль, не гаючись довго,
 Взяв був із них котрубудь, так як маму твою без вагання".
- 195 Скромно на те відповів нетерпливому батькові Герман:
 Дійсно, і я так бажав, як і ви, одну з дочок сусіда
 Вибрати. Аджеж ураа ми зростає й училися в школі,
 Бавились враз на торзі біля студні дітьми ще малими,
 Й часто я їх боронив від хлоп'ячої псоти й пустоти.
- 200 Та це давно вже було, підрастаючи люблять дівчата
 Дома сидіть і забав свавільніших тепер унікають.
 Певно, виховані добре вони. І не раз по старому знакомству—
 Я заходив у їх дім, як і ви собі цього бажали.
 Але ніколи мені не було в їх товаристві втіхи;
- 205 Все я там мусів зносити, як вони на мені щось ганили.
 Сурдуг за довгий на мені, то грубе сукно, або краска
 Надто негарна, не так завите волосся, як треба.
 Врешті, надумався я пристроїться так само, як тії
 Купчики, що там у них все в неділю у гості приходять
- 210 І півшовкові на них накидки тріпочуться в літі.
 Скоро збагнув я, однак, що вони собі з мене глузують;

- Це заболіло мене,— почув я уразу; тим більше
 Жадував я, що вони знехтували цю добрую волю,
 Що мав до них я, найбільш до найменшої з них, Мар'янки.
- 215 Отак пішов я до них у останній великдень у гості,
 Вбраний у сурдут новий, що тепер там висить у шафі,
 І уфизований був, як і всі паничі містовії.
 Скоро лише я ввійшов, вони в регіт усі, я, одначе,
 Цього до себе не брав. При п'яміні сиділа Мар'янка,
- 220 Батько присутній був і слухав рад, як співали дівчата,
 І одушевлений був та в гуморі. Я слухав, а дещо
 Не зрозумів, що було в тих піснях, лиш багато співали
 Там про Паміну якусь, та й іще про якогось Таміна¹.
 Тож не хочачи нічим бути між ними, коли вже скінчили,
- 225 Я запитався про текст, хто такі ті обидві особи?
 Всі замовчали на це і всміхнулись, лиш батько промовив:
 „Правда, приятелю мій, що ти знаєш лиш Адама й Єву?“
 Тут уже порснули всі, і засміялись вголос дівчата,
 Реготались паничі, а старий аж за пузо держався.
- 230 З сорому я опустив капелюх, а хихотання тихе
 Далі тривало, хоч щось вони там і співали і грали.
 Зі стидом додому я втік і вернувся ображений дуже,
 Сурдут у шафу поклав, а волосся геть розкучерявив
 Пальцями та й присягнув не вступать більше в тії пороги.
- 235 І мені й досіль не жаль, бо гонорні вони та без серця.
 І зачуваю, що в них я ще й досіль зовуся Таміно¹.
 Мати сказала на те: „Та не слід тобі, сину, так довго
 Сердитися на дітваків, бо всі троє іще вони діти.
 А Мар'янка не зла і до тебе була все прихильна;
- 240 Вчора про тебе мене ще питала. Ту взять ти повинен!“
 Але, подумавши, син відказав: „Ні, не йде! Ця зневага
 Надто глибоко в серце в'їлась мені. Нізащо не хтів би
 Я при клявірі її ще раз бачить і спів її слухать“.
 Але зірвався отець і промовив гнівними словами:
- 245 „Мало потіхи мені з тебе, сину! Я все говорив це,
 Як лиш до коней ти мав і до праці пильної охоту:
 Те, що в заможніх людей роблять слуги, й ти робиш,
 А рівночасно отець мусить жити неначе без сина,
 Що би на славу йому показатися вмів між міщанством.
- 250 Так мене й мати твоя ще колись пустим словом дурила,
 Як тобі в школі не йшло, ні читать, ні писать, ані вчиться
 Так, як це іншим йшло, і ти все засідав як останній.
 А вже ж; це все так бува, коли в серці своєму не має
 Почуття чести юнак і не хоче зістать чимось вищим,

¹ Паміно і Таміно—любовна пара героїв з опери Моцарта „Чародій та сопілка“

- 255 Якби мій батько був дбав так за мене, як я ось за тебе,
В школу мене посилав і наймав мені вчителів добрих,
Певно, не був би я тим, чим тепер—хазяїн трактієрні“.
- Але піднявшись, син до дверей наближається мовчки,
Звільна й без шуму; та втім з пересердя отець погукує
- 260 Вслід за ним: „Ну, ну йди геть! Знаю добре твою я упертість!
Йди й господарство веди, аби я не сварив на тебе;
Але не думай лише, що ти зможеш мужицьку дівчину
В дім як невістку ввести, якусь ступу-простачку!
Довго я жив між людьми й поводитися з ними я вмію,
- 265 Вмію гостити панів та їх пань, що вдоволені завше
Звідсіль виходять; чужим вмію також схлібляти приязно.
Але також, нарешті, мусить до мене і невістка
В дім увійти і мій труд довгслітній мені всолодити.
І на клявірі хай грає, щоб в домі моїм щонайкращі
- 270 І щонайліпші з міщан на охоту веселу збирались,
Як по неділям бува у сусіда“. Та тут син легенько
Клямку потис і отак ледве чутно вийшов із кімнати.

III. ТАЛІЯ

Горожани

- Так то уйшов там несміливий син від гарячої мови,
Але отець говорив іще далі в початому тоні:
„Як в чоловіці нема чого, то цього й не добудеш із нього
Так і мене ледве чи коли втішить доповнення того,
- 5 Що я бажав, аби син не такий був як батько, лиш ліпший.
Бо чим були б дома, чим були б міста, якби кожний
Все залюбки не гадав, що має вдержать, відновити.
І поліпшити також, як учить нас пора й заграниця.
Та ж чоловік не повинен, мов гриб той, з землі виростати.
- 10 Й скоро на місці зогинь, в тім самім, що його виростило,
Не полишивши сліду ніякого, діяльної праці.
Адже ж по домі як стій це пізнати, який пан у ньому,
Так як в містечко ввійди й зараз можеш судить про начальство,
Бо де валиться вежа, осипаються мури, в окопах
- 15 Повно сміття, і по всіх вулицях скрізь валяється нечисть,
Де з місця вивалив хтось каменюку й назад не управив,
Попрогнивали крокви та нової підпори даремно
Дім дожида, там уже звісна річ: в місті кепська управа.
Бо де згори раз-у-раз не діла чистота та порядок,
- 20 Там привика міщанин дуже легко до бруду й недбальства,

- Як привикав жебрак до дрантивого свого лахміття.
Тим то й бажав я собі, щоби Герман удався в дорогу
Наякийсь час табодай обіздрів собі Штрасбург та Франкфурт
Мангайм привітний також, побудований рівно та гарно,
- 25 Бо хто великі міста такі чисті побачить, той буде
Дбати потім і своє, хоч маленьке містечко вкрасити.
Чи ж не хвалить чужинець і у нас ті направлені брами,
І побілену вежу та порядно відновлену церкву?
Чи ж не хвалить усяк і наш брук й канали многоводні.
- 30 Криті й розділені так, що безпеку й користь приносять,
Так, що пожежу сейчас з першим вибухом можна вгасити?
І чи ж не сталося те все після тої страшної пожежі?
Був будівничим шість раз я у раді й здобув я похвалу
Й ширу подяку за те від усіх горожан, що охотно
- 35 Й пильно сповняли все те, що я радив і плян довершили
Чесних мужів, що його уложили, але не скінчили.
Так усі радні вкінці до роботи набрали охоти;
Всі вони дбають тепер і будову гостинця нового
Вже ухвалили, що нас з головним має трактом залучити.
- 40 Але боюся, не так буде молодіж вже поступати,
Бо одні думають лиш про марії забави та строї,
Інші ж пильнують домів й не злязять, сказати так, із печі.
І я боюсь, що таким також Герман мій буде назавше".
І відповіла на це господиня розумна та добра:
- 45 "Все ти, татуню, таки проти сина був несправедливий,—
Та таким робом найменш тобі добре бажання сповниться,
Бо ми не можемо дітей урабляти по замислам своїм;
Так, як їх Господь нам дав, так слід їх держати і любити.
Виховати їх якнайліпше й дати кожному з них свою волю.
- 50 Бо один має такі, другий інші дари з природи:
Кожний ужити їх рад і по своєму вживши, щасливо
Може і добре прожити. І не лай мені Германа більше!
Бо я це знаю, що він варт тих дібр, які в спадку дістане,
Буде порядний хазяй і взорець для селян і міщанства
- 55 Та й і в нарадах, це знаю я добре, не буде послідній.
Але сварною день-в-день та докорами ти бідоласі
Смілисть вбивавш в душі так, як ти учинив це й сьогодні".
І вона вийшла як стій із кімнати й побігла за сином,
Щоб відшукати його та потішити словом сердечним
- 60 Знов, бо він добрий був син і заслугував повні на тев.
З усміхом—скоро вона відійшла—сказав батько таке:
"Дивний народ ті жінки, зовсім так, наче діти малії!
Кожна живе тільки так, як самій усе їй до вподоби.
Ти ж тільки завше хвали і за все її гладь по голові.
- 65 Раз на все правда оте, що стареньке говорить прислів'я:

- Хто не ступа наперед, той ступав назад. Так і буде*.
- Але на те аптикар відповів і промовив розважно:
„Радю це й я признаю вам, сусідо. Я й сам оглядаюсь
В одно за ліпшим, щоби лиш нове та не було дорожче.
- 70 Та не багато хісна, коли грошей в кого не багато,
Дбать усе та працювать, направлять у нутрі та поверха?
Дуже вже тісно міщанам; хоч як вони й знають, що добре
Та не досягнуть ніяк, бо кишеня, бач, не вистачав, [й корисне
А за багато потреб, і так щось його все зупиняє.
- 75 Дещо й я був би зробив, але хто не злякався б видатків
На такі зміни, а ще у часах небезпеки такої?
Здавна всміхався мені домик мій у веселій одежі,
Здавна ясніли також із великими шибамі вікна.
Але хто може з купцем порівнятися, який крім маєтку
- 80 Знає дороги також, як усе, що найліпше, дістати?
Гляньте лишень на той дім проти нас! Він новий, як чудово
Там на зелених полях відбиваються білі прикраси,
Шибі у вікнах які величезні й блистять мов свічада,
Так, що собою притьмив усі чисті дома він на ринку!
- 85 А по пожежі були оба наші будинки найкращі,
Мій—це аптека „Під Ангелом“, ваш—заїзд „Льва Золотого*“.
Та й город мій також був на всю ту околицю славний;
Кожний прохожий ставав і глядів крізь червоні штахети
На зебраків кам’яних та на карлів у пестрих оджах.
- 90 А як кому подавав каву я у пречудній печері,
Що тепер справді стоїть майже пустою й пилом припала,
Той надивиться не міг на барвисте світло тих мушель,
Гарно усталених в ряд; навіть знавець здивованим зором
Міг оглядять камінці із блискучого блесту й коралі.
- 95 Так подивляли також мальовило в салоні, де дами
В строях препишних ураз із панамі в саду походили
І в кінцях пальців квітки то держали, то іншим давали.
Та хто би на те тепер ще дивився! Я сам осоружно
Ледве загляну коли, бо все нині інакше, густовно
- 100 Мало би бути,—кажуть всі,—білі лати й лавки дерев’яні,
Гладко та просто усе, різьби ні золочень не треба,
Дерево тільки чуже та рідке, що багато коштує.
Ну, не противен би я й собі справити дещо новеньке
І поступати в часом та змінати уладження часто;
- 105 Але ж боїться тепер кожний рушити хоч би найменше,
Тай і робітників хто міг би в наших часах оплатити.
Ось я недавно хотів Михайла святого, що фірму
Моїй аптеці дав, позолотою вкрити наново.
Й смока страшного також відновить, що в ногах його в’ється,
- 110 Та я лишив їх таких пожовклих, бо кошту злякався“.

IV. ЄВТЕРПЕ

Мати й син

- Так говорили мужі, забавляючись разом, а мати
Бийшла з кімнати в той час, аби сина шукать перед домом,
На кам'яній тій лавці, де сидіти любив він звичайно.
Там не заставши його, поспішила заглянуть до стайні,
5 Чи не порастється він біля пишних огерів, які він
Ще жеребцями купив і яких не звіряв він нікому.
Та там промовив слуга: „Він пішов от сюди до города“.
Швидко вона перейшла два просторі подвір'я, а потім
Стайню минувши й обі побудовані гарно стодоли—
10 У огород увійшла, що тягнувся аж до мурів містечка,
Вдовж по ньому пішла й любивалася всім, що росло там,
Тут напростувє дрючок, яким яблуні гілка підперта,
Плодом обтяжена, там підіпре таку ж гілку у груші;
Там із капусти розлогої вдійме гусениць скільки,—
15 Бо трудолюбна жона не любить ніколи йти дармо.
Так перейшла вона увесь огород до кінця, до альтанки,
Хмелем оброслої, та також тут не знайшла вона сина,
Як іще й досіль його не знайшла—огородом ходивши.
Але відхилена була лиш фіртка, яку із альтанки —
20 З дозволу ради—колись її прадід, бурмістер шановний,
В мурі містечка велів пробити, і нею вигідно
Через глибокий окіп та сухий перейшла аж на той бік,
Де край дороги лежав на узгір'ю стрімкім виноградник,
Тином обведений скрізь, і до сонця схиляючи площу.
25 Нею ступала вона по стежині крутій і втішалася
Грознами повними, що з-під широких листків виглядали.
По середині вела висока тіниста алея,
Нею вгору ішлося східцями з нетесаних камнів.
Скрізь нависали з боків грозна гутедель¹ та мускателі
30 Червонуваті при них, незвичайно великі та сині,
Плекані пильно, що їх по обіді подавано гостям.
Але часть прочу гори поєдинчі лози вкривали
Повні дрібніших ягід, що вино з них була знамените.
Так вона йшла догори та вже тішилась осінню й днем тим
35 Радісним, у яким люд околичний справля винозбори,
Грозна зриває і моц витиска і в бочки наливає.
Штучні вогні вечором із усіх місць та кінців довкола
Блискають, лускають,—так це найкраще жниво святкують
Та неспокійно вона далі йшла, двічі й тричі гукнувши

¹ Гутедель—рід винограду, що вчасно дозріває.

- 40 Синові, та лиш луна двічі й тричі їй відповідала,
Що там від веж містових відбивалася в-одно гомінка,
Бо не привикла вона шукать сина; ніколи далеко
Не віддалявся він, або говорив їй, щоби не журилась
Мати кохана за ним, боячися лихої пригоди.
- 45 Та надіялась вона усе ще його стрінуть на стежці,
Бо обі фіртки, унизу і у винниці горішня—
Так стояли отвором. А там вона вийшла на поле,
Що весь узгір'я хребет широчезним платом покривало.
Все ще йшла вона досіль своїм власним ланом і втішалась
- 50 Посівом своїм та збіжжям, що пишно довкола хилилось
І хвилювало по полі своїм золотистим колоссям.
Поміж загонами йшла вона стежкою в-одно межою,
Ген аж до груші, що там он на горбі стояла висока;
Поля належного їй вона крайню границю творила.
- 55 Що посадив її, годі це знать. Та на всю доохресність
Видно було її й скрізь своїм плодом була вона славна.
Жінці під нею нераз і полуднувать втішно сідали,
А пастухи восени, в її тіні черед доглядали;
Бо попід нею були лавочки із дерну та каміння.
- 60 Й не помилилась вона; там сидів її Герман у тіні,
Спертий на руку сидів і, здавалось, глядів десь далеко
Ген аж до гір у віддалі, звернувшись до неї плечима.
Тихо підкралась вона і плечей його легко діткнулась.
Він відвернувся скоренько,—в очах його сльози блистіли.
- 65 „Мамо“—сказав він, змішавшись.—„Мене ви злякали“. І скоро
Сльози обтер молодець з благородним серцем у груді,
„Як то! Ти плачеш, мій сину?“—зворушена мати сказала.
„Не пізнаю тебе! Ще сліз ніколи не бачила в тебе.
Що тобі серце давить? Що загнало тебе під цю грушу,
- 70 Тут в самотині сидить? І що сльози з очей витискає?“...
І пзремігши себе, син по-щирості ось що промовив:
„Дійсно, з каміння хіба було б серце у груді у того,
Хто не вчував би тепер того горя заточників бідних.
Тямки хіба не мав би у голові, хто б не журився
- 75 Про своє власне добро і добро вітчини в оце врем'я.
Те, що сьогодні я чув і побачив, зворушило серце
В мене; і вийшовши тут, дивлячись на препишну, широку
Тую країну, що ось простяглася плідними горбами,
Бачу, що збір багатий обіцює повні комори.
- 80 Ах, та як близько від нас лютий ворог! Що правда, ще Рейну
Хвилі хоронять нас. Ах, що значать, однак, хвилі та гори
Тому народові, що надтягає сюди, наче буря?
І молодих і старих із усіх він усюдів стягав,
Силою пре наперед, і юрба та страшна не боїться

- 85 Смерти, бо як пропаде з них одна юрба, друга надходить.
Ах, але німець сидить і не сміє ні рушитися з дому!
Чи сподівається він, що мине його лихо грізне те?
Мамо кохана, скажу вам по-правді, болить мене нині,
Що увільнили мене, коли онді в нас льосували
- 90 З-поміж міщан добровольців. Це так, однак я й хазяйство
В нас не мале і діла наші теж не є маловажні;
Та чи не ліпше б мені ген он там на границі
Ждати в оружних рядах, ніж тут ждати на нужду й неволю?
Так, мені дух це сказав і на дні душі в мене клубиться
- 95 Смілість і жадоба служить вітчизні у потребі.
Хоч би й умерти, аби іншим достойний приклад подати.
Дійсно, як би так вся та молодіж німецька докупи
Гам на границі зійшлась, аби ворогу не піддаватися,
О, то й не вспіли б вони стаг на нашу землицю прекрасну
- 100 І пожирати добра цього краю нам перед очима,
Повелівати мужам, поривати жінок і дівчата!
Бач, матусю, мені на дні серця повсталала рішучість
Скоро зробить і сейчас, що здалось мені добрим і правим;
Бо хто міркує над міру, той вибере не все найліпше.
- 105 Бачте, додому вже я не поверну, і звідси простісько
В місто йду та віддаю воякам свої руки та серце,
Аби служить вітчизні. І нехай тоді тато говорить,
Що в моїм серці нема почуття ані чести, ні слави,
Ані бажання підняти себе вище від свого стану".
- 110 Тим зворушена каже на те добряча, розумна мати,
Тихії сльози ллючи, вони легко в очах їй ставали:
„Сину, яка ж то зайшла в тобі зміна і в твоїм настрою,
Що до своєї ти мамі не так, як учора і завше, говориш
Щиро й свобідно й мені не сказав, чого власне бажавш?
- 115 Якби хто третій тепер чув слова твої, певно хвалив би
Дуже тебе та твою постанову, як великодушну,
Звездений словом твоїм і такими важкими думками.
Та я ганю лиш тебе, бо хіба тебе ліпше я знаю:
Серце твов ти скривавеш і щось зовсім інше задумав.
- 120 Аджеж я знаю: тебе не манить ані трубка, ні бубен,
І не кортить тебе раз в уніформі з'явиться дівчатам,
Бо ти призначений, будь ти собі і хоробрий і бравий,
Дому гаразд берегти і спокійно ріллю управляти.
Отже одверто скажи: відки в тебе така постанова?"
- 125 Син же поважно сказав: „Помиляєтесь, мамо, один день
Другому вже не рівня. Молодець дозріває на мужа;
Ліпше в спокою нераз дозріває до діла, чим в шумі
Бур та турбот життєвих, що в молодості многих ламають.
І хоч я тихий такий був і є, в моїй груді, протев,

- 130 Серце чутке та тверде, що ненавидить кривду й насилля,
І я зумію гаразд відрізнити все добре від злого.
Праця така ж і мені у руках та ногах дала силу.
Чую це: правда все те, і тому сказати можу це сміло.
Але по-правді таки ганите мене, мамо, й зловили
- 135 На підривних словах, на нещирості, лихо укритій.
Бо признаю це я сам, не та близька мене небезпека
Кличе із дому вітця, ані думка висока на поміч
Стати моїй вітчизні й ворогам її страху завдавати.
Це були тільки слова! Я сказав їх, аби перед вами
- 140 Схити мої почуття, які серце моє розривають.
От і пустіть мене геть! Бо коли надаремні бажання
В мене в душі, то нехай і життя моє марно пропаде.
Бо ж мені звісно гаразд: одиниця сама собі шкодить,
Віддаючися, коли в одну цілість усі не змагають“.
- 145 „Ну говори, говори“—підбадьорила мати розумна,—
„І розкажи мені все, що найменше і що найважніше!
Всі бо муштини палкі і доводять все зараз до краю.
А перешкода палких дуже легко з дороги відводять.
Жінка зручніша була і обдумає спосіб та ходить
- 150 Також обходами, щоб лишень зручно добитись до цілі.
Тож розкажи мені все: чого так зворушився дуже,
Яким ніколи тебе я не бачила, й кров тобі в жилах
Буриться й очі твої мимоволі слізьми підпливають?“
Тут уже зовсім віддався жалю синок добрий та плакав,
- 155 Голосно плакав на матері грудях, зворушений мовив:
„Дійсно, вітцеві слова мене сильно вразили сьогодні,
Не заслужив я на них ні сьогодні, ні жодного часу.
Бо родичів шанувати було все наймиліше для мене,
І не здавався ніхто мені ліпшим, мудрішим, як тії,
- 160 Що мене сплосили й так все поважно водили в дитинстві.
Много терпів я не раз від товаришів своїх, що добру
Волю мою найчастіш платили злобою, часто
Ім без відплати прощав я сміхи, лайки та удари.
Але коли на вітця мого сміхи вони наводили,
- 165 Як у неділю ступав він із церкви поважно й статечно,
Кпили з хадата його у цвітах, або з шапки з стяжками,
Що так поважно носив, і які дарував я сьогодні,
Страшно стискав я п'ястук, накидався на них, мов шалений
Бив, молотив і трафляв їх наосліп і не дивлячися,
- 170 Де кого б'ю; покровавив носи і вони верещали
І ледве втікати могли від страшних копняків й ударів.
Так виростав я, усе терплячи від вітця свого много,
Що, місто інших, не раз накидався на мене словами,
Як йому в раді прикрість якусь на зборах зробили“

- 175 Так за колегів його свари й гнів я покутувать мусів.
Часто вам, мамо, мене було жаль, бо багато зносив я,
Тямлячи все доброту моїх рідних і честь їм належну,
Тямлячи, що лиш для нас вони дбають добро прибільшати,
І не одного собі відмовляють, щоб дітям шадити.
- 180 Але ошадність сама, аби пізно вживати—не творить
Щастя, не творить його також купа маєтку при купі,
Ані рілля при ріллі, хоч і як заокруглені ниви.
Адже старіється батько, а з ним сини старіються разом,
Всі без радощів дня, а зате із журбою про завтра.
- 185 Гляньте сюди по низу, як прегарно багата долина
Стелється там, а отут виноград і сади й огороди,
Шопи отам і стайні за рядом уся гарна маєтність!
Але, як бачу потім офіцину, де попід припічком
Видно вікно від моєї кімнати на самім піддашу.
- 190 І як згадаю часи, коли ніч не одну я стояв там,
Місяця ждучи без сну, або ранками сонця появи,
Бо для здоров'я мого вистарчав сон лиш кількогодинний,
Ах, тоді все видається мені так пустим і кімната,
І те подвір'я і сад і те гарнее поле й ті гори.
- 195 Все те для мене пусте, бо немав у мене дружини".
І відповіла на це йому добра, розумная мати:
„Сину, не більше собі ти бажавш до дому дружини,
Аби щоденні труди свободніші вам стали й миліші,
Як цього хоче отець твій і мати. Та ж намовляли
- 200 Ми тебе все, навіть перли на те, щоби брав ти дівчину.
Але я знаю гаразд, і тепер мені каже так серце:
Доки властива пора не прийде й властива дівчина
Не появиться в той час, то ні руш також вибір зробити;
Переважа тоді страх; ану ж вибереш ти невластиво!
- 205 Маю сказати тобі, сину мій: Ти, здається, вже вибрав
Бо твоє серце зворушене й більш, чим звичайно, чутливе.
Отже признайся мені, бо душа моя те вже віщує:
Вибрав ти дівчину тую, що зустрів серед вигнанців нині".
„Мамо кохана, це так!"—відповів син утішно та живо,—
- 210 „Так, її вибрав і як ще сьогодні в свій дім не впроваджу
Як нарічену її, як вона піде геть і, можливо,
Щезне для мене на все в тім замішанню війн та походів,—
Мамо, надармо тоді вже навіки пишатися буде
Перед очима мені ця маєтність багата, даремно
- 215 Будуть будучі літа плодити, а навіть цей рідний
Дім й огород мені збридне. Що більш, навіть ваша,
Рідна матусю, любов мене бідного втішать не зможе.
Бо я це чую, любов розрива всякі зв'язі родинні,
Коли нав'яже свої; не лише покидає дівчина

- 220 Маму й вітця, коли йде геть за вибранцем серця свого,
Також юнак не бажа навіть знать про вітця та про матір,
Скоро побачить, що йде геть від нього дівчина кохана.
Отже пустить і мене йти, куди мене гонить розпука,
Бо мій отець вже сказав своє слово рішуче. Його дім —
- 225 Вже не мій дім, коли в нім нема місця для тої дівчини,
Тої одної, яку у свій дім я бажаю впровадити“...
- Швидко йому прорекла на те добра, розумна мати:
„Отже стоять проти себе, як скелі недвижні — мужі два,
Горді й завзяті: вони не приступлять один до одного
- 230 І не рухне язиком ні один з них до доброго слова.
Тому скажу я сину тобі: ще не згасла надія
В мойому серці, що він, як лиш вона добра й статочна,
Дасть тобі взяти її, хоч убогу, хоч як він рішучо
Бідну тобі наказав. Не одно він говорить сердито,
- 235 Але сповнити не втне; так і тут, він забуде свій наказ.
Треба лиш доброго слова,—цього він і може жадати,
Бо він отець. Та й ми знаємо, що його гнів по обіді,
Як розігріється він і ніяких резонів не слуха,
Мало значить, бо вино розворушує в нім усі сили
- 240 Впертої волі його й не дав йому слова чужого
Слухати, а тільки своє тоді слуха він і чуває.
Але ось вечір іде і багато вже там розговорів
Перелилось між ним і його обидвома друзями.
Знаю, що він лагідніший стає, коли прошумиться,
- 245 І відчува кривду ту, що комусь ізробив у розпалі.
Отже ходи! Попробуєм сейчас, бо що скорше, те ліпше.
Други ж потрібні і нам ті, що ще сидять з ним у кімнаті:
А особливо шановний священник нам стане в пригоді“.
- Так вона шпарко рекла, і піднявшись з каміня, й сина
- 250 З сидження враз потягла. Встав він радо за нею й обоє
Мовчки в долину зішли, про важке міркуючи діло.

V. ПОЛІГІМНІЯ

Космополіт

- Але утрійку усе ще сиділи ураз при розмові
Той же духовний отець і аптекар і з ними господар,—
І поміж ними ще йшла ненастанно та сама розмова;
Много про це і про те говорилось з різних боків там.
- 5 Але достойний духовник промовив на те поважно:
„Не заперечу я вам. Знаю добре, що люди повинні
Все до поліпшень змагати і ми бачимо, справді змагають

- К вищому все, а бодай ненастанно шукають нового.
Та за далеко не йдїть. Бо, крім того змагання, природа
- 10 Нам дала потяг іще все держатися кріпко старого
Та утішатися тим, до чого звук усякий віддавна.
Кожний стан добрий, аби лиш природний він був і розумний.
Много бажа чоловік, та потреби його невеликі,
Наші короткі бо дні і обмежена доля людська.
- 15 Тому догани не дам, хто діяльний усе і невтомний,
В подорожах навіща всі моря і всі шляхи земні,
Сміло та пильно все дбає, втішається зиском здобутим,
Що звідусіль наплива в його руки та його найближчих,
Але я й того ціню спокійного горожанина,
- 20 Що тихим кроком своє ще батьківське надбання обходить,
Землю всю обробля, як година того вимагає.
Не відміняється ґрунт у добрі його в кожному році,
І не відразу здійма новосаджене дерево віти
В небо весною, рясним приозд^облене цвітом. Ні, справді,
- 25 Муж потребує терпцю, потребує спокійного змислу
Та рівноваги в душі, чистоти та розсудку ясн^ого.
Бо лиш немного сімен повіряє землі він плодючій,
Лиш небагато звірят може він годувать та множити;
Бо одинока мета його праці—шукати пожитку.
- 30 Той щасливий, кому надала таку вдачу природа.
Бо він годує всіх нас. І щасливі теж маломіщани,
Що лучать працю сільську з ремеслом та міським заробітком,
Не тяготить на них гнет, що держить селянина в тривозі,
Та й не тривожить журба, що гризе ненаситне міщанство,
- 35 Що, хоч спромога мала з багатшим, вищим рівняється, та
Звикли бажати, а вже особливо жінки та дівчата.
Ось тому благословіть сина вашого вдачу спокійну,
Та синову, що візьме він собі до своєї вподоби“.
- Так він сказав, а втім мати ввійшла враз із сином,
- 40 За руку його ведучи, й перед мужем поставила тут же.
„Тату“ — сказала — „нераз ми, гуторячи поміж собою,
Думали, як той прийде день веселий, коли собі Герман
Вибере суджену й нас ущасливить тим вибором, врешті.
Сяк і так думали ми, то одну йому панну, то іншу
- 45 Ми призначали отак у родительській балаканині.
Нині той день надійшов; само небо йому показало
Суджену та привело, й його серце рішилось відразу.
Чи ж не казали тоді ми, що сам собі вибрать він мусить?
Чи ж не бажав і ти сам, аби він і весело й охочо
- 50 Панну яку полюбив? Ось настала та ждана година:
Він полюбив і вибрав і по-мужеськи справді рішився.
Дівчина ця та чужа, що сьогодні її він зустрів.

Дай йому взяти її, або він нежонатим зістане*.

- І сказав син: „Дайте, тату, мені її, бо мов серце
55 Вибрало певно і чесно. Вона дочка найгідніших“.
- Батько, одначе, мовчав. А втім парох піднісся скоренько,
Слово забрав і сказав: „Одна хвиля рішає звичайно
Про ціле людське життя і про всю чоловікову долю.
Бо і по довгій розвазі таки буде рішення кожне
60 Ділом хвилини; як слід рішить може тільки розумний.
Небезпечніше усе підчас вибору тев та сев
Обміркують побічне й таким робом чуття заглушити.
Чесний ваш Герман; його знаю з молоду я, і руки він
Не простягав ще хлопцем по це та те легкодушно,
65 А як бажав чого, то це йому відповідне бувало
Й це він держав. То ж тепер ви не бійтесь і не подивуйтесь,
Що ось являється враз, чого так давно ви бажали.
І не являється це тепер в виді самого бажання,
Як це бувало у вас, бо бажання часом закривають
70 Бажане нам, самі ж дари приходять із неба,
У своїх власних видах. Тому не відкиньте дівчини,
Що розворушить могла перший раз дорогого,
Доброго, умного вашого сина невинну душу.
Знайте, щасливий, кому перша любка відразу дасть руку,
75 В кого любовне чуття потаємно в душі не всихав.
Бачу по нім, що судьба його вже переважилась нині.
Зразу правдива любов юнака перетворює в мужа.
Тут його гнути не слід; коли днесь він зустрине відмову,
То і найкращі літа проминуть йому в горю та смутку“.
- 80 Тут відізався сейчас і аптекар розсудно,
В нього вже слово давно з уст зірваться було готовеньке.
„Нуте ж підімо й цей раз на святу посередню дорогу!
Festina lente¹ — було царя Августа слово любиме.
Радо готов я оце послужити коханим сусідам
85 І невеличкий свій ум в їх користь пустити у діло.
Аджеж молодіж перед усім потребує проводу.
Рушмо за місто як стій, там пізнаю я дівчину тую,
І розпитаю громаду, в якій вона проживає;
Легко не здурить мене ні один, бо словам я не вірю“.
- 90 Тут зараз проговорив син слова ось які бистролетні:
„Так і зробіте, сусідо, підіть і розвідайте. Але
Добре б було, якби й наш панотець туди з вами подався:
Два такі чесні мужі будуть свідками нам без догани.
Таточку мій, це дівча, то не жодна прибууда, одна з тих
95 Що по краях та містак блудять та авантури шукають,

¹ Спіши—та поволі.

- Та молодих юнаків хитро в сіті свої уловляють.
 Ні, це жорстока судьба завірюхи воєнної, що нам
 Світ ввесь колотить і вже не одну вікову будівлю
 Перевернула з посад, її теж бідолашну прогнала.
- 100 Чи ж не блукають тепер і вельможні пани благородні
 В бідності? Навіть князі утікають перебрані з краю!
 Навіть король утікав! І вона, з своїх сестер найліпша,
 Вигнана з краю; своє забуваючи власне нещастя,
 Іншим іще помага, хоч безпомічна, поміч приносить.
- 105 Горе велике й біда розливаються з краю до краю!
 Чи ж із нещастя того й чкесь щастя не мало би вийти,
 І я в обіймах жени та дружини правдивої радість
 Виніс би з тої війни, так як ви раділи з пожежі?"
- Тут відізався отець, аж уста отворивши з вагою:
- 110 "Як же це, сину, тобі розв'язався язик, що так довго
 В твоїх устах деревів і лиш рухався наче за - нападсть?
 Ось і на мене паде те, що батькові кожному грозить:
 Що самоволою синівську палкою піддержує мати
 Надто податлива, тай і сусід рад за нею обстати.
- 115 Що б лише проти віття або проти мужа стояти.
 Га, та не хочу всім вам спротивляться, бо що ж то допоможе?
 Бачу наперед уже тут упір і докори й сльози.
 Йдіть і питайте, а там в ім'я Боже приводіте ту доню
 В дім мій; як ні, то нехай він навіки забуде про неї".
- 120 Так ось промовив отець. На те радісно викликнув Герман:
 "Ще перед вечором вам добра доня у домі явиться,
 Як собі може бажать муж, що ум має й серце у груді.
 Надіюсь теж, що й вона в доброті своїй буде щаслива.
 Так, вона буде повік мені вдячна, що батька та матір
- 125 Дав я на-ново їй в вас, як бажать розумні діти.
 Але, що гаяться більш? Ось іду й запрягаю я коні
 І повезу цих панів—за слідами тієї дівчини.
 Лишу самих їх, нехай роблять те, що їм скаже їх розум,
 І присягаю, зроблю все те, що вони лиш урадять,
- 130 З панною ж бачиться сам я не буду, аж буде мовою".
 І відійшов, інші ж усі ще це і те розважали,
 Мудро і на-скоро те обмовляючи важне діло.
 Герман до стайні побіг, наборзі, де вогнисті огери
 Тихо стояли й хруп-хруп чистобраний овес споживали
- 135 Й сіно сухе, що його на найліпшій леваді косили.
 З поспіхом він заложив їм блискучі вудила і зараз
 Перетягнув ремінці крізь пряжки, що блищали, як срібні,
 Потім до них присилив ще широкі та довгі поводи,
 Й вивів коні на двір, де слухняний слуга уже бричку
- 140 Виточив легко, її витягаючи з шопи за дишель.

- Потім за орчики враз до штильваги реміннійшлиї
 Поприпинали і так запрягли прудкі коні до воза.
 Герман ухопив батіг, сів на віз і заїхав у браму.
 Тут приятелі оба посідали іззаду вигідно.
- 145 Заторохтів швидко віз по вуличному бруку, і скоро
 Міській мури минув і високої вежі та браму.
 Так їхав Герман учвал на знайомий віддавна гостинець,
 Не зупинявся ніде і чвалав то вгору, то в долину.
 Та, як побачив уже він давніцю села недалеко
- 150 і наближався до хат, що стояли посеред городів,
 Сам собі він погадав, що потрібно тут спинити коні.
 В сутінку милім старих лип високих та дуже розлогих,
 Що сотки вже літ, певно, на тім місці при купі стояли,
 Був широчезний вигін, увесь у ясній зеленій мураві
- 155 Перед селом—для селян і міщан місце прогульок любих.
 В тіні дерев була там плоско копана зимна криниця.
 Ступнями, було, зійдеш і побачиш лавки кам'яні
 Довкола джерела, що вигливало все живо з-під камня;
 Довкола нього стіна невисока, щоб черпать вигідно.
- 160 Герман рішився у тім холодку зупинить свої коні
 З возом. Заїхав сюди і промовив такими словами:
 „Всядьте, друзі, ось тут і підіть, куди треба, діанатся,
 Чи ця дівчина варта, щоб я їй віддав свою руку.
 Я у те вірю й мені ви не скажете ніщо нового;
- 165 Якби я сам тут рішав, до села я пішов би негайно
 І по немногих словах вона долю мою би рішила.
 Скоро пізнаєте й ви її серед людей тих вандрівних,
 Ледве чи хоч буде там одна із постави їй рівна.
 Але даю вам іще ці знаки її вбрання й одєжі.
- 170 Станик червоний вона має на своїх грудях випуклих
 Гарно шнурований, а на нїм чорна обтисла корсетка.
 Ковнір сорочки увесь у хвилястих складках окружає
 Підборідок і лицю додає і краси і принади.
 Вільно й погідно глядить голова у гарненькім овалю,
- 175 Довгії коси на ній на шпильках понавивані срібних.
 Нижче від станика йде у складках її спідниця синя,
 І обіймає в ходу її добре збудовані ноги.
 Та ще одно вам скажу і виразно хочу просити:
 Не говоріть ви самі з нею й наміру свого не зрадьте,
- 180 Тільки питайте людей і послушайте, що муь казати.
 Як зберете вже досить, щоб вітця заспокоїть і неньку,
 То повертайте сюди і порадимось разом про дальше.
 Так я обдумав собі по дорозі, що ми проїздили*.
 Так він сказав. Ті ж оба подалися в село піхотою,
- 185 Де по садах, стодолах та домах від людю кишило,

- А на широких шляху — віз при возі стояли рядами.
Порались господарі коло коней, возів та худоби,
Сквапно ж жінки на плотах порозвішане шмаття сушили,
А у потоках струях плюскотались весело діти.
- 190 Так протискаючися між возами, людьми та звірями
Вправо то вліво, глядять оба вислані розвідачі там,
Чи не побачать вони десь дівчини описану постать.
Але ні одна з дівчат не являлась подібна на неї.
Стиск побільшався нараз; при возах ізчинилася сварка
- 195 Серед сердитих муштин, а до неї вмішалися з криком
Також жінки. Та прийшов там поважними кроками старець,
До спорючих прийшов і як стій втихомирився гамір
Скоро спокій наказав та по-батьківськи ще погрозив він.
„Чи ж те нещастя“ — сказав він — „іще досі нас не навчило
- 200 Порозуміти, вкінце, що нам треба терпіть одним одних,
Бути згідливими, хоч і не кожний поступить поправді?
Тільки щасливий бува незгідливим. Чи ж вас горе
Ще не навчило з братами не все дертись, як досі бувало?
На чужім ґрунті ви тут дайте місце друг другу й діліться
- 205 Тим, що в вас є, разом, щоб і ви милосердя зазнали“.
Так сказав той чоловік, і замовкли усі і згідливо
Впорядкували вози та худобу, забувши про сварку.
Вчувши ту мову старця і побачивши, як той начальник
Враз заспокоїв народ, панотець у тій хвилі
- 210 Їхав до нього прийшов і промовив слова ті значучі:
„Справді, татусю, коли люд день за днем у щастю проводить,
Живиться плодом землі, що широко кругом простяглася
Й дари блаженні свої відновля рік-у-рік, місяць - в - місяць,
Все тоді йде, мов само з себе, й кожний для себе найліпший,
- 215 Та й розумніший, і так всі живуть біля себе згідливо,
І хай мудріший тоді не вважається ліпшим від інших,
Бо все йде, наче само через себе спокійно та мирно.
Та як зруйнує біда життєві всі звичайні дороги,
Порозбиває доми, спустошить сади та засіви,
- 220 Вичене мужа й жону з привичної любові хати,
Змусить їх бурлакувати у тривозі й страху дні та ночі,
Ах! тоді кожний глядить, хто з усіх буде найрозумніший,
І тоді мудрі слова він до них не говорить надармо.
Батьку, ну та скажіть, певно, ви старшиною над тими
- 225 Утікачами, в яких зараз ви втихомирили сварку?
Так, ви здаєтесь мені одним з тих ось вождів найдавніших,
Що по пустинях вели манівцями прогнані народи.
З вами говорячи, так і здається, гонорю з Мойсеем“.
І відізвався на те, позирнувши поважно, начальник:
- 230 „Справді, такі в нас часи, які рідко траплялися досі;

- Мало таких і свята й світова історія знає.
 Бз, хто у днях цих прожив хоч би тільки учора й сьогодні,
 Той прожив довгі роки; так тісняться в нас всякії події.
 Як лиш трохи назад спом'яну, то здається, вік довгий
- 235 Понадо мною пройшов, а проте, ще не вигасла сила.
 О, ми можемо всі порівняти себе з тими потрохи,
 Що їм в годину тяжку появлявся в огнистій купині
 Бог; появлявся і нам він нераз у вогнях та у хмарах".
- Та коли парох потім захотів розмовляти ще далі,
- 240 Знати бажаючи все, що притрапилось старцеві й людям,
 Шепнув аптекар йому з-тиха, в ухо слова ті прудкії:
 „Ви тут балакайте з ним і зведіть на дівчину розмову,
 Я піду обходом, та пошукаю її й поверну,
 Скоро лиш тільки знайду". На те парох кивнув головою,—
- 245 А через пліт і сади та стодоли поплівся аптекар.

VI. КЛЮ

Кінець століття

- Як пан-отець запитав у начальника вигнанців бідних,
 Що потерпіли вони й відколи вже їх прогнано з дому,
 Мовив на те старий: „Не короткії наші терпіння,
 Бо ми всіх літ тих страшних скоштували гірку туя чашу,
- 5 Тим іще гіршу, що нам відібрали й найкращу надію.
 Не заперечить ніхто, що піднялось у всякого серце
 І свободніше в грудях била кров, мов обновлена й чиста,
 Як там уперве засяяв яркий промінь від сонця нового,
 Як пішла вість про права чоловіка, що спільні всім людям,
- 10 І про святу свободу і так само про рівність похвальну!
 Кожний тоді сподівався для себе сам жити; здавалось,
 Спадуть кайдани старі, що краї многі досі в'язали,
 Щезне пановання всіх самодуїв і здириства й неробства.
 Чи ж не гляділи тоді всі народи у днях тих бурхливих
- 15 На ту столицю, що вже була здавна столицею світа,
 А тепер більш, як коли, на ім'я те собі заслужила?
 Чи ж імена тих мужів, що слова ті окликали вперве,
 Рівні не були тим всім найславнішим, що сяють як зорі?
 Чи ж не росла в ті часи у всіх сила й душа і відвага?
- 20 Ми ж, як сусіди, були самі перші вогнем тим огріті.
 Потім настала війна й походи зоружених франків
 Стали зближатися; вони, як здавалось, несли тільки приязнь.
 І несли справді, бо в них були душі високі й свободні,

- Радісно й посеред нас вони дерева волі садили,
 25 Кожному право своє і правління своє прирікали.
 Радість загальна тоді обняла молодих із старими.
 Довкола стягів нових почалися веселії танці.
 Тут позискали враз переможнії франки прихильність,
 Зразу мужів говірким і палким своїм темпераментом,
 30 Потім серця жінок невідпорної грації¹ чаром.
 Легким здавався нам навіть війни ненажерної натиск;
 Бо нам будучину в гарних красках малювала надія,
 Зір манячи в далечінь на нові, невідомі дороги,
 О, як веселий той час, коли вдвох—молодий з молодю
 35 В танець ідуть, дожидаючи дня пожаданих шлюбів!
 Та радісніший для нас був той час, коли все те найвище,
 Що подума чоловік, видавалося близьким, осяжним.
 В кожного тут розв'язався язик, говорили старії
 І молодці і мужі, всі свобідно й високо й чутливо.
 40 Та незабаром найшла важка хмара; за владсть та за користь
 Почалась боротьба між людьми, що добра не бажали,
 Різали самі себе і давили братів та сусідів
 І насилали на нас галапасів та здириців юрбами!
 Жерлась у нас старшина й грабувала на розмір великий,
 45 Жерлась й дрібнота також та здирала з малих і найменших.
 Кожний про те тільки дбав, аби щось і на завтра зістало!
 Стала нужда страшенна, з кожним днем ішов утиск важкіший.
 Крику ніхто з них не чув, і були вони днів тих панами,
 Тут і тривога і злість обняла навіть самих найспокійніших,
 50 Кожний лиш думав і клявсь відімести дізнані зневаги
 Й страти важкі та гірке розчарування злудних сподівань.
 Щастя звернулося тут на бік німців, а франки в тривозі
 Там подались і уйшли з краю нашого маршом поспішним.
 Ах, аж тоді у знаки нам далась та воєнна недоля!
 55 Великодушний бува побідитель, або хоч здається;
 Він побіджених щадить, уважаючи їх вже своїми—
 Маючи з них день-у-день собі зиск, із добра їх користі.
 Та побіджений не зна ні закона, ні прав; лиш від смерти
 Він утікає і жре все, що знайде, без жодного згляду,
 60 І розгоряє тоді його ум, а розпука із серця
 Видобуває йому найрізніші злочиннії вчинки.
 І вже ніщо не святе йому; грабить, а дика жадоба
 Жінки насильно хвата і в страхіття відмінює розкіш.
 Скрізь бачить смерть і бажа звеселити останні хвилини,
 65 Звірськи втіша його кров і втіша його вереск розпуки.
 Грізно збудився тоді серед наших мужів гнів великий

¹ Грація—богиня принади

- Зазнані страти пімстить, захистить те, що нам вістало.
Зброю хапали усі, заохочені поспіхом втечі,
Зором непевним у них та обличчями смертноблідими.
- 70 Без перестанку ревли по давницях тривожнії давони,
Страх небезпеки не міг аупинити грізного завзяття.
Швидко змінилися причадали рільничі спокійні
На уоруження: кров потекла із вилок та кіс гострих.
Без милосердя вони ворогів мордували нещадно,
- 75 Всюди шаліла скаженість і неміч труслива та хитра.
О, не дай Боже, людей бачить більше у шалі такому
Лютому! Звір без ума приємніший вже вид представляв.
Хай не говорить такий про свободу, що сам над собою
Запанувати не міг, скоро тільки нема йому впину,
- 80 Люзом іде усе але, а закони він в кут заганяє“.
- „Мужу поважний“,—сказав на це з натиском чесний священ-
„Недокорю вам за те, що людей ви так гостро судили; [ник,—
Аджеж зазнали ви там лиха много від злого безладдя.
Та, якби ще раз назад в ті сумнії ви дні подивились,
85 То ви признали б самі, як нераз і добро ви вбачали,
І чесноту не одну, що дрімали би в серці закриті,
Якби грізний їх час не зворушив і якби негода
Не довела декого між людьми проявитися ангелом“.
- З усміхом на ті слова відізвався достойний начальник:
- 90 „Ви нагадали мені, як нераз, коли хата згоріла,
Газді¹ сумному десь хтось нагадає те срібло та злото,
Що серед згарищу лежить перетоплене скрізь доокола.
Правда, що мало його, але й те, що зістало, коштовне,
І з'убожілий збира, що найде, і рад нахідці кожній.
- 95 Так і я радо свої ясні спогади взад обертаю
На те неможе добро, що з тих днів моя винесла пам'ять
Не заперечу, видав ворогів я, що щиро єднались,
Щоб рятувати люд, бачив другів і родичів добрих,
Бачив дітей, що з любви неможливії речі вчиняли.
- 100 Бачив також юнака, що відразу мужем став, і старця,
Що змолодів, і дитя, що нараз юнаком виступало.
Ба, навіть той „слабий пол“, як звичайно його називають,
Силу й відвагу являв, майже мужеську духа притомність.
Ось розкажу вам лише перед всім про те гарне діло,
- 105 Великодушне, яке доконала прекрасна дівчина,
Що у великім дворі лиш сама позістала з дітками,
Бо мужчини всі пішли у похід проти ворога злого.
Тут на дворище напав волоцюг уоружених відділ,
Що жив розбоєм, і враз утиснувся в кімнати жіночі.

¹ Гавда—хазяїн.

- 110 Бачучи тут молоду, вже дорослу вродливу панну,
І молоденьких дівчат, що дітьми ще їх мож було звати,
Враз запалали вони диким жаром і вдарили сміло
На перелякану челядь і благородну ту панну.
Та вона зараз одному з них вирвала шаблю від боку,
- 115 І рубонула його так, що впав їй до ніг весь у крові.
Потім ударами мужніми освободила дівчаток.
Многих розбійників ще поранила, та ті уйшли смерті.
Потім подвір'я замкнула й з оружжям чекала на поміч".
Вчувши похвалу таку тої панни, зрадів наш духовний;
- 120 Зараз у думці його засвітала надія за друга;
І вже спитатъ захотів, куди ділася панна та славна,
Чи в тій утеці сумній вона такожіде між народом?
Та ось аптекар як раз підійшов незавважений прудко,
Сіпнув рукав пан-отця і сказав йому ось яке шептом:
- 125 „Ось я, нарешті, знайшов поміж сотками тую дівчину
З опису. Ну лиш, ходіть і погляньте своїми очима!
Війта покличте також, щоб від нього ми більше почули".
Тут обернулись вони, але війта покликали к собі
Люди його, що у чімсь зажадали від нього поради.
- 130 Тут пан-отець приступив із аптекаром в парі негайно
До діри в плоті, і той показав йому хитро й промовив:
„Бачите панну онтам? Вона ось дитинку вповила.
Зараз пізнав я кафтан із халата та підшивку синю,
Що її Герман узяв і віддав їй із вузликом шмаття.
- 135 Правда, що скоро вона і як слід вже ужила дарунок.
Це вже нам виразний знак, та і опис скидаєсь на неї,
Станик червоний, адіть¹, як піднявся від повної груди!
Гарно вшнурований, а поверх нього та чорна корсетка.
Ковнір сорочки якраз пофалдований чисто в жаботи,
- 140 Що підборіддя її оточують, аж глянути любо.
Вільно і втішно глядять голова делікатно овальна,
Коси густії на ній поспинала шпильками зі срібла;
Хоч і сидить, то проте, видно ріст її статний і рівний,
Спідницю синю, що вниз пофалдована рясно спадає
- 145 Й ноги міцнію покрива й до самих кісточок досягає.
Ці песумнізано вона! Тож ходіть, щоб могли ми почути,
Чи вона й чесна така, господарна та добра дівчина?"
Парох відмовив на те, озирнувши сидячу уважно:
- 150 „Справді, не дивно мені, що юнак наш її уподобав,
Бо навіть муж у літах їй нічого закинуть не може.
Благословенний, кому таку стать дала мати-природа!
Скрізь вона серце людей притяга і ніде не чужий віг,

¹ Адіть—дивіться (діялект).

- Хилиться кожний до нього і кожний хотів би з ним жити
 Як лиш та гарная стаття має ще й товариську принаду.
- 155 Певний я, що наш юнак підшукав собі гідну дівчину,
 Що на будущій дні дасть в життю йому радість і вітку,
 Силу жіночу свою зужив йому в вірну підмогу.
 Статнєє тіло таке заховає напевно і душу
 Чистою; юність черства їй щасливу старість віщує"
- 160 Але аптекар сказав по короткій задумі розважно:
 „Повір заводить не раз! Поверховості вірить не можна.
 Бо вже нераз я пізнав, що правдиве старе те прислів'я:
 Поки з знайомим новим не з'їси корець солі доволі,
 Доти не знаєш його; тільки час забезпечити може,
- 165 Чи довіряти йому і чи приянь між вами тривкая.
 Тож ми поперед всього розпитаймо в людей оцих добрих,
 Що їй знають давно, і послухаймо, що вони скажуть".
 „Цю обережність і я похваляю",—відмовив священник.
 Аджеж ми сватаєм тут не собі; комусь сватати—трудна річ".
- 170 З тим подалися вони чужосільному війту назустріч,
 Що, своїм ділом занятий, ішов до них по дорозі.
 Зараз до нього сказав пан-отець обережно й розумно:
 „Слухайте, бачили ми одну панну—онтам у городі.
 Під яблунею сидить, для дітей одєжину готувить
- 175 З ношеного полотна, що, напевно, в дарунку дістала.
 Нам до вподоби вона. І здається, вона не плохая.
 Знаєтє дещо про ню? Ми питаєм без наміру злого".
 Зараз звернувся туди і в город подивився начальник,
 І відповів: „Вона звісна вже вам. Те, що ось розказав вам
- 180 Про смілий подвиг, який учинила відважна дівчина,
 Вхопивши меч і своїх захистивши перед ворогами,
 Власне вона це була! По ній видно, що сильна й здорова,
 Але ж і добра не менш; свояка бо свого старого
 Там доглядала до смерті, а вмер він з тяжкої гризоти
- 185 Задля містечка біди і тих напастей, що ми терпіли.
 Тихо і стійко знесла вона біль по ще тяжчій утраті
 Судженого свого, благородного хлопця, що в першім
 Пориві смілих думок, забажавши свободи святої,
 Сам до Парижа пішов і там смерті добився страшної,
- 190 Бо як удома, так там наступав проти зла й самоволі".
 Так сказав війт, ті ж оба попрощались і благодарили.
 Порох дуката добув—скільки мав срібняків у монетці,
 Перед годиною все те роздав милосердно та щиро
 Вигнанцям, бачучи їх, як стяглися сумними рядами—
- 195 Війтові дав він і йому сказав: „Поділіть це даєння
 Поміж потрібних, і бог хай помножить даєння блага!"
 Але спротивився війт і сказав: „Не такі ми ще вбогі!

- Талар спасли не один і одежі й посуду немало.
Та в й надія, що ще вернемось, поки все те минеться*.
- 200 Та пан-отець утиснув йому гроші у руку й промовив:
„В днях цих ніхто не повинен скупитися й ніхто відмовлятьс~~я~~
Брати те, що подасть милосердна рука йому в дарі.
Знати не може ніхто, доки матиме теє, що має.
Ані як довго йому ще прийдеться блукать по чужині
- 205 Без огорода й ріллі, що його годували давніше“.
„Ай, яка шкода!“—сказав і аптекар на те запোпадно,
„Що в мене грошей нема у кешені, а то й я би дав вам
Грубі й дрібні, бо у вас потребує їх, певно, багато.
Та без дарунка і я вас не лишу, щоб добрую волю
- 210 Бачили ви, хоч мов дорівнять їй не здужає діло“.
Тее сказавши, добув він капшук шкіряний, шовком шитий,
Із ремінцем, у яким тютюну було напхано повно.
Він розгорнув його й став роздавати; люльок було досить.
„Дар це малий!“—сказав він. На те промовив начальник:
- 215 „Добрий тютюн — люба річ подорожному завше в дорозі“.
Потім аптекар почав тютюну свого добрість хвалити.
Парох одначе потяг його геть, попрощавшись з війтом.
„Час нам спішити!“—мовив він.—„Бо юнак наш там, певно, че-
Нетерпеливо, і рад якнайшвидче вість добру почути“. [кає
- 220 І поспішили вони і прийшли й юнака коло воза
Спертого вгледіли там біля лип. Нетерпеливі коні
Землю топтали, та він їх держав і стояв у задумі,
Тихо глядів у простір і не бачив приятелів доти,
Доки вони не прийшли й не загомоніли весело.
- 225 Здалека вже розпочав говорити аптекар, а потім
Ближче оба надійшли. Тоді парох його взяв за руку
І, перебивши слова свого спутника, так відізався:
„Райдуса, друже! Твоє вірне око і щиреє серце
Вибрало добре й гаразд. Щасти бог тобі й судженій твоїй!
- 230 Гідна для тебе вона, тож сідаймо і їдьмо на місце,
Щоб, поза краєм села переїхавши, зараз там бути,
Панну засватать як стій і завезти до вашого дому“.
Але юнак не зрадів, стояв тихо без знаку утіхи,
Вчувши післанця слова, що несли йому радісну звістку;
- 235 Тяжко зідхнув і сказав: „Ми приїхали возом так живо,
Але повернем, мабуть, засоромлені звільна додому.
Тут бо, доки я ждав, обняли мене сумніви всякі,
Сум і зневіра і все, що так мучить закохане серце,
Чи ж вам здається, як ми лиш приїдем, піде з нами дівчина,
- 240 Тільки для того, що ми багачі, вона ж вигнанка бідна?
Бідність сама родить гордість, а ще й незаслужена. Панна
Невибаглива, мабуть, і діяльна, і світ їй отвертий,

- Трудно повіришь, аби вона, виріши гарна та чесна,
Досі ніколи собі молодця не придбала якого.
- 245 Годі повіришь, аби її серце ще й досі любови
Не зазнавало. Не їдьмо туди так швидко, а то ще зі стидом.
Ми і повільно в дім гнати будемо коні. Боюся,
Що вже якийсь молодець її серце заняв, свою руку
Вірну вона подала і щасливому вже приреклася.
- 250 Ах, перед нею вже я з своїм сватанням стану за-пізно".
Парох уста вже відкрив, щоб потішити хлопця в тривозі.
Але товариш його балакучий підхопив негайно:
„Певно, в давніших часах не були б такий клопіт ми мали,
Бо тоді кожну річ відповідно робили та мудро.
- 255 Скоро для сина старі відповідну невісту дібрали,
Кликали насамперед друга дому, що мав їх довір'я,
І посилали його сватачем до родителів панни.
Цей тоді, вбраний як слід по-празничному, десь у неділю
Йшов по обіді у дім міщанина статочного, й дружно
- 260 З ним побалакав про це і про те загалом попереду,
Мудро звертаючи річ на таке, що для нього цікаве.
Врешті, по обходах довгих також про дочку була згадка;
Мусів хвалить її сват і хвалить також того, від кого
Сватом прийшов. А газда зміркував уже добре, в чім діло,
- 265 Сват же також зараз знав його волю, й міг більше сказати,
В разі відмови й гарбуз не бував тоді так образливий;
Як же йшло діло на лад, то сватач був у домі найперший
І найлюбіший усе, як лучилось родиннеє свято.
Бо молоді ввесь свій вік пам'ятали, що друг той домашній
- 270 Зручно докупи їх звів і вузол зв'язав перший між ними.
Та тепер все те, а з тим також інші старі обичаї
Позакидали, тепер кожний сам собі сватає панну.
Хай же і сам собі теж гарбуза власноручно приймає,
Що йому, може, судивсь, і приймає зневагу від дівки!"
- 275 „Будь вже, що будь"— відповів молодець, що немного і слу-
Слів тих і в своїй душі вже рішився на те, що робити. {хав
„Сам я піду й про свою сам бажаю дізнатися долю
З уст тої панни, в якій покладаю найбільше довір'я,
Як тільки міг мущина покладати довір'я до жінки.
- 280 Що вона скаже, те все буде добре й розумне — це знаю.
Хоч би прийшлося її в останнє побачить, ще раз я
Хочу зустріти той зір простодушний очей її чорних;
Хоч і ніколи її не пригорну до серця, все ж хочу
Ще раз побачить ту грудь і ті плечі, які мої руки
- 285 Раді б обняти, й уста, від яких поцілує і признання
Зробить щасливим мене, а відмова погубить навіки.
Дайте самому мені іти, і не ждїть. Поїжджайте

- До мого тата назад та до мами, і дайте їм знати,
 Що не ошибся їх син і що гідна його та дівчина.
- 290 Ну, прощайте тепер! Цєю стежкою поперек горба
 Попри ту грушу і через винницю положену нижче неї
 Ближче додому мені буде йти. О, щоб мій я кохану
 В радості й скоро сюди привести! Та хто зна, може, сам я
 Стежкою тою прийду, аби в дім не входить вже веселим“.
- 295 Так він сказав і віддав пан-отцеві ремінні вудила;
 Цей їх бережно узяв і задержував коні палкії,
 Швидко на віз він усів і заняв там погонича місце.
 Але тут стримався ще, обережний сусіда, й промовив:
 „Рад довіряю я вам, чесний отче, сумління та душу,
 300 Але для тіла й кісток не найліпша буває безпека
 Там, де духовна рука забира собі світські вудила“.
 Та усміхнувся на те бистроумний пан-отець й промовив:
 „Сядьте спокійно лише й мені звірте як душу, так тіло!
 Бо мої руки давно вже привикли віжками вправляти,
 305 Й очі привикли, де треба, траплять найкрутіші закрути.
 В Штрасбурзі ще я привик повозить найпалкішими кіньми,
 Бувши наставником там молодого барона; день-у-день
 Повіз наш гучно гонив попід браму, поводжений мною
 Ген на запилений шлях аж далеко до лип до левзди
 310 Поміж народа юрбу, що снується туди цілу днину“.
 Трохи успокоєний сів по словах тих на бричку аптекар,
 Але все вид подавав, що готов був зіскочить шохвила,
 Коні ж погнали домів, бо за стайнею знай затужили.
 Куряви хмари плили з-під копит їх могучих довкола.
 315 Довго стояв молодець і глядів, як здійсмались ті хмари,
 Як розсипався той пил; він стояв і не думав нічого.

VII. ЕРАТО

Доротея

- Як мандрівний чоловік перед заходом сонця іще раз
 Гляне на нього, коли воно швидко щезає під обрій,
 Потім у темних хащах і з боків поверх скель придорожних
 Бачить подобу його, і куди лише зір свій оберне,
- 5 Образ той сяє й блищить перед ним різнобарвною грою;
 Так перед Германом теж любий образ дівчини лагідно
 Виринав і наче плыв по стежині між збіжжям високим.
 Він мов прокинувся із сну і помалу звернув свої очі
 В бік до села, і тут знов було диво, бо постать висока

- 10 Тої ж дівчини ішла й наближалася звільна до нього.
Впер він у неї свій зір. Ні, не привид це був, але справді
Це йшла вона; у руці несла збан величезний за вухо,
Менший у другій, і так поспішала чимдуж до криниці.
Радісно виступив він їй назустріч. Сам вид її сили
- 15 Й смілости дав йому більш, і до неї сказав він ввічливо:
„Ось знов стрічаю тебе, дорога дівчино, при ділі;
Іншим ти поміч несеш і людей покріпити бажавш.
Чом же сама ти прийшла до криниці, від хат так далеко?
Аджеж там інші, мабуть, беруть воду з сільського потоку.
- 20 Правда, свіжіша оця й приємніша і силу якуюся
Має, — то, певно, береш для недужої, що їй ти служиш?“
Дружно в той час з молодцем поздоровилась добра дівчина
Й мовила: „Ось вже мені й оплатився цей хід до криниці,
Скоро тебе я знайшла, що добра нам подав так багато;
- 25 Давця такого сам вид так приємний, як і його дари.
Прошу, ходіть і самі поглядіть, кому в нас ваша щедрість
Допомогла, і прийміть від споможених щирю подяку.
А як питаєте ви, чом сюди я прийшла за водою,
Де в джерела оцього ненастанно пливе вода чиста,
- 30 Я і скажу: В селі необачнії люди всю воду
Закаламутили нам, до потоку вганяючи коні
Та весь товар, відки всі брали воду звичайно селяни.
Також пранням і миттям занечистило наше жіноцтво
Всі там корита в селі і криниці; бо кожний із наших
- 35 Дбає лише про своє, щоб найближчу потребу чимскорше
Заспокоїть, а про тих, що за ним ідуть, не помишляє“.
Кажучи цеє, вона в супроводі його зіступила
По кам'яних сходах вниз, і на примурку біля криниці
Сіли обов. Вона похилилась води набирати,
- 40 Він же взяв другий збанок і нагнувся теж понад цямбрину.
І вони бачили, як лиця їх на тлі синяви неба
Повідбивались в воді і хилились до себе приязно.
„Дай мені пити!“ — сказав веселенько юнак, а дівчина
Збанок йому подала. Спочивали обов спокійно,
- 45 Спершись о тії збанки, а вона відізналась до друга:
„Відки узався ти тут і чого надійшов так далеко
З місця, де бачились ми перший раз, і без коней та воза?“
Вниз задивився юнак, а потому свій зір супокійно
Вгору підняв і глядів по-приятельськи в очі дівчини.
- 50 Чув себе певним у всім. Але їй про любов говорити
Він ані разу не міг; не любов із очей їй гляділа,
Лиш ясний ум, що велів і йому говорити розумно.
Швидко надумався він і по-щирості мовив до неї:
„Все тобі, мила, скажу й відповім на те все, що питаєш,

- 55 Я задля тебе прийшов. Бо чого маю з тим укриватися.
Я у достатку живу при родителях моїх обоїх,
І допомагаю їм дім і хазяйство як слід обходити;
Бо я у них одинак, а робота у нас різнородна.
Поле я пораю сам, а отець мій завідує домом
- 60 Пильно, а мама як слід господарство усе оживляє,
Але ти, певно, й сама знавеш добре, як часто ті слуги
То легкомисністю, то злою волею мучать газдиню;
Мусить усе їх мінять, за одні хиби інші приймати.
Здавна вже мати моя була рада дістати дівчину,
- 65 Щоб не лиш працю рук, але й серцем була їй підмога,
І заступила дочку, що, на жаль, передчасно померла.
Бачивши нині тебе коло воза так зручну й веселу,
Бачивши силу твоїх рук і тіла будову здорову,
Вчувши розумні слова з твоїх уст, я зворушився сильно,
- 70 Спішно додому подавсь і родителям, а також другам
Я по заслугі тебе похвалив. А тепер тут явився,
Щоб передати тобі мов власне та їхнє бажання".
Тут він зап'явся— „Не бійсь,“— прорекла вона, — „й дальше
Не обрайши мене тим, що з подякою я почуваю, [сказати!
- 75 Вимов одверто усе, не злякаюсь я твого слова;
Хочеш наняти мене за слугу твому татові й ненці,
Щоб я робила у вас і достатній вам дім доглядала.
Ти зміркував це, що я і відважна й здорова дівчина,
Зручна до праці, при тім не лихоті, а доброї вдачі.
- 80 Це ти сказати хотів, і на це відповім я коротко:
Так, я з тобою піду, і піду, де веде мене доля.
Тут я зробила своє: породілля назад привела я
До її рідних, і всі вони тішаться її спасінням.
Більша їх часть вже прийшла, а ще інші іпосходяться скоро.
- 85 Мають надію вони в рідний край незабаром вернути,
Але надія така бідних вигнанців часто зрадлива.
Я ж і не дурю себе у цих днях небезпеки й тривоги,
Що обіцяють ще нам много лиха, злудним сподіванням.
Рвуться всі зв'язки кругом, і хто може назад їх зв'язати,
- 90 Як не найтяжча нужда, що ще нас неохибно чекає?
І коли можна мені в домі чесного мужа служити
При його гідній жені, то зроблю це з душі дорогої.
Адже в мандрівці дівча все на злую наражене славу.
Так, піду з вами, як лиш занесу своїм близьким ті збанки
- 95 І попрохаю у них опрощення й розстануся з ними:
Ви ж ізо мною ходіть, щоб від них мене взяти до себе".
Радісно слухав юнак тої радості згоди дівчини,
Тільки не знав ще юнак, чи їй має зараз всю правду сказати.
Але за ліпше признав полишить її в помилці трохи,

- 100 В дім свій впровадить її, а вже там і любов здобувати.
 Ах, а на пальці її золотий перстенець ще побачив.
 Дав їй ще дальш говорить, а сам слів її слухав пильно.
 „Отже вертаймо в село!“—рекла вона далі.—„Дівчата,
 Що при криниці стоять дуже довго, стрічав нагана;
 105 Хоч при тій чистій воді так приємно була розмовляти“.
 І вони встали у-раз, і обоє ще раз погляділи
 В джерело, й їх проняло рівночасно солодке бажання.
 Мовчки обидва збанки узяла вона тут же за вуха
 І пішла сходами вверх, і за любкою слідував Герман.
 110 Він хотів взяти збанок один в неї, тягар поділити.
 „Ні!“—відповіла вона.—„Ліпше нести так для рівноваги.
 Та й не ялось, щоб панич, мій будучий господар, служити
 Мав мені. Ну, не глядіть так на мене, немов моя доля
 Дуже сумна! Завчасу мусить жінщина знать свою долю,
 115 Що їй судила служить, поки панею може зістати
 І заслужити на владу, що належить їй у доміщі.
 Вчасно бо служить сестра своєму брату і родичам служить,
 І все життя її в тім — щось давать, і ходити, і носити,
 І підіймать, і складать, готувать, і порядок робити.
 120 Добре такий, що на все те привикла і труд їй не прикрий,
 Кожна година вночі їй така ж, як і денна година,
 Жодної праці не стид, жодна голка не надто тонка їй,
 І забував себе, а життя усе тільки для інших.
 Адже ж усіх тих чеснот потребує дбайлива мати,
 125 Коли дитина мала її будить і корму жадає,
 Хоч і кедужа вона і до болів жура ще приходить.
 Двадцять муштин не знесли б тої прикрости й тої турботи;
 Та й не судилось їм це, та признати повинні це вдячно“.
 Так говорила вона і зі своїм товаришем тихим
 130 Через город перейшла аж до току тієї стодоли,
 Де поліжниця лежала, яку вона разом з дочками
 Втішну лишила, отими самими, що їх Доротея
 Спасла. Обоє ввійшли, а з другого боку начальник
 Теж увійшов, ведучи по дитині обома руками.
 135 Діти ті досі були заблукалися від матері в стиску,
 Але знайшов їх старий, коли втишилась люду тривога.
 Радісно скочили тут привітатися з матір'ю діти,
 Тішучись братчиком теж, що його ще вони не видали.
 До Доротеї також прискакали й віталися дружно,
 140 Хліба жадали й грушок, а поперед усього напиться.
 І вона всім їм води подала, і напилися діти,
 І поліжниця також і дівчата й за ними начальник,
 Всіх покріпила вода і всі добрість її величали,
 Бо кваскувата була, оживна й адорова пить людям,

- 145 Тут Доротея рекла по поважній, глибокій задумі:
„Любі, востаннє, мабуть, ці збанки принесла я з водою,
Вас напоїти та вам повідсвіжувать смажніі губи.
Та коли вас відтепер покріпить напій в літнюю спеку
І коли в тіні спокій усміхнеться при чистій криниці,
- 150 То спом'яніть і мене і мою вам приятельську службу,
Що я служила вам більш із любови, ніж з причини свояцтва.
Скільки добра ви мені okazали, я вдячна вам буду
Вік увесь. Нерадо тепер йду від вас, та одно з нас другому
Більше тепер тягаром, і всім нам доведеться, нарешті,
- 155 По чужині розбритись, коли нам повороту не буде.
Гляньте, оце той юнак, що йому ми завдячуєм дари,
Одяг дитини оцеї і пожадану щедрю поживу.
Він надійшов і бажа мене бачити в своєму домі,
Аби служила я там його родичам чесним, багатим.
- 160 І не відмовила я, бо дівчині скрізь треба служити,
І було б їй тягаром дармувать за обслугою в домі.
Радю піду я за ним; чоловік він, здається, розумний;
І такі, певно, й батьки будуть, як випадає багатим.
То ж прощавайте тепер, любя пані, і тіштеся своєю
- 165 Тою дитинкою, що ось жива і глядить так здорово.
А як до груді його прижмете в пелюшках тих барвистих,
То спом'яніть молодця цього доброго, що дарував їх,
І мене, вашу ще днесь, одягать і живить буде далі.
Ви ж, чесний мужу,— вона до начальника так ще сказала—
- 170 Щире спасибі прийміть, що не раз ви були мені батьком”.
Тут на коліна вона прилякла побіля поліжниці,
І цілувала її всю в сльозах; та ж шептала: „Простибі!“
Але до Германа ось тут промовив начальник так гідний:
„Справді, мій друже, вас слід до хазяїнів добрих числити,
- 175 Дбалих про те, аби дім їх провадили люди порядні.
Часто видав я, що хтось оглядає волів або коней
Або овець при торзі та виміні аж надто докладно;
Та чоловіка, що все те держить, коли добрий і гідний,
Та розоря й розсипа, як невіміло береться до діла,
- 180 Того приймають у дім на трафунок припадку сліпого,
Жалують потім нераз необачного поспіху свого.
Та ви розумний, мабуть, бо дівчину ви вибрали осьде
Чемну та браву, щоб вам і батькам вашим в домі служила.
Тож бережіть її, доки в службі вона у вас буде,
- 185 Й, певно, не буде вам жаль за сестрою, батькам за дочкою”.
Многі зійшлись за той час свояки поліжниці та близькі,
Поприносили хто що і придбали їй ліпшу квартиру.
Всі вони вчули, куди Доротея піде, та бажали
Герману всього добра, і їй також щасливої долі.

- 190 „Бо“— шептав там не один до свого товариша в ухо,—
 „Як із хазяїна стане мужем їй, буде щаслива“.
 Герман по тому узяв Доротею за руку й промовив:
 „Идім уже! Хилиться день, до містечка ж далека дорога“—
 Живо гуторячи, тут обіймали жінки Доротею.
- 195 Герман її потягнув; вона ж їм поздоровлення слаа.
 Та тут із криком страшним і з плачем її вхопили діти.
 Спідницю, і ані руш не пускали другу свою матір.
 Але одна та друга з жінок стала дітям казати:
 „Тихо, дітки! Вона йде до містечка і принесе вам
- 200 Медяників та булок, що ваш братчик оцеї вам замовив,
 Як його бузько колись ніс до мами попри цукорню.
 Вскорі побачите їх у прекрасних золочених звитках“.
 Тут відпустила її дівчора, й повів її Герман з собою
 З частих обійм з-між жінок, що здалека махали хустками.

VIII. МЕЛЬПОМЕНА

Герман і Доротея

- Йшли так обов вони напроти падучого сонця,
 Що западало у глиб, у грізнії бурливії хмари
 І з-поза них тут і там, наче позирки тії вогнисті,
 Кидало світла снопи лиховісно на поле розлоге.
- 5 „Щоб лиш та буря грізна“,— сказав Герман— „та не принесли
 Граду та зливи в ту ніч, бо всі засіви гарно доходять“. [намі
 Тут же й обов раділи вони, на високе, хвилястев жито
 Дивлячись, поперек нив ідучи, що їх майже вкривало.
 І відізналась тоді до провідника свого дівчина:
- 10 „Добра душе, якій я за ту вдячна щасливу пригоду,
 Що мені захист дав, коли вигнанцям грозить негода!
 Виясни передовсім, щоб могла твоїх рідних я знати,
 Так як з усеї душі я бажаю служити їм вірно.
 Бо ж коли пана хто зна, може лекше йому догодити,
- 15 Знаючи всякую річ, яку він за важнішу вважає,
 І яку він би хотів мати зроблену по своїй мислі.
 Отже, скажи мені те, як з'єднать твого батька та матір?“
 І відповів їй на те молодець добродушний розумно.
 „Правду сказала святу, ти розумна, вважлива дівчино,
- 20 „Що передовсім мене про рідні мої вдачу питаєш.
 Дармо я досі старавсь услужити вітцеві до угоди,
 Про господарство його дбаючи, як би таки про власне..
 Рано чи пізно ріллю обробляючи та виноградник.
 Матір я задовольяв, бо мій труд вона зміла цінити:

- 25 Й ти певно будеш наймилішою поміж дівками,
Як будеш дбати про дім, мов би про своє власне ти дбала.
Але отець не такий, бо й на зверхні позори вважав.
Добра дівчино, мене не вважай нечутливим, холодним,
Що свого батька тобі я, чужій, отаким відкриваю.
- 30 Це, присягаю тобі, перший раз таке слово у мене
З уст виринається, бо не привик я пусте говорити:
Але ти з серця мені добував найбільше довір'я.
Дещо оздоби мій добрий отець у життя вимагав,
Зверхніх любови ознак домагається він та пошани;
- 35 Тим то він, може б, волів навіть гіршого в службі держати,
Якби лиш знався на тім, а на ліпшого був би сердитий*.
Втішно на те відрекла і при тім по темніючій стежці
Вдвоє скоріше пішла зі зворушенням легким у серці:
„Надіюсь, що їх обох я задоволити зумію.
- 40 Вдача бо мами твоєї зовсім до мові подібна,
Та й одягаться неагірш я відмолоду вже привикала.
Наші сусіди французи в давніших часах уважали
Дуже на чемність; вона необхідна була як дворянству,
Так і міщанам, а навіть селянам, і кожний у своїх
- 45 Вщиплював добрий звичай. І у німців по той бік звичайно
Діти уранці ішли цілувать тата й маму у руки,
Доброго дня зичить їм, і весь день поводилися чемно.
Все, що навчилася я й до чого від молодости звикла,
Що мені з серця пливе, твоїм старим віддаватиму.
- 50 Але хто скаже мені, як з тобою вести себе маю,
Одинаком у батьків і будучим господарем моїм?“
Ось як сказала вона, і вони дійшли власне під грушу.
Пишно на небі яснів повний місяць промінням сріблястим;
Смерклося вже і погас сонця відблиск останній на небі.
- 55 А перед ними лежав увесь світ, як дві маси ворожі:
Світло блискуче, як день, і темрява невидної ночі.
В тіні кріслатого дерева Герман із радістю в серці
Дружнє питання почув на тім місці, що здавна любив він,
Що ще сьогодні його за вигнанкою бачило сльози.
- 60 І на хвилину спочить, він сідаючи, вхопив за руку
Любу дівчину й сказав, почуттю своєму волю даючи:
„Хай твоє серце тобі скаже це, а ти йди за ним вільно!“
Більш ані слова не міг він сказати, хоч яка та щаслива
Хвиля була; острах він почував, що почує відмову.
- 65 Ах, а на пальці її він чув перстінь болючий-пекучий.
Довгу хвилину ось так вони мовчки просиділи обік.
Пішла дівчина зняла річ і рекла: „Як же гарне
Місячне світло оце! Воно ясне, як божая днина.
В місті там бачу дома виразнісько й просторі подвір'я.

- 70 В піддашку онде вікно; так здається, ачислила б і шиби".
 „Те, що ти бачиш,“—сказав, дух у собі спиняючи Герман,—
 „Наше помешкання то, до якого тебе я проваджу,
 А те вікно там—мов у малій на піддашку кімнаті;
 Може й твоім воно буде, бо ми робимо зміни у хаті.
- 75 Наші усі ті поля, що достигли під завітрішне жниво.
 В тіні тут мем спочивать і полуднувать в літні роботи.
 А тепер нумо униз! Через винницю та огороди
 Підемо, бо вже ади, надтягає бурливая хмара,
 Блискавки в ній миготять, невабаром і місяць закриють“.
- 80 І вони встали й пішли у долину по полю почерез
 Жито високе, і їх веселила та ясність нічна.
 До виноградів дійшли й тут уже заховалися в пільмв.
 Й він проводив її у долину по плитянних сходах;
 Сходи з нетесаних плит вели круто униз до альтани.
- 85 Звільна ступала вона, руки держачи на його плечах;
 Крізь густе листя мигтів блідий місяць промінням на неї,
 Поки за хмарою щез, полишаючи парочку в пільмі.
 Бережно муж підпирив молоду, що ішла вище нього;
 Але не знаючи стежки та ступнів нетесаних сходів,
- 90 Кроком хибала вона, спотикнулась і мало не впала.
 Спішно та зручно простяг свою руку юнак догадливий,
 Милу підняв угору; вона злегка схитнулась до нього.
 Груді припали в обох до грудей, а лице до лица. Так стояв він
 Через хвилину мов стовп, себе здержавши силою волі;
- 95 К собі її не притис, лиш оперся він тяжкості тіла;
 Та почув любий тягар, і почув теплоту її серця,
 Віддих її запашний, що дихнув йому просто на груди.
 Двигнув із мужнім чуттям героїчну величність жіночу.
 Та вона, скривши свій біль, так промовила слово жартливе:
- 100 „Це значить прикрість якусь,—так говорять бувалі люди,
 Як кому при вході в дім недалеко нога спотикнеться.
 Справді бажала б собі я знаку щасливішого трохи.
 Станьмо тут трохи й спічнім, щоб тебе не зганили старії,
 Що ти кульгаву слугу їм привів й будеш кепський господар“.

УРАНІЯ

Вигляд

Музи, що щирій любові так сприяєте радо, що й досі
 На його шляху вели удадго хлопця й на груди
 Милу притисли йому ще поперед заручин дівчину,
 Допоможіть і тепер сплуслити кохану пару,

- 5 Хмари розіййте як стій, що над щастям їх ось нависають,
Але скажіть перед всім, що тепер відбувається в домі.
Нетерпеливо ввійшла третій раз уже мати наново
Поміж мужів у покій, відки йно-що зажурена вийшла,
Кажучи: „Буря ось-ось надійде! Місяць раптом затьмило.
- 10 Сина нема як нема, а така темна ніч небезпечна“.
Зганила друзів тоді, що, з дівчиною не говоривши,
Не розпитавши її, так поспішно розсталися з сином.
„Не погіршай ще зла!“—відповів знеохочений батько.—
„Бачиш сама, й ми ждемо у непевності тут та тривозі!“
- 15 Але спокійно почав тут сусід, сидючи, говорити:
„В час неспокійний такий я покійному татові завше
Дякую, що ще в моїх молодих літах вирвав у мене
Нетерпеливості корінь отак, що ні гич¹ не лишився,
І дождати навчив так, як жоден філософ не може“.
- 20 „Ну-ко“,—сказав пан-отець,—„яку штуку вдавав вами ваш бать“
„Радю це вам оповім, бо це й кожний на ум може взяти.“—„ко?“
Так відізвався сусід.—„Хлопцем ще у неділю стояв я
Раз, нетерпливо ждучи, поки повіз під браму заїде,
Що ним поїхати ми мали там до криниці під липи.
- 25 Та повіз не над'їздив. Наче лисичка, бігав я швидко
Сходами вгору і вниз, до дверей, до вікон заглядав я.
Руки свербіли мої і я дряпав столи з нетерплячки,
Стукав і скрізь тупотів, і мені вже на сльози збиралось.
Все те спокійний отець оглядав, та коли я, нарешті,
- 30 Майже дуріти почав, він узяв мене тихо за руку,
Тихо підвів до вікна і сказав таке слово важливе:
Бачиш он там столяря на сьогодні заперту робітню?
Завтра відчинить її, вагуляють в ній гіблі та пили.
І так від ранку піде в них робота невинна до ночі!
- 35 Але подумай оце, що настане колись такий ракок:
Буде трудиться столяр і челядники всі його пильно,
Ладить для тебе труну, аби скоро та справно скінчити.
І дощаний домок той принесуть сюди руки робучі,
Що нетерпеливих усіх і терпеливих до себе приймав
- 40 І до спокою кладе під свою там тісеньку покрівлю.
Все те я духом бачив в той час, немов би творило ь:
Ось там збивають дошки, приготавлюють чорну фарбу...
Сів я спокійно тоді, і на повіз чекав терпеливо.
І коли інші тепер нетерпливо гоняються, ждучи,
- 45 Тут і там, все та труна вириняє у мой уяві“,
З усміхом рік пан-отець: „Ця зворушлива смерти картина

¹ Ні гич—ніщо.

- Мудрих не страшить, кінцем не являється теж для побожних,
Мудрого пре до життя, працювать його вчить ненастанно,
Але побожних скріпля благ будущих надією в гору.
- 50 Смерть їм обом, це життя. Вам отець непотрібно,
Хлопцю чутливому, дав у труні образ смерти у смерті.
Треба вказать молодим дар безцінний дозрілого віку,
Але старому красу молодих літ, щоб вічний круг світа
Їх веселив і життя у життю довершалось щасливо“.
- 55 Тут отворилися двері, ввійшла в них прекрасная пара.
Ахнули з дива усі, здивувалися родичі дуже
Ростові панни, що був майже ростові Германа рівний.
Навіть адалося, що двері занадто тісні для проходу
Тих обоїх молодят, що відразу вступили в пороги.
- 60 Герман представив старим її цими прудкими словами:
„Ось та дівчина,“—сказав,—„яку в домі бажали ви мати.
Тату коханий, прийміть її добре, вона того варта.
Любая мамо, сейчас розпитайте її про хазяйство,
Щоб ви побачили, як вона варта вам близькою бути“.
- 65 Швидко відвів він потім пан-отця добротливого набік,
Мовлячи: „Отчику мій, допоможіть мені в клопоті моїм
І розв'яжіть той вузол, що мені його й рушити лачно.
І ж цю дівчину привів, не засватавши, як наречену,
А вона вірить, що йшла лиш на службу в наш дім,— тож
- 70 Ще розівліться й втече, як про сватання їй нагадаєм. [боюся
Але рішіть це як стій, щоб вона не лишалася в блуді
Довше, й самого мене не томила ще довше непевність.
Тож поспішіть і вкажіть свою мудрість, яку ми шануем“.
- Зараз же тут пан-отець обернувся до зібраних живо,
- 75 Але промова вітця вже, на жаль, затривожила дуже
Душу дівчини. Бо він, недогадливий, в добрій надії
Випалив зразу такі жартобливі слова та веселі:
„В те мені грай, сину мій! Мене тішить, що й син мій та має
Смак несогірший, такий, як і батько мав свого часу.
- 80 Все я найкращу водив у танок, і, нарешті, найкращу
В дім свій привів як жену,—це була твоя матінка любя.
Бо по дівчині, яку вибира чоловік, зараз видно,
Що в ній за дух і як він свою власную вартість шанує.
Але не довго, мабуть, ти з рішенням вагалася, доню,
- 85 Бо мій син справді такий, що не тяжко для нього рішитись“.
- Герман і чув і не чув ті слова; він затрясся всім тілом
І похолов, а на всіх залягло враз важке мовчання.
Але вродливе дівча, що в словах тих відразу відчуло
Насміх, образу тяжку, що до дна аж душі досягала,
- 90 Стануло і обились рум'янцем, що на щоках по вуха

- Їй спалахнув; та без слів кілька хвиль вона так простояла.
Потім, не могучи біль свій укрити, рекла до старого:
„На привітання таке мене син ваш і не приготував,
Бо вас представив мені, як порядного горожанина.
- 95 Надіюсь, що я стою перед мужем освіченим, правим,
Що вмів добре знайтися і належну честь кожному дати.
Але здається, що в вас милосердя нема до бідноти,
Що перейшла ваш поріг і бажає служити вам вірно;
Бо не сказали б мені ви з таким гірким насміхом тев,
- 100 Як я далеко стою і від вас і від вашого сина.
Певно, я вбога прийшла у ваш дім, і з маленьким клуночком
В вашу веселу сім'ю, що в безпеці живе й безтурботно;
Але я знаю себе й відчуваю свій стан проти вас всіх.
Чи ж благородно, що ви зараз насміхом вдарили в мене,
- 105 Що від порога, мабуть, віджене мене з вашого дому?“
В страху тут рушився син і моргнув пан-отцеві благально
Вдатися скоро в ту річ і розсіяти помилку прикру.
Зараз устав пан-отець і побачив дівчини сердечне
Зрушення, здержаний біль, на очах же блискучії сльози,
- 110 Та повелів йому дух не відразу розпутати діло,
Але на пробу іще взяв дівчини зворушену душу.
І він до неї сказав спокусливі слова ось які:
„Певно, чужа дівчино, не роздумала й відповідно,
Коли спішила рішити до чужого на службу вступити,
- 115 Що значить в дім увійти, що стоїть під хазяїна властю,
Де одна згода ріша твою долю на протязі року,
І одно слово тебе в'яже много в тім році терпіти.
Бо ж не найтяжча річ в службі втомлення та біганина,
Ані гарячий той піт, в ненастанній роботі пролитий,
- 120 Бо ж із слугою ураз звик робити й діяльний господар.
Але найтяжче терпіть примхи пана, що несправедливо
Ганить, і цього й того вимага, сам у собі непевний.
Тяжча сердитість жінок, що сваряться за кожну дрібницю,
Тяжча дітей пустота, дитські вибрики й дитська нечемність.
- 125 Все те не легко зносить, але все слуга мусить сповняти
Скоро та справно, та ще й без сердитости та без бурчання
Але здається, що ти не здасися, коли жарт батьківський
Так тебе тяжко діткнув; хоч це дуже часто бував,
Що клять з дівчини старі тим, що їй уподобався хлопець“.
- 130 Так він сказав, і вона гнеть відчула значіння промови,
І не вдержала себе; проявилось чуття в ній могутнє,
Грудь піднялась і з грудей піднялося глибоке віддихання.
І відповіла як стій, проливаючи сльози рясні:
„О, та не знає мабуть той розумний, що в болю нам хоче

- 135 Радить, як мало його зимне слово потрапить влекшити
В серці терпіння, що нам насилає висока доля.
Ви тут щасливі собі й втішні, й жарт вас не може ранити,
Але у хорого біль викликає і дотик найлекший.
Ні, не допоможе мені, хоч би я й удавати навчилась.
- 140 Хай виступав сейчас, що півнійше б мій біль побільшило
І щоби, може, мене в тихо жручу недолю вігнало.
То ж прощавайте всі тут! Я не лишуся в вашому домі,
Геть заберусь і піду своїх близьких убогих шукати,
Що їх лишила в біді, собі вибравши ліпшу долю.
- 145 Це в мене рішено вже, і тому я вам можу признати
Те, що у серці своїм я б інакше на все заховала.
Гірко діткнув мене жарт пан-отця, не тому, що я горда
Й надто чутлива, як це неповинно у служниці бути;
Але їй богу тому, що у серці чуття ворухнулось
- 150 До молодця, що всім нам порятівником нині явився.
Як на дорозі мене він покинув, то з думки мові
Він не сховає, і мені все ввижалась щаслива дівчина,
Що, може, в серці своїм ховає її, як наречену.
А як зустрів він мене при криниці, то вид його втішив
- 155 Так мене, мов би мені який ангел із неба явився.
Радю пішла я за ним, коли він мене в службу наняв лиш,
Та мов серце мені говорило — признаю одверто —
Йдучи сюди, може, я колись можу його заслужити,
Як у вас дома зроблюсь необхідною помічницею.
- 160 Ах, та тепер тільки я бачу всі небезпеки, в які я
Впала, прийшовши сюди жити так близько з таємно коханим.
Я почуваю тепер, як далеко убогій дівчині
До молодця з багатців, хоч була б вона й найпорядніша.
Все те сказала я вам, аби серце мов ви пізнали,
- 165 Що лиш випадок вразив, та мене знов привів він до тьми.
Цього ж бо мусіла ждати я, ховаючи скриті бажання,
Що незабаром у дім приведе він собі наречену,
І як могла б я тоді виносити таємнії болі?
Щастям була мені осторога й щасливо відкрила
- 170 Тайну у груді моїй ще тепер, поки лік є на лихо.
Все те сказала я вам. А тепер хай ніщо мене в домі
Тім не спиняє, де стою засоромлена лиш та тривожна,
Визнавши явно любов і свою нерозумну надію.
Ані та ніч, що вкрива усю землю тяжезною тьмою,
- 175 Ні гуркіт грому, який чую вже, не задержить мене тут,
Ані уливний той дощ, що на дворі так сильно лопоче,
Ані рев бурі. Все те я зносила нерав у сумному
Вигнанню нашому, де вороги ще гонили нас злії.

- І я виходжу тепер, як нераз виходити привикла,
 180 Гнана струєю часу, полишаючи все за собою.
 То ж прощайте! Не час довше гаяться. Все вже скінчилось".
 Мовила так і назад до дверей подалася сквапливо,
 Свій тлумачок, що сюди принесла, держучи під пахою.
 Вхопила мати нараз обома раменами дівчину,
 185 І обіймаючи стан, з чудом-дивом отак закричала:
 „Гов, а це що таке знов? І пощо ті даремні сльози?
 Ні, я не пущу тебе! Та ж ти, суджена могого сина".
 Але піднявся отець із обуренням і на дівчину
 Сплакану скося зирнув і промовив слова неласкаві:
 190 „Ось що, нарешті, мені за мою поблажливість велику
 Прикрість найгірша паде саме в час, коли день закінчився.
 Бо не люблю наді все сліз жіночих і пристрасних криків,
 Де хоч лиш дрібка ума все б могла до ладу допроводить.
 Годі мені довше ще на ті фохи та шльохи глядіти,
 195 Що лиш замішання там викликають звичайно й безрадість.
 Угмоняйтесь самі, а я йду до постелі. Добраніч!"
 І обернувся як стій і подався до спальні своєї,
 Де було ліжко, в яким він привик враз із жінкою спати.
 Але вдержав його син і, благаючи, ось що промовив:
 200 „Тату, не кваптеся так і не майте гніву на дівчину!
 Я тільки винен всьому, що замішання тут учинилось,
 Що неждано пан-отець побільшив його підступом своїм.
 Мовте, пан-отче! Я ж вам все повірив у своєму ділі!
 Не побільшайте гніву та тривоги! Зробіть кінець всьому!"
 205 О, бо не мав би до вас на будуще я стільки пошани,
 Як би злорадно ви тут поступили, не чесно й розумно!"
 Тут усміхнувся пан-отець і промовив поважно й весело:
 „А яка мудрість могла те прекрасне признання у цієї
 Доброї панни добуть і відкрити нам так її душу?"
 210 Чи ж не відразу твій страх відминівся у розкіш і втіху?
 Мов і признайся ти сам! Бо чи треба чужих ще пояснень?"
 Виступив Герман і йі ті слова щиродружні промовив:
 „Мила, не жалуй тих сліз, ані того хвиливого болю,
 Бо вони щастя мого доповнили й твоє, як бажаю.
 215 Дівчину гарну оцю з чужини не на службу наймати
 Я до криниці прибув, лиш свою йі любов об'явити.
 Ах, та неспілий мій зір не міг бачить прихильності в твоїм
 Серці, а бачив лише чуття приязні в твоїх очищах,
 В дзеркалі тім водянім, де вітались ми в тихій криниці.
 220 В дім запровадить тебе, це вже щастя була половина.
 Та доповнила його ти тепер! Будь щаслива на віки!"
 Тут позирнула вона зі зворушенням теплим на нього,

- Не боронила обнять себе й поцілувать, довершити
Втіхи, що парі закоханих певність дає на будуче
- 225 Щастя в життю, що в ту мить видається їм будь безконечним.
Іншим уже пан-отець пояснив, як усе те зложилось.
Але дівчина прийшла до вітця, поклонилося чемно,
Й щиро у руку його цілувала, хоч він не давав їй,
Мовлячи: „Татку, простіть, що я, не догадавшись нічого
- 230 З болю сплакнула й тепер вдруге плакати мушу з утіхи!
Вибачте те чуття і простіть також те друге,
Щоб я отямилася в щастю, що тут віднаходжу.
Перша та прикрість якій мов змішання було виною,
Хай і остання буде! На що служниця з'обов'язалась,
- 235 Те вам у вірі й любові додержать прирікає невістка“.
Зараз в обійми її взяв отець, укриваючи сльози,
Мати ж прихильно прийшла та її цілувала сердечно,
Руки стискала; обі вони, плачучи тихо, стояли.
З поспіхом тут ухватив пан-отець догадливий та мудрий
- 240 Руку вітця і стягнув йому з пальця той перстінь вінчальний,
Що не так легко зійшов, бо вріс трохи у палець товстенький.
Потім від матері взяв її перстінь, дітей заручити,
Мовлячи: „Ще раз нехай золотих оцих перстенів сила
Зв'яже цих двоє людей, як старих вона добре зв'язала.
- 245 Цей молодець почува щиросердну любов до дівчини,
Ї вона теж признає, що пожадане з ним їй подружжя.
Тож обручаю вас тут і благословляю на будуче
З волею ваших батьків, при свідотві оцього сусіда“.
І поклонився сусід і від себе сказав добре слово.
- 250 Але коли пан-отець надівать став на палець дівчини
Золотий перстінь, уздрів на нім інший і задивувався
Так, як і Герман, що вже при криниці вчув страх, його
І усміхаючися, запитав він дівчину жартливо: [вздівши,
„Як? Заручавшся вже другий раз? То щоб перший
- 255 Твій наречений не став перед вітварем і не зірвав шлюб“.
Та відповіла вона: „О, позвольте хвилину пожити
Спомином тим! Бо варт того той добрий і милий,
Що, від'їздячи, мені його дав і вже більш не вернувся.
Все я прочула, коли нагло в ньому любов до свободи
- 260 Вибухла й хіть у нових та не наших відносинах жити,
Як до Парижа подався, та тюрму там і смерть ізнайшов він.
„Жий же щасливо!“—сказав,—„А я йду, бо тепер усе в руху
В світі цілім, і усе розпрягавсь скрізь перед нами.
І найміцніших держав захитались твердії основи,
- 265 Власність відходить набік від властителя давнього, рветься
Друг від друга; отак і любов відступа від любови,

- Я покидаю тебе, і хто зна, чи стрінемося ми ще
Знову колись? Може, це межі нами розмова остання.
Правду говорять: „Усяк чоловік чужинець лиш на світі“—
- 270 Більше тепер, ніж коли, чужинцем із нас кожний зробився,
Наша земля вже не наша; ідуть скарби в руки чужії,
Золото й срібло, мов лід, тає з форм усвячених та давніх;
Движется все, мов би світ із порядку старого
В хаос вертався та тьму, щоб новий якийсь вигляд прийняти.
- 275 Будь мені вірна, а як стрінемося колись ще наново
На цього світа руїнах, то творами будем новими,
Вільним життям заживем, незалежним від примхотей долі.
Бо що ж стане в'язать ще тих, що прожили те время?
Та коли вийде не так, і мені не судилось щасливо
- 280 Вибиться з тих небезпек та тебе колись в щастю обняти,
То заховай образ мій, хоч неясний, у пам'яті твоїй,
Щоб не забракло тобі в щастю й горю відваги святої!
Як у нове житло, в нові зв'язки введе тебе доля,
То проживай в гаразді, де тобі буде суджено жити;
- 285 Хто тебе любить, люби його чисто і вдячна будь добрим.
Але й тоді не ступай надто твердо хиткою ногою,
Бо життю грозить усе біль подвійний нової втрати.
Свято держи кожний день, та життя не слід вище цінити,
Як всяке інше добро, бо добра всі злудні та мимущі“.
- 290 Так він сказав—і його я не бачила більше ніколи.
Потім я стратила все й споминала слова ті частенько,
І споминаю й тепер, коли гарне любов мені щастя
Тут приріка й відкрива перед мною найкращі надії.
О, вибачай, друже мій, що я навіть при рамени твоїм
- 295 Вся ось тремчу! Так моряк, що на сушу ступив після бурі,
І на найтвердшій землі себе певним ще не почуває“.
- Так говорила вона і заткнула той перстін при другім,
Та наречений сказав у зворушенні мужнім та щирім:
„Хай тим сильнішим буде зв'язок наш, Доротеє, в загальнім
- 300 Розрусі! Будемо враз ми держатися і твердо стояти,
Кріпко тримати свої добра гарні в посіданні певнім.
Бо чоловік, що в хиткий час і сам захитається в собі,
Збільшує тільки напасть, ширить лихо все далі та далі,
Та хто на своїм стоїть, той і світ собі творить для себе.
- 305 Нам, німцям, не випада цей страшний рух провадити даліше
Ані під впливом його подаватися в цей бік, то в той бік.
„Ось поки наше!“—скажимо, і на тім також твердо постіймо!
Бо здобувають усе славу стійкі й рішучі народи,
Що йдуть за Бога на бій, за закон, за рідню та подружжя,
- 310 Хоч би у бою таким дружно стоячи й голови клали.

Ти ось моя, і тепер все мов мені ближче, як досі.
І не в тривозі хочу та в журбі це держать і вживати,
Але в відвазі та силі. Коли ж нам тепер або в будучім
Ворог загрозить, я сам візьму в руки і іншим дам зброю.
315 Скоро я певний, що ти знайдеш дім і родителів любих,
О, то без страху свою грудь усім ворогам протиставлю!
І як би кожний гадав так, як я, то стояла б нас сила
Супроти сили і ми всі жили б у святому спокою*.

Переклад писано в днях 14 листопада
1912 до 20 січня 1913 року.

С О Ф О К Л Ь

ЕДІП ЦАР

ТРАГЕДІЯ

Переклав з грецького
ІВАН ФРАНКО

ОСОБИ:

Едіп, цар Тебанський
Іокаста, його жінка
Креон, її брат
Тейрезій, сліпий віщун
Жрець Зевеса
Післанець з Коринту
Старий пастух
Слуга
Хор старців Тебанських

Діється перед королівською палатою в Тебах

ЕДІП ЦАР

ЯВА ПЕРША

Насеред площі перед королівською палатою віттар. До-
вокола нього багато народу, старці, молодіж і діти, з зеле-
ними гілками, в тім числі також Жрець Зевеса
Едіп виходить з палати

Едіп.

Старого Кадма плем'я молоде,
Чого ви, діти, віттар цей обсіли,
Оливними гілками умаєні,
Немов на прощу? Куриться ввесь город
Димами жертв, гуде пеанів¹ співом
І гомоном ридання. Тим то я
Не ждучи на післанців, щоб від них
Почути вість, виходжу сам до вас,
Я, многославний владар ваш Едіп.
Скажи мені, старенький—бо тобі
Ялось за них держати річ,—що тута
Вас привело? Бажання чи турботи?
У всьому рад я вам допомогти,
Бо ж мусів би я бути хіба без серця,
Коли б таке умильнее благання
Не зрушило могого співчуття.

¹ Пеан—назва бога Аполлона, а також назва пісні на його честь (І в. Ф р.).

Жрець.

Едіпе, зверхнику мого краю!
Всілякого віку народ ось тут
Обляг твій вівтар. Ті до смілих летів
Ще не оперились, а цих вже літ
Бага зігнула. Це жерці,—я Зевсів.
А одне цвіт молодіжі добірний.
А прочий люд, гілками умаєний,
Заляг всю площу перед обома
Святинями: Атени й Феба чесним
Пророцьким вогнищем. Бо город наш,
Сам бачиш, важко б'єсь у лютім вирі,
Не може виринути головою
З бурхаючих потопів—з паші смерті.
Посуха нищить у земному лоні,
Все, що посієм, в зароді самім;
Худоба наша гине, навіть діти
Невроджені у лоні матерів!
Та й найлютіший ворог, бог зарази
Вогненний, пагубний гуля по місті,
Дім Кадма¹ робить пустою глухою
І темний Ад наповнює риданням.
Тому ж ми, пане, облягли твій вівтар,
Я й діти ті, вважаючи тебе
Хоч і богам не рівним, та все ж вищим,
Ніж прочий люд, задля твоїх чудесних
Пригод, в котрих боги тебе вели.
Бо ж ти, заледве в город цей прибувши,
Нас увільнив від датків тій страшливій
Співачці—Сфінкс², і то без наших рад,
Без вказівок. Лиш при богів підмозі

¹ Кадмос—основатель Теб; дім Кадма—Теби (І в. Ф р.).

² Сфінкс—дивовижна казочна потвора з головою жінки, тілом пса, крильми, кігтями льва, хвостом дракона й людським голосом. Вона появилась була на горі коло Теб і

(Так люд говорить, і я вірю свято)
Приніс ти нам рятунок. І тепер,
Могучий владарю Едіпе, весь
Цей люд, що віттар твій обляг, благає
Тебе: шукай відради цьому лиху!
Чень божий вирок або людська рада
Тебе освітить. Та ж мужів бувалих
Розсудне слово все добро і вдачу
Приносить. Ну ж, добродію наш щирий!
Рятуй цей город! Радь нам запопадно!
Тепер ще край весь тебе величає,
Як захист свій, за те, що ти колись
Йому в пригоді став. Та не було би
Ніколи слави твому пануванню,
Якби оп'ять ти дав пропасти тим,
Котрих колись підніс. Ні, царю наш!
Постав оп'ять нас на міцному ґрунті!
Щасливим віщуванням ти колись
Спас цю країну, — покажись і нині
Спасителем її! Коли бажаєш
Буть владарем держави, так як ним
Єси, то будь же владарем народу
Веселого, не владарем пустині!
Бо що варт корабель, що варта кріпость,
Коли жива осада в них погине?

Едіп.

Нещасні діти! Не з новим благанням
Прийшли ви! Знаю добре ваше горе.
Ох, знаю: всі ви хорі! Та хоч як
Ви хорі, але так, як я, напевно
Ніхто з вас не хорує. Бо хоч як

кожному прохожому завдавала загадку; хто не відгадав, того вона вбивала. Аж Едіп відгадав її загадку; тоді Сфінкс кинулася в море, а Едіп унаслідив царський престіл у Тебах і руку цариці Іокасти (І в. Ф р.).

Ви терпите, то кожний з вас терпить
Лиш сам за себе, ні за кого більше.
Моя ж душа терпить за весь цей город,
За себе і за вас. Ридання ваші
Не будять мя¹, мов сонного зі сну;
Чимало сліз, повірте, вже пролив я,
І не одних турбот я манівцями
Блукав, шукаючи рятунку стежки.
Оце недавно шурина свого
Креона Менекенка я послав
В Пітійську домівку Аполлона,
Щоб розпитать, як нам спасати город,
Якою радою чи, може, ділом?
І от, злічивши час його вандрівки,
Турбуюсь я, де досі він бариться,
Бо довше щось нема його, ніж треба
І ніж би слід. Та як прийде, то звіть
Мене лихим, коли не виповню
Сумлінно все, що бог мені накаже.

Підчас останніх слів кілька людей потихо сказали щось
Жерцеві.

Жрець.

Прекрасно в'яжуться твої слова
З тим, що оці мужі мені сказали:
Креон надходить.

Едіп.

Боже Аполлоне!
Хай вість, котру несе він, буде нам
Така весела й радісна, як тая
Утіха, що блищить йому з очей!

¹ Мя — мене (народня форма).

Жрець.

Так, радість, певно, він несе, не даром
На голові його вінок лавровий
Ще й з ягодами.

Едіп.

Зараз будем знати.
Вже близько він, почує голос мій.

ЯВА ДРУГА.

Ті самі, Креон.

Едіп.

О, княже Менекенку, брате любий,
Скажи, який від бога вирок нам
Несеш?

Креон.

Щасливий! І тяжку пригоду
Зову я щастям, як лишень щасливо
Скінчиться.

Едіп.

Але що ж нам каже бог?
Ні певности, ні прочуття тривоги
Твої слова в мні досі не збудили.

Креон.

Чи хочеш це почути при тій громаді?
То добре, я скажу. А ні, то в дім
Ходім оба.

Едіп.

Ні, ні, кажи при всіх!
Та ж горе їх болить мя більш, ніж власне.

Креон.

Гаразд, так слухайте ж, що Бог віщує!
Виразним словом Феб Господь нам каже

Прогнати ганьбу краю, що живе
Посеред нас, і не держать у себе
Гріха тяжкого.

Едіп.

Як же край очистить?
Що це за гріх?

Креон.

Очистить так: або
Прогнати, або забити убивцю;
Це кров убитого наш город нищить.

Едіп.

Це ж про якого вбитого Феб мовить?

Креон.

О, царю, був колись царем у нас
Лайос, заким ще ти у цьому місті
Одержав власть.

Едіп.

Я чути чув про це,
Та не видав його.

Креон.

За смерть його
Ждає ясний вирок Аполлона
Тяжкої пімсти, хто б там не були
Його убійці.

Едіп.

Але хто ж вони?
Де нам доглянуть оком темний слід
Затертої, забутої провини?

Креон.

В цім краю, мовив Феб. Хто запонадно
Шукає, той найде; хто ж не вважає,
Той і не бачить.

Едіп.

Чи в палаті своїй
Лайос убитий, чи на чистім полі?
Чи, може, де в чужині?

Креон.

Вибравсь він
Питати бога — так казав, і з того
Часу вже не вертався більш додому.

Едіп.

І ні один слуга ані товариш
Не був із ним, не бачив, як це сталося,
Щоб міг нас навести на слід злочинців?

Креон.

Всіх вбито, крім одного, цей утік
Заляканий і лиш одно напевно
Сказати вміє.

Едіп.

Що одно? Нераз
Одно до многого покаже стежку,
Бо дасть до дальших дослідів притоку.

Креон.

Розбійники його напали — мовить, —
І не від рук одного чоловіка
Погиб він, ні, з рук многих.

Едіп.

Чи ж посміли б
Розбійники пірватись на це діло,
Якби хтось відси золотом на те
Іх не найняв?

Креон.

Та так воно й здавалось,
Та це тяжкий був час, то й не піднявсь
Ніхто помстити Лайосову загибіль.

Едіп.

Яке ж це лихоліття не дало
Вам дослідити, хто злочинським ділом
Зганьбив ваш трон?

Креон.

Це загадочна Сфінкс
Нас змусила покинуть слід неясний
І про найближче дбать.

Едіп.

Так я ж тепер
Це все від первопочину розкрию!
Бо справедливо Аполлон і ти
Звернули взір наш на того мерця;
То ж довг мій нині з вами дружно стати,
За бога мститись і за краю горе.
Я не для другів чиню це далеких,
А сам для себе погань цю зітру.
Бо хто тамтого вбив, той швидко може
Й мене вбить тою самою рукою.
Тож, за тамтого мстячись, я собі
Допомагаю. Швидко ж, діти, встаньте!
Беріть оці благальні галузки!
Хай аж тоді збересь тут Кадма люд,
Як я все вчиню. Божа воля буде,
Чи вийдемо щасливі, чи пропадем.

Креон відходить.

Жрець.

Вставаймо, діти! Те, чого ми тут
Прийшли, обіцяно нам урочисто.

А Феб, що нам прислав цю ворожбу,
Хай буде лікар наш і порятівник!

Народ і жерці відходять.

ЯВА ТРЕТЯ

Хор входить на сцену; Едіп у глибині сцени

Хор.

О, Зевса милозвучна мово,
Що з позолочених хором
Пітона в Теби принеслася,
Скажи, що ти віщуеш нам?
Холоне серце, дрож тривоги
Мене проймає. О, Пеане,
Делійський лікарю святий!
Перед тобою тремтячи
Я жду, що зараз ще мені,
Чи по якимсь часі, відслониш?
Скажи мені, богине Фамо,
Дитя надії золотої!
Тебе зву першу, Зевса доню,
Безсмертная Атено, й враз
Опікунку землі цієї
Твою сестрицю Артемиду,
Що на блискучому престолі
На ринку круглому¹ сидить;
Прошу й тебе, далекострільний Фебе!
Явись ти, трійце, що від смерти
Людей борониш! Та ж колись,
Як тучі пагубні неслись
На город наш, ви відвернули
Пожар заглади добротливо.
Прийдіть, прийдіте ж і тепер!

¹ Статуя Артеміди стояла серед круглого ринку в Тебах (І в. Фр.).

О, леле! Болі незлічимі
Насіли нас! Ввесь люд хорує,
І нікому допомагати,
І нікому відважно стати,
Щоб нас від лиха боронить.
Бо ні земля не родить плоду,
Ані жінкам в часі породу
Ніхто не може ради дати,
І в муках біднії конають.
І наче птахи бистрокрили,
Бистріш, ніж вогняні язики,
Летять їх душі к берегам
Західним, де вечірній бог царює.
Без ліку в місті гине люд.
Дрібнії діти на землі
Лежать померші без призору,
А матері й жінки-старушки
На ступнях віттарів лежать
І зойком, криком з всіх сторін
Несеться до богів благання,
Несесь пеан отой жалібний,
Неначе бурі рев важкий.
О, золота Завеса доню,
Пошли ж нам усміх свій сердечний.
Свою святую благодать!
Благаю й Ареса страшного,
Що нині без спіжевих збруй,
А в огнянім плащі на мене
Посеред зойку-крику йде —
Нехай іде від мене, хоч
В велике ложе Амфітріти¹,
Хоч у відлюдні дебрі там
Вокруг Тракійської затоки,
Бо ж в ясний день він забирає

¹ Море (І в. Ф р.).

Те, що ніч темна не взяла.
О, Зевсе батьку, ти, що мечеш
Вогнисті стріли непохибні,
Ти громом своїм вбий його!
Лікійський пастирю, і ти
Напни тетиву золотую,
Свої могучі стріли шли!
Нехай заблиснуть нам огнисті
І Артеміди похідні,
З котрими по Лікійських горах
Вона полює! І тебе,
Золотовінчаний, взиваю,
Патроне світлий цього краю,
Наш Бакху-винозоре, друже
Менад крикливих! О, прийди
При блиску похіднів північних
І бога лютого всмири,
Що у других богів превічних
Не має чести ні пошани.

Е д і п

наближається.

Ви молитесь? Сповниться вам усе,
Пропаде лихо, пільга вам настане,
Коли моїх послухаєте слів,
Як з лихом тим боротись. Я говорю,
Як несвідущий в ділі тім кривавім
І в вісті жодній; без других порад
Тут не зайдеш далеко. А що я
Пізніше став жильцем оцього міста,
То й ось що всім кадмейцям заявляю:
Хто з вас би відав, з чіїх рук погиб
Лай Лабдакенко, того зву, нехай
Усе по щирості мені розкаже.
Хай не боїться сам свідчить на себе,
Бо не буде йому нічого злого,

Лиш хай здоров покине край оцей.
А як хто зна про іншого в цім краю,
Що це зробив, хай не мовчить; я сам
Йому заплату дам і ще й подяку.
Та як мовчатимете, як котрий,
З страху за друга чи то й сам за себе,
Зневажить розказ мій, то знайте, що
Такому буде: хто б він там не був,
Не смій ніхто в тім краю, де моя
Держава й власть, його прийняти в хату,
Ані сказати до нього слово, ані
З ним враз богам молитися й жертви діять,
Ні з ним купатись! Всі його повинні
Від дому гнати, як причину цеї
Зарази, бо що так воно, це ясно
Нам стало днесь з Пітійської віщби.
Так чинячи, поборником я чинюсь
І бога і небіщика царя.
Самого ж вбійцю проклинаю, чи він
Це тайно сам зробив, чи багато їх,
Щоб в горю й ганьбі ввесь їх вік минув!
І якби свідомо його я в домі
Між своїми держав, то хай упаде
Й на мене те ж, що вирік я, прокляття!
А вам наказую все те зробить
Не так для мене, як для бога, як
Для краю, що без плоду, без богів
Ось пропада. А хоч би й бог нам був
Не наказав цього, то вам не слід би
Лишати без пімсти смерть такого мужа,
Так доброго царя. Найдіть злочинцю!
Тепер, коли тут я цар, маю власть
Ту, що колись тамтой мав, наслідив
По нім і ложе й жінку, мої діти
Були б його дітей братами й сестрами,
Коли б йому дітей судила доля

(Та вдарила судьба його у тім'я!),—
Тепер за нього я, немов за батька,
Впімнусь і що лиш можна, все порушу,
Щоби дістать до рук убійцю Лайя,
Що син був Лабдака, внук Полідора,
Кров Кадма і Агенора старого.
А хто не вчинить так, як я казав,
Тому — молюсь богам — нехай земля
Не дасть ні зерна, жінка хай не вродить
Дітей! Він сам хай згине від оцеї
Зарази, або й гіршою ще смертю!
А вам і прочим всім кадмейцям, що
На цеє згідні, хай могуча Діке
На поміч буде й другі всі боги!

Хор.

О, пане, твій тямуючи проклін,
Ось що скажу: не я його убив,
Ані вказать не вмію вбійці. Феб,
Що нам прислав цей вирок, мусів би
Вказать і того, хто зробив це діло.

Едіп.

Це правда. Та хто ж може змусить бога
Сказати те, чого сказать не хоче?

Хор.

Ще друге б я сказав, що я міркую.

Едіп.

Хоч би ще й третє, не вагуйся мовить.

Хор.

Міркую, пане, що цареві Фебу
Всевидінням найближчий є Тейрезій.

Його спитавши, можна би найліпше
Про це дізнатись.

Едіп.

Я й про це подумав
І вже зробив це. Як лиш вість приніс
Креон, я двох послів післав по нього;
Дивуюсь лиш, що ще їх тут нема.

Хор.

А прочі вісті, знать, пусті, замерклі.

Едіп.

Які це вісті? Важне кожне слово.

Хор.

Мовляв, якісь його прохожі вбили.

Едіп.

І я це чув, та де ж візьмеш ти свідків?

Хор.

Ну, як лиш крихта в нім страху лишилась,
То як лиш вчує твій проклін — не встоїть.

Едіп.

Хто діла не боявсь, той не злякаєсь слів.

Хор.

Та є такий, що вислідить його.
Ось божого вже віщуна ведуть!
Це одинокий чоловік, в котрім
Живе ще правда!

ЯВА ЧЕТВЕРТА.

Тейрезій

сліпий старець, з поводитором, входить.

Едіп.

О, Тейрезій, ти,
Що знаєш все на небі й на землі,
Що можна й що не мож сказать словами!
Хоч невидющий ти, та знавеш добре,
Яка наш город мучить болість люта.
В тобі одним, о княже, вся опора,
Рятунок ввесь. Бо Феб (коли ще цього
Не чув ти від післанців) оттакий
Прислав нам вирок на посольство наше:
Тоді лишень мине нас ця хороба,
Коли убійців Лайя винайдем
І поб'ємо чи проженем із краю.
Тож не відмов нам, і чи з лету птахів,
Чи з інших там віщовань річ цю знаєш,
Рятуй себе і город і мене,
Рятуй усіх від скверни вбійства того!
На тебе здаємось. Бож помагать,
Де тра й де можеш — це найкращий труд.

Тейрезій.

Ой, як же важко мудрим бути, коли
Нема за мудрість вдяки! Добре я
Це знав, та й ось забув. А то б сюди
Я не прийшов.

Едіп.

Це що? Чому такий
Знесмілений приходиш?

Тейрезій.

Пусти мене

Додому! Лекше ти свою судьбу,
А я свою зноситимем, коли
Мене послухаєш.

Едіп.

Несправедливо

И недружно місту, що тя згодувало,
Сказав ти, відмовляючи віщби.

Тейрезій.

Не дуже, бачу, і тобі твоя
Говірка на добро виходить, тож
Щоб і собі такого ж не зазнати —

Едіп.

О, пробі! Як це знаєш, на колінах
Всі просим тя, не відвертайсь від нас!

Тейрезій.

Ви всі безумні. Я не хочу слова
Сказать, щоб горя не завдать тобі.

Едіп.

Що, що? Ти знаєш і не скажеш? Хочеш
Нас зрадить, погубити город ввесь?

Тейрезій.

Не хочу болю завдавать собі
Ані тобі. Дарма благать! Ніколи
Не виявлю цього.

Едіп.

О, злюко злюща —
Бо й камінну б розлютив ти натуру —

Невже не скажеш нам? Невже все так
Незрушений останеш, неприхильний?

Тейрезій.

Мій упір лютить тя, а на свій власний
Ти мов сліпий, лишень мене ганьбиш.

Едіп.

Хто ж не розлютився б, таке почувши,
Як ти зневажуеш свій рідний город?

Тейрезій.

Прийде воно й само, хоч я тепер
Це мовчанкою вкрию.

Едіп.

А як має
Прийти, то чи ж не слід тобі сказати?

Тейрезій.

Нічого більше не скажу. А ти
Як хочеш, так лютуй собі і злись.

Едіп.

І не скриватиму тепер у моїм
Гніві ніщо, чого доміркувавсь.
Так знай же, що, по моїй думці, ти
Це діло видумав і виконав.
Хоч і не власними руками! Коли б
Не був випадком ти сліпий, то я б
Сказав, що ти є самотній справець
Оцього вбивства.

Тейрезій.

Чи на правду? Слухай:
Останься ти при тій прокляттю, що

Проголосив недавно, і віднині
Ні в мене, ні в оцих тут не розпитуй!
Бо справець слабости й чуми в цім краю--
Ти сам.

Едіп.

Безвстидно так ти ригнуть смів
Цим словом? І гадаєш, що втечеш
Від кари?

Тейрезій.

Я вже втік. Мене хоронить
Могуча сила правди.

Едіп.

Відки ж ти
Її набравсь? Ачень не з ворожби.

Тейрезій.

Від тебе. Мимоволі ти мене
Припер до цього слова.

Едіп.

До якого?
Скажи ще раз, хай ліпше зрозумію.

Тейрезій.

Хіба вперед не зрозумів? Чого
Ще більше хочеш?

Едіп.

Щось було неясне
В твоїх словах. Скажи ще раз!

Тейрезій.

Так слухай:
Ти сам є той убійця, за котрим
Шукаєш.

Едіп.

Не на радість ти собі
Вже другий раз ображуєш мене.

Тейрезій.

Чи ж маю більше ще казати, щоб ти
Ще дужче зливсь?

Едіп.

Що хочеш, говори!
Це буде все балакання пустеє.

Тейрезій.

Так я й кажу, що ув огиднім зв'язку
Живеш ти з наймилішими, і сам
Не бачиш свого зла.

Едіп.

Чи все ти так
Безжурно думаєш таке балакати?

Тейрезій.

Як довго правда силу має в світі.

Едіп.

Є сила в правді, та не в тобі! Ти
Її не маєш, ти сліпий на очі,
На вуха і на розум.

Тейрезій.

Ти, нещасний,
Ганьбиш у мене те, що в тебе швидко
В самого весь ганьбитиме народ.

Едіп.

Укритий пітьмою, не можеш ти
Пошкодити ні мені, ані нікому,
Хто світло бачить.

Тейрезій.

О, не з моїх рук
Тобі судила доля впасти. Йде
Сам Аполлон, що це вчинити має.

Едіп.

Чи сам ти уложив це, чи Креон?

Тейрезій.

Ой, не Креон упадком твоїм буде,
А лиш ти сам!

Едіп.

О, скарби, власте, штуко,
Понад всі штуки вища в цім життю,
Так повнім зради, як же то на вас
Чатує заздрість! Задля тої власти,
Котру вручив мені цей город даром,
Не з просьби,—вірний друг мій з початку,
Креон на мене тайком засідаєсь,
Мене прогнать бажає, підсилає
Цього чарівника та інтриганта,
Підступного кудесника, що тільки
В лихварстві добре бачить, та сліпий
У своїй штуці. Ну, скажи бо, де
Твоя премудра ворожба явилась?
Чому, коли була тут та співачка
Собача, ти рятуючого слова
Міщанам не сказав? А загадку
Не перший ліпший розгадати міг,—
На те віщба була б здалась. Ба, ти
Не мав її ні з лету птахів, видно,
Ні від богів. Аж я прийшов, Едіп
Малосвідущий, повалив її
Лиш дотепом, не птахами навчений.

А ти тепер мене прогнати б рад,
Бо думаєш, що при Креоні будеш
Стоять найближче трону. Та, мабуть,
Слізми проплачеш ти і твій товариш
Ці замисли! Коли б не був ти старець,
То гірко б потерпів за це зухвальство.

Хор.

А нам здаєсь, розміркувавши добре,
Що і його слава, й твої, Едіпе,
Гнів витиснув. Та не туди б змагати,
Лиш як найліпше божий суд розчовпать.

Теїрезій.

Хоч цар ти, та чень рівне право є
Тобі так само відповісти; маю
Те право й я. Бо ж я не твій слуга,
Лиш Фебів, і Креона не наняв я
Собі в заступники. А що зганьбив
Ти сліпоту мою, так знай же ось що:
Хоч ти й видющий, а не бачиш ями,
В якій еси, ні де живеш, ні з ким.
Бо чи ти знаєш, чий ти? Сам о тім
Не знаючи, ти ворог своїм рідним,
Тим, під землею й тим, що на землі.
Вже наближаєсь невдержимим ходом
Батьківське й материнське є прокляття,
Що вдарить тя подвійно й прожене
Із цього краю. Як тепер ти бачиш
День, так тоді лиш бачитимеш тьму.
Не має берега, ні Кітерону гір,
Котрі би швидко не лунали твоїм
Риданням, як пізнаєш, що подружжя,
В котре вплинув ти на вітрилах щастя,
Було для тебе пристанню недолі.
І іншого ще много лиха ти

Не бачиш, що тобі і твоїм дітям
Враз грозить. Ну-ко, лихослов за те
Креона й мій язик! Та знай: немає
На світі чоловіка, щоб страшнішу
Загибіль мав, як та, що жде тебе.

Едіп.

Га, маю слухать довш його зухвальства?
Не щезнеш ти? Не підеш швидко геть,
Плечима к цьому дому обернувшись?

Тейрезій.

Я б і не був прийшов, як би мя ти
Не був зазвав.

Едіп.

Звучи тебе сюди,
Не знав я, що почнеш плести дурниці.

Тейрезій.

Так я тобі таким дурним здаюся?
А твоїм родичам здавався мудрим.

Едіп.

Яким? Стій! Хто ж, по твоєму, мій родич?

Тейрезій.

Цей день тебе і вродить і погубить.

Едіп.

Що знов за темні загадки говориш?

Тейрезій.

А ти хіба не найліпший розгадчик?

Едіп.

Кпиш з мене там, де я вказавсь великим.

Тейрезій.

А власне щастя те тебе згубило.

Едіп.

Що з того, город цей я таки спас.

Тейрезій.

Піду вже. Хлопчику, веди мене!

Едіп.

Веди, веди! Приніс ти нам лиш колот
Та зваду,—лекше стане, як підеш.

Тейрезій.

Піду, та ще скажу тото, за чим
Я тут прийшов,—твій вид мя не злякає,
Бо месть твоя мене вже не досягне.
Так слухай же: той муж, котрого ти
Шукаєш здавна та витрублюєш
Про вбійство Лайя грізно, він є тут.
Вважаєсь за прихожого, та скоро
Тут вродженим покажеться, тебанцем.
Та не порадуєсь тим щастям, ні!
З видющого сліпець, із багача
Жебрак, піде він у чужую землю,
Нащупуючи ліскою¹ дорогу.
Він власним дітям враз явиться братом
І батьком, власній матері і сином
І мужем, батьків співжених і вбійця.
Тепер же йди домів і це роздумай!
А як мені брехню докажеш, в той час
Кажи, що глупство вся віщба моя.

Тейрезій відходить з поводитором, Едіп у палату.

¹ Ліска—патик, палиця.

ЯВА П'ЯТА.

Хор.

Хто це, на кого пророцька
Ця дельфійська скала
Невимовне, дивовижне
Вбійство тее завдала?
О, нехай же якнайшвидше
На вітроногих скакунах
Він біжить від нас у безвість!
Бо в грізних уже вогнях,
В зброї блискавок на нього
Наступає Дія син,
А також страшні Кери,
Що крок в крок підуть за ним.
Блисла нам оце недавно
Із сніжних Парнасу стін
Вість: шукать усюди вбійці,
Де, дводушник, криєсь він?
Певно, мов бугай, блукає
В диких скалах і лісах
Та печерах, сам-самотній,
Все в бігу, все на ногах.
Нам насланий з преісподні
Хоче вироку уйти;
Та докіль живе він, мусить
В собі все його нести.
А страшні, страшенні речі
Цей віщун нам проказав!
Чи їм вірить, чи не вірить—
Ще на певнім я не став.
Раз надія, то знов сумнів
Запирає річ мою.
Бож ні здавна, ні тепер я
Не чував, щоб на сім'ю

Лабдакідів син Поліба
Злії замисли носив.
Так з якої б речі люту
Лабдакіда смерть я мстив
На Едіпі, не добувши
Певних доказів яких?
Зевс, Аполлон певне знають
Геть всі скритки діл людських;
Та чи знає ліпш від мене
Все те земний ворожит?
В світі мудрість є на мудрість,
А хто дужчий—побідить.
Ні, ніколи на Едіпа
Я не кину цю вину,
Поки ясне, певне слово
Не розсіє тьму страшну.
Адже ж як та Сфінкс крилата
На наш город надійшла,
Він явивсь нам мудрим другом,
Вирятував нас від зла;
Тож винить його в злочинстві—
Безсердечність би була.

ЯВА ШОСТА.

Креон, Хор.

Креон.

Міщани, чую, що наш цар Едіп
Тяжкі на мене звалює провини!
Я не втерпів, являюсь тут. Бо коли
В теперішнім нещастю він міркує,
Що в слові або в ділі через мене
Якусь поносить шкоду, то я й жити
Не хочу довше, ганьбою окритий,
Бож не мала для мене шкода йде

З такого слова, ні, безмірна шкода.
Як злим окликне мя ввесь город, ви
І всі приятелі.

Хор.

Е, ганьба та
Не з розмислом чень вирвалась йому,
Лиш з гніву вибухла.

Креон.

Та як же це
Тут виявилось, що віщун збрехав
Через мою підмову?

Хор.

Цар так мовив,
А на якій підставі, я не знаю.

Креон.

І чи так з смілим видом, з чистим серцем
На мене кинув цю неславу він?

Хор.

Не знаю. Царських діл судить не мислю.
Та ось і сам з палати він виходить.

ЯВА СЬОМА.

Ті самі і Едіп.

Едіп.

Га! Ось ти тут! Як смів ти тут явитись?
Чи так безвстидний вид твій, що приходиш
В мої пороги, ти убійця явний
Покійного царя, й моєї власти
Відкритий рабівник? Скажи, їй богу,

Чи ти, задумуючи це, вважав
Мене безумним, чи таким вже трусом?
Чи думав ти, що коромол твоїх
Не визнаю, а дізнавшись, плазом пущу?
Та й чи ж не глупий є твій плян—сягати
Без грошей, без прихильників по трон,
Котрий лиш грішми, людом здобуваєсь?

Креон.

Чи знаєш що? На те, що ти сказав,
Послухай відповідь, а внавши все, суди.

Едіп.

Ти на слова мистець, я ж злий слухач,
Відкривши, що ти лютий ворог мій.

Креон.

Про це якраз мя вислухай вперед.

Едіп.

Про це якраз мовчи, як маєш честь.

Креон.

Як мислиш, що упертість та безумна
Є дуже добра річ, то грубо блудиш.

Едіп.

Як мислиш, що злий замисл против рідних
Минесь тобі безкарно, тяжко блудиш.

Креон.

З тим словом згожуюсь, та лиш скажи,
Яку зневагу ти зазнав від мене?

Едіп.

Чи радив чи не радив ти мені
Послать за тим славутним віщуном?

Креон.

На раді тій я стою ще й тепер.

Едіп.

А як давно то тому, як Лайос —

Креон.

Ну, що вчинив? Кажі, про що йде річ?

Едіп.

Безслідно щез від вбійчої руки?

Креон.

Багато вже часу з тих пор минуло.

Едіп.

А цей віщун уже й тоді ворожив?

Креон.

Так мудро й в чести був такий, як нині.

Едіп.

А чи про мене згадував тоді?

Креон.

При мні цього ніколи не чинив.

Едіп.

А за помершим не слідили ви?

Креон.

Ще й як слідили, та ніщо не знали.

Едіп.

Чом цей мудрець про це вам не сказав?

Креон.

Не згю, а не знаючи, мовчу.

Едіп.

А це чень знаєш добре й скажеш нам?

Креон.

Ну, що? Як знаю, певно не втаю.

Едіп.

Чому, як не з тобою в змові, він
Убійство Лайя звалює на мене?

Креон.

Чи чинить це — ти знаєш сам. Тепер же
Позволь мені питать, як ти питав.

Едіп.

Питай. На вбійстві чень мене не зловиш.

Креон.

Скажи, сестру мою за жінку маєш?

Едіп.

Цього не заперечу, звісна річ.

Креон.

Пануєш спільно з нею — чи не так?

Едіп.

Все, що захоче, я сповнити рад.

Креон.

А третій я чи ж вам не є рівня?

Едіп.

Отож то тут злим другом ти вказавсь.

Креон.

Якраз ні! Поміркуй лиш враз зо мною!
Поперед усього ось що: чи волів би
Хтонебудь панувать в страсі, чи спати
Спокійно, а ту саму мати власть?
От тим то ані я, ні жоден інший,
Що має глузди, не забагне радше
Сам быть царем, ніж мати царську власть.
Днесь із-за тебе все без страху маю,
А сам пануючи, я б мусів много
Чинить такого, чому й сам не рад.
Чи ж царський титул може быть миліший
Від цієї влади й сили без турботи?
Ще ж я не божевільний, щоб бажав
Не того, що враз гарне і корисне.
Днесь кожний мя вітає, віддає
Поклін мені; кому до тебе діло,
Той удаєсь до мене, бо всі знають,
Що, що я обіцяю, ти сповниш.
І як же ж міг би я цього позбутись,
Щоби тамте ловить? Така дурниця
Не виляжесь в розумній голові.
Ні! Ні я сам цю думку не кохаю,
Ні зваживсь би на те з ким другим в спілці.
А хочеш проби — сам іди в Пітону
І звідай, чи я вірно цю віщу
Тобі подав. А як мене спіймаєш
На спільнім заговорі з віщуном,
То вбий мене нє своїм власним судом,
А своїм з моїм враз! Та не оскаржуй
Мене за темні здогади якісь!
Бо ж не по правді прозивать задармо
Лихого добрим, доброго лихим.

Хто друга щирого збуваєсь, той
Все одно що життя б збувавсь, котре
Над все кохає. Та з часом ти ясно
Пізнаєш це, бо тільки час покаже,
Хто йшов по правді; злого ж чоловіка
В одному дні наскрізь пізнати можеш.

Хор.

Він добре мовить, царю! Стережись
Упадку! Хто на все рішаєсь швидко,
Той швидко впаде.

Едіп.

А як коромольник
Швидкий на мене тайком настає,
То швидко й я оборонятись мушу.
Бо як спокійно ждатиму, він зробить
Своє і я нічого вже не вдію.

Креон.

Що ж думаєш? Прогнать мене із краю.

Едіп.

Ні! Згинуть мусиш, не втекти мені.

Креон.

Скажи вперед, за що твій гнів на мене?

Едіп.

Ще мало я сказав? Ти ще не віриш?

Креон.

Ти без ума, здаєсь!

Едіп.

Не бійсь, для себе

Я при умі!

Креон.

Будь при умі й для мене.

Едіп.

Ти зраду здумав!

Креон.

А як це неправда?

Едіп.

То все одно, ти мушиш слухать.

Креон.

Ні!

Злих владників не слухаю.

Едіп.

Міщани!

Чи чуєте?

Креон.

Не бійся, чують все,
Не тільки те, що ти один говориш.

Хор.

Спокій, панове! Ось в сам час із дому
Йокаста йде. Враз з нею сварку цю
Залагодить, що вибухла між вами.

ЯВА ВОСЬМА.

Ті самі і Йокаста.

Йокаста.

Чого, нещасні, нерозважно сварку
Ви підняли? Не встидно вам в такім
Нешастю всього краю ще й самим

Собі злорічить? В дім іди, Едіпе!
І ти, Креоне, йди домів! Не слід
Ятрить з болячки величезну рану.

Креон.

Сестрице, муж твій ось, Едіп, задумав
Мене згубить. Один лиш вибір маю:
Втікати з краю або смертю згинуть.

Едіп.

Так, жінко! Власне я відкрив, що він
Зрадливо важить на моє життя.

Креон.

Та хай я в нужді, всіми клятий згину,
Як щось таке я вдіяв, як ти говориш!

Йокаста.

Едіпе, бійся бога, вір йому!
Зжахнись його присяги на богів,
Зважай на мене й на людей оцих!

Хор.

Послухай, царю! Змилуйся, благаю.
Розумно зваж це діло!

Едіп.

Що ж мені,
По твому, робить?

Хор.

Не зневажай
Його! Безумним не бував він досі,
Та й забожився клятвою страшною.

Едіп.

Та чи роздумав ти, чого жадаєш?

Хор.

Роздумав.

Едіп.

Ну, скажи, що ти роздумав?

Хор.

Не звалюй ганьби і вини з неясних
Підозрінь на князя, що так залявся!

Едіп.

Так знай же, що жадаючи цього,
Жадаєш, щоб я згиб чи втік із краю.

Хор.

Ні, на Гелія клянусь,
Першого з богів Олімпу!
Хай боги мене забудуть,
Хай всі други мя покинуть,
Хай пропаду в гору я,
Як це думка є моя!
Та нещастя цього краю
Скорбну душу рвуть мені,
Ви ж ще до старого горя
Це новеє додали.

Едіп.

Так хай же йде, хоч би мені з-за того
Прийшлося і згинуть або з цього краю
Тікати. Твоє, а не його благання
Порушило мене. Де б він не був,
Моя ненависть буде все при ньому.

Креон.

В гніві, як бачу, ти на це склонився,
Та гнів пройде — і каяття настане.

Такі натури справедливо є
Самі для себе найлютіша мука.

Едіп.

Ти ще не даш¹ мені спокою? Ти ще тут?

Креон.

Іду вже, тяжко скривджений тобою,
Та для оцих усе той сам, що був.

Відходить.

ЯВА ДЕВ'ЯТА.

Хор, Йокаста, Едіп довго стоїть, понуривши голову,
в задумі.

Хор.

Провадь, о, пані, в дім його — чи бачиш?

Йокаста.

Та що тут сталось?

Хор.

Темний привид дав
Товчок до сварки, сварка до зневаги.

Йокаста.

І чи оба зневажились взаїмно?

Хор.

Авжеж!

Йокаста.

Про що ж зайшла та сварка?

Хор.

Годі!

Досить вже тих нещасть для цього краю!
Лишім цю сварку, скоро раз затихла!

¹ Даш — дасиш (народ. форма).

Едіп
прокидаючись із задуми.

Чи бачиш, ширий ти горожанине,
Що ти зробив? Моя душа ослабла,
Вся сила духа наче отупіла!

Хор.

Пане, вже не раз я клявся,
Тут ще раз тобі клянусь!
Дурень був би я, безглуздий,
Коли б від тебе відвертався!
Ти, що край мій наймиліший,
Генто¹ битий лютим горем,
В тиху пристань на вернув,
Накермуй його й сьогодні
На щасливий прямий шлях!

Йокаста.

Та пробі, царю! Розкажи й мені,
За що цей гнів твою збентежив душу?

Едіп.

Скажу — тебе шаную більш, як цих —
Яку Креон скував на мене зраду!

Йокаста.

Та чи так певна вже його провини?

Едіп.

Голосить, що це я Лайоса вбійця.

Йокаста.

Чи сам від себе, чи від других взнав?

¹ Генто — колись-то, недавно.

Едіп.

Цю злюку віщуна тут підіслав,
А сам чинивсь, немов ніщо й не знає.

Йокаста.

Чи так? Ну, викинь все це з голови!
Мене спитай і взнай: Нема на світі
Смертельної істоти, щоб могла
Будуше віщувати. Ось тобі
На це короткий доказ! Бач, була
Колись віщба Лайосу — не скажу,
Щоб від самого Феба, та від слуг його,
Що суджено цьому прийняти смерть
Від власного його й мого сина.
А прецінь, чутка йде, його убили
Чужі розбійники на роздорожжі,
Де три дороги сходяться. А сина,
По трьох днях з роду, він велів слугі,
Ніжки йому в суставах підв'язавши,
Покинуть на відлюдній десь горі.
Як бачиш, Феб тут не сповнив того,
Щоб цей став батька вбійцею, ні щоб
Лайос від сина згиб, як сам лякався.
А прецінь, віщуни це віщували!
І ти не дбай про них! Що Бог захоче
Відкрий, це легко сам нам виявить.

Едіп.

Це що ти, жінко?... Слухаю тебе
І враз якась облуда дух займає,
Якась тривога груди мою стискає!

Йокаста.

Яка жура тебе отак пошибла?

Едіп.

Оце сказала ти, що згиб Лайос
На роздорожжі, де три шляхи входять.

Йокаста.

Такий був слух і досі так говорять.

Едіп.

І де, в якому краю гріх цей стався?

Йокаста.

Край звесь Фокіда; шлях там розбігаєсь
Один до Дельф, а в Давлію другий.

Едіп.

А скільки вже часу цьому минуло?

Йокаста.

Не довго перед тим, як ти в цей край
Прибув на царство, вість прибігла в город.

Едіп.

О Боже, що зробить зо мною хочеш?

Йокаста.

Едіпе, чом так це береш до серця?

Едіп.

Зажди ще! А який на зріст був князь,
В яких літах?

Йокаста.

Волосся чорне мав,
Що злегка ще сивіти починало.
Постава й вид от-от на тебе схожі.

Едіп.

Ой, лишенько! Здається, сам на себе
Страшне прокляття кинув я оце
Без відома!

Йокаста.

Що говориш, царю? Й глянуть
Не всмілююсь на тебе.

Едіп.

Страх мене
Пройма, чи той віщун не мовив правду.
Та виясниш мені цю річ, коли
Одно ще скажеш.

Йокаста.

Хоч боюсь і я,
Та що лиш знаю, все сказати готова.

Едіп.

Як вибрався Лайос в дорогу? Певно
Як цар, воєнну сильну мав дружину?

Йокаста.

Всього їх п'ять було, один викличник
Між ними; цар лиш сам на возі їхав.

Едіп.

Ой, ой! Аж надто ясно вже стає!
Та хто приніс вам вісті ці, дружино?

Йокаста.

Слуга, що, спасшись сам, один вернув.

Едіп.

Чи, може, й досі ще живе він дома?

Йокаста.

Та ні! Як повернув сюди й побачив,
Що ти на царстві, а Лайос погіб,
Припав мені до рук і випросивсь
Послать його на поле стадо пасти,
Щоб геть ішов, не бачив цього міста.
Я й вислала його; мені здавалось,
Що вірний цей слуга варт навіть ласки
Геть більшої ніж те, про що просив.

Едіп.

А можна тут оп'ять його спровадить?

Йокаста.

Чому ж ні? Та пощо він тут потрібний?

Едіп.

Здаєсь, за-много вже я чув, дружино,
Що змушує мене його побачить.

Йокаста.

Що ж, він прийде. Та чень і я, о пане,
Почути гідна, що тебе так мучить.

Едіп.

Нічого не втаю перед тобою,
Коли таке мені вже грозить горе.
Бо і кому ж би ліпшому від тебе
Я міг повірить всі свої турботи?
Мій батько був Поліб, Корінту князь,
А мати Меропе, дорянка. Був я
Найпершим в місті тім горожанином,
Аж поки трафилась мені пригода,
Чудненька, певно, та не варта тої
Тривоги, що з-за неї я підняв.
При учті раз один товариш п'яний

Блюзнув мені, що я не батьків син.
Цим приголомшений, я ледве міг
Вдержатись того дня. На другий день
Іду до батька й матері й питаю.
Вони розгнівались на того дуже,
Що це сказав, за ту його зневагу.
Я втішивсь тим, та не переставала
Мене й ота зневага гризти — так
Глибоко, бач, мені засіла в душу.
Потай вітця і неньки вибравсь я
В Пітону. Та не вдостойв мя Феб
Ні словом відповіді в тому ділі,
Задля котрого я прийшов. Та інше
Страшне, бездонне горе заповів
Мені: в подружжю з матір'ю, мовляв,
Я маю спродити нещасні діти
Всім людям на огиду, маю статись
Убийцею того, що виплодив
Мене — вітця. Почувши це, тікав я
Геть від Корінтської землі, лиш з зір
Слідив, в котрій вона є стороні, —
Тікав, щоб справді ця віщба огидна
Зо мною не сповнилась. В тій вандрівці
Прийшов я на те місце, де, як кажеш,
Погиб володар цього краю. Жінко,
Скажу тобі всю правду! Ледве я,
Блукаючи, на цей трихресний шлях
Прийшов, аж бач, напроти мене їдуть
Викличник і такий, як кажеш, муж
На возі вдвокінь. Тут візник мене
І сам старий взялися силоміць
Спахать з дороги. Отоді в гніві
Я вдарив візника, що пхав мене.
Побачив це старий і вигледів
Момент, коли проз віз я проходив,
Та й вдарив пужалном мене по тім'ю.

Та потерпів за це не так! В тій хвилі
Так булавою з моїх рук дістав,
Що стрімголов із воза впав на землю.
І всіх, що з ним були, побив я. Ну,
Як цей старий був хоч би лиш якийсь
Свояк Лайоса, то чи ж є на світі
Нещасливіший, більш проклятий богом,
Як я? Та ж ні сусід, ні жоден в місті
Мене не сміє в дім прийняти, ні навіть
Словами привітати, противно, мусить
Геть гнати мене! І не хто інший, тільки
Я сам на себе кинув те прокляття.
До жінки вмершого я доторкаюсь
Руками тими, що його ж убили!
Чи ж не злочинець я? Чи ж не огидник?
Тікати мушу, а тікаючи,
Не смію бачити рідні ані вступити
На рідну землю, бо як ні, то мушу
За жінку матір взяти, а вбити батька
Поліба, що я зродив, виплекав.
Чи ж не на те виходить, що якийсь
Злий дух на мене навернув це горе?
Бодай ніколи, о боги святії,
Я цього дня не бачив, щоб безслідно
З поміж людей пропав, ніж маю бачити,
Як отаке страшне гнете мя лихо!

Хор.

І нам, о, пане, це страшне. Та доки
Він не прийде і ти всю річ не знаєш,
Не трать надії!

Едіп.

Так, ще тільки й є
Надії в мене, що чекать на того
Слугу, що в полі.

Йокаста.

Чим же може він
Тебе потішить, як прийде?

Едіп.

Ось чим:

Коли те саме скаже він про мене,
Що й ти, то я мину ще чень біди.

Йокаста.

А що ж такого я тобі сказала?

Едіп.

Ти мовила, що він доніс вам, мов то
Розбійники Лайоса вбили. Скоро
Пастух цей і тепер стояти буде
При тім числі, значить тоді: не я
Убив цього; бо ж що кількох людей,
То не один. Та скоро скаже, що
Один це був, тоді вже певна річ,
Що злочин цей тяжкий спада на мене.

Йокаста.

Та ні! Будь певний, що він так/ сказав
І не візьме назад свого слова.
Ввесь город чув це, не лиш я сама.
Та хоч би й відступив тепер де в чім
Від своїх давніх слів, то в жоден спосіб
Це ще не доказ, пане мій, що ти
Лайоса вбив. Бож Феб йому пророчив,
Що мусить згинуть з рук мого сина.
А прецінь, цей нещасний теж його
Не вбив, бо сам іще давніше згинув.
От тим то відтепер задля віщби
Я й оком не зморгну ні в цей ні в той бік.

Едіп.

І добре маєш. Та пошли когось
В поля по того пастуха, і не забудь!

Иокаста.

Пошлю живенько. Та ходім додому!
Все, все зроблю, що лиш тобі приємне.
Обов відходять.

ЯВА ДЕСЯТА.

Хор
сам.

Дай мені, доле,
Завше побожність
В ділах усіх і словах!
Дай мені боязнь
Перед предвічними
Тими законами,
Що є небесної
Правди й ефіру дітьми,
Їх же не смертні
Сплодили люди,
Але їх батько — Олімп.
Їх же ніколи
Світ не забуде,
Не постаріються,
Бо всемогучий
Бог в них живе.

Гордощі родять тирана.
Гордощі, глупством надуті,
Пхають до діл неподобних,
До безхосенних¹ же діл.

¹ Безхосенний — безкорисний.

Та на найвищу високість
Вибравшись, падають раптом
В темну безодню стрімглав,
Де вже нема під ногами
Грунту твердого. Благаю
Бога, щоб городу в боях
Щастя усе подавав;
Та не відступаю ніколи
З-під опікунської власти
Вірних, могучих богів.

Та хто, гордуючи
Словом чи вчинками,
Лихо кує,
Хто не жахається
Правди предвічної,
Хто святих образів
Щиро не чтить,
Той хай допадеться
За невгамовану
Дику буту свою
Злої біди!

А хто неправедно
Зиску¹ шукає,
Злочин поганий
Кого не лякає,
Хто у засліпленню
Святе зневажає —
Як же би міг такий
Запам'яталий
Від Божого гніву
Стріл утекти?
А як такому

¹ Зиск — користь.

Честь буде й слава,
Пощо ж побожні нам
Танці водить?

Більше не піду на прощу
Там, де святий пуп землі,
Ані до Абського храму,
Ні до Олімпії грищ,
Як на безбожних не впаде
Ганьба прилюдна, страшна.

Ти ж, всемогутній
Зевсе володарю,
Як справедливо
Світ тебе чтить,
Ти мусиш бачити,
Як зневажають,
Топчуть ногами
Феба віщбу!
Вже погасає
Блиск Аполлона
Почесьць для святощів
Геть пропаде!

ЯВА ОДИНАДЦЯТА.

Хор, Йокаста, потім Післанець.

Йокаста

з вінками і кадилом входить.

Ви старші в цьому краю, думка в мене
З вінцями цими у руках, з кадилом,
З молитвою піти у храм богів.
Бо страх збентежений є дух Едіпа
Всіляким болем. Вже не мірить він
Нове старим, як слід розумному,

А всяку вість хапає найстрашнішу.
Не можучи ніяк його потішити,
До тебе, о Лікійський Аполлоне,
Найближчий нам, з молитвою приходжу
І з дарами оцими.

Складає вінці й кадило на вівтарі.

О, подай
Нам вихід з цього горя! Всі тепер ми
В тривозі, бачучи його, що є
Керманич наш, прибитого страхом.

Післанець

входить.

Чи не дізнався б я від вас, панове,
Де тут живе Едіп, цар цього краю?
Ще краще ж, як хто зна, скажіть, де сам він?

Хор.

Це дім його, а сам він дома, друже,
А жінка ця — його потомків мати.

Післанець.

Дай Бог щасливо їй серед щасливих жить,
Благословенній владаря дружині!

Йокаста.

Щасти Біг і тобі, чужинче! Варт ти
Цього за свій привіт. Та ну, скажи,
Чого бажаєш? Що звістить приходиш?

Післанець.

Приношу добру вість для дому твого,
О, пані, і для мужа твого.

Йокаста.

Що це
За вість? І хто післав тебе сюди?

Післанець.

З Коринту. Вість, котру скажу, мабуть,
Утішить тя та й враз і засмутить.

Йокаста.

Це що за вість, що може мать таку
Подвійну силу?

Післанець.

У Істмійським краю
Ввесь люд бажає вибрать мужа твого
Царем,—таке там говорили всі.

Йокаста.

Це ж як? Хіба Поліб старенький там
Вже не царює?

Післанець.

Ні вже! Смерть його
Звела в могилу.

Йокаста.

Що ти говориш? Вмер
Поліб?

Післанець.

Нехай і сам я вмру, коли
Неправду кажу!

Йокаста.

Дівчино, біжи

У дім і швидко пану це скажи!
О, божі віщування, де ви ділились?
Від цього мужа скільки літ Едіп
Тікав, боявсь, щоби його не вбив!
А оце ж він погиб своєю смертю,
Не від його руки!

ЯВА ДВАНАДЦЯТА.

Ті самі, Едіп

входить.

Йокасто, жінко любая моя,
Чого мене ти викликала з дому?

Йокаста.

Послухай цього мужа й доконайся
Достотне, скільки стоять ті славетні
Віщування богів!

Едіп.

Це що за муж
І що за вість приніс?

Йокаста.

З Коринту він.
Поліб, твій батько, — каже він — уже
Не є в живих, а вмер.

Едіп.

Що говориш, друже?
Сам своїм словом це скажи мені!

Післанець.

Як перший маю це сказати достотне,
То знай, що справді вже Поліб — небіжчик.

Едіп.

Чи вбитий підступом, чи вмер з хвороби?

Післанець.

І невелика болість переможе
Старече тіло.

Едіп.

Так, значить, умер
Від слабости понійний?

Післанець.

Довгий вік
Прожив, пора було йому в могилу.

Едіп.

Гай, гай! і хто ж тепер, о жінко, буде
Зважать на віщий той вогонь в Пітоні
Чи то на птиць, що перхають угору?
Мені ворожили вони, що маю
Вбити батька рідного, а він умер
І ляг в могилу сам, хоч я при тім
Меча й не доторкнувсь! Хіба що вмер
За мною з туги він — в такім лиш разі
Умер він через мене. Так ото
Старий Поліб узяв ті віщування
З собою в Ад! Пусті слова та й годі!

Йокаста.

Чи ж я давно тобі це не казала?

Едіп.

Казала, та я був страхом прибитий.

Йокаста.

Так викинь все тепер з ума!

Едіп.

Ні, ще боюсь я з матір'ю подружжя.

Йокаста.

Чого боятись має чоловік,
Котрим кермує доля, а котрому

Не суджено будуще ясно бачить?
Найліпше жить попросту, як хто може.
Подружжя з матір'ю ти не лякайся!
Чи раз, буває, сниться чоловіку,
Що з матір'ю своєю пристає?
Та хто про це не дбає, той найлегче
Життя це зносить.

Едіп.

Все це гарно ти
Сказала, як би мати не жила.
Та поки ця жива, хоч гарно говориш,
Я мушу все таки боятись.

Йокаста.

Гріб
Вітця чи ж не додав тобі потіхи?

Едіп.

Ще й як! Та все ж живої я боюсь.

Післанець.

Якої це ти жінки так боїшся?

Едіп.

Меропи, старче, вдóви по Полібі.

Післанець.

Та чим вона така страшна для вас?

Едіп.

Від Бога, друже, нам віщба грізна.

Післанець.

Чи тайна це? Чи можу я почути?

Едіп.

І овшім. Віщував колись то Феб
Мені, що мушу власну матір взяти
За жінку й власними руками кров
Пролить батьківську. Задля того я
Давно Коринт покинув; правда, тут
Найшов я щастя, та про те нема
Ніщо солодшого, як батька й неньку
У вічі бачить.

Післанець.

Та невже цього
Лякаючись, Коринт покинув ти?

Едіп.

Я ж батьковбійцею мав бути, старче!

Післанець.

Від цього страху, пане, чей же я,
По щирости прийшовши, увільнив тя?

Едіп.

За це й приймеш від мене гідну вдяку.

Післанець.

Я ж іменно для того і прийшов,
Щоб зазнавать добра від тебе, як
Домів повернеш.

Едіп.

Ні, домів ніколи
Не верну я.

Післанець.

Мій сину, ти мабуть
Не знаєш сам докладно, що ділаєш.

Едіп.

Чому, о старче? Виясни це, пробі!

Післанець.

Як задля родичів вертатъ не хочеш
Домів.

Едіп.

Я ж мушу все лякатись, щоб
Не справдилося слово Аполлона.

Післанець.

Щоб з родичами ти не прогрішився?

Едіп.

Це іменно ляка мене, дідусю.

Післанець.

А знаєш? Ти перед нічим тремтиш.

Едіп.

Як це? Хіба ж я не їх рідний син?

Післанець.

От-о! Поліб тобі зовсім не рідний.

Едіп.

Що говориш? Так Поліб не був мій батько?

Післанець.

Не більш, як перший ліпший з нас, так само.

Едіп.

Хіба ж те саме — батько й перший ліпший?

Післанець.

Не він твій батько був, ні я, ні ті.

Едіп.

А чом же сином звав мене Поліб?

Післанець.

Знай, в дарі з моїх рук приняв тебе.

Едіп.

Чом так любив він дар із рук чужих?

Післанець.

Бездітний здавна, покохав чужеє.

Едіп.

А ти ж купив мене, чи десь найшов?

Післанець.

Найшов в ярах лісистих Кітерону.

Едіп.

Чого по тих ярах блукався ти?

Післанець.

В тих горах череду тоді я пас.

Едіп.

Значить, ти наймит був, пастух у горах?

Післанець.

Еге, дитя, й тебе тобі я спас.

Едіп.

Здоровим ти найшов мене, чи хорим?

Післанець.

Сустави твоїх ніг є свідки тому.

Едіп.

Ой, ой! Що згадуеш про давню болість?

Післанець.

Пробиті кінці ніг я розв'язав тобі.

Едіп.

Тих ран поганий знак і досі маю.

Післанець.

Від них пішло й ім'я твоє, що носиш¹.

Едіп.

Чи батько це вчинив мені, чи мати?
Скажи, на бога!

Післанець.

Я цього не знаю.

Той ліпше зна, хто дав мені тебе.

Едіп.

Значить, від другого мене дістав ти,
Не сам найшов?

Післанець.

Так, інший дав мені

Тебе пастух.

Едіп.

Що за один? Чи можеш
Вказати його докладно?

Післанець.

Чом же ні?

Його Лайоса ми слугою звали.

¹ Едіп, по грецьки *Οιδίπους*; значить спухлоногий
(*Ів. Фр.*).

Едіп.

Лайоса, що колись тут царював?

Післанець.

Еге ж! В царя він був чередником.

Едіп.

Чи він живе ще? Рад його я бачить.

Післанець

до хору.

Це ви, тутешні, ліпше знать повинні.

Едіп.

Чи знає хто з-між вас, ось тут присутніх,

Чередника, що спомина цей муж?

Чи бачив хто його чи то в полях,

Чи тут? Скажіть! Це вияснить тра конче.

Хор.

Здаєсь, що це той сам пастух із поля,

Котрого вже вперед хотів ти бачить.

Та це найліпш тобі Йокаста скаже.

Едіп.

Що, жінко? Чи пастух той, за котрим

Недавно ми послали, буде справді

Той сам, котрого згадує цей старець?

Йокаста

страшно збентежена.

Про що він згадує? Покинь це діло!

В словах його не рийсь думками даром.

Едіп.

Не буде цього, щоб на слід такий

Напавши, я не вияснив свій рід.

Йокаста.

Під милий Біг благаю тя, коли
Свое життя кохаєш ти, покинь це!
Хай вистарчить само мое страждання.

Едіп.

Не бійсь! Хоч би й до третього коліна
Потрійним я рабом явивсь, для тебе
Не буде з того ганьби.

Йокаста.

Ні, ні, ні!
Послухай мя, благаю! Не дошукуйсь!

Едіп.

Ні, не послухаю, аж поки все те
Докладно не зглиблю.

Йокаста.

Я щиро раджу,
В найліпшій нямірі для тебе.

Едіп.

Годі!
Лиш мучать мя оті найліпші ради.

Йокаста.

Нещасний! Щоб ніколи ти не взнав,
Хто ти такий!

Едіп.

Біжіть хтонебудь зараз
І приведіть мені чередника!
А ця хай тішиться вельможним родом.

Йокаста.

Нещасний! Горе, горенько тобі!

Лиш це одно тобі сказать ще маю,
А більш від мене й слова вже не вчуеш.

Поспішно відходить у палату.

ЯВА ТРИНАДЦЯТА.

Хор, Едіп, Післанець.

Хор.

Це чом, Едіпе, пані так поспішно,
Мов диким страхом бита, геть пішла?
Боюсь, щоб з тої мовчанки її
Не виринуло горе.

Едіп.

Хай, що хоче,
Те й вирина! А я пізнать бажаю
Свій рід, хоч будь і низький він! Вона ж,
От як то жінка, високо літає,
Встидаєсь низького мого роду.
Та я себе вважаю сином Щастя,
Того, що подає добро, й отим то
Я встиду не боюсь. Його за матір
Вважаю я, а місяці, мов рідні,
Мене плекали з малку аж до зросту.
І ось який я виріс! І ніколи
Не буду іншим, щоб не мав добратись
До свого роду!

Едіп і післанець усуваються вглиб сцени.

Хор.

Як є у мене віщев чуття
І ясний ум, то чи ж не буду завтра
При повні місячній танками й співом
Тебе, о Китероне, величати?
Тебе, Олімпові найближчий, батьку,

Кормильче і пістуне щирий мого
Царя Едіпа? О, ласкавий Фебе,
Благослови мене на замір цей!

Та котра ж з дівчат безсмертних,
О дитя, тебе вродила?
Чи гірський вандрівник Пан
Обіймив її любовно?
Чи була вона подруга
Феба, що гостює радо
В полонинах всіх гірських?
Чи Кіллени¹ владник Гермес,
Або Бакхос, бог веселий,
Що по гір вершках гуляє,
Виплодив тебе з одною
З яснооких Німф, з котрими
Часто любить жартувать?

ЯВА ЧОТИРНАДЦЯТА.

Хор, Едіп, Післанець, Пастух наближається в
супроводі двох слуг.

Едіп
до хору.

Коли, дядьки, і я судити можу,
Хоч з ним ніколи не зносивсь, то, бачу,
Це йде пастух той, що за ним давно
Шукаємо. Його глибока старість
Як раз під пару цьому мужу осьде.
А надто тих, що тут його ведуть,
Я пізнаю як своїх слуг. Та ви
Мені це швидко можете ствердити,
Бо пастуха цього давніш видали.

¹ Гора в Аркадії, де мав уродитись Гермес (Ів. Фр.).

Хор.

Авжеж, це він! Пізнаємо! Він був
Пастух Лайоса й вірник над усіми.

Пастух входить.

Едіп.

Тебе насамперед, коринтський гостю,
Питаю, чи про цього ти казав?

Післанець.

Цей сам, котрого бачиш!

Едіп

до пастуха.

Гей, старий!

Гляди сюди! Відповідай мені
На все, про що питатиму! Ти був
Слуга Лайоса?

Пастух.

Аджеж був! Не купний,
А таки свого хову.

Едіп.

Що за діло

Робив ти? Як жив?

Пастух.

Я пастушив, пане!
Пастушив мало що не весь свій вік.

Едіп.

А по яких пасовиськах найбільше
Ти пас?

Пастух.

Та так, по Кітероні пас
Та й там поблизько.

Едіп.

Ну, то, певно, знаєш
І цього мужа звідтам?

Пастух.

Відки, пане?

Якого мужа?

Едіп.

Оцього ось тут.
Чи, може, ти деінде з ним стрічався?

Пастух.

Не пригадаю наборзі¹, й не можу
Сказать.

Післанець.

Воно й не диво, пане. Дайте,
Я призабуде ясно наведу
Йому на тямку. Адже ж добре знаю,
Що тямиш, друже, як оба ми разом
На Кітерону склонах пасли стада —
Ти два, а я одно — цілі три літа
З весни до осені; на зиму ж я
Свое гнав стадо у свої кошари,
А ти в стайні Лайосові. Ну, що ж?
Чи так було, чи ні, як я говорю?

Пастух.

Та правда, правда. Це давно було!

Післанець.

Скажи ж тепер, чи тямиш, що ти дав
Мені дитину, щоб як власну кров
Я годував її?

¹ Наборзі — наскоро.

П а с т у х.

Агій! Пощо
Ти про цю річ розказуєш?

П і с л а н е ц ь
показує на Едіпа.

Ади,
Небоже! Ось є хлопчик той тодішній.

П а с т у х.

Щоб ти пропав? Щоб зацімів навіки!

Е ді п.

Гов, старче! Не клени його! Тебе б
Скоріш карать за річ цю, ніж його.

П а с т у х.

Що ж зацінив я, найласкавший пане?

Е ді п.

Що про дитя це нам сказать не хочеш.

П а с т у х.

Та він плете і сам не знає що,
Собі дармдого труду завдає.

Е ді п.

Ей, старче! Ти не хочеш по добру
Сказать, то скажеш плачучи.

П а с т у х.

Ой, пробі!

Не муч мене старого!

Е ді п.

Гей, звяжіть

Йому взад руки зараз!

П а с т у х.

Горе! Горе!

Та за що? В чім повинен я признатись?

Е д і п.

Ти дав йому дитину, про котру
Він повідає?

П а с т у х.

Ой, та дав! Бодай би
Я сам був згинув того дня!

Е д і п.

І згинеш,
Коли не будеш правду всю казати.

П а с т у х.

Ще швидше згину, як скажу всю правду.

Е д і п.

Здаєсь, старий, ти щось крутити хочеш!

П а с т у х.

Ні, панцю, ні! Я ж вже сказав, що дав.

Е д і п.

А відки взяв ти те дитя? Чи це
Твоє було, чи то чуже чие?

П а с т у х.

Та не мое, а я дістав його.

Е д і п.

Чи від кого з міщан? З якого дому?

П а с т у х.

Ох, пробі! Пане, не розпитуй дальше!

Едіп.

Коли даси ще раз про це питатись,
То смерть твоя!

Пастух.

Ну, так з Лайоса дому
Дитя це походило.

Едіп.

Чи від слуг,
Чи з ним самим було яка рідня?

Пастух.

Ой, лишенько! Аж страшно це сказати.

Едіп.

Так, як мені це слухать. Та дарма,
Я мушу чути.

Пастух.

Та казали, що
Це власнеє його дитя було.
Та чи це так було, про це тобі
Найліпше жінка зможе розказати.

Едіп.

Чи це вона дала тобі дитину?

Пастух.

Вона, мій пане.

Едіп.

Щоб ти що зробив?

Пастух.

Щоб стратив де.

Едіп.

Це мати так могла?...

П а с т у х.

Віщба її страшна так налякала.

Е д і п.

Яка?

П а с т у х.

Мовляв: дитя це батька вб'є.

Е д і п.

Чому ж ти дав його цьому старому?

П а с т у х.

Жаль, паночку, мені зробилось. Думав:
Візьме його в чужину, відки й сам.
А він плекав його на люте горе!
Бо як це ти є, про котрого цей
Говорить, то страшна твоя судьба!

Е д і п.

Ой-ой! Ой-ой! Тепер все ясно стало!
О світло боже, це останній раз
Тебе я бачу! На сукір судьбі
Родився я не так, як слід, женивсь
Не з тим, з ким слід, і вбив, кого не слід!
Відходить у палату. Післанець і пастух також мовчки
виходять.

ЯВА П'ЯТНАДЦЯТА.

Х о р.

Горе вам, горе людські покоління!
Поки живі, ви, мов тінь та марна.
Бо чи ж бува кому більше щастя,
Як коли сам себе чує щасливим
І з тим чуттям умира?

Бачучи долю твою,
Бачучи горе твоє,
Бідний Едіпе, твоє,
Не назову вже щасливим нікого.

Ти ж, мов стрілець той, що в ціль попадає,
Щастя найвище підбоям здобув.
Боже, ти вбив цю кіхтясту почвару,
Тую загадчицю, й краю цілому
Муром від згуби ти став.
От через тебе царем
Всі ми назвали тебе,
Всі шанували тебе
Щиро, як владника Тебів могучих.

Нині ж — кого ж у страшнішеє горе,
В тяжчу недолю зіпхнула судьба?
Горе, Едіпе, ти голово славна,
Якже ж на груді, к котрій ще дитятем тулився,
Якже, нещасний, ти міг
Зганьблене ложе вітця
Мовчки так довго ділити?

Час всевидючий відкрив мимоволі
Недружнє подружжя, всім людям гидке,
Виявив — матері з сином.
Горе, Лайоса дитино!
Щоб я ніколи тебе,
Щоб я ніколи не бачив!
Криком несвіцьким із уст
Летється у мене ридання.
Ах, та по правді сказати, з-за тебе
Я відідхнув від тяжкої тривоги,
Міг супокійно заснути!

ЯВА ШІСТНАДЦЯТА.

Хор, Слуга.

Слуга.

О старці, в цьому краю все найбільше
Шановні! Як для Лабдакідів дому
Ще в серцях ваших давня є любов, —
Що вам тепер почути доведеться!
Що бачити! Яке оплакать горе!
Здаєсь, ні Істер би не змив, ні Фазіс
Не обілив того, що дах оцей
Вкрива й на світло зараз виявить,
Тих добровільних, не невільних мук.
А самохітний біль з усяких болів
Найгірш болить.

Хор.

Вже й те, що досі знаєм,
Таке страшне, що тяжчого, мабуть,
І бути не може. Що ж ти ще до того
Додати можеш?

Слуга.

Лиш маленьке слово,
Що швидко скажеш і затямиш живо:
Йокасти божеська краса померла!

Хор.

Нещасна жінка! Від чого ж умерла?

Слуга.

Сама від себе. Що найбільш болюче
Було в тім ділі, це ніхто не може
Відчути, хто при тім не був. Та скільки
Ще в мене пам'яті лишилось, я
Вам розкажу про горе тих нещасних.
Як лиш увійшла вона, до дна душі

Збентежена, у сїни, обома
Руками рвучи на собі волосся,
Так зараз кинулась в супружу спальню.
Як лиш ввійшла, знутри замкнула двері
І кликать почала Лайоса, мужа
Давно покійного, і споминати
Колишній плід, що смерть йому завдав,
А з нею, матір'ю, в огиднім зв'язку
Дітей нещасних сплотив. Проклинала
Те ложе, на котрім собі на горі
Від мужа—мужа, від дітей—дітей
Породила. Який по тих риданнях
Її кінець був, я й не знаю вже.
Бо це Едіп, ридаючи, надбіг;
І годі вже було нам додивлятись
До неї бідної, бо лиш на нього
Гляділи ми, як бігав сам не свій.
„Меча, меча подайте!“—біжучи
Кричав до нас, і „Де є жінка? Ні,
Не жінка, де є мати, що його
Й дітей його в однім носила лоні!“
Скаженому, знать, з демонів котрийсь
Вказав дорогу, бо ніхто з людей,
Що там стояли, й не поворухнувся.
Ревучи дико, мов хтось вів його,
Він до дверей припав подвійних, вирвав
З завіси довбані замки й ввірвавсь
До спальні. Тут уздріли ми царицю
В повітрі звислу на міцному шнурі.
Побачивши її, нещасний цар
Завив страшенно й зашморг відв'язав.
Коли ж ця бідна на землі лежала,
Страх вимовить, що сталося тоді!
З її одежі золоті шпильки,
Що їй прикрасою були, він вирвав,
Підніс і пхув собі в обидві очі,

Ще й кричучи: „Коли не бачили,
Ким я їй був, як з нею я грішив,
Так бачте ж в пітьмі те, чого не слід
Було вам бачить, а кого б вам треба,
Того по вік не пізнавайте більш!“
Так клинучи не раз, а кілька раз
Шпигав, піднявши вверх повіки. Кров
З зіниць лице його зачервонила;
Не краплями кривавая роса,
А мов той чорний дощ, лилась струями.
Отак на двох, не на одного впало
Нешастя, горем вкриті муж і жінка.
Колись було тут щастя, справжнє щастя,
Та нині горе, ганьба, смерть, ридання,
Які лиш є де лиха, всі тут є.

Хор.

Чи ж хоч тепер нещасний цей найшов
Якую пільгу своєму горю?

Слуга.

Ні!

Кричить, щоб відчинити двері, щоб
Усі кадмейці в ньому оглядали
Убійцю батька, матері—та ні!
Таке страшне говорить він, що я
Не смію й вимовить! Жадає, щоб
Його прогнати з краю, щоб в тім домі
Не був він довше, так як сам заляв.
Та помочі, провідника йому
Потрібно, бо над людську силу йде
Його страждання. Та ось, бач, і сам!
Оце відчинюють дверей верії.
Побачиш швидко вид, що може слъози
І ворогові витиснуть лихому.

Едіпа виводять з палати.

ЯВА СІМНАДЦЯТА.

Ті самі і Едіп.

Хор.

Страшенна поява людського страждання!
Страшніша всього, що я досі видав.
Яке ж тебе, бідний, найшло божевілля?
Чи демон якийсь, між найдужчими дужчий,
Наскочив на тебе прокляттям всіх бід?
О горе, нещасний, о горе тобі!
Глядіти на тебе не смію,
А стільки б бажалося тебе розпитати,
Тобі розповісти, потішить тебе,
Та жах мою душу проймає.

Едіп.

Ой-ой! Ой-ой! Мое горенько!
Куди ж мені йти нещасному?
Ох, ох! Куди ж ви стогнання мої
Із уст моїх вилітаєте?
О доле, доленько моя,
Куди ж мене ти гониш?

Хор.

В нечувані й невидані страхіття.

Едіп.

Темно довкола!
Пітьма безмірна,
Непоборимая,
Невилічима,
Щільна, неказана
Світ залягла.

Горенько, горе!
Як же то серце рве

Пітьма та чорная!
Та сто раз дужче ще
Спомин гріхів страшних
Душу в'ялить.

Хор.

Не диво, що в такім безмірнім горю
Подвійно мучиш сам себе й терпиш.

Едіп.

Друже мій любий!
Ти самотнім ще
Є мені захистом!
Ти для сліпого ще
Поміч і радощі!
Горе мені!

Бачу тя добре,
Хоч мене тьма гнітить,
Та не схова тебе!
Голос приятний твій
Ловить душа.

Хор.

Страшне вчинив ти! І як міг ти так
Свій зір знівечить? Що за демон так
Тебе опутав?

Едіп.

Аполлон, брати!

Це Аполлон вчинив! Оце страшне
Завдав мені, безмірне страждання.
Та ніхто власноручно не вдарив мене,
Тільки сам я нещасний!
Бо чи слід було бачить ще довше мені
Те, що серця мого
Вже потішить не може ніколи?

Хор.

Правда, правда! Добре говориш.

Едіп.

Бо і що ж я вже можу побачити таке,
Чи то серцем почути, чи сказати,
Що могло би мене ще потішити, брати?
Проженіть, проженіть, якнайшвидше
З цього міста мене, мої любі!
Проженіть тую згубу загальну,
Проженіть те прокляття важке,
Ту потвору, що з всіх, які є в світі люди,
Ненависна найбільше богам!

Хор.

О, нещасний! Чуття твоє рівне
Твому горю! Бодай би я був
Не дождав тебе бачити ніколи!

Едіп.

А бодай же пропав той, що в горах колись
Розв'язав мої ноги пробиті!
Що від згуби мене врятував, згодував!
Проклинаю його я за тебе.
Коли б тоді був я вмер, то не був би тепер
Я для себе й для всіх найлюбіших моїх
Отаким дивовижним прокляттям.

Хор.

І моє таке ж бажання.

Едіп.

О, тоді я не був би убійник вітця,
Не ззирались би люди на мене,
Як на того, що матері рідній був муж.
А тепер я, як нелюд з нелюдського кодла,

Що в подружжі огидному жив,
Безталанний, із тою, з котрої родився!
О, коли б іще горе лютіше було
Від цього, що мене підтяло,
То й воно б на Едіпа ще впало.

Хор.

Не знаю, що було б для тебе ліпше,
Та бачиться, найліпше б ти зовсім
І не родивсь на світ, ніж жив сліпцем.

Едіп.

О, не кажи: зле сталося те, що сталося!
І не навчай мене й не радь нічого!
Якими б я очима був колись,
Зійшовши в Ад, глядів на батька мого
Чи на нещасну матір — сам не знаю.
Та ж те, що я їм обоїм вчинив,
Гірш того, за що вішають. Та, може,
Ще любий вид дітей би був мене
Порадував, як бігають, ростуть?...
О ні! Не моїм вже очам ця втіха!
Ні міста цього, ані стін не смів
Я бачить, ні богів ікон свячених.
Я ж сам, нещасний, хоч у Тебах цих
З найліпшого походжу покоління,
Я сам обдер себе з тих всіх утіх,
Бо сам казав прогнать з-поміж людей
Того, кого бог виявить нечистим
І пагубним для всього роду. Що ж?
Відкривши, що на мене на самого
Спада ця ганьба, чи ж я міг усім
Глядіти просто в очі? Ні, ніколи!
Я б рад ще й слуху джерело в ушах
Собі заткати, щоб зовсім від світа
Відгородить своє нещасне тіло,

Щоб я не бачив і не чув нічого,
Щоб так, відтятий від всього на світі,
В нетямі я впивався власним горем.
О, Кітероне, пощо ти прийняв
Мене, і чом, прийнявши, гнеть¹ не вбив,
Щоб світ не знав ніколи, чий я син?
Полібе! Ох, Коринте, ти, котрий я
Вважав ще днесь своєю вітчиною,
Чом виховали ви мене вродливим,
Та з зародом страшного зла у крові!
Тепер я злим вказавсь і плодом злого.
О, ви, три шляхи, ти, долино скрита,
Ти, яре лісовий на перехрестю,
Ви, що пили нещасну кров вітця,
Пролиту з моїх рук, чи тямите,
Що я при вас зробив? А що вчинив
Потім, сюди прибувши! Шлюбє, шлюбє!
Мене ти сплотив і свій плід оп'ять
Заставив плодити — і явив на світ
Батьків, братів, синів з одної крові,
Дівчат, жінок і матерів,—що тільки
Найогиднішого бува на світі.
Та ні, не слід і вимовлять того,
Що бачить стидно. Богом вас благаю,
Сховайте, як найшвидше, де мене
За містом, або вбийте, або вкиньте
В безодню моря, де б ніхто ніколи
Мене не бачив. Гей, невже ж ніхто з вас
Мене нещасного й торкнуть не сміє?
Послухайте! Не бійтесь! Мого горя
Ніхто, крім мене, ізносить не буде.

Хор.

В сам час Креон для тво́його бажання

¹ Гнеть — зараа.

Оце надходить, щоб тобі порадить
І допомогти, бо ж він один лишився
Замість тебе сторож цього краю.

Едіп.

Ох, як же маю говорити з ним?
Як маю ждати щирости від нього?
Вже ж бачу: тяжко скривдив я його!

ЯВА ВІСІМНАДЦЯТА.

Ті самі і Креон.

Креон.

Не насміхатись з тебе йду, Едіпе,
Ні мститись за недавню зневагу.

До слуг.

А ви, як вам людських очей не стидно,
То хоч жахайтесь всекормлящого
Вогню святого сонця, щоб таку огиду
Показувать так явно, що її
Зжахнесь земля і сонце й дощ святий.
Живенько заведіть його додому!
Бо лиш рідні годиться рідних горе
Глядіти і вислухувать у скрусі.

Едіп.

О, пробі! Ти прогнав мою тривогу,
Так широко дбаючи про мене, злюку!
Вчини ж мені одно ще — не для себе,
А для тебе самого я благаю.

Креон.

Якої ж ласки просиш так умильно?

Едіп.

Найшвидше викинь геть мене із краю
Там, де б я й голосу не чув людськóго,

Креон.

Це б я вчинив, будь певний, та вперед
Спитати треба в Бога, що нам діять?

Едіп.

Та ж Божий суд вже звісний нам і ясний:
Поганий батьковбійця мусить згинуть.

Креон.

Так сказано було, та як тепер
Річ стала, ліпше нам ще раз спитати.

Едіп.

Ще раз о мні пропащим вам питати?

Креон.

Вже ти тепер на Божу волю здайся!

Едіп.

Ще об однім прошу й напоминаю:
Цю, що там в домі, поховай, як знаєш!
Для власної рідні вчини, що слід.
Та щоб мені дозволив в собі жить
Цей рідний город, я цього й жадать
Не можу. В горах жить мене покиньте,
В тім Кітероні моїм, що отець
І мати призначили ще живому
На певний гріб. Отам нехай я згину,
Де погубить мене вони хотіли!
Та це я знаю: слабість, ні припадок
Мене не доконає, смерть мене лишила
Найтяжчому стражданню на поталу.

Та вже яка там буде наша доля,
Нехай і буде! Та ось діти... Ну,
Про хлопців ти, Креоне, не турбуйся!
Вони мужчійни. Де їх кине доля,
Зуміють раду дати собі в життю.
Та ті нещасні, бідні дівчата
Мої! Ніколи батько до стола
Без них не сів, і що я їв, те саме
Й вони все їли... Дбай о них, Креоне!
Ох, рад би я ще їх обнять руками,
Оплакати їх долю нещасливу!
Ох, приведи їх, пане мій шановний!

Креон відходить у палату.

Коли руками їх діткнуся, ще раз
Почую, що вони мої, мені
Здаватись буде, що їх бачу в вічі!
Слухав мовчки. Креон з дочками Едіповими, Антігоною
й Ісменою, виходить із палати.

Та що це? Боже мій! Невже ж я чую,
Як плачуть ті голубочки мої!
Невже ж Креон мав милість наді мною,
Прислав мені мої наймильші діти?
Чи правда це?

Креон.

А так. Це я зробив,
Пізнавши це палке твоє бажання.

Едіп.

Бог заплать же тобі за цей твій труд!
І хай боги тобі шлють ліпше щастя,
Аніж мені! Гей, дітоньки! Де ви?
Ходіть сюди! Ось тут! Хай вас діткнуся
Оцими братніми руками, що,
Як бачите, у вашого вітця

Згасили ясні до недавна очі!
Отець ваш, діти, сам не бачучи
Й не домірковуючись того, сплотив
Вас з тою, від котрої й сам родився!
Я гірко плачу — бачить вас не можу! —
Коли подумаю, яке гірке
Життя прийдеться вам вести віднині
Поміж людьми! Не буде товариства
У городі, ні празника, ні збору,
З котрого б ви додому не вертали,
Сльозами миючись замість утіхи.
А як прийде пора вам вийти заміж,
То хто ж поважиться, мої голубки,
Взять вас а з вами взять усю ту ганьбу,
Що к вашим родичам і к вам прилипла?
Бо чи ж хибне тут хоч одна огида?
„Ваш батько батька вбив і мужем був
Своєї мами, що його родила,
І сплотив вас з тієї, від котрої
І сам на світ прийшов“. Отак то будуть
Злословить вам! То й хто ж вас так візьме?
Ні, не візьме ніхто, мої сирітки!
Зів'янете самотно, без утіхи
І без подружжя! Сину, Менекенку!
Ти їм тепер один лишився батьком,
Бо ми, що сплодили їх, ми обое
Погибли! Так не дай їм хліба жебрать,
Не дай блукать без мужа! Бо й вони ж
Твоя рідня! Не дай їм побиватись
Таким же горем, як і я! Май милість
Над ними! Бач, вони ще молоденькі,
Безпомочні, як ти їм не поможеш.
Дай руку, благородний мужу, що
Мені це прирікаєш! Вам, о діти,
Я не одну би дав іще науку,
Якби її могли ви розуміти.

Та я одного лиш бажаю вам:
Хай лекше вам живесь, хай ласкавіша
Вам доля йде, як вашому вітцю!

Креон.

Годі плакати, Едіпе!
Час уже додому йти.

Едіп.

Хоч не рад іти, та мушу.

Креон.

Все є добре в слухний час.

Едіп.

Знаєш, я чого бажаю?

Креон.

Ну, скажи, то буду знать.

Едіп.

Вишли геть мене із краю!

Креон.

Як Бог скаже, я зроблю.

Едіп.

Я ж богам над всіх нелюбий.

Креон.

То тим швидше це й сповнять.

Едіп.

Так міркуєш?

Креон.

Не говорю
Пусто, що не зміркував

Едіп.

Так веди ж мене відсіля!

Креон.

Иди ж! Та тут лиши дітей!

Едіп.

Ох, не відбирай мені їх!

Креон.

Не бажай все здобувать!
Те бо, що в життю здобув ти,
Не к добру тобі пішло.

Едіп і Креон відходять.

Хор.

Гляньте, рідних Теб міщани!
Гляньте, ось вам той Едіп,
Що вгадав загадку славу
Й царську власть за те здобув,
І котрого щастю в місті
Мовчки хто не завидів?
А в яку тепер безодню
Горя лютого він впав!
Отому не слід нікого
За щасливого вважать
На землі, хто дожида ще
Дня останнього життя,
Поки без біди у вічну
Він пристань не запливе.

КІНЕЦЬ

Перекл. 1894

ЯРОСЛАВ ВРХЛІЦЬКИЙ

ІЗ ПОЕМИ

„БАР-КОХБА“

ПРОЛОГ¹

При стінах храма

Руїни єрусалимського храма. Серед розвалин тут і там виростає бур'ян та корчі. Головна стіна тягнеться поперек сцени. Під нею лежать і клячуть купки жидів, чоловіків і жінок, різних літ. Матері удиють дітей, старці з по-дорожніми палицями і клунками на плечах, мужі з руками пообвиваними ремінем, у поставах як при молитві. Дехто лежить на землі й б'є чолом об мур або об землю. Інші в німому болю сидять і тупо дивляться перед себе. Пізно, вечорів, звільна стемнюється.

Один голос.

Де твій храм, о, промов нарешті! Де твій кивот заповіту, де твої обкурені вівтарі? Де співи псалмістів у святих хоробах? Де твій архієрей, що молився за весь народ в день примирення? Де твої пророки, де твій король, де сила твого народу?

¹ Подаючи тут перекладом кілька розділів із найновішого великого твору чеського поета Ярослава Врхліцького „Bar-Kochba“, пригадаємо його історичну основу. По зруйнуванню Єрусалима Титом минуло 50 літ. Жиди, розсипані по цілій Римській імперії, почали знов буритися і, нарешті, 133-го року вибухло в Палестині нове грізне повстання. На його чолі станув якийсь Бар-Кохба, прогнав римського легата з Єрусалиму, здобув кілька фортець і адужав продержатися майже рік проти напору римських легіонів, поки вкінці укріплений і боронений ним город Бетар не впав у руки

Другий голос.

Мовчиш, а руїни говорять за тебе. Де був кивот, там гніздо лисиці, а серед каміння збурених вітарів криються гадюки. Замість співу псалмістів лунає ридання вигнанців і голодних путників, замість архієрея і пророків купи жебраків б'ють головами до німої стіни. Твій король у Шеолі¹, а сила твого народу, то наруга над ним.

Усі.

Горе! Горе! Горе!

Один голос.

Як збіжжя під ногами женця, падемо без відпору. Чужі вогні жруть наші міста і села, чужинець сидить за столами наших батьків і псів своїх годує вечерею наших дітей. Наш плач б'є до брам неба, а ти мовчиш уперто.

Другий голос.

Римський вояк ходить там, де Левіти купалися перед святою жертвою. Твое сонце гля-

римлян. Бар-Кохба скінчив самовбивством, жидів покарано удруге, ще тяжче, як за Тита. Це історична основа поеми. Та Врхліцький зробив головним її героєм не самого силача і вояка Бар-Кохбу, а високо вченого столітнього рабіна Акібу, що ніби то був душею цілого цього руху, хоча історичні дослідники вказували, що рабін Акіба не мав з Бар-Кохбовим повстанням нічого спільного (див. статтю „Акіба“ в Гаукковій „Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche“ т. I). Що в поемі Врхліцького гудуть—де тихше, де голосніше—тони сучасних поетові болів, змагань і розчарувань, цього не треба й зазначувати. Власне ті ліричні тони оживляють його поему, як це бачимо ось тут у майстернім прологу.—I. Ф.

¹ Шеоль—жидівський Гадес.

дить на стіни твого міста і твого храма і не закриває лиця. Місяць спускає там свої дрібні сльози, та вони не потішають і не допоможуть.

Усі.

Горе! Горе! Горе!

Один голос.

Аджеж не брехнею були твої заповіді і пророцтва про Месію, що ждемо його приходу? Чи, може, був ним той Йошуа з Назарета, що тут перед літами був прибитий на хресті? Не знаю, та не можу няти віри. Жду на правдивого післанця мира і перемоги, щоб доказав з більшою славою і величністю, що ти наш Бог і не одуриш нас. О, пошли, пошли його!

Другий голос.

Тамтой товаришував з малосилими і жебраками, сам бідний, їв при столі бідарів і через те не може бути твоїм піланцем, бо Ти, опоясаний блиском, пануєш між Серафимами і Херувимами. Коли ж покажешся нам у своїй славі? Аджеж вона мусить затьмити славу Тита і Гадріяна! Чом мовчиш? Промов! Аджеж Ти не дуриш нас, це ще одно, в що віremo. О, пошли, пошли його!

Усі.

О, пошли, пошли його!

Входять Акіба і Мейр, проходять мовчки поміж рядами клачучих і зупиняються при лівім краю храмової стіни.

Акіба.

Тут знов бачиш нашу долю всю:
Одно ридання вічне, вічний плач.

До мурів храма головами б'ють,
Та ще й за те нам їх благословити,
Бо цей скажений біль, то одинокий
Безсмертний свідок, що ми ще живі.

Мейр.

Мені аж чудно, відки з кожним днем
Усе нові ряди беруться тут?
Ти прав, равві, гаразд, що тут вони.
Їх плач мене порушує до сліз,
Це ж явний доказ: є ми, живемо!

Акіба.

Хоч в притиску, в жалобі ненастанній!
Та як ріка пливе і попід льодом,
Так під обухом римського тирана
Живе наш люд! Хто заглушить його?
При тій стіні лід нагло розламався:
Ми є, живем і дихаєм і чуєм,
Ми знов--народ, а це ж найстарша річ!

Мейр.

Але який же вигляд на майбутнє?
Сьогодні здавлений ще тліє біль,
А ті стежки до хоромів Єгови,
Це продухи, що в них булькоче він,
До світла рветься. Та що буде завтра?
І найгостріший притупиться зуб,
Глодаючи скалу. Зцілиться рана,
Мертвий спокій заляже всюди знов.

Акіба.

Ледве чи так. Здається, цих стежок
До храма стін щодень все більше й більше.
Щодень чужії лиця бачиш тут:
Ідуть із Ідумеї, з Вавілона...

Мисль єдности вже обіймає всіх,
А горем одиниць зростає сила маси.
О, Мейре, вір, старі пророцтва ті
Про нашого Месію—не брехня.
Він ще прийде, як слушний час настане,
Великий, більший, ніж у сні нам сниться.

Один голос.

Аджеж не були брехнею Твої заповітні пророцтва про Месію, що ждемо його приходу! Він мусить прийти, бо інакше дурили б нас твої пророки, Твої уста, Ти дурив би нас, о Боже, а ти не можеш дурити ніколи! Ждемо на нього день-у-день, щоб виповнив царство Твоє, щоб воскресив з руїн Твій храм і люд Твій, щоб доказав, що ти не одурив і не можеш одурити. Чом отягаєшся? О, пошли, пошли його!

Різні голоси

майже омліваючи.

О, пошли, пошли його!

Акіба.

Чи чуєш це? То щирий голос люду,
То Божий голос! Він прийде! Він мусить!
О вір, пощо до старости такої
Держав би був мене оце Господь?
Пощо б мої мандрівки і страждання?
Весь світ я обіймив і обіймаю.
Назви мені одно село чи місто,
Де б слід цих ніг старечих не лишився.
В Зефірії чи тут у Арамеї,
У Етропії чи на Евфраті,
Як в книзі, ясно в мислях всіх читав я
Те, що з чужих країн блудні прихожі

Ось тут кричать охриплими устами:
„Пошли його!“ Прийде! Прийти він мусить!
Як ні, брехня — його закон великий,
Брехня — усі святі слова пророків,
Брехня — всі віщі образи й символи,
Брехня — весь світ, він сам — брехня найбільша!
Вір голосу народа! Він прийде!

Мейр.

Ану ж вже був, та ми і не пізнали?
Стояв між нами смирний і убогий,
А ми не знали. Ні, не був це він!
Він мусить появиться в славі, в блиску.
Серед соток і тисяч ангелів,
Як судія засяде між народом,
Де вдарить, бризнуть ріки аж до неба,
Світ захитається в своїх основах.
Так бачу я його...

Акіба.

Це давній блуд!
Він може вийти й з простого народа,
Без предків буде, та за те потомства
У нього без ліку — весь рідний люд.
Так надіюсь його...

Мейр.

Щасливий ти в тій вірі!

Акіба.

Не вірою, я дійсністю щасливий.
О, глянь на все, що діється довкола!
Ворушиться, кипить по всіх усядах,
Ще кілька літ, а замисли мої
Стать мусять ділом. Нині ще досить нам
Цих ветхих стін святилища Єгови,

Щоб день-у-день тут біль свій обновляти,
А біль — чудова закваска для діла.
Лиш мужа брак твердого в повній силі,
Щоб був муж діла, як я — муж думок,
А буде все, чого жду й сподіваюсь.
Лиш мужа винайти! Все йде до перелому.
Нестерпне вже знущання римських військ
І здирства римських консулів неситих,
Що мають маску Риму — не лице.
Вже бунт підносить голову криваву
По всіх усядах — тільки мужа треба,
Щоб силою свого духа пхнув
Його в русло властиве і могутнє.
І зброї в нас є більш, ніж ти міркуеш.
На розказ Риму наші такі люди
Її зробили, та як віддавать
Прийшлося, побачили, що чимсь вона
Невідповідна приписам. Римляни
Вже заплатили за роботу, зброя ж
При нас лишилась. У ямах глибоких,
В гірських яскинях, в тайних хідниках,
Де—думають римляни — є лиш наші
Гроби, лежить та зброя, жде, аж люд
Її ухопить на велику пімсту.
О, це велике буде воскресіння!
Лиш мужа б нам, щоб зрозумів і вивів
До ясної мети цілий мій плян! Виходять.

Входить Міріам в убогім одязі і веде за руку малого
Бар-Кохбу.

Міріам.

Бачиш, дитино! Оце ми у цілі своєї довгої
мандрівки! Оце храм твого Бога, тут пла-
чемо і стогнемо безутішно.

Бар-Кохба
12-ти літній хлопець.

Бачу тільки руїни, а серед них тіні — подібні до людей мого народу. Чого вони тут шукають, що тут роблять, мамо?

Міріам.

Плачуть над зруйнованим домом Єгови.

Бар-Кохба.

А він це терпить? Йому це байдуже, що плачуть?

Міріам.

Злий римлянин запалив храм твоїх батьків, дитино!

Бар-Кохба.

А Бог стерпів це?

Міріам.

Як бачиш!

Бар-Кохба.

А чого ж сюди ходимо всі?

Міріам.

Щоб відплакувати те горе, дитино!

Бар-Кохба.

Щоб наш Бог міг стерпіти наше пониження! Цього не розумію, мамо!

Міріам.

Мабуть, ми заслужили цього, синку! Мабуть, із цього горя маємо повстати сильнішими і ліпшими. Мабуть, за тим і ходимо сюди. Не знаю,

але тут бували наші батьки, то для того й ми прийшли сюди в турботі і стражданню.

Бар-Кохба.

Щоб побачити зруйновану стіну і почути зойки тисячів!.. Ні, як може хтось бути таким злим і без чуття! Аджеж ти говорила мені, який пишний, гарний і великий був Сіон. А ти чей же, не дуриш, мамо? І чом же ж мушу бачити його в розвалинах, а його народ у пониженню? Хочу відповіді! Чи ж міг бути такий лихий чоловік і такий байдужий Бог, що могли прийти дні ось такого спустошення?

Міріам.

А таки бачиш, що прийшли...

Бар-Кохба.

І знов питаю, пощо ти вела мене сюди?

Міріам.

Щоб і ти плакав і нарікав зі своїм народом.

Бар-Кохба.

Плакав і нарікав! Хитається і сідає.

Міріам.

Ти втомлений довгою хідьбою, дитино моя?

Бар-Кохба.

Так, утомлений, сон мене клонить.

Міріам.

Пожди ще хвилину, відправмо святу молитву!

Бар-Кохба.

Коло оцієї стіни?

Міріам.

У тих руїнах, так як і інші.

Бар-Кохба.

Як інші — ну, то плачмо і нарікаймо!

Вмішується між розжалоблений народ. Звільна нарікання притихають. Люди підносяться і виходять із руїн. Стемнюється що раз більше. Швидко лишається на місці тільки Міріам і Бар-Кохба. Вона сідає знесилена, хлопчик тулиться до неї, опирає голову їй на груди й засипає. Крізь пільму проблискує велика зізда саме над чолом Бар-Кохби. З протнвного боку вертають Акіба і Мейр.

Акіба.

Утих їх стогін і псалми плачливі,
І на руїнах засідає ніч.
Всі розійшлись, лиш самота лишилась.

Мейр.

Хтось ще тут є, равві.

Акіба.

Так, жінку бачу я.

Мейр.

А хлопчика не бачиш коло неї?

Акіба.

Так, правда. Спить ось, тихе чудо неба.
Помалу йди, щоб не збудить його,—
Дитячий сон, то святощі землі.

Мейр.

Спокійно спить — і в сні зідхає мати.

Акіба.

І добре їм. Придивляється Бар-Кохбі.
Який чудовий хлопець!

Мейр.

Глянь, зірка над чолом його горить!

Акіба.

А блиск її на личку в нього грає,
В чудових рисах тих, м'яких, солодких!
Глянь, золотаві кучері спливають
Йому на вид! Ти, певно, чув ту повість,
Як у Бітинії кесар Гадрія
Край ліса хлопця сонного знайшов,
Що в сні сміявся і звався Антіной..
Оце подібне чудо! Як предивно
Звізда блищить, пала в його лиці!
Ні, навпаки, це він зізді дає
Красу і блиск і поваб.

Мейр.

(Справді диво!

Акіба.

І відки він тут з матір'ю прийшов?
Хто скаже нам? Досить, що він є наш
І що так гарний!

Мейр.

А лице бліде.

Акіба.

Це від терпіння. Та Самсона силу
Я бачу в ньому.

Мейр.

Чи збудить його?

Акіба.

Пощо? Колись його господь розбудить.
Цей хлопець вибраний для діл великих,
Його рукою бог покаже чуда!
Щасливий я, що днесь сказати це можу.

Мейр.

І розпитать не хочеш, чий він син?

Акіба.

Господній — і цього мені досить.
Я з ним зійдусь, цього тепер я певен.
Схиляється й цілує сонного Бар-Кохбу.
Спи, сину зірки, аж тебе покличу!

Мейр.

Він усміхнувся, а мати, бач, зідхнула.

Акіба.

На те і мати! Ну, ходімо геть!

Відходять. Акіба, ще відходячи, задивляється на сонного Бар-Кохбу. Мла надтягає і заслонює зізду над його чолом. В глибині за великою храмовою стіною миготять великі блискавки без грому. Злегка здригається земля, через сцену пролітає Асмавет, апокаліптичний їздець, ангел смерті і знищення — величезний, лице тоне в млі, понад широким плащем видно білу труп'ячу голову і косу.

Асмавет.

Всі — всі ви — всі засуджені на страту!

IV. ВИБРАНЕЦЬ ГОСПОДНІЙ¹

Шатро на склоні гори Сіона. В глибині сцени заслона, котру відхиливши, можна бачити широкий круговид. Зліва ліжко, справа стіл і крісла. На столі листи і воєнні мапи. Квінт Тіней Руф, кесарів легат, сидить при столі затоплений у студіюванню мап. Тит Анній стоїть край великої задньої заслони.

Т. Анній.

Є тут послы жидівської громади
І ждуть ще на останній послух, поки
Сповниться кесарів приказ.

Руф

не підводячи очей.

Чого ж їм треба? Що я їм пораджу?
Нехай ідуть домів і будуть тихо.

¹ У першій пісні поеми, що має напис „Стріча на горі Гарацім“, показано стрічу і розмову кесаря Гадріяна з раввіном Акібою. З тої розмови Гадріян зрозумів, що добротою з жидами не порадить нічого і постановив доконати їх строгістю. Він велить своєму легатові заорати те місце, де стояв Соломонів храм і побудувати на ньому нове місто. В другій пісні п. з. „В долині Бет Ріммон“ показано збір жидів, сполошених цими заходами Риму. Вони рішають боротися з римлянами до останньої каплі крови. Акіба обіцяє їм на начальника Бар-Кохбу, котрого має відшукати. Збір висилає Акібу, Терадіона і Бар-Кохбу до римського легата, щоб аупинити його від розорювання Сіону. В третій пісні показано, як Акіба віднаходить Бар-Кохбу між гробами і Бар-Кохба приймає гідність гетьмана.

Т. Анній.

Шановні це і чесні люди, пане,
В очах горить огонь, пророцька гордість, —
Це не бунтівники.

Р у ф.

Рад вірить тому,
Та задля них ніщо вчинить не можу:
Виразний тут є кесарів наказ,
На крок від нього в бік — загибіль наша.
Хто провідник у них?

Т. Анній.

Старий Акіба.

Р у ф.

О, знаю, знаю! „Де Мойсей не міг,
Дійшов Акіба,“ — так про нього мовлять.
Крім нього, хто?

Т. Анній.

Равві Терадіон,
Лід розуму, де той — огонь чуття.

Р у ф.

І цього знаю — ті оба, то є
Цілий Ізраїль. А хто ще є з ними?

Т. Анній.

Якийсь ще незнайомий третій муж,
Та ростом, вродою богам подібний,
Проречистий, мабуть, як плуг скрипливий,
Але готов до діла.

Р у ф.

Як зоветься?

Т. Анній.

Бар-Кохба.

Руф.

Ні, не знаю. Три їх є:
Акіба, це уява, Терадіон
Це ум, а чим же є отой Бар-Кохба?
Ну, хай вийдуть! Шкода балаканини,
Та хай їм буде. Тільки слухай, хлопче,
Не разом всіх впускай їх в це шатро,
Лиш по черзі, як тут мені назвав їх.
Це не міша, щоб кесарів наказ
Був сповнений тимчасом; поки я тут
Прогаюсь з ними — чисто риторично,
Ти виконай його. Збери вояцтво,
Вели крадьма зорать святеє місце,
Де здавна славний Соломонів храм
Стояв, і там засновини положиш
Нового міста. Так наказ велить.
Ну, йди, та ж розумієш?

Т. Анній.

Все сповню,
Що зможу і як зможу. Відходить.

Руф.

То крутий,
Твердий, упертий люд! Я певний, Рим
Його за легко важить, ну та Рим
На все собі позволить може, він
Це добре зна і своїм шляхом ходить.
Я лиш роблю, що він велить, що мушу.
Акіба! Входить Акіба.

Акіба.

Щастя тобі, легате,
І божий мир!

Р у ф.

Вітай мені, Акібо!

Жаль, що інакше привітать не можу,
Як би годилося для твого віку
І старости і слави. Ой, Акібо!
Ідеш стрімким і небезпечним плаєм;
Чим вище йдеш, тим глибше впасти можна.
Рим не зігнеться, вір! У нього ноги
Залізні, хоч худа його вовчиця,
Синайських таблиць не злякаєсь він,
Це пам'ятай, старий премудрий мужу!

А кі ба.

Старий, мій пане, це є дійсна правда, —
Та чи премудрий я, це знає Господь;
Добра свого народа я бажаю.

Р у ф.

І шляхом бунту?

А кі ба.

Бунту? Ні, мій пане!

Вперед з'ясуймо, що зовеш ти бунтом.
Великий Рим, це знає кожний з нас,
Ми мурашки —

Р у ф.

А хтіли б бути львами!

Равві! Вся мудрість має свої межі.
Ти вчений і старий, то тим певніше
Міг зрозуміти, як марна та сварка.
Рим має силу, ви — його раби.

А кі ба.

Цих слів ти не повинен був сказати.
Хто брата зве рабом, той сам в тій хвилі
Є раб надмірної своєї сили.

Р у ф.

Байдуже Римові така гра слів,
Ми маєм силу, ну, а ви раби.

А к і б а.

Великий Рим — це правду ти сказав,—
Великий на вазі людської долі,
Але на Божій, бач, вазі ми більші.
Цього ти не піймеш, поганець! Ми — щось
[більше,
Дали ми світу Бога.

Р у ф.

Але світ,
Як бачиш, далі йде собі з богами.
Це, вчений мій равві, є лиш гра слів.
Де міць, там право. Ну, де був ваш Бог,
Коли вперед римляни в край ваш впали,
Коли вперед смолоскип кинув Тит
У храм його святий? Боги ж поганські,
З котрих в нерозумі своїм смієшся,
Зовеш їх витвором голов безмізких,—
Перемогли понурого Єгову.
Конець — вінець. Сьогодні ви є труп.

А к і б а.

Не так зовсім, мій пане, як здається.

Р у ф.

Чого ж вам треба? Втоптані у порох,
Розтрощені...

А к і б а.

На що всі мають право,
Кому те сонце світить! Хочем жити.

Р у ф.

Хто ж вам боронить? Жийте, як вам любо,
Та мусите кориться, в тім і все.

А к і б а.

Кориться, це по твоєму зректись
І Бога, краю і матірньої мови...

Р у ф.

Бог, мова, край — та ну! Слова, слова!
Ти вчений, ти оглянув світ увесь,
Як можеш у словах в'язати духа?
Дух — переможець. Нині це дух Риму,
Не ваш дрібний, вузький гебрєйський дух,
Що дбає про Сіон і Гарацім.
Рим, його дух панує нині світу,
А ви — дрібне, засліплене сектарство
На шляху під колесами його.
Він вас роздавить, бо на те він Рим.

А к і б а.

Такий малий не є наш дух, о пане,
Яким тобі здається з римських башт,
Перед якими й Ганнібаль схитнувся.
У вас є Сципіони, Цезарі
І Августи — пошана їм і слава! —
Та на вазі духовій — вибач, пане! —
Вони нам не рівня. Ми люд малий,
Від віку битий. Мов малий островець
Від віку серед моря чужини
Поклав нас Бог. Невпинний бій, це наша
Історія. Ми все були серна,
Що до смерті цькують стрільці неситі.
Не хочемо нічого, тільки змоги
Жить, розвиватися в законних межах,

Які від віку є в нутрі людському.
Ви більші силою, це вам признаю,
Ми більші духом.

Р у ф.

Сила — також дух!
Де ж би взялась та сила, мудрий діду,
Без духа в боях? Ми здобули світ,
Вас здибали на тім далекім шляху,
Ви буритесь — і ми вас зметемо.
Ви — мов чужа заноза в нашім тілі,
Тож геть її! Це ясно, мудрий діду!

А к і б а.

Не так то й ясно. Пощо ж воскресив нас
І на видовище подій поставив
Незвісний дух, що ми зовемо Богом?

Р у ф.

Це, друже мій, його річ, а не наша.

А к і б а.

Так признаєш і сам його, легате,
Значить, він єсть і Рим його признає,
Великий Ягве непоборних сил,
Що вів Саула й Юду Маккавея,
Що й нас веде й до тебе мовить мною.

Р у ф.

Я знаю тільки Бога переможця,
Цей зветься Рим; — а чом мовчить ваш Бог?

А к і б а.

Згрішили ми, мабуть, нас знать не хоче,
Та знаєм ми його й будемо знати!
Хіба ж брехня ті таблиці синайські?

Чи сном була Давидова хвала?
Була марною велич Соломона?
Нас не зламали ті літа неволі
Край вавилонських рік, не знишив Тит,
Ми все народ, потоптаний, малий
Та висміяний, та, проте, народ;
Так жиємо, хіба б наш Бог віднині
Не хтів про нас і знать. Те, що ми є,
Що почуваємо себе народом,
Ліпшим від всіх і вибраним між всіми,
Це наша сила, наш тріумф, перемога!
І в кістях злої вашої вовчиці,
Що затила пів світа своїм тілом,
Ми дихаєм, есьмо, жиємо досі!
Цього не заперечиш ти, легате!

Р у ф.

Вовчиця та, що з неї ти смієшся,
Не простягала лап, щоб вас розшарпав
Зовсім, на порох; інші наміри
І інші цілі кермували нею.
Занадто ви дрібні, равві учений,
Щоб простягати на вас спіжеві лапи.
Коли така прочвара кишень бігати,
Ковтати простір перед собою вольний,
То що там їй тернина, що припадком
Уб'ється в лапу? Бестія летить,
Рве, жре, і топче, що на шляху здибле,—
Терн потім, аж по всіх тріумфах бою,
Спокійно вилиже — то Рим і ви!

А к і б а.

Прочвара, мовиш, — це мені досить,
Світ нас розсудить, як оба ми, порох
Забутий, тлітимем. Даруй, що я
На хвилю стурбував твій супокій.

Ви знищити нас хочете? Ну, зниште!
Одно зістане, та не вам на славу,
Що світло ми несли на межі світа,
Де ви насильством панувать хотіли.
Те світло все ще рівно в нас горить,
Воно з Мойсеевої йде купини,
Воно безсмертне! Що ж ще більш сказати?
Ви зорете собі святий Сіон,
Збудуєте на нім новеє місто,
І де колись стояв кивот завіта,
Там стане грецький, римський двір—Бог знає,
Новий, знать, Вавилон паскудства й зла.
Це все можливе. Виполете нас,
Як хопту, з коренем на цьому місці,
Де Аронів пруток колись то цвів,—
Та жида ви не знищите, він вічний,
Як все людство.

Р у ф.

Геть відци, лихословче!
Лиш старість ще охороня тебе.

А к і б а.

Лиш старість? Ні, мій захист є Господь!
Відходить.

Р у ф.

Фанатик! — Хай увійде Терадіон!
Заслона відхиляється, входить Х а н і н а бен Т е р а д і о н,
ступає наперед, кланяється і стає перед Руфом.

Р у ф.

Чи ти Терадіон?

Т е р а д і о н.

Вам до послуги, пане!

Р у ф.

Чого від мене хочеш?

Т е р а д і о н.

Ти чогось

Від нас ось хочеш, пане!

Р у ф

подразнений, суворо.

Я хочу

Зорати ваш Сіон-гору; де храм ваш
Стояв, хочу там місто заснувати,
Що Елія Капітоліна буде зватись,
На посміх вам і вічну осто́рогу.

Т е р а д і о н.

Це все ти хочеш? То не мудро, пане.

Р у ф.

А що ж було б мудріш, равві учений?

Т е р а д і о н.

Зробити те, що мож, легате славний.

Р у ф.

А я це не зроблю?

Т е р а д і о н.

Ледве, мій пане.

Р у ф.

Чому ж, равві, коли в руках є міць?

Т е р а д і о н.

Міць ще не все.

Р у ф.

Чого ж ще треба?

Т е р а д і о н.

Сили.

Р у ф.

І силу маю.

Т е р а д і о н.

Маємо і ми.

Р у ф.

Спинити нас?

Т е р а д і о н.

Це не сказав я, пане.

Р у ф.

В чім ваша міць? До храму стін старих
Товкти лобами і псалми ті мимрить,
Люд бунтувать, що жив без вас би тихо
І вдячний власті, що дає всім жити.
Мовчи, мовчи! Це знаємо напам'ять:
Це ви, раввіни, свого краю згуба,
Ви струп їдкий, з якого йде отрута
У всі найдальшії сугуби. Ви
Чума для Риму. Бачу це виразно!
Вас перших слід здусить, зламать, стоптати,
І буде мир,—а з вами ні, ніколи!

Т е р а д і о н.

Попробуй лиш!

Р у ф.

Попробую, равві.

Т е р а д і о н.

На це ти маєш міць, легате царський,
Та нам що з того?

Р у ф.

Я вас добре знаю!

Т е р а д і о н.

Не знаєш, пане! Й думкою не збагнеш,
Чим людям є пророки.

Р у ф.

Бунтарями!

Т е р а д і о н.

Не бунтарі, ми свідомість народа
І його сила.

Р у ф.

А ми стопчем вас.

Т е р а д і о н.

Нас можна, пане, бо нас мало є,
Та не народ увесь—бо цей безсмертний.

Р у ф.

З такими не говорю, як Акіба.

Т е р а д і о н.

Я, пане, Терадіон, супроти нього
Холодний розум, другий полюс світа.

Р у ф.

Мені байдуже. Мов, чого бажаєш?

Т е р а д і о н.

Нічого, пане.

Р у ф.

Так чого ж приходиш?

Т е р а д і о н.

Бо ти щось хочеш, чого ми не хочем.

Р у ф.

То я раввінам маю сповідаться?

Т е р а д і о н.

Ні, не раввінам, лиш собі і Богу.

Р у ф.

Собі? Та в чім? Ти ж знаєш, я легат
Від Риму. Богу? Я його не знаю.
Мої боги—це боги Риму, тим я
Здам відповідь.

Т е р а д і о н.

Як ти на тім спокійний,
То й я мовчу.

Р у ф.

Ну, так скажи, що хочеш!
Спинить мене від моїх намірів?

Т е р а д і о н.

Ні, пане, лиш оберегти тебе.

Р у ф.

А перед чим, равві?

Т е р а д і о н.

Поперед всього
Перед твоєю міццю, що її
Звеш силою.

Р у ф.

А як це, мій равві?

Т е р а д і о н.

Зовсім по-просту. Ось маленьку притчу
Скажу на це. Раз вийшов лев із гір,
На лови вийшов гордий, повний сили,
Скавав по горах, біг по рівнині!
До броду просто, де при світлі зір
Пиля газелі. П'яний силою
Своєю, він не чув, як павучок
Малий, рудавий вплутався у лапу
Його космату—біг і біг все далі.
Добіг до цілі, гарну, ситу ланю
Ніс на поживу своїм молодим
І гордо їм поклав її в берлозі
У тіні скал—та втім сам впав при них;
Павук дрібний шпигнув його у лапу,
І поки гордо біг він по долині,
Отрута в сугубах міцних сочилась
І розпливалась в тілі далі й далі,
Аж вхопила його: при вході в яму
Він труном впав над здобиччю своєю.

Р у ф.

Цю байку знаю: Рим—лев, ви павук!
Та вір мені, могутнє тіло льва
Від цієї краплі трути не подасться,—
Її осилить, стравить—стравив більше.

Т е р а д і о н.

Колись комар Немроду вліз у вухо,
Немрод сказивсь, бо вижер в нього мізок.

Р у ф.

До байки байку—з Богом, мій равві!
Нічим і ти не ліпший від Акіби.
А хто цей третій, що ще там чекає,
Бар-Кохба не ім'я?

Т е р а д і о н.

Пізнаєш зараз. Відходить.

Р у ф.

Той запалом огнистої промови,
А цей догадками байок дитячих
Рад зупинить летючії колеса
Всесвітньої судьби. Безумці!

Знадвору чути чим раз дужчий галас.

Що це

За гук? Мабуть, Тит Анній вже сповняє
Мої накази й буриться народ...

До шатра впадає Т и т А н н і й, обдертий і без меча.
На Марта, що там сталось?

Т. А н н і й.

Твій наказ

Я хотів сповнить. Вже впряжений в ярмо
Бугай чекав при плузі, щоб зорати
Гору, сигнали дано з труб, окличник
Чита едикт цісарський. Мертво, тихо...
Бліді, мов стіни, муж при мужі вколо
Стоять, уста лиш рушаються стиха
Та руки, що руде волосся рвуть.
Прочитано і воїн шарпнув повід...
Втім з тиску виступив муж-велетень,
Підняв п'ястук, бика в чоло як grimнув,
Цей впав, немов простертий вдаром грому,
А муж грізний ревнув, мов голос суду:
„Так буде всім, чия рука зухвала
Цей землі святої доторкнеться,
Що є Єгови власність!“ Крик гучний
Був відповіддю. Я велю воякам,
Щоб запряглись в ярмо й орали скибу,
Та як бика вперед одним ударом

Звалив на землю, так почав валити
Страшною силою між військом вколо—
Що вдар, то смерть. За ним юрба скажена,
І град каміння військо розігнав
І докінчив, що розпочав п'ястук.

Р у ф.

О стид вам і тобі!

Т. Анній.

Піди, глянь ам!
Постав мене супроти легій Ганнібаля,
Супроти львів чи пажерних гієн,
Я й вусом не моргну. Та з божевільним
Фанатиком борються я не вмію.
Одно лиш знаю: не зорать нам тої
Гори, весь люд стоїть супроти нас.

Р у ф.

Ми зоремо гору, хоч би весь л'єгiон
Там мусів полягти муж коло мужа
Під п'ястуками велетня отого,—
Та й він зомліє. Зоремо гору!

Шум битви чимраз дужчий. Входить Бар-Кохба без
оружжя, в простій одязі, густі рудаві вуси спливають
йому багатими хвилями на груди, а довге волосся обій-
має, немов рямки, могутню голову з львиним виразом.
Спокійно він наближається до Руфа, що вдивляється в нього
без змішання.

Бар-Кохба.

Бен Акіба й равві Терадіон
Прийшли сюди просити; поки ти
Їх вислухав, зухвалі клевети
Вже почали сповняти твій наказ.

Руф.

А що тобі до того?

Бар-Кохба.

Чесний муж

Ніколи так не робить. Це був підступ.

Послухай, що тобі скажу, легате!

Додому йди, скажи там: хоч би Рим

Увесь із своїх гір сімох прийшов

Сюди з цілою силою своєю

З цілого світа, не зогне Сіона,

Не зоре поля, де був храм Єгови.

Руф.

Я сам розорю! Хоче йти до заслони.

Бар-Кохба

протягає руку.

Гов, назад, легате!

Ціла заслونا відірвана паде. жидівський люд, озброєний до бою, валить серед голосного крику й окликів на сцену, на його чолі Акіба; ззаду видно, як утікають римські вояки, при вході лежать трупи побіч убитого бика і переверненого плуга. Бар-Кохба показує простягнутою рукою в глиб сцени, Руф уступає.

Руф.

А хто ти, варвар?

Акіба

виходить наперед, відхнений.

Вибранець Господній.

Повстав новий Саул, новий Давид,

Самсон новий серед ворожих тисків!

Ріг сил своїх Господь зілляв на нього,
Свій грім вложив в його міцну правицю,
Свій блиск у його око, ангелів
Сто при-божі його поклав, щоб крили
Чоло його стоокими крильми.
Його стріла ворожа не досягне,
Великий він серед дрібних ітимає,
По головах топтати ящірок;
Зубами вп'ється в грудь старій вовчиці,
Аж та в ногах його залетиться кров'ю.
Бар-Кохба це, великий син звізди,
Твій цар новий, народе, твій Месія!

Народ з усіх боків обступає Бар-Кохбу, деякі клякають
перед ним і цілують його одіж. Він стоїть, схристивши
руки на грудях, недвижно.

Акіба.

Благословляю тебе! Я, що пройшов ввесь світ
І бачив у пониженні свій люд,
В тобі його воскресіння вітаю!
Ти лев Іуди, Якова звізда,
Ти подихом палким уст своїх заб'єш
І сатану, як мовив Ісаїя!
Ти Насі наш, ідеш ти без меча,
Бо в рамені твоєму є вся сила.
Та я опережу тебе мечем владання,
І сядеш ти на білого коня,
А я держатиму покірно стрем'я,
Як своєму царю. До Руфа. А ти, легате,
Спіши до Риму й мов: повстав Ізраїль,
Тепер не є він безголове тіло.
Ізнов помилював Господь свій люд,
До храму стін вже не товктимем лобом,
А крикнем настріч своєму цареві,
Що звесь Бар-Кохба і є син звізди,

Серед чимраз більшого крику народу відводить Бар-Кохбу.
Руф і Тиг Анній поглядають за ними в німім остовпінню.

Р у ф.

Швиденько треба слати вість до Риму:
Пожежа буде більша, ніж я думав.
Акіба, то чуття; Терадіон, то розум,
Бар-Кохба ж більш усіх їх, він є — діло.

В п'ятій пісні п. з „Господнє військо“ показано табор Бар-Кохби між Бетаром і Єрусалимом. До Бар-Кохби зійшлися великі купи жидів, та щоб вибрати з-поміж них собі військо, він видумав важку пробу: кожний вояк на доказ своєї твердості мав відтяти собі палець лівої руки. Бар-Кохба сам перший дав приклад на собі, а коли мати одного юнака не хоче дозволити, щоб її син калічив себе, Бар-Кохба замість нього втинав собі ще один палець.

VI. ТУР-СИМОН

Вал твердині Тур-Сімона. В глибині вбогі стріхи домів і вежі. На валі шатро полководця, проти нього ставлять римські вояки сім хрестів, а інші викопують сім ям, усе одну яму під кожним хрестом. Перед шатром польове крісло.

Перший вояк,
занятий при хресті.

Цікаво, хто буде прибитий до тих хрестів?

Другий вояк,
занятий при ямах.

А хто буде закопаний у ті ями?

Центуріон.

Може, ще й ви самі, коли так сподобається полководцеві і коли не будете на час готові. Зрештою, ті хрести і ями для полонених жидів, яких учора спіймала наша сторожа і які мають зараз стати на допит перед полководцем.

Перший вояк
при хресті.

Ми готові, пане! Злізає з хреста.

Другий вояк.

Ми також, пане! Вилізає з ями.

Сигнали трубою, заслона в шатрі відхиляється, виходить
Квінт Тігей Руф, за ним легіонарі й центуріони зі
знаменами і трубами.

Руф

сідає.

Як прозвано мене? Тираном Руфом?
Ну, хочу заслужить на це ім'я.
Що досі я чинив, це лиш прелюдія
Була страховищ тих, які почну тепер.
Злу славу тут лишив колись Квіет,
Я гіршу лишу, хай попам'ятають
Ті вперті твердошийці, хай пізнають,
Що жартувати з Римом нерозумно.
Ведіть сюди жидів тих полонених,
Нехай говорять, а то я розв'яжу
Уста їм! Воякам. Знаряддя до мук приладьте
І дров під всі хрести й підпал кладіть.

Труби. Римські вояки приводять пов'язаних жидів; їх чотиринадцять, мужів і жінок, різних літ; у всіх руки зв'язані
назад, усі вони нанизані на один шнур.

Руф.

Заким засуджу вас і дам сповнити
Скарання всім бунтівникам на пострах
В цілім Ізраїлі, жадаю двох річей.
Хрести ці бачите? Вал Тур-Сімона
Нехай ясує скрізь по всій Юдеї,
Що Рим брикання вашого не злякся.
Чи скажете охотно все по правді,
Чи збрешете, мовчатимете бутно,
Все ж мете висіти, хто є мужчини,

А хто жінки, закопані по пояс
Під мужами, будуть шакалам жиром.
Від мук лише ще можна вам спастися
Признанням щирим, та ніяк від смерти.
Мов, діду! Всім, мабуть, ти голова,
Мов перший, як повстала думка ця,
Що було першим приводом до бійки
Між римським військом і жидів юрбою?

Старець.

Що маю мовить? Ти ледве повіриш,
Та я скажу по правді. Вчора в той час
Я був щасливий батько й тесть щасливий:
У нас було весілля в домі, гучно
Ми йшли, щоб обряд довершить святий,
Та, нам на горе, здивав нас на шляху
Ряд римських піхотинців. Ті завзято
Наскочили на дружб, що, задля жертви,
Як наш святий наказує обичай,
Несли два птахи, білі голубиці;
Пташат їм вирвали, здавили горло
І серед грубих жартів нуж тручати
Із рук до рук, а далі і під ноги.
Тут наші сперлися, мечі заблисли,
У відповідь каміння засвистало,
І римський ряд побитий геть розбігся.
В порядку ми до обряду пішли,
Що виконаний був без перешкоди;
Аж уночі, як при пирі весільнім
Сиділи ми, прийшли значніші сили,
Дім запалили нам над головами
І в хату впали з голими мечами.
Рубали всіх, хто їм попав під руки,
Нас пов'язали й привели сюди.
Оце тобі вся річ по ширій правді.

Р у ф
сміється.

Так маєм тут при купці все весілля!
Ну, я подбаю вам про відповідну
Весільну ніч! Яке зухвальство, старче,
Противитися римському вояці!
Це ж честь тобі, як він тебе полає,
Пожартувати зволить із паршивим!
За пару голубів—і зараз бійка!
Це ж видно, що ви зачіпки шукали,
А не чого! Ну, а тепер скажи,
Де військо те жидівське табориться?
Де пробува Бар-Кохба ваш грізний?
Чи багато вже навербував народу?
Все нам скажи, що сам про тебе знаєш!

Старець.

Ніщо не знаю, то й сказати не можу,
А якби й знав, тим менше би сказав;
Аджеж не зраджу я закон Господній
Ні люд його; тут дармо ти питаєш.

Р у ф.

Повісьте жида тут на перший хрест,
І розгнітіть огонь у нього під ногами,
То швидко він не те почне співати.

Старець
поки його ведуть.

Великий Бог, володар сил небесних,
Йому хвала хай буде з віку в вік!

Р у ф
кинув на мужа, що стояв за старцем.

То ти жених щасливий?

М у ж.

Жених смерти!

Р у ф.

Ти чув мої питання, говори!

М у ж.

Від мене ти не вчуєш більше того,
Що мовив попередник мій і тесть.

Р у ф.

То будеш висіти так, як він.

М у ж.

І так же Пана сил хвалити буду.

Р у ф.

Як хочеш! До вояків. Прив'яжіть його на хрест
І під хрестом огнище розпалить.

Тимчасом старця прив'язано до хреста і розпалено вогонь
під його ногами.

Старець на хресті.

Суд Господень над тими,
Що судяться зо мною;
Воюй тих сам, о Боже,
Що на мене воюють.

Візьми свій щит і панцир
І встань мені на поміч,
Зо списом стань в дорозі
Тим, що на мене тягнуть.

Промов мойому серцю:
„Я є твоє спасіння“;
Хай сльозами ті затліють,
Що хтять мене згубити.

Хай з соромом тікають,
Немов від вітру трина,
Нехай їх ангел Божий
По всіх краях розсіє¹.

Р у ф

до жінки, що стояла за мужем.

Ти молода?

Жінка.

Це ти вгадав відразу.

Р у ф.

Жінки звичайно все є повільніші,
То ж надіюсь, ти борше скажеш дещо.

Жінка.

Не більш, не менш, як мій жених і тесть.

Р у ф.

О, плім'я завзятуше! Ось і видно,
Що всі ви в змові. Позривайте з тіла
Їй одіж і віпхніть її до ями
Під тим хрестом, де висить муж її!

Жінка.

Хоч у стражданню, все ж таки ми разом,—
Хай славиться предвічний Саваоф!

Вояки тимчасом прив'язали мужа на хресті й запалили вогонь
під його ногами. Інші кинулися на жінку і рвуть у неї одіж.

Р у ф.

Ай, гарне бо дівоче тіло! Чарку
Сюди! Без Вакха не бува й Венера.

Два вояки відходять до шатра й приносять амфору й чар-
ку, наливають до чарки й один, приклякнувши, подає
Руфові повну чарку.

Псалом 34, зач. 2—6.

Муж на хресті.
Господь мій захист, моя сила,
Готова поміч в кожній долі,
Хай світ валиться—не боюся,
Хай гори проваляться в море ¹.

Р у ф п'є.
Весільна ніч вам буде дуже гарна:
Опівночі шакал тут і гієна,
То буде твій жених, йому ж каркайло
Край голови таке шепне до уха,
Що кров уся йому зітнеться в жилах.

Відає чарку воякові, цей наповняє її знов. Руф п'є.
Тимчасом вояки вкинули голу жінку по груди до ями.

Жінка в ямі.
Спаси мене, о Боже!
Аж в душу лється вохкість,
В болоті потопаю
Без дна, в глибокій глині.
Вже висхло в мене горло,
Зомліли в мене очі,
Лиш за тобою, Боже,
Все озираючись.
О, виови мене, Пане,
З багна, не дай, щоб тая
Глибінь так і зомкнулась
Мені над головою ²!

Р у ф.
Там хлопець ще, нехай приступить ближче!
Сторожа відв'язує хлопця і ставить його перед Руфом.
На хлопцеві верхня одежа подерта, він сміло дивиться
в лице легатові.

¹ Псалом 45, зач. 2—4.

² Псалом 68, зач. 2—4, 15—16.

Чей хоч оце пискля нам дещо скаже.
Хто ти? Дразнить мене твій вид зухвалий.

Хлопець.

Я брат отої жінки, що ти мучиш.

Р у ф.

А скільки літ ти маєш?

Хлопець.

Одинадцять.

Р у ф.

Глянь на хрести! Один з них буде твій,
Таку саму дістанеш також ватру
Під ноги, як не будеш говорити
І не відповіси на всі питання,
Що твому вітцю й сестрі завдав я.

Хлопець.

Не відповім, як Бог є надо мною.

Р у ф.

То й говорить не буду я з тобою,—
Чей діти моїх намірів не спинять!

Хлопець.

Це вже твоя річ, а моя—терпіти.

Р у ф.

Чи вже й дітей втяг бунт у сіть свою?

Хлопець.

Ті перші все бували в ній, легате.
Не знаєш нашої історії, як видно,
А то б ти знав про долю Маккавеїв.

Вони не вимерли в Ізраїлі і досі, —
Як хочеш, сам тобі я те докажу.

Старець на хресті.
Держись, мій сину!

Муж на хресті.
Господу хвала!

Жінка з ями.
Все витерпи, мій братіку, за Бога
Й Його закон.

Хлопець.
Сповнить його Бар-Кохба!
І що варт я, де так терпить мій батько,
Сестра і муж її? Ось я вам, нате!

Сам скидає з себе одержу і входить між вояків, ті хапають його й тягнуть до третього хреста.

Руф.
Це—божевільні!

Всі в'язні.
Так, для Господа
Ми божевільні, слава Саваофу!

Руф.
Так говорить не хочете?

Всі.
Ні слова,
Лиш це одно: великий єсть Господь,
Із кіхтів льва подасть нам свою руку,
З-під жорнового каменя нас вирве
І посадить на трон своєї слави,
Де в блисках запанує Ізраїль.

Р у ф.

Так на хрести їх всіх і всіх до ям,
Огні палить, одержу з них зривайте,
Хай знають, що в Рим і міць його.

В'язні.

Та найміцніший єсть Господь всіх сил.

Р у ф.

Побачимо, хто буде найміцніший.
Вина сюди!

Вояк подає йому повну чарку, він викиляє її й відкидає.

Отак схристивши руки
Я налюбуюся на ваші муки.

Вояки повідв'язували решту в'язнів і пороздягали їх, мужів поприв'язували до хрестів, жінок повтикали до ям під хрестами і порозпалювали вогні під ногами розп'ятих. Втім, у глибині, сцени зчиняється рух, купа війська входить на вал.

Центуріон
до Руфа.

Оце шпіони наші повернули.

Р у ф.

Хай стануть тут! Ці швидко скажуть нам,
Чого від тих ми не могли добитись.

Центуріон приводить трьох римських шпіонів, що низько кланяються Руфові.

Р у ф.

Ну, Сергіє, що там?

Шпiон 1.

Злі вісті, пане.

Дочка твоя учора проїжджала
Близь Бетару. Випадком нещасливим
Їй вісь зламалась, бо в бігу прудкому
О камінь вдарив упряг. Щастя те,
Що без ушкод—її боги спасли—
Вона зіскочила із воза звинно.
Щоб вісь нову до воза доробити,
Слуга взяв перше дерево край шляху.
Та ледве в вітрі свиснула сокира,
Аж ось юрба жидівська, що спокійно,
Ба ні, злорадісно, на все дивилась,
Ні пальцем не кивнувши для підмоги,—
На військо кинулась, мовляв, патик цей
Святий і допускаєсь святокражі,
Хто доторкнеться до його рукою.

Р у ф.

Все, все святе для тих людей усюди!
За всім зорять, у всім знаходять привід
До бунту й опору. Ну, далі, далі!

Шпiон.

Був це один з тих прутиків святих,
Що скоро лиш уродиться дитина,
Садять у землю і росте з дитятем
Аж до його весілля; в передвечір
При співах і при музиці святочній
Його рубають і з його цівок
Настружуть тик під пишний бальдахин,
Що то під ним невісту й жениха
Ведуть у храм, де вже чекає жрець.

Р у ф.

Якісь пересуди та забобони!

Шпіон.

Для твоїх слуг це теж було не в догад,
Зрубали дерево, втім вся юрба
На них бий-забий! Закипіла бійка
І люта січа.

Р у ф.

А моя дочка?

Шпіон.

Втекла, як лиш пішло свистать каміння.

Р у ф.

Богам подяка! Ну, а слуги?

Шпіон.

Трупи
Лежать у крові, що до пімсти кличе.

Р у ф.

О, вдарить пімста, наче грім із неба.
Зухвалість псів тих аж до неба дметься!
Досить з тобою! Лідіє, що скажеш
Про військо, що веде його Бар-Кохба?

Шпіон 2.

Виступає наперед, кланяється легатові, коли тимчасом
перший відступає назад між військо і придивляється му-
ченим жидам.

Воно більшає все, легате світлий,
Вже двісті тисяч вояків числить
Таких, що відтяли собі по пальцю
Для Божого закона.

Р у ф.

Псе, ти брешеш!

Що, двісті тисяч? Що верзеш, безумче!
Чи це можливо, щоб аж двісті тисяч?

Шпіон 2.

Хай западусь у землю, коли менше!

Старець на хресті

слабим, але чутким голосом.

Великий ти, о Боже сил небесних!

Шпіон 2.

Валять, немов потопа, стугонить
Земля під їх ногами, курява
Клубами в небо б'є, гримить їх спів,
Як ревіт труб, що гирлом золотим
До сонця грають. А на їх переді
Бар-Кохба йде, що в рямці кучерів
Своїх подібний до гнівного сонця.
О пане, коли б я смів радити, —
Втікай! Їх двісті тисяч, а вся римська
Залога тут — ледве третина того.

Руф.

Що? чи й тебе напала скаженина
Цих безумів? Велю на хрест прибити!
Ну, говори, що знаєш про Бар-Кохбу?

Шпіон 2.

Не хочу, пане, збуджувать твій гнів.

Руф.

Де він? Куди йде?

У глибині сцени рух і шалені крики; вбігає післанець
і без духа паде перед Руфом.

Післанець.

Йдуть, ідуть сюди!
О пане, живо утікай, рятуйся!
Ідуть, немов великих вод потопа,
А перед ними страх!

Р у ф

зривається з крісла.

На вал, вояки!
До рук пращі, до ладу катапульти!
Лиш градом камінців їх привітайте,
Та розполоште стріл дощем — уступлять,
Мов дикі звірі! Тільки взад ні кроком!

Рух і галас між військом, сигнали труб, військо стає в
ряди і відходить. За сценою чути лускіт і глухі удари,
рик і визк, серед котрого чимраз виразніше прорива-
ються окрики: Сіон! Бар-Кохба!

Старець на хресті.

Бог воїнства вже вислухав наш плач,
О діти, радуйтеся, великий він,
Старий Єгова в ризах сил своїх
А милосердіє його без краю.

Всі інші.

Аллилуя! Аллилуя!

Другий післанець вбігає задиханий.

Легате, нінащо всі катапульти!
Йди на укріплення і сам поглянь:
Цілим рядом стоять там ті прочвари
І ригають каміння водопадом
У темний вал мужів, що внизу вие
І кидається і реве скажено,

Із насміхом та жартами вітає
Твоїх торментів гуркітливі сальви
Та скорпіонів кованії вістря.
Але найбільше диво — серед того
Живого валу велетень Бар-Кохба:
Стоїть, немов скала, і дошкою свого
Коліна переймає всі удари
І відкида назад, немов дитина,
Що грзється в м'яча. Твої онагри
Даремно ригають, отій жидівській
Юрбі на сміх.

Післанець 3

впадає за ним.

О пане, утікай!
Пропало місто, вкріплення розбиті,
Тікає військо! Вже по нім тривога
Ударилася страшеним п'ястуком,
Всі кидають мечі, щити, візирі,
Біжуть, мов стадо тих овець безсильних,
І верещать: „Рятуйтеся, хто як може!“

В глибині раз-у-раз змагається боевий галас, чимраз
сильніші оклики: „Сіон! Бар-Кохба!“

Р у ф.

На хвилю уступаю перемозі,
Та верну з більшим військом ще сюди,
Тоді ж всім горе! Римське військо на втеці без
оружжя впадає всуміш на вали з вереском.

Бабії! Ні кроку!

А хочете свої життя овечі
Оберегти тим соромним бігом,
То тих жидівських псів ось тут добийте,
Щоб переможцям полишилися трупи.

Центуріон

утікаючи, відтручує його.

Як маєш час, подобивай їх сам!

Нові купи втікачів-вояків, мов хвиля, уносять із собою
Руфа; зо стріх Тур-Сімона бухають густі клуби диму.
Боевий галас чимраз дужчий.

Старець на хресті.

Я надіявся на тебе, вічний Боже!

Муж на хресті.

Не буду зганьблений перед тобою.

Жінка.

Моя твердиня і скала — Господь.

Інший.

Твоя хвала в устах моїх довіку,
З усього страхіття мене ти вирвав.

Хлопець.

Благословен великий Саваоф!

Військо Бар-Кохбове виступає на сцену, Бар-Кохба з
мечем у руці, за ним Акіба, Мейр, Елєазар.

Юрба.

Хвала Бар-Кохбі, честь і довгий вік!

Бар-Кохба

припав на коліна й цілує землю.

Хвалу віддайте Богу, він нас вів
І сили нашим раменам додав,
Він воював, він сам тут переможець.

Старець на хресті.

А ти, Бар-Кохбо, є його Месія.

Ю р б а.

Месія ти, король наш ти, Бар-Кохбо!

Б а р-К о х б а

побачивши мучених.

Тих найперше ослобоніть!

Вояки сповняють його наказ.

Пожежу

Згасити треба в місті. Тур-Сімон,
Це ключ до інших кріпостей Юдеї.

Вали якраз сторожею обставте,
Щоб ворог знов під ніч нам не вернув.

А к і б а

обнімає Бар-Кохбу.

Не ошукався я на тобі, сину!

Б а р-К о х б а.

Бог дасть, не ошукаєшся ніколи.

До народа.

Як сповните все, що я наказав,
Сюди зберіться на молитву славу
І на подяку. Хай дзвенять кимвали,
Китари й арфи під Господній танець, —
Він переможець, честь йому й подяка!

Ю р б а.

А вибранець Господній єсть Бар-Кохба!

Перекладено 1899 р.

ДЖОРДАНО БРУНО

Д Е В'Я Т Ь
С Л І П И Х

ДЕВ'ЯТЬ СЛІПИХ¹

ДІАЛОГ

Особи діалога: Северіно, Мінутольо

Северіно.

Почуєте тепер промову дев'яťох сліпих, із яких кожний приводить дев'ять окремих причин і підстав своєї сліпоти, хоча всі вони згідні в одній спільній причині спільної любови.

Мінутольо.

Починай же від першого!

Северіно.

Перший із них сліпий зроду; та, проте, він нарікає на свою любов і хоче доказати іншим, що природа скривдила його гірше, ніж їх, бо ж вони, хоч тепер не бачуть, бодай колись лю-

¹ Подаємо тут перекладом один виринок з голосного твору Джордано Бруно „Egoici fugati“. Цей твір, як каже сам автор у передмові, має метою „змалювання не звичайної, але геройської любови, божеської контемпляції і ділиться на дві частини, з яких кожна поділена на п'ять діалогів“. Форма твору запозичена з Дантової „Vita nuova“: попереду йдуть любовні вірші, звичайно сонети, а далі їх філософічне толкування. Поданий тут у скороченню діалог про дев'яťох сліпих — четвертий у другій часті. Він займається межами людського знання, отже, темою, яка 200 літ пізніше послужила основою для Кантової „Kritik der reinen Vernunft“.

І. Ф.

бувались бачінням і поки не поробилися сліпими, зазнавали розкошей того змислу і краси всього видимого. Він натомість прийшов на світ сліпий, як крот, щоб його бачили інші, але щоб він не бачив нікого, і мусить бажати того, чого не бачив ніколи.

М і н у т о л ь о.

Це правда, що не один уже закохався з самого заслуху.

С е в е р і н о.

Ті, говорить він, мають бодай те щастя, що хоронять у своїй душі божеський образ, посідають бодай у своїй уяві те, чого йому не суджено посідати ніколи. Потім він обертається до своєї поводиторки і просить її, щоб завела його над пропасть, щоб не мусів бути даліше образом страшної жорстокости долі. Він мовить:

П е р ш и й с л і п и й.

Щасливі, ви колись хоч щось видали!
Товариші, вам світла жаль лишень,
Що втратили... Якби ви горе знали
Того, кому не блис ніколи день!

Мені відразу не дала природа
Того, що вам взяла. Вам кривда всім,
Це так. Та ваше горенько-негода
Не може порівнятися з моїм.

Веди мене над пропасть, провіднице!
В її безодню кинуся я сам,
Хай скоро смерть втишить те серце кволе.

Відняти зроду світло злотолице,
Пустить на землю, мов крота до ям,
На глум — це ж надто лютий жарт, о доле!

За ним іде другий, що, вкушений гадюкою
зздрости, втратив силу очей через отруту.
Він іде без поводаторки, хіба що заздрість у
нього на услугах. Він просить когось з
видющих, коли не знає ліку на його горе,
мати милосердя над ним, щоб він позбувся
свідомости свого нещастя, і поховати його
разом з його мукою, щоб і сам від себе міг,
нарешті, заховатися так, як тепер заховано
від нього світло. Він говорить:

Другий сліпий.

Алекто з кучерів своїх страшенних
Змію пустила, чий укус жорстокий
В моїх очах спинив живії соки,
І відтоді я у покрівлях темних.

Мене жре заздрість, я мац-мац в тривозі,
У тьмі, непевний у своїй дорозі,
Запнусь, спіткнусь на кожний камінець;
Дарма й бажати світла промінець.

Коли не знаєш чародійських слів,
Ані якого зілля, соку, ліку,
Ні з каменя якого порошоків,

Щоб допомогли мені, хто б ти не був,
Незвісний, змилуйсь на сліпця-каліку,
Дай, щоб він в гробі сам себе забув.

Далі йде третій, що буцімто осліп через
те, що нараз із птьми був виведений на за-
надто ярке світло. Це значить: він привик бачити
тільки невеличкі красоти, та нараз перед його
очима виявилася божеська красота, заблисло
божеське сонце. Наслідком цього згасла сила
його зору, те подвійне світло, що горіло по

обох боках корабля його душі; бо ж очі, це немов дві корабельні ліхтарні, що освічують кораблеві дорогу. Така сліпота нападає на людей, що вирости в Кіммерійській пільмі, а потім безпосередньо, без повільного переходу в їх очі вдарить соняшне світло. В своїй промові він просить, щоб одчинено йому вхід до Гадеса, бо для його затемненої вдачі не відповідне ніщо більше, як ніч і сумерки. Він мовить:

Третій сліпий.

Хто у зимі Кіммерської країни
Або в тюрмі не бачив сонця довгі дні,
Для того блиски соняшні страшні,
Коли нараз він зустрінеться з ними.

О, і зовсім осліпне він не раз;
Зирнув—і розкіш в нівеч розлилася.
Так сталося й мені, що довгий час
Я знав лиш маловартее заласся.

Та ледве я зирнув на ідеали,
То осліпив мене їх блиск надземний
І розкоші в тій хвилі всі пропали.

Чого ж я, мрець, плетусь ще між живими?
Сліпий невір лугами світляними?
Геть! Радше в Оркус западуся темний!

Четвертий сліпець, це чоловік, що осліп із подібної, хоч не зовсім такої самої причини. Бо як той через несподівано прудкий позирок на сонце, так цей через надто часте й довге вдивлювання, стратив почуття для всіх інших світляних вражень. Та, проте, його не можна вважати сліпим з огляду на те одно, що ро-

зогнило його. Він мовчить, що з його зором сталося йому таке саме, яке часто лучається зо слухом; ті люди, яким уші оглушені сильним галасом і шумом, не можуть чути тихіших шелестів. Адже оповідають про славний народ так названих Катадупів, що нібито живуть там, де могутня ріка Ніль із обрива величезної гори спадає на рівнину.

Мінутольо.

Так і всі, хто віддає своє тіло і свого духа важкій і високій задачі, не чують прикрости менших лих. Мені здається, що цей не потрібує оплакувати свою сліпоту.

Северіно.

Певно, ні. Він і називає себе добровільно сліпим, котрий рад з того, що все інше за-слонене перед ним, бо йому було би прикро, коли б це відвертало його зір від тої єдиної, яку він обожає над усе. Та, проте, він просить прохожих хоронити його від нещасливих припадків, які могли б лучитися йому, поки він виключно зайнятий одним предметом свого оглядання.

Мінутольо.

Передай же його власні слова!

Северіно.

Він мовить:

Четвертий сліпий.

Глухий той Катадупський люд живе,
Говорять, там, де з обрива крутого
Високих гір могутній Ніль реве
Униз із гуком грому вікового.

Як ті глухі—так я сліпий, допоки
Ту бачу, що не бачити лякаюсь;
Все інше бачить радо зарікаюсь,
Щоб нею тільки пасти зір безокий.

Та вас благаю: хороніть мене
Від пропастей, від лютих звірів зуба
І де там ще яка чигає згуба!

Бо хто, як я, все думання марне
Покинув і в одну лиш думку вп'ється,
О, цей сліпий, із шляху в мить зіб'ється.

У дальшого сліпця погасли очі через нена-
станне плакання, так що він не може розпізна-
вати видимих річей, ані того світла, що колись,
як він раз побачив його, зробилося причиною
його щедрих сліз. Зрештою, слушно він
уважає свою сліпоту не конституційною і не
невлічимою хворобою; навпаки, вона видається
йому наслідком поганої привички; вогонь, що
розпалював душу в його очах, погашено на
якийсь час ворожим йому елементом сльо-
завої вохкості. Коли б тільки він міг пере-
стати плакати, то він певний, що відзискав
би знову бажану силу зору. Так слухайте ж,
як він промовляє до товариства, просячи про-
пустити його:

П'ятий сліпий.

Криниця сліз все воду в очі тисне,
І жодна іскра з ясних блисків тих,
Що в мні горять, крізь воду не проблисне,—
От тим то й зір не бачу я святих.

Боюсь, що вже й остання іскра згасне
Мойого зору і зовсім незрячий

Я втрачу зорі, втрачу сонце красне
І блиск його сцілющий і гарячий.

Сліз джерело пливе і не вгаває
І ясність денну тьмить перед очима,
І океан, здається, доливає.

І так осліпнуть мушу я во вік!
Даремно ждав найти когось між вами,
Щоб допоміг спинити сліз потік.

Шостий сліпець осліп через те, що пролив так багато сліз, що висохла вся вохкість, якої посередництво потрібне не тільки для самої зорової сили, щоб могла проявляти себе на-зверх, але крізь вохку матерію, що сціплює з собою різні і супротиленні частини, мусить також проблискувати зверхне світло і всяка видима форма. І так його серце мучиться, а йому не лишилося пільги, яку біль знаходить у сльозах: бо джерело сліз знищене перемогою інших матерій. Цей стан зможете оцінити з ось яких його віршів:

Шостий сліпий.

Ви згасли, очі! Висохла криниця,
В якій душа всі образи єднала;
Розбилось дзеркало, в яким блищиться
Весь світ, кришталь прозорий тьма
заслала.

Навіки висохла (бо на вид того,
Що покохав, я плакав без упину),
Живий кришталь, що серденька мого
Вогонь гасив, проливши лиш сльозину.

Тепер напоначки я мушу йти,
Хоч рад би, ах, пролинати, як птах,
Крізь вир пекельний цієї темноти!

О, покажіть мені, сліпому, шлях,
Бездонну пропасть щоб найти мені
І смерть в її прийняти глибині!

Дальший утратив зір через надмірний вогонь,
що, повстаючи з серця, знищив наперед у нього
очі, а потім вислав усю решту вохкості зако-
ханого, так що тепер, спопелілий від полум'я,
він уже не той сам, бо ж сила вогню розкла-
дає всі тіла на їх атоми й перемінює на порошок,
не зіплений до купи, бо атоми тільки при по-
мочі плинної матерії (води) можуть згущатися
і творити одностайну цілість. Та проте він не
позбавлений почуття найсильнішого вогняного
палу. От тим то в кінцевих віршах він просить
дати йому широке місце для проходу, бо кож-
ний, кого б захопило його полум'я, зараз зро-
бився б таким самим, як і він, і терпів би від
пекельного полум'я дужче, ніж від студеного
снігу. Він мовить:

Сьомий сліпий.

Крізь мої очі відблиск краси
Ввійшов мені у серце й розпалив
У нім вогонь, якого дикий зрив
Вохкії очі знищив до цят.

І далі палячи, вкінці зсушив
У тілі вохкість, всю злизав лакомий;
Без елементу, що зціпля атоми,
Я пил мілкий, щоб вітер ним крутив.

То ж хто від горя хоче бути вольний,
Набик! Заким вас полум'я займе,
Прохід широкий отворіть вогневі!

Бо жар такий палкий пройма мене,
Що проти нього сам вогонь пекельний
Здається, мов мороз підбігуновий.

Далі йде восьмий, якого сліпота спричинена
стрілою, що пустила любов через очі в його
серце. От тим то нарікає він не як сліпий,
але також як ранений і його пекучий біль та-
кий великий, що, по його думці, більшого вже
й нема. Його чуття виливається ось у яких
віршах:

Восьмий сліпий.

Із засідки злий бог пустив на мене
Стрілу прегостру із свого лука
Підступно—і з обох очей герлене
Враз бухло джерело. О, біль! О, мука!

В тій хвилі зранений і осліплений
Я став рабом любви. Аж на дно серця
Стріла запала. Ах, і не уймється
Ніколи вже безмірний біль скажений!

О, слухайте, боги, герої, люди!
Скажіть, чи де в ефірному просторі,
Чи на землі, чи в мрії хоч страшній,

Хоч між проклятими, що в вічній горі
Живуть за бунт Гігантів—будь де буде!
Чи чув хто де про біль такий, як мій!

Вкінці приходить іще один, в додатку ще
й німий, бо те, що рад би висловити, не сміє
сказати, щоб не збудити ураз і гніву. За

нього промовляє його провідниця, про яку з легко зрозумілих причин я не подаю нічого більше, тільки її промову:

Провідниця дев'ятого сліпого.

Сліпцям, що тут свої з'являли болі,
Ви радо співчуття вділяли свого;
Та цей ось ще завидує їх долі,
Боїться гніву, як би вирік слово.

Німий у своїм болю, що лиш частці
Його рівнятись можуть болі всіх тих
там,—
Бажає він, незнаний, в своїй масці
Дійти без слова аж до смерти брам.

Ось стукаєм. Впустіть його уже!
Великого терпливця, що лише
В обіймах смерти віднайде здоров'я!

Впустіть сліпого і німого мужа,
Що, ранений надмірною любов'ю,
Лиш в смерті пільгу віднайде й подужа.

У цьому діалозі показано і подекуди вияснено причини нездібности, невідповідности і похибности людського розуміння і пізнання супроти божеських річей. На першій сліпій, що сліпий від уродження, показано причину, що з самої природи понижує і спиняє нас. На другій сліпій, що осліп від отрути заздрости, зазначено причину, що лежить у завзяттю і бажаннях, які відвертають нас і зводять на блудні дороги. Третій сліпий, що осліп від наглого блиску надто яркого світла,

показує причину, яка лежить у ясності і блиску самого предмету, що сліпить нас. У четвертім, що осліп від надто довгого вдивлювання в сонце, показано перешкоду, яка випливає з надто глибокого затоплення в єдності, через що тратимо зір для многоти. П'ятий сліпий, у якого очі раз-у-раз затоплені слізми, показує ту перешкоду, яка випливає з непропорційальності між здібностями наших органів і метою. Шостий від надмірного плачу стратив вохкість в очах і зазначає брак дійсної духової поживи, а за тим і брак сили. Сьомий, в якого очі згоріли від вогню в серці, означає палку пристрасть, що не раз пожирає і нівечить критичну здібність розрізнювання. Восьмий, що стратив світло очей наслідком стріли, показує перешкоду, яку чинить пізнання сполучення з самим предметом, наскільки це сполучення обпугує й ушкоджує нашу розумову здібність, пригнітаючи наш ум цілою вагою безпосередньої присутности, так що його положення не без причини показується не раз у виді блискавки-нищительки. Дев'ятий, що разом з тим ще й німий, не може виявити причини своєї сліпоти. Він означає основну причину всіх причин, таємну постанову Божу, що надав чоловікові те змагання і того духа вічно похіпного до думання і досліджування, але з тим, що він ніколи не може дійти далше, як до пізнання своєї власної сліпоти і невідомости, і мовчанку мусить вважати достойнішою від промови.

Перекладено 1900 р.

В І К Т О Р Г Ю Г О

ІЗ ДРАМИ

„ТОРКВЕМАДА“

УРИВКИ

I

Діється в Катальонії в р. 1482. Сцена—кладовище гірського монастиря Лятеррана, закону Августинів. Вид запущеного саду. Земля порита ровами. В глибині сцени мур, що окружує кладовище, дуже високий, але декуди порозвалюваний. На гробах хрести. На переді сцени на землі квадратова яма, обложена плитами рівно з землею. З боку видно довгу плиту, розміру якраз такого, як отвір ями. В отворі видно перші ступені тісних кам'яних східців, що ведуть униз і гинуть у ямі. Коли піднесеться заслونا, надходить із глибини манах уводязі Домініканця. Він іде помалу, кланяється, приклякаючи перед кожним хрестом, поки не вийде на перед сцени

М а н а х сам.

З одного боку світ, вся людськість грішна:
Князі, гидкими злочинами вкриті,
Учені дурні, мудрагелі хворі,
Пиха, обжирство, спінена безбожність,
Сеннахерим різун, Даліля—бреха,
Єретики, Вальдензи, Люзараби,
Жиди та гебри, сліпають блідії
Над цифрами, альгеброю—всі, всі,
Малі й старі, плямують знак хрещений,
Зреклись Христа, у злі насліпо бродять
Всі—папа, цар, єпископи, міністри...
З другого боку ад, огонь грізний, безодня.

Тут чоловік живе безтямно, їсть
І спить—а там страшне вогнів провалля.
Там пекло! О, нещасні твори—люди!
О, два видовища людської долі!
Життя і смерть. Сміятися годинку
І плакати вічно. Пекло! Що за вид!
Гроби, могили, ями повні жару,
І шпилі сіркові, гирла тисячзубні,
Роззявлена пащека бездни! В тім
Безмірі кар—покараних без ліку.
За частку втіх яка ж то часть жалоби!
Горять! І чути крики: „Сину! Мамо!
О, змилуйсь!“ Мов химера, розсипається
Надія в попіл. Очі, лиця ринуть,
Вертають знов—страшні в жарі страшенній;
І олово розтоплене на тім'я
Живее капа... Світ примар. Він мучить
І сам терпить. Над ним склепіння величезне
З кладовищ чорних, що натикані
Вогнями, мов зірками небо нічю.
Огидна стеля, скрізь порозсідалась,
Поорана щілинами, а з них
Паде в безодню дощ невинний душ,
Що йдуть у глиб вогні, у середину
Катуш—далеко, даліше поза межі
Помилювання Божого. Ніч. Зойки.
Жалібний вітер почерез яскині
Невинно крутить полум'ям, вирує
Горюча лява, буха, заливає
Глухії ями. Небеса говорять:
„Ніколи!“ Пекло мовить: „Віковічно!“
І всі, хто на землі з злоби, з лінивства
Зле час ужив, по п'яному зблудив,
Схибив, здурив, згрішив, хоч лиш схитнувся,
Хоч на часину, на хвилину—всі там!
Безодня? Кара? Сумнів неможливий.

Що ж перед зором нашим? Ад видимий.
Його пекельний подих аж до нас
Доходить! Із огнища Беліяла
Страшенні комини чи ж не стирчать
Під саме наше небо та ригать
Задущим димом і вогнистим плином?
Везувій, Етна, Стромболі забивчий,
З Гекля там на півночі. Про що ж нам
І думати, як не про це? Вона,
Ця тайна—перед нами, тут зіває
Під нашою землею і плює
Вогнем і тьмою й смертю. Можемо
Схилитись і заглянути в нутро,
А ніччю можем бачить грішні душі,
Як вихром крутяться, неначе іскри,
Тікають і назад падають, коли
Вогонь їм спалить крила. Горе їм!
Немає виходу ні втеки! Гей, назад!
Назад до ваших ям, ognями повних!
Назад в хабс, у тьму, в огнисте море!
Над вами сатана, падлюка безконечний,
Регочеться! Вони летять страшні,
Обгризені з усіх боків, живі
Голівні, жар і дим, гидкі, в просторі
Розсипані недвижному, мертвому.
Всі вогняні гадюки лижуть їх
Поскручувані руки; їх олій
Гризе, смола вертить і олово
Вливаєсь; сліпоту безмежна їх
Опутала, і люта безконечність
При всіх катушах тих не допускає
До них нічого, крім двох слів страшних:
„Ніколи!“ „Вічно!“

Боже! Хто ж над ними

Змилосердиться?

Я! Так, я приходжу

Спасти людей. Амнестія людству —
Ось що засіло у моєму серці!
Любов висока в мні кричить, і я
Ї безоднею—безоднею поборюсь,
Що Домінік почав, те я скінчу.
О, пекло! Як же відвалити з нього
Залізну покривку? О, Риме, Христе,
Як зупинить людей, щоб не котились
По тім страшливим східцям? Знаю! Знаю!
Це вже й Павло святий нам показав.
Орел, чим вище підлітає, тим більше
Втішається, все бачить, осліплює
Тим, що доглянув. Щоб замкнути пекло,
А небо відчинить,—чого потрібно?
Костра. Ад випалить. Перебороти вічність
Хвилиною. Один момент терпіння
Увільнює від незлічених мук.
Година пекла нівечить жар вічний.
З марним тілесним одягом згорить
І гріх. Душа блискуча й чиста вийде
Із полум'я. Вода, бач, мие тіло,
Вогонь же мие душу. Тіло—гниль,
Душа ж—це світло; а вогонь, що ходить
В небеснім возі й крутиться довкола
Своїх осей, він обілить душу,
Бо він з того самого, що й вона.
Душе безсмертна, задля тебе тіло
Я посвячу. Чи ж завагався б батько,
Чи мати, бачучи свою дитину бідну,
Завішену поміж костром святим
І страховинним пеклом, відреклась би
Заміни, що вбиває злого духа,
А робить з нього ангела? Так, це
Правдивий зміст слівця „Відкуплення“.
Гоморра вічна—вічний і Сіон;
Ніхто ніколи радості й краплину

Із цього осяйного не подасть
У ту горючу,—але Бог дозволить
Бодай спасти грядущі покоління,
Не буде більш проклятих! Світоч ясний
Всіх освятить. Ах, час велить спішитись!
Панує в світі зло; Ісус удруге
Кона кривавий; все на світі підле,
Все зле, все скривлене; щохвиля гріх,
Мов дерево фатальне, випускає
Нову гіляку... Бог колись до себе
Нагнув той конар, та на горе, Єва
Його аж до людських уст прихилила.
Пропала віра. Все жиди відщепи,
Ченці, що заповіти ламавали,
Бегарди, манахині, що волосся
Відрощують; цей вириває хрест,
Той виплював причастя. Гине віра
У блудах, мов лілея у кропиві.
І папа на колінах—перед ким?
Чи перед Богом? Ні. Людини він
Боїться: Цезаря. Ще хвиля, й Рим,
Підвладний королям, слугою буде
Ниневії. Ще крок—і світ пропав.
Та ось я йду. Я тут. Несу з собою
Розп'ял, задуму... Я подму на стоси
Спасительні. Земле, ціною м'яса,
Я душу викуплю. Несу з собою
Рятунок, лік чудовний. Слава Богу!
І радість всім! Серця, твердії скали
Розпадуться. Всю землю я покрию
Кострами, всю її зворушу криком
Могутнім з „Битія“: Хай буде світло!
І скрізь побачуть блиск печей огнистих:
Посію скрізь огні, головні, блиски,
Грань—і понад містами запалають
Автодафє величні, невимовно

Розкішні, животворнії, небесні.
О, роде людський, я люблю тебе!

Підносить очі до неба, зіпивши руки, з рознятим ротом, ув екстазі. За ним із гущавини, що творить немов межу в глибині кладовища, виходить манах з руками, навхрест зложеними на груді, з капішоном, насуненим на лице. Потім з іншого боку корчів виходить другий манах, потім ще один. Ті манахи, в одязі августинів, зупиняються мовчки, випростовані й недвижні в певнім віддаленню за манахом-домініканцем, що не бачить їх зовсім. Звільна надходить таким робом чимраз більше манахів, усе поодинокو й мовчки, й уставляються обік перших. У всіх руки зложені на грудях і капішони насунені на лица, так що не видно ані одного лица. По якімсь часі за домініканцем твориться немов півколесо. Те півколесо розділюється і з-поміж дерев виходить єпископ, у мантиї, з хрестом у руці і з мітрою на голові, між двома архідіяконами. Він надходить звільна, за ним іде пріор, що одинокий з усіх манахів має капішон піднятий. Єпископ, не мовлячи ані слова, стає в осередку півколеса манахів, яке замикається за ним. Домініканець досі не бачив нічого. Звільна сутеніє.

Єпископ.

Ось будьте свідками, як я, Іван,
Єпископ ваш, судитиму цього тут
Присутнього, чи добрий він, чи злий.
Та зразу розпитаю. Справедливість
Дозволяє карать, та хоче знати,
За що.

Манах обернувся і придивляється поважно цілій тій появі.
По ньому видно, що вона не збентежила його. Потім він
дивиться на єпископа.

Хто ти.

Манах.

Я — манах проповідник.

Єпископ.
Як звешся?

Манах.
Горквемада.
Єпископ.

Повідають,
Що з дитства ще тебе опутав демон
І привиди страшні тебе тривожать.
Чи так це?

Манах.
Те, що дійсне, оживає
Передо мною. Я видаю Бога.

Втуплює погляд у містичний позволочений трикутник на
верху великого цвинтарного хреста.

Що хочеш, Господи, щоб ми чинили, ми,
Твої жерці, перед твоїм предвічним світлом?
Закон твій бачити, грізний і простий,
І більш нічого — страшно. Та що ж можу
Зробити я?

Єпископ.
Відповідай! Говорять,
Що по-твойому, всі ми, вчені, блудим,
Ненавидячи грішних, мов пантеру.

Манах.
Ви блудите, отці єпископи.

Єпископ.
Червяче!

Манах.
Грішника любити треба —
І спасти.

Єпископ.

Говорять, що фалшива догма,
В якій загинув Дідіє Льомбардець,
Тебе манить і що по твоїй мрії,
Чи то принципу, в полум'ї костра
Маліє й гасне полум'я пекельне,
Так що хто вмер в огні, іде до неба;
Спаливши тіло, ми спасемо душу.

Манах.

Це правда.

Єпископ.

Черче, блуд тебе опутав.
Зло, кляте древо, корінь має в блуді.

Манах.

Душа терпить, стикаючися з тілом,
Товаришем гидким. Спалити тіло,
Значить, очистити душу.

Єпископ.

Дикий погляд.

Манах.

Ні.

Єпископ.

І брехня.

Манах.

Ні, правда. Я його
Стверджу ділами.

Єпископ.

Змію!

М а н а х.

Я так вірю.

Є п и с к о п.

Як не відкличеш цього, стережись!
Наказую тобі: подайся в скруху,
Покинь цю віру!

М а н а х.

Смирний, небрехливий,
Стою при ній.

Є п и с к о п.

Упертий.

М а н а х.

І за мною

Повага Лятеранського собору
І папа Іннокентій третій.

Є п и с к о п.

Скоро

Ти покоришся, все здобути можеш,
Та бунтами—нічого. Сину, знай це:
Твій блуд погане сім'я може всіять,
Розколи сплодить. Сину, бийся в груди,
Скажи: зблудив!

М а н а х.

Я правий.

Є п и с к о п.

Відречися

Цих поглядів. Отак Брунон Анжерський
Хотів підвищитись—і пожалів.

М а н а х.

Я не хочу підвищитись, хочу
Малим лишитися.

Єпископ.
Гордяк.

Манах.
Ні, вірний.

Єпископ.
Що ж думаєш зробити?

Манах.
Я піду
Босоніж в Рим, скажу вітцю святому.

Єпископ.
Він сам звелів мені тебе судити,
Псе!

Манах.
Гавкіт пса і пастуха розбудить.
Я збуджу папу, він мене послуха.

Єпископ
до присутніх, показуючи на манаха.
Сини, це лютий звір.

Манах.
О, так, бо серце
У нього ніжне. Це ж Павло святий
Сказав, що віра палить із любови.

Єпископ.
Цитуєш лихо текст незрозумілий.
Наш архіпастир Сикст четвертий хоче,
Щоб церков стала менш жорстока, віра
Менш гостра. Благість у його йде врівень

Зо святістю. Хай буде доброта
Оружжям правди. Інквізиція
Повинна злагіднити. Папські руки
Підносяться радніш благословляти,
Ніж бити. Лиш де-де ще ледве видно
Вогнисті стости.

М а н а х.

Я дивлюся з жахом
На ті полегкості. Вогонь пекельний
Жахтить, росте в тій мірі, як маліє
Вогонь кострів.

Є п и с к о п.

Душе убога, темна!
Чого ж ти хоч?

М а н а х.

Попросту: світ спасти.

Є п и с к о п.

Як це?

М а н а х.

Вогнем.

Є п и с к о п.

Жахайся того ліку
Нелюдського.

М а н а х.

Що ж винуватий лікар,
Що лік гіркий?

Є п и с к о п.

І радієшся ти —

М а н а х.

При ласці Божій до мети дійти.

Єпископ.

Побачимо. Показує манахові отвір гробу.
Ввійди ось тут.

Манах.

Це що?

Єпископ.

Гріб.

Манах.

Добре. Йде до гробу.

Єпископ.

Завернись. Ще час.

Манах.

наближаючись до гробу.

Ввійду.

Єпископ.

Подумай!

Манах

підносячи зір до неба.

Боже, вбий свого жерця,
Свого пророка, та нехай сповниться
Твоя святая воля!

Наближається до гробу й зупиняється на краю.

Єпископ.

Ти повинен

Єпископа свого слухать! Непокірне
Чоло серед монастиря—це соблазн.
І церков мусить того в ніч зіпхнути,
Хто робить розрух в ній.

Манах.

Амінь.

Єпископ.

Смирися!

Ще раз взиваю, черче, покорись!

Манах.

Ні!

Єпископ.

Так зійди ж на перший ступінь.

Манах уступає в гріб і сходить на перший ступінь.

Ім'ям Христовим закликаю: здайся!

Манах.

Ні!

Єпископ.

Сходь! Манах сходить на другий ступінь.

Відклич!

Манах.

Ні!

Єпископ.

Сходь!

Манах сходить на третій ступінь.

Я твій єпископ

І твій суддя. Відклич свою науку
Жорстоку й хибну.

Манах.

Ні, вона правдива.

Єпископ.

Піддайся!

Манах.

Ні!

Єпископ.
То сходи.

Манах сходить так, що його видно лише до половини.
Єпископ ступав один крок до нього й наближається до
отвору підземелля та показує йому те, що знаходиться
внутрі.

Гляди, цей збан
З водою, хліб ячмінний... Ми затворим
Перегороду між тобою й світом
Навіки. Зорі, ранок—все те щезне.

Манах.
Нехай.
Єпископ.
Зіходи!

Манах сходить. З гробу видно ще лише голову
Подумай ще! Ти ж тут,
Немов огонь без полум'я, загаснеш.
А голод, спрага, смерть—це ж страх.

Манах.
Єпископ.
Це добре.
Так сходи ж! Манах щезав в ямі.

Голос Манаха
з гробу.
Я на дні.
Єпископ.
Валіть плиту
На вхід!
Голос Манаха.
Валіть!

На знак єпископа два манахи привалюють плитою вхід до гробу. Та заким завалити його доразу, вони зупиняються, лишаючи тільки вузьку щілину. Єпископ похилиється над цим отвором.

Єпископ.

Ім'ям Ісус Христовим
Молю тебе, Петра святого перснем!
За хвилю вже буде запізно, ніч
Тебе поглине. Чи відкличеш?

Голос Манаха.

Ні.

Єпископ.

Ще хвилька лиш. Відклич свої заблуди
Безумні і зухвалі! Здайся!

Голос Манаха.

Ні!

Єпископ.

Ну, так гряди со миром!

Два манахи посувають плиту, і гріб замкнений.

Помолімось,

Брати!

Всі манахи складають руки, уставлюються парами й процесіональним ходом звільна віддаються, єпископ останній. Вони зникають між деревами, чути тільки їх похоронні співи. Їх голоси слабнуть.

Далекі голоси манахів

De profundis ad te clamavi, domine.

Голос із гробу.
Помилуй, Господи, цей світ нещасний!

Голоси манахів.
Libera nos!

Голос із гробу.
Рятуй мене, мій Боже!

Перекладено 1901 р.

II ДРУГИЙ АКТ

Особи: Франціск а Paulo, Торквемада,
Бордонія.

В Італії. Шпиль гори. Печера пустинника. В глибині провал, за яким видно широку країну. На землі в однім куті солом'яна плетінка, в противнім куті невеличкий вівар, на якому лежить труп'яча голова. В скальній скалубині збанок із водою, чорний хліб і дерев'яна тарілка, на якій видно яблука та каштани. Кам'яні стільці, більша плита замість стола. Довкола ліс, голі скелі, пориті розсілинами, та стрімкі пропасті. Неподалеку потік. У мряці видно вежу монастиря.

ПЕРША СЦЕНА

Франціск а Paulo.

молиться припавши на коліна. Потім перериває молитву і встає. Чути гомін труб та рогів і глухе гавкання собак.

Що чую? Чи це помилка? Гук дзвонів. Надслухає.

Ні, роги! Грають роги з скель на скелі! Надслухає.

Чи гомонить потік юрмою голосів,

І вітер їх глушить, мішає з шумом ліса?

Надслухає.

Ні. Лови! Глядить у далечинь.

Стогне таємний ліс

Від свори, рику труб, скімління рогів...

Для звіря чоловік стається чортом.

Надслухає. Гомін ловів стає чимраз виразніший.

Скандал огидний! Від Симона й Доротеї
В блаженній пущі тій, отця святого ленні,

Пустинник — сумирний сусіда з вовком;
Під захистом цих конарів розлогих
Живе любов, братаються в спокою
Природа й чоловік. І відколи
Тіяра римська має в своїй власті
Святі ці гори, ані князь, ні цісар,
Ніхто не має права турбувати
Тиші цих борів криком, рогів грою
Й собаками.

Гавкання віддаляється. Галас ловів раз сильніший, то знов
слабший, глухне й починається знов.

Хіба сам папа міг би...
Та він не може, він лиш душ ловець,
Ні, навіть найпідліші святокрадці
Не сміли би в оцім святому місці
Пролити кров, потурбують пташок
Небесних, божих співаків. А хтось же
Насмілюється! Хто ж цей очайдушник?

Старий чернець, з палицею в руці, ноги покриті пилом,
виринає при вході до печери. На ньому накидка палом-
ника, а під нею ряса домініканця. Це Торквемада. Він
зупиняється на порозі. У нього борода сива, у Франциска
а Рауло біла.

ДРУГА СЦЕНА

Франциск а Рауло, Торквемада.

Торквемада.

Помайбіг, старче!

Франциск а Рауло.

Будь здоров, мій брате!

Торквемада.

Позволь мені на хвилюку тут спочити!

Франціск а Рауло.

Ввійди, мій брате.

Торквемада.

Ох, як я запікся!

Без духа... Сонце жре мене й гарячка...
Я йшов... Зайшов... мандрівець недостойний,
До тебе, отче праведний. Я з сили
Опав... Хриплю: Ляма савахтані!
Бог поздоров тебе, священнику!

Франціск а Рауло.

Хай Бог благословить тебе, мій друже.

Торквемада.

Я теж священник.

Франціск а Рауло.

Бог тебе провады!

Нехай і так. Ти маєш повне право
Сказать чи не сказать, куди простуєш
І відки йдеш; бо всі ті наші кроки
Зі сходу йдуть, на заході кінчаться.
Чим ти єси, мій брате невідомий,
Тим і ми всі. Та сама безконечність
Тяжить, мій сину, над людьми усіми,
І той сам шлях проходить кожний смертний:
Ногами в гріб, коліна перед вівтар.

Торквемада.

Я йду зо світа і спішу до міста,
До Риму йду.

Франціск а Рауло.

До Риму?

Торквемада.

Так, я, смирний
І вбогий, маю тут велике діло,
І час наспів. Я вибрався в дорогу
Насліпо, сам, босоніж, я волікс
Пісками і бродив снігами. Вже
Моє прохання у святій столиці
Відоме, папа Олександр шостий
Знайомий мій.

Франціск а Paulo.

Он як! Новий наш папа.

Торквемада.

Та він еспанець, як і я. Ми знали
Іще в Валенції. Він зветься Борджія.
А ти, мій отче, в тій каплиці дикій,
Хто ти, дідусю, певно, самим богом
Заведений в цю пушу? Як зовешся?

Франціск а Paulo.

Зовусь Франціск а Paulo. А ти як?

Торквемада.

Я—Торквемада.

Відступавсья з пошаною перед пустинником.

Ти Франціск а Paulo!

Святий!

Франціск а Paulo.

Ну, ні.

Торквемада.

Будуще пророкуєш?

Франціск а Paulo.

Та ні.

Торквемада.

Говорять: чуда твориш, отче!

Франціск а Пауло.

Хіба що бачу їх. Зоря щоранку
Сріблить тут воду; величезне сонце
Встає і будить пташенят; всесвітній
Стіл накривається для всіх голодних
В полях і в лісі, наповня життям
Усі затінки, цвіт розверне чашку,
А синява небесна блиском грає;
Та все це не справляю я, лиш Бог.

Торквемада.

Мій отче, Бог велів нам око в око
Зійтись; я ясновид і я говорю
До тебе, до апостола. Послухай!
Чи інколи не думав ти про папу:
Муж у тіярі, а гріб повапнений!
І чи не думав ти: а може, тут
Якийсь незвісний перед цим фалшивим
Архієреєм єсть єрей правдивий?
І клонючися з обов'язку свого
Перед оцим намісником надутим,
Укоронованим лиш з вибрику припадку,
Задуманий цей незнайомий носить
У собі душу церкви, а той тільки
Пусту корону? Що сказав би ти,
Якби дізнався, що цей камінь віри,
Величний незнайомиць цей — то я?

Франціск а Пауло.

Папа — муж Божий. Він нехай панує.
Нема двох Римів.

Торквемада.

Той не є муж Божий,
Хто не муж людський. Я такий муж, я!
Ад із своєю чорнотою грозить
Усьому світу; я лікар з руками
Кривавими. Я лагідний, лікую,
А виглядаю страшно. З жахом рину
В страшнее милосердя те правдиве,
Діяльне; так, я у безодню рину.
А ця безодня, то любов.

Франціск а Рауло.

Не розумію.
Молімося! Клякає перед вівтарем.

Торквемада.

Колись, одного дня,—
Я молод був, ще тільки що надів
На себе рясу, і знайшов у церкві
Хреста святого у Сеговії
Гльоб, де зображено весь світ і всі
Держави, ріки і ліси, всю землю,
Дві копи царств, країв, гряниць і міст;
Сніги на скранях гір, острови в морі,
Безодні всі, куди з великим шумом
Летить безмірний рід людський юрбами
У тьму. Ти знаєш, отче, кожний цісар,
Язичник чи християнин, держить
Подібний гльоб у руці. Отож і я
Окинув зором вид отой — весь світ,
Всі пояси його і всі народи:
Європу, Африку, ще й Індію,
Де сонце сходить рано, й я сказав:
„Я мушу стати паном того всього!
Я мушу цим усім заволодіти

І не для себе, для Христа, що часто
У сні мене на цее діло кликав.
Здобути землю, щоб її віддати
Знов небесам. Так, отче мій, ця куля
Земнѧ з усім тим галасом своїм,
З борнею, царствами, ударами
Й проломами і жахом, це мій гльоб.

Франціск а Рауло

встає і кладе палець на труп'ячу голову.

А мій — оце! Останок всеї долі,
І всіх катастроф і всього упадку!
І я міркую про загадку тую,
Про тінь, що вічність кидає на те
Задумане ніщо. Цей череп вистирча
Понад людським водоворотом, наче
Підводний камінь; зуби зціплені
Так, як і в першу днину, і сміються,
Хоч очі вже давно погасли. Ця
Погана маска, що її з нас кожний
Під шкірою хова; ця лярва знає
Те, що нам всім незвісне; цей обломок
Свідущий невідомого кінця...
Так, під цим поглядом холодним чути
Свою обнажену душу, думать,
Тонуть у мріях і старітися
І жить все менше й менше, маючи
За свідків тільки ті дві чорні діри,
Моляться, вдивляються в це ніщо,
В цей порох, в це мовчання, заглибляться
У тіні в тій молитві, оце все,
Що маю,— і цього мені досить.

Торквемада

на бік.

Ось слухаю його і промінь світла

Пронизує мій дух. Колись в повітрі
Побачив Костянтин хрестовий знак.

Показуючи на труп'ячу голову.

Я бачу також знак цей і так само,
Як Костянтин, цим знаком переможу.
Так, цей святий пустинник вказує
Засліпленим очам моїм новий
Вид правди, іншу ясність християнську.
Так, я затримаю собі свій гльоб,
І відберу йому той, що він має!
Підводний камінь стане знаком порту,
Життя ж за стяг свій буде мати смерть.

До Франціска а Рауло.

Послухай, Домінік зле зрозумів огонь;
Він добродійний, як не буде підлий.
Наш Домінік хотів карать, а я
Хочу спасать; костри погасли вже,
Я знов розпалю їх. Чи розумієш, отче?

Франціск а Рауло.

Так.

Торквемада.

Я по всій землі вогні засвічу
Величні і спасительні. Мій отче,
Ніколи краща мрія ще не снилась
Людській душі. А в своїй пільмі чую
Ісуса, як до мене каже: „Йди!
Йди, ціль твоя тебе ж і оправдає,
Коли її осягнеш“. І я йду.

Франціск а Рауло кладе на великій плиті, що служить
замість стола, хліб, дерев'яну тарілку і збанок із водою.

Франціск а Рауло.

Ось хліб тобі, каштани і вода.

Іж, щоб був ситий, пий, щоб збуться спраги.
А про твій плян, якого ціль я бачу —
Ще поки перший стос твій запалає,
Я Господа молитиму, щоб громом
Убив тебе: бо ж краще б і для мене
І для людського роду, щоб ти вмер,
Ніж перший крок зробив на тому шляху.

Торквемада

на бік.

Сумне ослаблення самотної душі.
Цей бідний праведник не зрозумів мене.

Франціск а Рауло.

На світі чоловік живе, щоб все любить:
Він брат, він друг. Коли вб'є хоч мурашку,
Повинен знать, за що. Господь створив
Людського духа, як крило простерте
Над всіма творами; в траві, чи в морі,
Чи під зеленим гіллям, в вітрі, в водах
Не сміє чоловік карати смертью
Ані одну живу істоту.
Труд вольний для народа, ліс для птаха,
Мир всім. Ніяких пут. Кліток ніяких.
Як катом чоловік, то й Бог стає тираном,
І з євангелія лишається лиш хрест,
З корана тільки меч. А ми все зло, всі тіні,
Всі жалощі на цій землі понурій
Розмиймо ласкою й благословенням.
Хто б'є, той може помилиться — отже,
Не бий ніколи. Сину мій, шафонт,
Це прешрашений визов Пану Богу.
Йому лишімо смерть. Послугувать гробом—
Що за відвага! Цвіт і плід, дитина
І жінка й голуб, все святе, усе
Благословенне! Чую, як у мні

Кружить той безмір жизні, як нераз
Вночі чи вдень, задуманий глибоко
З вершин цього шпиля я розсипаю
Молитви незлічені у безодню.
А папа — що ж, він владник, нам подоба,
Мій сину, чтить його і все прощать
І все в надії жить, не бить нікого,
Не видавати засуду ні на що,
Гріх бачучи, покутувать за нього,
Молиться, вірить і хвалити Бога.
Оце закон, оце закон, мій сину,
І хто його держиться, той спасенний.

Торквемада

Спасенний — лиш ти сам! А інші що, дідусю?
Ах, отче, день і ніч, щохвиля, вічно ринуть
У пекло душі, в ту страшну безодню,
В одверту, чорну пашу! В люті муки!
В огонь! А ти спасаєш сам себе!
А що ти робиш для своїх братів —
Людей? Живеш спокійно тут, гризеш
Горіхи, яблука їси,
Як той Анзельм або святий Пахомій
В скитах лібійських, і це має бути
Досить для світа? І вже все гаразд?
Нема страховищ жодних? Пітьма, пекло,
Прокляті душі — це тобі байдуже,
Ти сам собі задуманий глибоко
На тій соломі, з тим збанком води!
Так жить хіба дитині, не старому.
Хіба ж нема в тобі, як у тім Бозі
Створителю, того батьківського
Чуття, страшного і святого разом?
А рід людський, хіба ж він весь — ніщо?
Та ж дбати слід про пса! Лікують

Вола недужого! А тут же люди хорі!
Ні, ти без серця! Ти живеш під небом,
Як серед стін тюрми. Не почуваш,
Що зв'язаний ти тисячма вузлами
З людством страшним, затроєним, безбожним,
Що волоче з собою скрізь, на дно
Яскинь, на шпилі гір, своє нещастя,
З якого так і капотять злочинства.
І з того зла розсіяного, скрізь,
Тебе не доторка ніщо? Невже ж
Ти, бачучи, як все живе минає,
Не чуєш, що й твоя тінь тягнеться
До всіх тих чорних мар? Ах, ти складаєш
Побожно руки, ти псалми співаєш,
Ти припадаєш перед цим престолом,
Перед хрестом — перед обломком скелі
И шматочком дерева! Та це ж самоошука!
Коли все хилиться, тріщить і гине,
То обов'язок, старче, дбать за загал,
Той обов'язок незлічимий, впертий,
Невблаганий, що ходить по сумлінню,
Мов чорні мурашки, що рве тебе
З монастиря, із самоти, й кричить:
„Рятуй! Подумай про народні маси!
Подумай про весь рід людський! Не спи!
Біжи! Адже ж оці маленькі діти
Горітимуть навіки! Всі жінки,
Всі ті діди, всі мужі, всі ті душі
Впадуть у клекочущую Содому!
Біжи! Рятуй вільми та батогами
Проклятих цих, хоч силоміць гони їх
До раю!“ Ось пощо ми в світі, старче.
Так, твій закон — це ясність, мій закон —
Це тайна. Ти одну надію знаєш,
А я хочу добитися спасення,
Хочу допомогти самому Богу.

Кілька хвиль перед тим на порозі показався ще один чоловік. Він також старий із сивою бородою. У нього в руці спис, а на шиї трирамний хрест. На ньому ловецький одяг із золотистого бродату, а на голові висока золотиста шапка з трьома вінками перел. При поясі у нього ріг. Він чув останні слова Франціска а Paulo і промову Торквемади. Нарешті, він заходить голосним реготом. Франціск а Paulo і Торквемада обертаються.

СЦЕНА III

Ті самі. Стрілець.

Стрілець.

Йй-богу, всі мої грачі й музики
Не позабавили б мене, синки мої,
Так, як ось ви. Ох, ви два ідіоти!
Я в лісі був на ловах, розставляв
Собак, ступиці та сільця й подумав:
„Дай, вийду на вершок, відвідаю
Старого діда“. Я прийшов. Ах, як же
Розвеселили ви мене! Та справді
Так жить була б бруднота, якби те,
Що ви говорите, було все правда.

Він виходить наперед, закладає навхрест руки і дивиться на них.

Бог—коли есть, то сам мовчить—напевно,
Создавши чоловіка, вджигонув
Преглупий архітвір. Та сам прогрес
Від червяка до гада, від гадюки
Аж до дракона, від дракона аж
До сатани—це гарне!

Поступає кроком до Торквемади.

Торквемадо,

Я пізнаю тебе. Іди, вертай
До свого краю; я прийняв твоє

Прохання й згоджуюсь. Іди, мій сину!
Твоя ідея справді що величня,
Аж сміх бере. В Еспанію вертай,
Роби, що хочеш. Всі жидівські добра
Я віддаю братаничам моїм.
Синки мої, питаєте мене,
Пощо живе на світі чоловік?
Скажу вам це двома словами. Пощо
Промовчувати правду! Друзі, я
Не бачу за цим світом нічогосько,
А в цьому світі лиш себе самого.

до Франціска а Рауло

Оба ми бачимо лиш те одне слівце,
Як нам просвічує крізь всякі прізми:
Твоя—молитва, а моя—забава.

Торквемада

оглядаючи за чергою Франціска а Рауло та Стрільця.

Два егоїзми!

Стрілець.

Ось зліпив припадок

Хвилину і пилину, і цей зліпок,
Це чоловік. Так само, як і ви,
Я— та ж матерія, і був би дурень,
Коли би бачучи, як швидко радість
Тіка, вагався ще та отягався,
Не скоштував усіх розкошей ночі,
Не наситився тим, що й так минає.
Понад усе—зазнати щастя! В службу
Беру собі те, що звуть злочином,
І що звуть зопсуттям і пересудом
І кровосумішкою. Вбивство—річ вигідна.
Ви, може, думали, що як моя
Дочка хороша, то я постидаюсь

Кохаться з нею? Те-те-те! Ото б я
Був дурень. Я бажаю жить. Ідїть,
Спитайте сокола, орла, шуліку,
Чи вільно їм втішатися тим тілом,
Яке їх сплодило, і чи вони питають,
З якого жертва їх гнізда? А ви
За те, що носите цей чорну рясу,
А другий білу, вбили собі в ум,
Що слід вам бути дурними й боязкими,
І очі жмурити перед безмірним
Тим скарбом щастя, що вам світ безумний
Дає до рук. Та майте ж трошки глузду!
Користуйтеся часом. Адже ж по смерті
Нема нічого, то хоч жиймо добре!
Ось заля балева валиться і стається
Могилою; той мудрий, хто йде в гріб,
Танцюючи. Служіть мені до учти!
Коли спотребиться сьогодні для кого
Отрута на приправу—подавайте.
Що там мені смерть інших? Я живий.
Я почуваю голод ненаситний,
Палкий, безмежний. Я мерця забуду,
А Бога знать не хочу. Так, весь світ
Для мене—овоч, і я з'їм його.
Поки живу, спішуся бути щасливим,
А як умру, то й так втечу від нього. Відходить.

Франціск а Рауло

до Торквемади.

Хто цей бандит?

Торквемада.

Мій отче, це ж сам папа.

Перекладено 1905 р.

ГОТГОЛЬД ЕФРАІМ ЛЕССІНГ

ПРИТЧА
ПРО ТРИ ПЕРСТЕНІ

(Із драми „Натан Мудрий“).

Сцена в світлиці султана Саядіна. С а л я д і н, саме відправивши свою сестру Сітту до бічної кімнати з тим, щоб відтам прислухувалася його розмові з Натаном, сидить у кріслі. Н а т а н входить.

С а л я д і н.

Зблизися, жиде! — Ближче! — Аж сюди! —
Без страху!

Н а т а н.

Страх на твоїх ворогів!

С а л я д і н.

Ти звешся Натан?

Н а т а н.

Так.

С а л я д і н.

І мудрий Натан?

Н а т а н.

Ні.

С а л я д і н.

Ну, не сам, народ зове тебе.

Н а т а н.

Народ — то, може.

С а л я д і н.

Чейже не гадаєш,
Що низько я ціню народній голос.
Давно я хтів пізнати чоловіка,
Якого він зве мудрим.

Н а т а н.

А як він
Його на кпи так зве? Як у народа
Той мудрий лиш, хто хитрий, а той хитрий,
Хто власну користь добре розуміє?

С а л я д і н.

Запевне, думаєш правдиву користь?

Н а т а н.

Тоді б найбільший самолюб був, певно,
Найрозумнішим, розум би і мудрість
Були б одно.

С а л я д і н.

Це ж ти доказуєш
Те, що перечить хтів. Людські правдиві
Користі, ті, що люд не зна, ти знаєш.
Принаймні ти старався їх пізнати,
Роздумував над ними: це одно вже
І робить мудрим.

Н а т а н.

За такого кожний
Себе вважа.

С а л я д і н.

Ну, годі в скромність грати!
Все лиш ту скромність чути, де ми ждали
Холодного розсудку — остогидне. Живо встав.
До річчї перейдімо! Але, жиде,
Лиш щиро, з серця щиро!

Натан.

Мій султане,
Я рад по правді так тобі служити,
Щоб далі гідний був твоїх замовлень.

Салядін.

Служити? Як?

Натан.

З усього, що найкраще
Дістанеш, і по найдешевших цінах.

Салядін.

Це ти про що говориш? Про свої
Товари, може? Хай моя сестра
Торгується з тобою (це для підслухачки!) —
Мені з купцем зовсім немає діла.

Натан.

То ти, без сумніву, бажаєш знати,
Що я в дорозі, може, де побачив,
Почув про ворога, що справді знов
Ворушиться?.. Коли по сущій правді —

Салядін.

На це поле також не поїду
З тобою. Вже про ворога я знаю,
Що треба. Словом —

Натан.

Що звелиш, султане.

Салядін.

Я в іншій, зовсім, зовсім іншій речі
Повчиться в тебе хтів. — Коли такий
Ти мудрий, то скажи мені, будь ласка,

Який закон, яка до тебе віра
Найбільше промовляє?

Натан.

Мій султане,

Я жид.

Салядін.

А я мусульманин; е ще
Християнин між нами. Із тих трьох
Релігій чейже може лиш одна
Правдива бути. Муж такий, як ти,
Не стане там, де вродження, припадок
Його покинули; або як стане,
То з розмислом, з причин, обравши краще.
Отож подай мені отой свій розмисл!
І вилущи мені причини, за якими
Самому ніколи мені копатись
Було. Хай я почую, що рішало
Про добір тих причин — ну так, в довір'ю, —
І сам так само виберу. Ну, що?
Мовчиш? Мене очима важиш? — Може,
Я перший із султанів, що попав
В таку примху, та мені здається,
Що примха та не так то вже негідна
Султана. Чи як думаєш? — Скажи бо!
Мов! — Або, може, хочеш ще хвилини
До намислу? Гаразд, даю тобі.
(Чи там сестра підслухує? Давай
Розвідаю, чи добре вдав. —) Подумай!
Подумай швидко. Я тут незабаром
Вернуся. Відходить до бічного покою.

Натан сам.

Диво! Що зо мною дієсь?
Куди це гне султан? Чого? Я ладивсь
На гроші, а він правди хоче. Правди!

І ще отак готівкою, на руку,
Немов та правда — червінець. Якби ще
Той давній був, що на вагу кидали,
То ще б уйшло. Така ж нова монета,
Якої вартість — стемпель, і яку
На дощці лічиш, — це не та вже правда.
Як золото в мішок, то так би правду
В голову сипать? Хто ж із нас тут жид?
Чи я, чи він? Та ну! А, може, він
Не справді правди хоче? Може, він
Ту правду лиш як лапку заставляє?
Ні, це підозріння було б занадто
Низьке! Низьке! Чи для високих є що
Низьке? Це так, це так! Він ломиться
В отворені двері. Хто приходить,
Як друг, той стукає вперед і слуха!
Тут обережним будь! А як? Остатись
Запеклим жидом, це вже не уходить.
А спекаться жидівства — це ще менше.
Чому ж ти не мусульманин? Ось сук!
Та ось рятунок мій! Не лиш дітей казками
Зацитькують. Іде! Нехай приходить!

С а л я д і н
входить.

(Тепер тут поле чисте) — Ось я тут,
І чейже не за швидко? Ти вже все
Обміркував як слід? Ну, говори ж!
Ніхто нас не почує.

Н а т а н.
Хай би хоч

Ввесь світ нас чув!

С а л я д і н.

Так певний ти, Натане,
Свого діла! Га, оце мені

Мудрець! Ніколи правди не ховати!
За неї все на одну карту ставить!
Добро і кров! І тіло і життя!

Н а т а н.

Так, так, коли потрібно і корисно.

С а л я д і н.

Віднині, надіюсь, один свій титул
„Новостроїтель світа і закона“
Носитиму по правді.

Н а т а н.

Гарний титул!
Але ж султане, поки звірюся
Тобі зовсім, позволь, що розповім
Тобі історійку.

С а л я д і н.

Чому ж би й ні?
Люблю історійки, а ще як гарно
Хтось повідає.

Н а т а н.

Гарно повідати,
Це не моя річ.

С а л я д і н.

Знов оте смирення,
Що паче гордості! Ну, говори вже!

Н а т а н.

Давно колись жив чоловік на Сході,
Що перстінь мав із любої руки
Премногоцінний. Камінь був опаль,
Що грав сотками колірів прекрасних,
І мав таємну силу, всякого,
Хто з тою вірою носив його,

Робити милим Богу й людям. Отже,
Не диво, що той муж на Сході з пальця
Його ніколи не здіймав і дбав,
Щоб він навіки при його дому
Держався. А то так. Той перстінь
Лишив він найлюбішому з синів,
І завіщав, щоб цей знов полишив
Його тому з своїх синів, якого
Найбільше він полюбить, так щоб завше,
Без огляду на старшинство, єдино
Лиш в силу перстения той найлюбіший
Був головою і князем у домі.
Ти зрозумів, султане?

Салядін.

Так! Що далі?

Натан.

Отак, із сина сходячи на сина,
Прийшов той перстінь до одного батька,
Що трьох синів мав; всі були однако
Йому послушні і всіх трьох однако
Любив отець. Лиш від часу до часу,
Коли котрий з ним сам був, і батьківське
Чуття не розділялося на троє,
Здавалось, що раз цей, раз той, раз третій
Гідніший перстения; і батько мав
Побожну слабість кожному з черги
Той перстінь у насліддя обіщати.
Ішло так, поки йшло. Та ось прийшла
Пора вмирати, і сердега батько
Заклопотався. Жаль йому скорбити
Тих двох синів, що також полягали
На заповіт його. Яка ж тут рада!
Він потаємно прикликає майстра
І на зразок свого перстения

Два інші замовляє в нього, ані кошту
Ні праці не велить щадить, щоб тільки
Однаковіські з ним були. Вдалося
Це майстрові. Коли приніс перстені,
То навіть батько свого взірця
Не міг пізнати. На радощах він кличе
Синів, окремо кожного, до себе,
Дає окремо кожному своє
Благословенство — й перстін — і вмирає.
Ти чувеш це, султане?

С а л я д і н

зворушений відвернувся від нього.

Чую, чую!

Кінчи вже казку цю! Ще довго буде?

Н а т а н.

Це вже й кінець. Бо те, що вийшло далі,
То розуміється само собою.
Заледве батько вмер, виходить кожний
Зі своїм перстеном і хоче бути
Князем у домі. Розвіди, ба сварка,
Ба гвалт. Дарма; котрий правдивий перстін,
Не розбереш.—По хвилі, в якій ждав султанову відповідь.
Так само, як ми нині
Не розберем, котра правдива віра.

С а л я д і н.

Га! Що? Це має бути відповідь
На запит мій?

Н а т а н.

Це лиш оправдання
Мое, що я не важусь розпізнати
Перстенів тих, які велів сам батько
Зробить з тим наміром, щоб розпізнати їх
Ніхто не міг.

С а л я д і н.

Перстені! Що там граться!

Я ж думаю, релігії, які я
Назвав тобі, різняться між собою
Аж до одежі, страви та напою.

Н а т а н.

Лише не в своїх основних причинах.
Бо чи ж не всі вони оперті на
Історії? Чи писаній, чи усній?
І чи ж історію не мусимо
Приймать на віру? Правда? А чию ж
Ми віру найменше берем під сумнів?
Чи ж не своїх найближчих? Чи не тих,
Що ми їх кров? що від свого дитинства
Зазнали їх любови? Що ніколи
Нас не дурили, тільки там хіба,
Де той обман для нас же був спасенний?
Чи можу я своїм батькам менш вірити,
Як ти своїм? Або ж і навпаки.
Чи можу я ждати від тебе, щоб ти
Всім своїм предкам та завдав брехню,
Аби моїм лиш не перечить? Або ж
І навпаки. Так само і христіяни.
Чи, може, ні?

С а л я д і н.

На Господа живого!

Він правду мовить. Мушу замовчати!

Н а т а н.

Та ми вернім ще до своїх перстенів.
Як сказано, сини вдались до суду,
І кожний присягав судді, що перстінь
Дістав простісінько з рук свого батька.
Це й була правда. І що вже давно

Мав батькову обіцянку, що перстінь
Колись йому дістанеться.— Це теж була
Не менша правда!— Кожний закликався,
Що цей не міг же так дурити;
І поки б допустив таку підозру
На нього, батька, любого такого,—
То швидче вже закине ошуканство
Братам, хоч як би, зрештою, про них
Рад думать все найкраще. Та вже годі!
Він зрадників знайде! Вже він помститься.

С а л я д і н.

Ну, а суддя? Я дуже рад почути,
Що ти судді велиш сказать. Ну, мов!

Н а т а н.

Суддя сказав: коли мені тут зараз
Вітця не ставите, то відправляю
Вас від свого трибуналу. Що ж то,
Я тут на те, щоб загадки рішати?
Чи, може, ждете, щоб правдивий перстінь
Промовив сам?.. Та гов, я чув, що той
Правдивий перстінь має дар чудесний
Робити милим Богу й людям любим.
Це хай рішає! Перстені фалшиві
Не мають чейже тої сили. Нуте,
Кого два з вас найліпше люблять? Мовте!
Га, мовчите? Перстені мають силу
Лиш взад, а не назверх? Себе найбільше
З вас кожний любить? О, то ви всі три
Обманені обманці! Всі три ваші
Перстені неправдиві. А правдивий,
Мабуть, десь загубився. Щоб цю згубу
Покрить, заткать, дав батько ваш зробити
Три за один.

С а л я д і н.
Чудово! О, чудово!

Н а т а н.

Ото ж,—казав до них суддя,—коли вам
Потрібний присуд мій, не моя рада,
То йдіть собі! Моя ж вам рада—взяти
Це діло так, як єсть. Так кожний з вас
Від батька має перстінь,—хай же й вірить
Несхитно, що його один правдивий.
Можливо, що отець не хтів терпіти
У своїм домі довше самовлади
Одного перстеня! І, певно, він
Однаково любив вас усіх трьох,
Коли не хтів вам двом зробити кривди,
Всю ласку даючи одному. Добре!
Ідіть же кожний в слід непідкупної,
Нелицемирної його любови!
Змагайся кожний, в перегін обом,
Міць каменя у перстені своєму
Ім виказати. Допомогай тій силі
Лагідністю, згідливістю братською,
Ділами добрими й богоговінням
Якнайщирішим. А як камнів сили
У ваших внуках, правнуках засяють,
Тоді, по тисяч-тисячах літах,
Прийдіть перед цей трибунал. Тут буде
Тоді мудріший судія сидіти,
Як я, і той розсудить вас. Ідіть!
Так мовив скромний суддя.

С а л я д і н.

Боже! Боже!

Н а т а н.

Султане, скоро чуєш, що ти єсть
Отой обіцяний суддя мудріший —

С а л я д і н
припадав до нього й бере його за руку, якої не випус-
кав до кінця сцени.

Я прах! Я нуля! Боже мій!

Н а т а н .

Султане!

Що це тобі?

С а л я д і н .

Натане, любий мій!
Ті тисяч-тисяч літ судді твого
Ще не минули. Трибунал його
Зовсім не мій. Іди!— Іди!— Та ні —
Будь моїм другом!

Перекладено 1906 р.

ДЖОН МІЛЬТОН

ІЗ ДРАМИ

САМСОН
БОРЕЦЬ

Самсон¹

входить з поводитарем.

Ще трохи далі взич руки своєї
Незрячим крокам, ще крихітку далі!
На тій лавчині маю тінь і сонце,
Там я сідаю, як який випадок
Мене звільнить з невольницької праці,
Що, зрештою, день-в-день в робочім домі
Мене лоточить. Там я в ланцюгах
Ледве вспіваю хлипнути повітря
Важкого, спертого, що в груди ллється
Немов гнилий напій. Та тут затее

¹ Драматична поема „Самсон борець“ (Simson Agonistes) Джона Мільтона, автора „Втраченого раю“ та голосної *Defensio pro populo anglikano*, була лебединою піснею цього найбільшого англійського поета XVII в. Видана 1671 р., вона немов була сповіддю поета, важкою сумою його життєвих досвідів, та притім зворушливим малюнком його характеру і світогляду. От тим то, як глибокоправдивий „людський документ“, а притім високо артистичний твір, „Самсон борець“ має безсмертну вартість і далеко ближчий для нашого чуття і розуміння, як головний епічний твір Мільтона „Втрачений рай“. Подаю тут у перекладі початковий уступ драми, монолог сліпого Самсона, славний власне задля автобіографічної ноти, бо тут Мільтон, який сам у часі написання цієї поеми був сліпим більше як десять літ, вилив на папір своє горе, спричинене сліпотою, і свою безмірну тугу за світлом, „першим твором Божим“.

І. Ф.

Знаходжу лік, цей свіжий подих неба,
Солодкий, чистий подув поранковий.
Тут дай мені віддихаться! Сьогодні
Цей люд святкує празник свого бога
Дагона, праця всяка спочиває.
Нерадо дав мені цей відпочинок
Їх забобон; тому ж я, скоро вільно,
Тікаю геть від гомону людського
І в самоті спішу тут заховатись,
Щоб трохи відпочить—спочити тілом,
Бо для душі нема мені спокою
Від дошкульних думок, що наче рій
Роздразнених шершенів, скоро тільки
Мене самого вбачуть, натовпом
Густим на мене пруться і минулі
Часи мені виводять перед душу,
Чим я колись був і чим став сьогодні!
О, пощо вродження моє два рази
З небес благовістив той ангел, що
Нарешті на очах моєї неньки
Із віттаря, де жертва ще горіла,
Мов стовп огнистий, полум'ям піднявся
І вгору линув? Пощо заповів він,
Що я діл славних доконати маю
И добродійства для роду Авраама?
І пощо той наказ і розпорядок,
Плекають мене як вибранця Єгови,
Призначеного на велике діло,
Коли судилось так мені вмирати
Одуреним, в кайданах, світла сонця
Позбавленим, дивовищем та глумом
Людей ворожих? Богом дану силу
Терять у ланцюгах, в важкій роботі!
Преславно міць збувають на труд звірячий,
В пониженню ще нижчим, як невольник!
Обіцяно було, що я Ізраїля

Мав слобонить з ярма філістимлянів...
О, запитайте нині: де той сильний
Освободитель? В Газі ось, сліпцем,
З рабами жорна крутить, сам у путах
У філістинському ярмі! Та годі!
Не смій так скоро в сумнів подавати
Обіцянок небесних! А як все це горе
На мене впало лиш за власні хиби,
То на кого й жалітися мені,
Крім на себе самого, що не змігся
Те вберегти, в чім крився скарб великий
Тієї сили, що мені був даний
Під тайною великою. А я,
Слабий, безтямний, як це легко втратить,
Я мусів жінці тайну цю відкрити,
Ії слізми й благаннями розм'яклий!
О, слабодух я у міцному тілі!
Що варта сила, як із нею в парі
Не йде премудрости два рази стільки!
Важка, туманувата, незугарна,
У гордощах себе самої певна,
Та на найменшій перешкоді впасти
Готова, не до володіння здібна,
А лиш до служби, де одна премудрість
Всевадно порядкує. Бог, що дав
Мені цю силу, і хотів при тому
Вказать, який слабий це дар, вложив
Йї мені в волосся. Та мовчу вже!
Не слід мені на прю ставати з вишнім
І суд його відсуджувать, бо, може,
Він мав мету, якої нам не збагнуть.
Досить, що сила, то моя загибель
І джерело всіх моїх мук, так лютих
І так важких, що щоб одну з них, кожную
Оплакати—життя людського мало.
Та над усі найтяжча ти мені,

Утрато світлости очей! Сліпий
Між ворогами—о, це сто раз тяжче,
Як пута, як тюрма, як кій жебрацький,
Як старість без підмоги! Світло, світло,
Те перше діло боже згасло в мене,
Всі радощі його мені пропали!
А це ж було б хоч крихточку влекшало
Мій сум; а так я знижений ще нижче,
Як найпідліший твір не лиш з людей,
Але й з хробаччя; найпідліше ще
Стоїть понадо мною, бо хоч лазить,
То бачить світ. А я в темі серед світла,
День-в-день ошуки зазнаю й погорди
І кпин і кривд, у домі і на дворі,
Все мов той дурень на людській нарузі,
А не на власній силі. Бачиться, живу
Лиш пів-життям, на правду ж, більша часть
Моя померла. Питьма, питьма, питьма!
При блисках півдня питьма непроглядна,
Бездонна тьма без жодної надії
На те, щоб розіднілася колись.
Ти, перший творе божий, блиску дня,
Велике слово: „Хай настане світло!“
І стало світло скрізь!—О, як же я
Так винятий від твого веління!
Для мене сонце чорне,
Мовчуще, як той місяць,
Що ніч лишив сліпою,
Сховавшись в яскиню.
Коли ж те світло так життю потрібне—
Воно саме життя! Коли це правда,
Що світло і в самій душі сіяє
І, як вона, пройма всі члени тіла,—
Чому ж тої зір обмежено на око,
На ту маленьку, ніжну кульку, так
М'яку та легко загасиму? Чом

Він не розлитий по всіх частях тіла
Так, як чуття, щоб в кожній одробинці
Міг бути весь? Тоді не був би я
Тим вигнанцем із краю світла, що
Хоч мусить жить у світлі, та жие
Півтруп'ячим життям! В могилі—ні,
Ще нужденніше, сам своя могила!
Ходючий гріб! Заритий, та не вільний
Тим правом смерти й погребу від муки,
Від горя й гіркости життя, і овшім,
Ще тяжче всім житейським горем битий,
Життям в неволі ворогів імстивих!

Перекладено 1906 р.

МЕНАНДЕР

I

П Р А В О
ДИТИНИ

Новознайдена
сцена з комедії

II

ІЗ МУД-
РОСТІ

ПЕРЕДМОВА

В однім із останніх зшитків праць французького археологічного інституту в Каїрі¹ опубліковано віршовий, по грецьки написаний твір Менандра, славного атенського комедієписи з кінця IV в. перед Хр., із якого зверх 100 комедій дійшли до нас лише титули, та й то не всі (ледве 90) і коло 1000 фрагментів, одновіршових моралізаційних речень, що списані для грецьких школярів, зробилися одним із головних педагогічних засобів у середніх віках і дійшли також на Русь у самих початках староруського письменства, взяті в склад т. зв. „Пчели“. Комедії Менандра відомі були пізнішим вікам тільки з пізніх і мало дотепних перерібок римського комедієписи, що тільки Менандрові завдячує свою славу; грецького тексту тих, колись улюблених і вихваляваних, гвортів не дійшло до нас ані одного.

Комедія Менандрова була важним кроком в історії грецької, спеціально атенської, драматичної літератури. По незвичайно смілій, наскрізь політичній а потім соціальної комедії Арістофана і його сучасників Евполіса, Кратіна й інших, комедії, можливий тільки в такій рідкій в історії людства хвилі, якою для Атен був рік Перікла, настала і в Атенах реакція, прийшло панування „тридцятьох тиранів“ і комедія не могла вже торкатися так сміло й безоглядно політичних тем. По короткій добі т. зв. середньої комедії, якої пам'ятки затратились, крім деяких уривків, виступає в половині IV віку т. зв. нова комедія, „комедія обичаїв, домашнього й товариського життя“ і головним її представником та zarazом незрівняним майстром робиться Менандер. Усі типи, які виводить пізніша комедія, мають свої прототипи в його творах. Син атенського полководця Діопіта, він одержав старанне виховання, був товаришем Епікура й Теофраста, а вчителем драматичної штуки мав свого вуйка Алексіса, одного з представників т. зв. середньої комедії, автора що за 106 літ свого життя написав 245 драм.

Молода нова школа атенської комедії тим головню різниться від обох старших, що в ній ні арістофанівська

¹ Fragment d'un manuscrit de Ménandre, publiés par M. Gustave Lefebvre. Le Caire, Imprimerie de l'Institut Français de l'archéologie orientale. 1907.

пародія, ані політика не грає ніякої ролі. Коли й мова тут про видних достойників і не брак проти них гострих стріл, то це звичайно не певні, виразні одиниці, а типи: їх хиби не політичні та соціальні доктрини і змагання, а щоденні привички й поведження серед їх оточення. Мова тут проста, зближена до щоденної розмови, декуди занецижена „фаховими“ жаргонами ринку, пристані, війська. Комедія став виразно на службу сучасних практичних інтересів, не бичує, а моралізує, не творить, а копіює дійсність. Певна річ, великі таланти в роді Менандра й тут уміли не чиплятися дрібниць, а доходили до основи людських характерів, до загальної правдивості, яка зробила їх твори візирями також новочасної обичаєвої комедії.

Сценка, яку тут подаємо, віднайдена недавно на шматку викопаного папіруса, може дати добре поняття про драматичну штуку Менандра. Знахідники бачуть у ній уривок якоїсь більшої цілості, але, проте, сама вона творить для себе зовсім повну, органічну цілість. Наскільки вірно присуджено її Менандрові, важко рішити, бо її будова, подібна до наших інтермедій, нагадує далеко пізніші часи т. зв. міміямбів, коротеньких одноактів, яких кілька, написаних олександрійцем Герондасом, також дав нам пізнати ласкавий лібійський пісок.

Ще в дохристиянській Греції почали з давніших грецьких поетів, особливо з Евріпіда та Менандра, робити виписки для вжитку школи. Ті виписки зробили кепську прислугу авторам, бо за шматочками їх творів, у яких учителі подавали ученикам зразки життєвої мудрости старих авторів, з часом позабувалися самі їхні твори. Із Менандрових комедій вибрано головно такі сентенції, що містилися в однім рядку; виїмково подавано сентенції, що містилися в півтора або двох рядках. Так повстали різні редакції збірок п. в. „Гномай моностіхай“, у яких містилося різне число сентенцій, від 80 до 400. Вони дійшли до нас у різних, переважно дуже пізніх рукописах, із яких віденський та ватиканський походять із XV—XVII вв. Майнеке з різних таких збірок зложив цілість, що обіймає несповна 800 рядків. Пізніші дослідники дали ще деякі причинки, а власне V. Meyer, (aus Speyer), *Die urbinatische Sammlung von Spruchversen des Menander, Euripides und anderer (Abhandlungen der bayerischen Akademie I CI., т. XV, 2 Abt. ст. 397 і далі)*. Той сам автор подав іще „Nachlese zu den Spruchversen des Menander u. A.“ в *Sitzungsberichte der bayerischen Akademie 1890, ст. 355 і далі*. Пару праць присвятив

Менандрові польський учений L. Sternbach, а власне „Menandrea“ (Rozprawy i sprawozdania Wydziału filologicznego Akad. Um. т. XV, ст. 320 і далі, і „Curae Menandreae“ там же т. XVII і „Schadae Menandreae“. Із новіших німецьких праць варто зазначити Th. Kosk, Die Sammlungen Menanderische Spruchverse, друковану в спеціальному журналі Rheinisches Museum 1886, т. XLI ст. 85 і далі.

До слов'ян доходили грецькі збірки Менандрових сентенцій із Візантії від самих початків письменського руху, і то в двоякій формі: окремо п. з. „Мудрость Менандра“, або розсипані в різних редакціях фльорилегій, що мали у нас у старовину назву „Пчела“. Одні й другі дійшли до наших часів у досить многих копіях у болгарських, сербських та українських редакціях. Найважливіші публікації: „Мудрость Менандра по русским спискам“, як 88 число „Памятников древней письменности“, видаваних петербурзьким Обществом любителей древней письменности, в р. 1892. Для видання використано один рукопис XV в., два XVI і один XVII в. Рівночасно з цим виданням опублікував В. Яріч у віденських Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Akademie der Wissenschaften, Bd. 128 (Wien 1892) свою основну студію „Die Menandersentzen in der kirchenslavischen Uebersetzung“ (ст. 1—104), до якої додано на 90—103 церковно-слов'янський текст Менандрових приказок. Дещо з Менандрових приказок, а власне те, що ввійшло в склад староруської „Пчелы“ опублікував 1893 р. в Петербурзі В. Семенов п. з. „Древняя русская Пчела по пергаментному списку“. Найновіші праці, присвячені тій темі були писані М. Н. Сперанським, а власне його стаття „Разумения единострочных Григорія Богослова и Разумы мудраго Менандра“, друкована в „Извѣстіях отдѣленія русскаго языка и словесности Импер. Акад. Наук, 1898“, т. III, ст. 541—559 і простора книга „Переводные сборники изречений в славянорусской письменности. Исследование и тексты. Издание Импер. Общества истории и древностей российских при московском университѣтѣ. Москва 1904“.

Для перекладу Менандрових приказок, поміщеного в оцій книжечці, я покористувався головню текстом Яріча, з якого сюди вийшла перерібка 106 чисел; решту (30 чисел) узято з тексту, поміщеного в вище наведеній книзі Сперанського на ст. 407—410. Оба петербурзькі видання були мені недоступні.

Львів, дня 5 квітня 1911.

І. ПРАВО ДИТИНИ

О с о б и:

Сиріск, вугляр, невольник.

Даос, вівчар, невольник.

Смікрін, атенянин.

Жінка Сиріска з дитиною на руці.

Місце: сільська площа в селі близько Атен.

Час — кінець IV віку перед Хр.

Сиріск і Даос, оба одягнені дуже вбого в козячі шкіри, випадком здибалися на сільським майдані і зараз же посварилися завзято. Сиріска жінка з дитиною стоїть позаду мужа. На це надходить Смікрін із дому, що притикає до площі, і переходить побіля них.

Сиріск.

Перечиш правді!

Даос.

А ти, сікофант!

Жадаєш того, що тобі не слідно.

Сиріск.

Давай на суд, нехай ріша це діло.

Даос.

І овшім! Пошукаймо судії.

Сиріск.
Кого волиш?

Даос.

Однаково мені.
От дурень з мене, що я дав тобі
Свою знахідку.

Сиріск.

Може, пан оцей
Тобі подобається на суддю?

Даос.

Про мене.

Сиріск.

Красно вас прошу, мій пане,
Крихіточку часу для нас ізгайте.

Смікрін.

Чи бач! Для вас? А що ж таке у вас?

Сиріск.

Ми в спір зайшли.

Смікрін.

Мені про це байдуже.

Сиріск.

Шукаєм, паночку, судді такого,
Щоб безсторонній був. Як час тобі
Позволить, розсуди ти наше діло!

Смікрін.

А ви, здається, нечупарна пара.
Не сором вам іти в козячих шкірах
На суд судиться?

Сиріск.

Ні, та наше діло
Коротке й ясне. Батечку, замир нас!
Не думай, що ця річ тебе негідна.
Та ж скрізь на світі правда на остатку
Все переможе. А кого припадок
Зведе на місце, той нехай поможе,
Бо він прислужиться добру людському.

Даос.

Говорить мов із книжки. Пощо я
Ділився з ним?

Смікрін.

Чи піддається
Мойому вирокові, як він впаде?

Сиріск.

Я — безумовно.

Смікрін.

Ну, беру на себе.
Бо чом би ні? Ти, що мовчав аж досі,
Дай голос перший.

Даос.

Та зачну з початку,
За що той спір, то все ясніше стане.
У лісі, що аж до села доходить,
Там пас я вівці, милостивий пане,
От тому тридцять день, і сам на сам.
Там я знайшов малесеньку дитину
Підкинену, знайшов і ожерелля
При ній і дещо інше того рода.

Сиріск.

Про це то й ходить.

Даос.

Я ще маю слово.

Смікрін.

Ти, як іще раз словом обізвешся,
Мій кій тебе покличе до спокою.

Даос.

Отак і треба!

Смікрін.

Ну, балакай далі!

Даос.

Гаразд! Я взяв дитя, заніс його
В свій дім — міркую зразу: от я буду
Йому за батька. Та вночі, звичайно,
Всіляке мислиш. Сам з собою раджусь
І думаю: „Пощо мені здалося
Дитині за пістунку бути? Де я
Візьму ті гроші? Лиш жура та клопіт“.
Так я надумав. Другий день я знов
Жену на пашу вівці. Цей вугляр —
Вуглярством порається, — і прийшов
До мене в толоку, бажав у лісі
Колод нарізати. Вже не раз я бачив
Його й балакав з ним. Він, бачучи
Мене в такій журбі, та й каже: „Даос,
А що тобі?“ Кажу: „От з мене дурень!“
І все сказав йому, як я знайшов
І як заніс. І ще я не скінчив,
Він ну благати: „Щоб ти щаслив був, Даос!
„Віддай мені хлоп'я!“ І все своє:
„Дай бог, щоб ти був вольним і щасливим!
У мене жінка — так веде він далі, —
Що хлопчика одного привела,

Та й цей умер“. Он ця його жона
З дитиною стоїть.

Смікрін.

Сиріску, ти просив?

Сиріск.

Так.

Даос.

День ввесь він на мене налягав.
Нарешті, я подавсь його благанням,
Він взяв дитину, вийшов, на відході
Бажав мені всіх божих ласк, стиснув
Мене за руку й цілував її.

Смікрін
до Сиріска.

Ти се вчинив?

Сиріск.

Вчинив.

Даос.

Він вийшов геть.

Тепер іде зі своєю жоною.
Зайшов мені дорогу і жадає,
Щоб все, що там знайшлося при дитині—
Пустиці, слова доброго не варті—
Я дав йому, ще й каже: „Річ не чута“,
Що я відмовив і собі те дрантя
Сховать хочу. По мойому, він рад би
Повинен бути, що я дав йому
На просьбу щось; а що не дав усього,
За те ні перед ким мені правдатись.
Коли б оба ми з ласки Гермеса
Знайшли це спільно, то одну б частину
Взяв він, а я другу. А так, де я

Один знахідник, ти при тім не був,
Ти хочеш сам для себе все, мені ж
Нічого не лишаєш? От таке то!
Я часть тобі віддав того, що мав,
По добрій волі: хочеш, то й держи.
А ти не в той бік. Жаль тобі—віддай
Мені назад, то ти нічого в мене,
А я нічого в тебе не забрав,
Ти ж хочеш все, одну половину
В дарунку, а другу вже насиллям.
Так має бути? Конець мойому слову.

Смікрін.

Він виговорив. Ти все чув, як слід?
Ну, за тобою слово.

Сиріск.

Добре, я скажу.
Сам на сам муж цей те дитя знайшов.
Все, що сказав тут, це достотна правда.
Так все було, мій батьку, не перечу,
Благав я і просив, аж поки він,
Нарешті, дав мені дитину. Правда,
Вівчар сторонній з уст його чув власних—
Товариш—і сказав мені: при тій
Дитині він знайшов цінні прикраси.
Жадати їх сам хлопчик тут явився.
Жона, подай мені до рук дитину!
„Те ожерелля, знак цінний, з якого
Мене пізнати, віддай мені, Даосе“!
Це мовить він. „Не на мою оздобу
Був він при мні, ані на мій прожиток“.
Те саме домагання ставлю й я;
Його опікун я тепер, ти сам
Мене зробив ним, дав мені його.
Ти ж, пане, розсуди, як це по твою,

Щоб золото, чи що там, при дитині
Лишилось, як його бажала мати—
Хто там вона була,—аж би доріс він,—
Чи цей аби й сорочку зняв з дитини,
Бо він знайшов чуже добро? Чому я
В тій хвилі, як він дав мені дитя,
Не загадав окрас? Бо ще той хлопчик
Не був в моїй опіці. А що я
Тепер стою за нього й промовляю—
То чиню лиш за нього й не жадаю
Собі нічого. Гермесова ласка?
Мій друже, не знаходь таке ніколи,
При чім є щось живе, якому річ належить.
А ти, брат, не знайшов, лишень обдер.
Так, це грабіж! Подумай, батечку:
Він, може, з вищого, ніж ми, коліна.
Трудиться тут не вистарчить для нього.
А вроджений наклін його спонука
До діл, свободному властивих мужу,
Льви бить, кувать оружжя, побіджати.
Ти ж бачиш часто гри такі в театрі
І знаєш чень історію Пелія
Й Нелея. Їх убогий чоловік
Знайшов, пастух, отак у шкіру вбраний,
Як я. Та бачучи, що благородне
Коліно їх, сказав їм, як знайшов їх,
Віддав клунок їм, у яким був скарб,—
І тайна їх уродження відкрилась
І з козопасів стали королями.
Якби клунок Даосу був до рук
Діставсь, він зараз би продав його
За пару драхм, і весь їх вік пройшов би
В невідомі, що брость це благородна
І кров князівська. Тож не слід, мій пане,
Щоб я ховав дитину цю, а Даос
Ті речі, що в них їх будуще щастя

Й надія криєсь, в кут їх десь заніс.
Таж по такім клейноді не один
Пізна в сам час сестру свою, з якою
Мав брати шлюб. Хто зна, чи його мати
Оцим свого брата не спасла
Від напасти якоїсь або й смерти?
Непевне, батечку, життя людськеє
Й людська доля. Тра заздалегідь
Безпечити його від лих будущих,
Безпечити як змога. „Поверни
Мені дитя, коли його не хочеш“,—
Сказав би ти, і спорить з тим не можна б.
Та це не буде правда. Ти ж жадаєш
Дитини лиш тому, що віно те
Звернути їй не хочеш, і хоч завтра
Змарнуєш те, що, може, ще їй щастя
Зберегло. Скінчив я. Ти ж суди,
Як поведить тобі твоє сумління.

Смікрін.

Тут діло ясне. Що при знайдений
Дитині знайдено, все те її.

Даос.

Гаразд! Чия ж дитина?

Смікрін.

На Зевеса,

Тобі її нізащо не присуджу,
Що здер її добро. Дитина того,
Хто дав опіку їй, твоїй оперся кривді.

Перекладено в 1907 р.

II. 13 МУДРОСТИ МЕНАНДРА

1.

Бога річ Божії справи творити,
А чоловіка — по людському жити.

2.

Бог творить, що хоче — святе діло боже;
А чоловік тее робить, що може.

3.

Коли терпиш злий допуст бога ради,
Діждешся божої нагороди.

4.

Чи там, чи тут,
Бог приведе всіх злих на суд.

5.

Мужа правдивого і його труди
Бог не забуде.

6.

Умій добро робить своєму і чужому,
А не лише собі самому.

7.

Муж правдолюбний гидує брехнею;
Хоч кривити може, не скривить душею.

8.

Не той муж мудрий, що много знає,
А той, що много доброго зділає.

9.

Добро зробити завжди пора,
Сим побільшається сума добра.

10.

По чім свободного пізнати?
По тім, що нізащо не ме брехати.

11.

Кого бог любить, не пуска до зла,
На того смерть зза молоду зсила.

12.

Одних бог наділяє,
А іншим уймає.

13.

Отець не той, що родить,
А той, що до пуття доводить.

14.

Хоч як злиться плем'я враже,
Правду мужа час покаже.

15.

Коли сумує чоловік,
То добре слово найліпший лік.

16.

Що добре зроблено тобі, те пам'ятай,
А що ти доброго кому зробив, те забувай.

17.

Часто змовчати
Ліпше, як слово не в пору сказати.

18.

Біда по людях ходить,
Та чоловік нераз і сам її знаходить.

19.

Великий скарб — то мудра голова,
Але найбільший скарб, се мудрість життєва.

20.

Хто збагатівши друга забуде,
Зрадником буде.

21.

Злий хоч забагатіє,
Жить добре не зуміє.

22.

Ліниство, се бридня,
Не дасть без прикрости прожити ані дня.

23.

По Бозі — відома будь заповідь оця,—
Шануй найбільше матір і вітця.

24.

На взятки завсігди ти ласий сам єси,
А дати нікому нічого не даси.

25.

Хто в серці погань має,
Словами виявляє.

26.

Злого прокляття горді
Пиши на воді!

27.

Багатство збирай собі скрізь,
Тільки до кривди в позику не лізь.

28.

Ті, що ділають без розваги,
Доходять швидко до зневаги.

29.

Муж праведний не дбає про трафунок;
Для нього Бог усе рятунок.

30.

Кожний рад би збагатіти,
Та не кожний може вміти.

31.

Життя наше в тому,
Що раді ми всьому живому.

32.

Бачачи інших злії пригоди,
Вчися минати власнії шкоди.

33.

Таким життям усі живем,
Яке собі самі ми виберем.

34.

Від злого напасти хоч поли ріж — тікай,
Та приятни його ще більше уникай.

35.

Правдивим будь серед брехливих
І май приятелів правдивих.

36.

Добру раду в час тривоги
Приймай радніш діяльної підмоги.

37.

Жінки найбільше надбання
Не золото, лиш розум і мовчання.

38.

Лиш ту жоною доброю назвати,
Що вміє дім в ладі держати.

39.

Ласкава жінка оживляє дім
І мужеві відрада;
Лукава жінка, то сухота всім
І ненастанна звада.

40.

По чім найліпшу жінку мож пізнати?
Що любить працювати і мовчати.

41.

Злу жінку краще б дома погребсти,
Ніж у чужий дім привести.

42.

Добра жінка в домі як бджола, як квочка,
Злая жінка в домі як розсохла бочка.

43.

Злої жінки в домі примхи і наруги
Пізнають найперше слуги.

44.

Змія трійлом людям задає смерть люту,
Злая жінка також все знайде отруту.

45.

В каламутній воді дна доглянуть дарма;
В злої жінки добра й розуміння нема.

46.

Хто хоче добру жінку мати,
Повинен у сусід питати.

47.

Як мряка сонце іноді туманить,
Так злая жінка мужеві життя поганить.

48.

Два дні для жінки добрі остають:
Як замуж просять і як в дім ведуть.

49.

Зла жінка в домі сатаною,
Як вітер північний весною.

50.

Коли хочеш без турбот нажитися,
Не бажай жениться.

51.

У жінки рідко правди допитати,
Тож добру жінку годі нашукати.

52.

Ліпше в бідності спокійно жити
Ніж багатому гризню терпіти.

53.

Збирай деньги,
Плати довги,
Щоб знов міг брати на борги.

54.

Меч ранить тіло, а зле слово душу;
Злого сказати нікому не мушу.

55.

Не сором мовчати,
Та сором брехливо себе величати.

56.

Що думаєш, того ніхто не знає,
Що робиш, тее кожний оціняє.

57.

Сердитість, хоч мала,
Пре на лихі діла.

58.

Вино веселить, коли мірно вживаєш,
Та чим більш попиваєш,
Тим більше і розум теряєш.

59.

Вина чим більше пити,
Тим більше хочеш говорити.

60.

Будь хоч як багатий,
А лінивство швидко доведе до втрати.

61.

Хто має до чого,
У того приятелів много;
Але в біді
Їх не гляди.

62.

Приємно здалека глядіти
На бурю на морі;
Приємно інколи слідити,
Як інший карається в тузі та в горі.

63.

Життя у часі, як в тюрмі:
Живи і тягни, наче віл у ярмі.

64.

Люба тілесная врода,
Але лиш чистий ум, душевна погода —
Правдива життя осолода.

65.

Надія у життю мов той дороговказ,
В душі приборіга нам віру в ліпший час.

66.

Кого добро і ласка оживля,
Для того вітчиною вся земля.

67.

Зла не роби тому, на кого лихо впало,
Щоб і тебе нещастя не спіткало.

68.

Заздалегідь міркуй, небоже,
Хто в старості тобі допоможе.

69.

Надія декого на крилах підіймає,
Та многих погубляє.

70.

Господар домовий, поки його снага,
У своїм домі сам усім слуга.

71.

Життя в спокою провести можеш,
Коли сам в собі гнів переможеш.

72.

Бери на ум: зла уникай,
Як що зле знайдеш, не підіймай.

73.

Лиха наука
Для чоловіка тільки мука.

74.

Жіноча заздрість гірша шалу,
Запалить хату без підпалу.

75.

Такий отець дітей до себе приєднає,
Що замість гніву мудрість має.

76.

Чистим держи тіло і душу враз з ним,
Щоб не явився ти богу брудним.

77.

Не довіряй ніколи ворогам,
То й шкоди не приймеш від них;

Дурний, хто пакостячи ворогам
Собі нашкодить сам.

78.

Норов гнівливий —
Ворог страшливий.

79.

Жінці старшувати завше недогода,
Се їй збороняє закон і природа.

80.

Хто жениться поспішно,
Той кається довічно.

81.

Ліпша врода невродлива,
Як душа несправедлива.

82.

Роби по правді яко мога,
І поміч матимеш у Бога.

83.

Мабуть, зла злішого не має,
Як мачуха лихая.

84.

Хто про добру славу дбає,
Людяно все поступає,
Сварки, бійки уникає.

85.

Страхополох те й знає,
Що страшні мислі має.

86.

Все дбай, щоб правдою жить однією,
А не лукавити душею.

87.

Хто зло говорить,
Сам собі пакість творить.

88.

Нема страшнішого помору,
Від злого поговору.

89.

До злого поспішать не тра,
Ні лінуваться до добра.

90.

Оце вже справді праця всеу,
Коли бідняк багатого дарує.

91.

Як зробишся багатий,
Не забувай убогим помагати.

92.

І тому добре жити,
Кому прийшлося доброму служити.

93.

Ненавиджу злого,
Хоч добрих слів мені він наговорить много.

94.

Добра від молоду навчайся,
А зла ніколи й зачинать не пхайся.

95.

Ліпше нераз хорувати,
Як сумувати.

96.

Хто нічого не знає,
Той і гріха не має.

97.

Хто подорожнього допоможе,
Той ліпше робить, як би дав на Боже.

98.

Багато зла і кривди і обмови
Оправдує стан урядовий.

99.

Кожний із нас любить на своє глядіти:
Багач на маєтки, а бідний на діти.

100.

В чужому краю
Чужому підлягай звичаю.

101.

Кожній кумі
Своє на умі.

102.

Немає тяжчої хвороби,
Як серце повне злоби.

103.

Ніхто зла не бажає,
Проте без зла життя не має.

104.

Своє роби й не гайся,
А до чужих робіт не додивляйся.

105.

Як понад землею хмар тіні,
Так понад життям людським
Переносяться зміни.

106.

Час поступа, не поспішає,
Та суму нашого знання все побільшає.

107.

До Бога душу підіймай в любви,
Це краще, як всі жертви й молитви.

108.

Тям, чоловіче, що смертний єси,
В душі ненависти досмертно не носи.

109.

Зла рада сина ні вітця,
Не доведе до доброго кінця.

110.

Язик нещастям многим винен,
То ж здержувати його ти все повинен.

111.

Однаке зло — в огонь упасти,
І опинитися у злої жінки власті.

112.

З львом лекше дійдеш до спокою,
Аніж із жінкою лихою.

113.

Пізнаєш друга у нещастя дні,
Як золото в огні.

114.

З мудрими знайся,
І мудрости від них для себе набирайся.

115.

Розум у всякій потребі підмога,
Він світло, що наш зір усе веде до Бога.

116.

Перша потреба розуму ясного —
Пізнати себе самого.

117.

Розум—життя провідная зізда,
Гніву і пристрастям сильна узда.

118.

Хто череву своєму нанявся служить,
У того весь розум облогом лежить.

119.

Старих оздоба—мовчанка,
Ласкавість із терпливістю;
А молодих—покірливість
І запал із сквапливістю.

120.

До всяких явищ треба додивлятися;
Щоб щось сказати, на речі треба знатися.

121.

Се знак душі гнилої,
Коли хто тішиться з біди чужої.

122.

Хто сам себе занадто любить,
Той швидко всіх приятелів розгубить.

123.

Три речі однако нестійні до дна:
Гнів, море й зла жона.

124.

Коли не хочеш бути в неволі,
Не клич до ради жінки ніксли.

125.

Жінка лиха і слотлива пора—
Вічна жура.

126.

Велика сердитість і жінка п'яниця—
Хто має їх в хаті, волів не жениться.

127.

Сила без розуму й знатну особу
Вгонить до гробу.

128.

Тайни своєї навіть найліпшому другу
Не говори, бо сказавши,
Будеш у страху, що він тебе зрадить,
Ворогом ставши.

129.

Власть і багатство душу скривляє,
Навіть розумних ума збавляє.

130.

Лукавий чоловік, що смирний вид приймає,
На ближніх тайні сіті заставляє,

Написано дня 10—26 лютого 1911.

О. ПУШКІН

СЦЕНА З „ФАВСТА“

Фрагмент
(1825)

Берег моря. Фавст і Мефістофель

Фавст.

Я нуджусь, бісе.

Мефістофель.

Що робити, Фавсте?

Така вже нам положена границя,
Якої перейти ніхто не може.
Розумні твори нудяться усі,
Один з лінивства, другий від роботи;
Один не вірить, інший стратив віру;
Один нажитися не встиг,
Другий нажився понад міру,
І кожний з них зіває та й живе,
І всіх труна, зіваючи, чекає,
Зівай і ти!

Фавст.

Це жарт плиткий!

Придумай, як би чим мені
Забавиться.

Мефістофель.

Будь задоволений

Міркуваннями розуму! В своїм
Альбомі запиши: „Fastidium
Est quies“, це значить: нудьга—
Це відпочинок для душі.

Я психолог. І ось тобі наука!

Скажи, коли не нудивсь ти в житті?

Подумай, пошукай! Чи не тоді,

Як над Віргілієм дрімав,

А розум твій розбуджувала різка?

Чи не тоді, як рожами вінчав

Ти ласкавих дівчат весілля,

В шумних забавах присвячав

Їм пориви вечірнього похмілля?

Чи не тоді, як затопився ти

В високолетні мрії й міркування,

В безодню темної науки?

Та тямлю, що тоді з нудьги,

Мов арлекіна, з полум'я та диму

Ти врешті викликав мене.

Як біс проворний я звивався,

Розвеселить тебе старався,

Возив до духів, до відьом,—

І що ж, усе те пусто-дурно.

Бажав ти слави—і добився,

Хтів закохаться—закохався.

Взяв від життя все те, що дати воно могло,—

І що ж, щасливеє воно було?

Фавст.

О, перестань і не розранюй ще

Мої перестарілі рани! У знанню

Глибокому нема життя. Прокляв я

Брехливе світелце науки.

А слава що? Проміння припадкове,

Якого хоч і як лови—не зловиш.
Честь світова—безмислиця, мов сон.
Та єсть же дійсне, праведне добро—
Двох душ збратання.

Мефістофель.

Й перше рандеву?
Чи так? Та чи не ласкав би сказати,
Кого тобі приємно споминати?
Чи може Гретхен?

Фавст.

О, чудовий сон!
О, чисте полум'я любови! Там, о там,
Де дерева шуміли так тужливо,
Де на її прекрасних грудях
Я втомлену голову схиляв,
Я був щасливий.

Мефістофель.

Творче милостивий!
Маячиш ти на яві, Фавсте! Сам себе
Услужними згадками дуриш ти.
Та чи не я тобі своїми заходами
Доставив тее чудо красоти,
І серед північної темноти
З тобою звів її? Тоді плодами
Свогого заходу я забавлявся
Сам оддалік, як ви собі обоє...
Адже все бачив я, все пам'ятаю!
Коли твоя красуня в захваті
Була, неначе п'яна,—ти душею
Тривожною в задуму поринав.
А доказали ми з тобою, що задума—
Нудьги насіння. І чи знаєш ти,

Філософе премудрий, що ти думав
У хвилю ту, коли не думає ніхто?
Сказати тобі?

Ф а в с т.

Ну, говори! Ну, що?

Мефістофель.

Ти думав: „Ангеле послушний мій,
Як гарячо я забажав тебе!
Як хитро в простодушної дівчини
Я мрії серця роздував!
Любві невинній, безкорисній
Невинно віддалась вона.
Чому ж тепер у мене в груді повно
Ненависної туги та нудьги?
На жертву мого забагу пустого
Дивлюсь, напившись розкоші марної,
З непереможною відразою!!“
Так нерозумний дурень, з добра-дива
Наважившись на лихеє діло,
І в лісі жебрака зарізавши, над трупом
Знущається зневажними словами.
Так на продажну красоту розпуста,
Сквапливо нею наситившись,
Глядить не то з обридженням, не то зі страхом
Потім із усього того ти вивів
Одно заключення...

Ф а в с т.

Та пропадай
Від мене, витворе пекельний ти!
Тікай, щоб я не бачив більш тебе!

Мефістофель.

І овшім. Та задай іще мені задачу!

Адже без діла відлучатися від тебе
Мені ніяково, а дармо тратить час
Я не люблю.

Ф а в с т

показуючи на море.

Що там біліється, скажи!

Мефістофель.

Це корабель еспанський тримаштовий,
Пристиати до Голяндії готовий.
На нім поганців триста, малпи дві,
Та бочка золота, та чоколяди
Багатий груз, і модна ще хвороба,
Що й вам її недавно дарували.

Ф а в с т.

Все затопи!

Мефістофель.

Я лиш того й чекав.

Щезав

Переклад писано дня 10 квітня 1914 р.

Інтелегентний чоловік, зайнятий духовою, а особливо науковою працею, не нудиться ніколи. Нудьга являється в нього хіба як признак банкрутства його наукової роботи, її методи та здобутків. Таким ученим являється також Фавст у Гетевій трагедії, який у вступнім монологу вказує мниму недостаточність усіх, доступних йому, наук і доходить до наміру самовбивства. Таким самим ученим, якого не задовoliла його наука, являється також Фавст у маленькій драматичній сцені Пушкіна, написаній очевидно під впливом трагедії Гете. „Я нуджуся, бісе!“ — такими словами починається та сцена. І Мефістофель, із яким розмовляє тут Фавст, із правдиво чортівським знанням людської душі розкриває перед Фавстом тайники його власного життя, доказуючи йому, що він від наймолодших літ при всіх своїх заняттях та забавах почував нудьгу та обридження. Особливо вражає читача Мефістофелева аналіза Фавстової любови до Греткен, у якій Фавст голословно вказує самотності святу згадку свого життя. У відповіді на те Мефістофель вказує йому драстичними словами цілу безодню погані та зневір'я. Фавст не має на се ніякої відповіді, крім розпучливого викрику: „Пропaday ти, пекельний виплоде!“ Розуміється, Мефістофель не може пропасти від нього і вказує йому для розривки корабель, що пливе по морю, оповідає, що на нім міститься, — знов таки з чортівською фантазією, — і Фавст наказує йому зараз затопити той корабель.

Ся драматична сцена, написана в р. 1824 рівночасно з „Борисом Годуновим“, виявляє незвичайний драматичний талант Пушкіна, який немов у світлі блискавки вмів показати безодню горя та зопсуття в людській душі. Розуміється, для оцінки вартости науки та духової праці ся сцена не дає ніякого рішучого протидоказу, бо автор зовсім не входить у те, якою саме наукою і з якими вислідами займався Фавст.

Іван Франко.

Писано дня 15 вівня 1914 р.

СКУПИЙ ЛИЦАР

Трагедія
(1830)

СЦЕНА ПЕРША

У вежі

Альбер і Іван

Альбер.

Що б там не сталося, а на турнірі
Я буду. Шолом дай мені, Іване!

Іван подає йому шолом.

Попсований, наскрізь пробитий! Годі
Його надіти. Треба би нового.
Який удар! Проклятий граф Дельорж!

Іван.

Та й ви йому порядно відплатили!
Як із стремен ви вишибли його,
Він добу перележав, наче труп,
І поведве чи верне до здоров'я.

Альбер.

А все таки нічого він не стратив.
Цілий його венецький той нагрудник,
А груди—ті йому й гроша не варті,
І інших він не буде купувати.
Чому я з нього й шолома не зняв?

А зняв би був, якби не соромився
І дам і герцога. Проклятий граф!
Волів мені він голову пробити.
Потрібна би й одежа. Ув останнє
Всі лицарі сиділи ув атласах
Та в адамашках, тільки я у бляхах
За герцогським столом. Відмовився
Я тим, що на турнір попав лиш випадково.
А що скажу сьогодні? Бідність, бідність!
Як унижає серце нам вона!
Коли Дельорж своїм тяжезним списом
Пробив мій шолом і повз мене скочив,
А я голіголов, острогами
Коня свого шпигнувши, наче вихор
Помчався й графа на дванадцять кроків
Шпурнув немов малесенького пажу,—
Коли всі дами повставали з місць,
Коли сама Клотільда, поневолі
Лице закривши, скрикнула, і всі
Герольди мій учинок прославляли,—
Тоді ніхто не думав про причину
Хоробрости та сили дивної
Моєї! А я мало не шалів
За шолом свій ушкоджений. Яка
Була причина мого геройства?
Лиш скупість. Так, не трудно заразитись
Тут нею під одною кришею
З моїм вітцем. А що мій бідний Емір?

І в а н.

Все ще хромає. Виїхати вам
На нім не можна.

А л ь б е р.

Нічого робити,
Куплю гнідого,—добре, що за нього
Не много просять.

І в а н.

Хоч не много просять,
А грошей все ж таки у вас нема.

А л ь б е р.

Що ж каже маніхей той Соломон?

І в а н.

Говорить, що не може більш давати
В позику вам гроша без заставу.

А л ь б е р.

Без заставу! Де ж той у чорта застав?

І в а н.

Я те й казав.

А л ь б е р.

Що ж він?

І в а н.

Стиснув плечима.

А л ь б е р.

А ти б йому сказав, що мій отець
Багатий сам, як жид, і скорше чи
Пізніше я одержу все по нім.

І в а н.

Я говорив.

А л ь б е р.

Що ж він?

І в а н.

Стиснув плечима.

А л ь б е р.

От ще біда!

І в а н.

Він сам хотів прийти.

А л ь б е р.

Ну, слава Богу! Я без викупу
Не випущу його. Стук у двері. Хто там?

Входить Соломон.

Соломон.

Слуга покірний.

А л ь б е р.

А, приятелю!

Жидюга клятий, любий Соломоне!
Прошу сюди! То ти, як зачуваю,
В мій довг не віриш?

Соломон.

Пане милостивий,
Клянуся вам, що рад би, та не можу.
Де взяти гроші? Ввесь я зруйнувався,
Все лицарям допомагаючи,—
А жоден не платить. Я вас хотів
Оце просить, чи не могли б мені
Хоч часть віддати?

А л ь б е р.

Ах, розбійнику!

Та як би в мене завелися гроші,
Чи став би панькатися я з тобою?
Та ну, не будь упертий, Соломоне
Премудрий, викладай тут червінці!
Сотчину висип, поки зраз тут
Тебе не скажу обшукать.

Соломон.

Сотчину!

Якби я мав сто червінців—

Альбер.

Та слухай!
Не стид тобі не виручити свого
Приятеля?

Соломон.

Клянуся вам—

Альбер.

Та годі, годі!

Тобі потрібно заставу? Дрібниця!
Що маю дати в застав? Чи свинячу
Цю шкіру? Якби міг її заставити,
Продав би вже давно. Чи слова
Лицарського тобі, собако, мало?

Соломон.

Поки живі ви, ваше слово, пане,
Значить багато. Наче талісман
Воно вам відімкне всі скрині всіх
Фламандських багачів. Та як його
Передасте мені, жидкові бідному,
А тим часом умрете—крий вас Боже!—
Тоді в моїх руках воно лиш буде
Як ключ від скриньки, киненої в море.

Альбер.

Чи ж мій отець переживе мене?

Соломон.

Хто зна? Днів наших ми числить не можем.
Ще рано цвів юнак, під ніч умер,
І ось його чотири старчики
Несуть на плечах згорблених до гробу.
Барон здоров. Дасть Бог, літ десять, двадцять
І двадцять п'ять і тридцять проживе.

Альбер.

Та брешеш, жиде! Та за тридцять літ
Мені вже п'ятдесят мине, тоді
На що мені й ті гроші?

Соломон.

Гроші! Гроші

Все, в кожному віці здадуться нам.
Та молодий у них шукає слуг
Проворних і, не жалуючи їх,
Шле їх сюди й туди,—але старий
В них бачить вірних друзів і пильнує
Їх, наче ока в голові.

Альбер.

О, мій отець

Не бачить в них ні друзів, ані слуг,
Лише панів, і сам він служить їм.
І як же служить! Як алжирський раб,
Як пес на ланцюзі. В нетопленій
Коморі він живе, лиш воду п'є,
Їсть сухарі, всю ніч не спить, усе
Лиш бігає та лається, а там
У нього в скринях золото спокійно
Лежить собі. Мовчи! Колись таки
Воно мені послужить і лежать
Забуде.

Соломон.

Так, на погребі барона
Пролетється більше грошей, аніж сліз.
Дай Боже вам якнайскоріше спадок!

Альбер.

Амінь.

Соломон.

А можна би? —

Альбер.

Що?

Соломон.

Так, я думав,

Що спосіб є такий...

Альбер.

Який такий?

Соломон.

У мене тут знайомий старичок,
Жидок, аптекар бідний...

Альбер.

І лихвар,
Такий як ти, чи мо' чесніший трохи?

Соломон.

Ні, лицарю. Товій не тим торгує.
Він робить краплі — справді, чудеса
Вони справляють.

Альбер.

Що ж мені до них?

Соломон.

У скляночку води долить... три краплі...
Ні смаку в них, ні барви не завважиш.
І чоловік без болю в животі,
Без різання й хвороби умирає.

Альбер.

Значить, старий отрутою торгує.

Соломон.

Так, і отрутою.

Альбер.

То що ж, замість позики
Ти подаси мені склянок отрути двісті,
За склянку червінець? Чи так, чи ні?

Соломон.

Пан зволять сміх собі робити з мене.
Ні, я хотів... Та може ви... Я думав,
Що вже баронові час умирати.

Альбер.

Що! Отруїть вітця! Ти смієш синові...
Іван, держи його! Ти смів мені...
А знаєш ти, жидівська душа,
Псе, змію, що тебе я зараз же
На брамі тут повішу!

Соломон.

Провинився!

Звиніть, я жартував.

Альбер.

Іване, шнура!

Соломон.

Я жартував. Я гроші вам приніс.

Альбер.

Геть, псе! Жид відходить.

Ось до чого мене доводить
Отецька скупість! Ось що смів жидюга
Мені нараять! Дай вина склянчину!
Я ввесь дрижу... Іване, але гроші

Мені потрібні. Побіжи за жидом
Проклятим і візьми у нього червінці!
Та принеси сюди лиш каламар, —
Я квіт напишу. І не приводи
Сюди того Іюду! Або ні, зажди!
Отрутою запахнуть червінці,
Як срібняки колись Іскаріота.
Я загадав вина.

І в а н.

Та в нас вина

Нема ні краплі.

А л ь б е р.

А де ж те, що в дарі
Мені прислав з Еспанії Рамон?

І в а н.

Я вечором заніс останню пляшку
Слабому ковалеві.

А л ь б е р.

А, згадав!

То дай води! Ось прокляте життя!
Ні, так і будь, піду шукати справи
У герцога. Нехай присилують вітця
Держать мене, як сина, не як миш
Уроджену в дірі.

СЦЕНА ДРУГА

Підземелля.

Б а р о н.

Як молодий гультай жде бачення
З лукавою розпусницею десь
Або з дурною, що її підмовив,

Так я ввесь день на ту хвилину ждав,
Коли зійду сюди у підземелля,
В безпечну скритку моїх вірних скринь.
Щасливий день! Сьогодні можу я
У шосту скриню — скриня ще не повна —
Досипать жменю золота. Не много,
Здається, та потрохи скарб росте.
Читав я десь, що цар одного разу
Велів своїм воякам наносить
Землі по жмені в купу, і могила
Горда зросла, а цар із висоти
Міг радісно долину оглядять,
Покриту білими наметами,
І море, де роїлись кораблі.
Так я по жменці скупю зносячи
Звичайну дань свою в те підземелля,
Здвигнув оцю могилу й з висоти
Її глядіти можу на все те,
Що підляга мені. А що ж мені
Не підляга? Як дух якийсь, я можу
Із цього льоху управляти світом.
Як лиш захочу, здвигнуться будівлі,
В мої сади препишні збігнуться
Прегарні німфи барвною юрбою
І Музи дар свій принесуть мені,
Свободи геній стане в мене в службу,
І чеснота й безсонна праця смирно
Чекати будуть в мене нагороди.
Я свисну — і до мене, хоч несміло,
Але послухно влізе гріх кривавий,
Лизатиме у мене руку, в очі
Глядіти, в них моєї волі знак
Читаючи. Послушне все мені,
А я нікому, вищий над усі
Бажання. Я спокійний в почуттю
Своєї сили, і досить мені

Оцього почуття. Глядить на своє золото.

Здається, не багато,

А скільки то людських турбот, ошук,
Сліз, благань і проклять вміщає
У собі цей важкий тягар! Ось нині
Вдова мені це віддала, та перше
З трьома дітьми пів дня перед вікном
Клячала на колінах, плачучи.

Йшов дощ і перестав, і знов пішов.
Комедіянтка та й не ворухнулась.

Я міг би був прогнать її, та щось
Мені шептало, що за мужа довг
Вона для мене принесла й не схоче
В тюрмі сидіти завтра. А оцей?

Цей червонець приніс мені Тібо!

І де він взяв його, ліниве те ледащо?

Украв мабуть, а може там на шляху
Вночі в діброві... Так, якби всі сльози

І кров і піт пролиті за все те,

Що тут хорониться, з земного лона

На мене виступили враз, була б потопа,

І захлиснувся б я в тім підземеллю.

Та час мені — Хоче відімкнути скриню.

Тьфу! Кожний раз, коли

Захочу тільки відімкнути скриню,

Мене кидає в жар або в мороз.

Не страх — о, ні! Кого мені боятися?

При мні мій меч, і золото боронить

Та чесна сталь; та серце в мене тисне

Якесь невідоме почуття.

Впевняють лікарі: бувають люди,

Яким приємно інших мордувать.

Мені вчувається, що мусять чути

Вони, встромляючи свій ніж у жертву.

Приємно й страшно за одним разом.

Відмикає скриню.

Ось рай мій! Всипає гроші.

Йдіть туди! Доволі вам
Блукать по світу, пристрастям служити
Й людським потребам! Тут засніть собі
Сном сили й супокою, як боги,
Що сплять в глибоких небесах. А я
Сьогодні хочу бенкет справити
Собі. Засвічу свічку перед кожною
З тих скринь і всі повідмикаю й стану
Сам серед них та, знай, глядітиму
На ті блискучі купи золота.

Запалює свічки й відмикає скрині одну за одною.
Я цар!.. Який же це чарівний блиск!
Мені послухна сильна ця держава,
В ній щастя, в ній і честь моя, і слава!
Я цар! Та хто у спадку після мене
Прийме над нею владу? Мій син, наступник?
Безумець, марнотратник молодий!
Розпусників товариш та гуляк?
Як тільки вмеру, він зараз тут вийде
Під ті спокійні та німі склепіння
З юрбою прихвостнів та ласої двірні.
У мого трупа він вкраде ключі,
Зі сміхом скрині ті повідчиняє,—
І потечуть ті скарби дорогії
В кешені атласові та діраві.
Він розіб'є посудини святії,
Єлем царським він напоїть грязь,
Змарнує все... А по якому праву?
Хіба мені все те дісталось даром,
Чи жартом, як грачеві, що кістками
Постукує і купи загібає?
Хто знає, скільки все те коштувало
Гірких відречень, пристрастей унятих
І дум важких, щоденних клопотів,
Безсонних ночей? Може скаже син,

Що в мене серце мохом поросло,
Що я не знав бажань, що в мене совість
Не рушалась ніколи — совість, звір
Кігтястий, лютий, що скребе за серце,
Совість, непрошений, докучний гість,
Віритель невмолимий, відьма злая,
Що вміє місяць мороком покрити,
Мертвих із темної могили викликати!
Ні, витерпи спершу собі багатство,
А там побачимо, чи стане той бідняк
Те марнувать, що кров'ю нагромадив.
О, якби міг я від очей негідних
Те підземелля заховать! Як би
З могили міг прийти я й сторожем
Сидить на скринях сих і від живих
Ті скарби хоронить так, як сьогодні!

СЦЕНА ТРЕТЯ

Князівська палата.

Альбер і Герцог.

Альбер.

Повірте, князю, довго я терпів
Стид бідности гіркої. Якби не
Ця крайність, ви би жалоби моєї
Ніколи не почули.

Герцог.

Бірю, вірю,
Мій благородний лицарю! Такий,
Як ви, вітця не винуватиме
Без крайности. Таких розпусних мало...
Вспокійтеся! Я вашого вітця
Усовіщу вже сам на сам, без шуму.
Я жду його. Давно ми не видались.

Він друг був діда мого. Пам'ятаю,
Коли я ще малим був, він сажав
Мене на свого коня не раз
І своїм шоломом тяжким вкривав,
Неначе дзвоном. Глядять у вікно.

А це хто? Чи він?

Альбер.

Так, князю, він.

Герцог.

Відійдіть же в цю
Кімнату, а як треба буде, я
Покличу вас.

Альбер відходить. Рухається барон.

Бароне, рад я вас
Побачити бадьорим і здоровим.

Барон.

А я — щасливий, князю мій, що в силах
Був на ваш наказ тут явитися.

Герцог.

Давно, бароне, не видались ми.
Чи тямите мене?

Барон.

Чи тямлю, князю?

Я мов тепер вас бачу. Ви були
Живенький хлопчик. Ваш покійний тато
Не раз казав мені: „Пилипе, (він
Все звав мене Пилипом) — що ти скажеш
На мого сина? Га? За двадцять літ
Ми будем дурні перед тим малим.“
Скажуть би, перед вами.

Герцог.

Ми тепер
Обновимо знайомість. Ви забули
Мій двір.

Барон.

Вже дуже постарів я, князю.
А при дворі що можу я робити?
Ви молоді, вам любі празники,
Турніри, а до них я вже не здатний.
Дасть Бог війну, то я готов, хоч би
Постогнувши, на коня знов сісти;
Ще стане сили меч старий за вас
Тримтячою рукою добувати.

Герцог.

Бароне, ваша щирість відома
Мені. Були ви діда мого другом,
Отець мій поважав вас, і я все
Вважав вас вільним, добрим лицарем.
Та сядьмо! Сідає. Діти єсть у вас, бароне?

Барон.

Лиш син один.

Герцог.

Чому його при собі
Не бачу я? Вам надокучив двір мій,
Але йому в його літах і чині
Пристойть бути при нас.

Барон.

Мій син
Не любить шуму світових забав.
Він дикої та сумрачної вдачі,
Довкола замку все блука лісами,
Як олень молодий.

Герцог.

А не гаразд
Йому дичитися. Ми незабаром
Його тут привчимо до світових
Забав, балів, турнірів, лиш пришліть
Його мені та назначіть йому
До стану відповідне вдержання.
Ви брови морщите? Мабуть з дороги
Втомилися?..

Барон.

Я не втомився, княже!
Та ви ввели мене у клопіт. Перед вами
Хотів би я признаться, та мене
Ви змушуєте висловити про сина
Те, що я хотів би скрити перед вами.
Він, князю, на біду мою, негідний
Ні милости, ні вищої уваги.
Він молодість свою проводить у розпусті,
У низькім зопсуттю.

Герцог.

Мабуть тому,
Бароне, що він сам. Бо самота
Й безчинність гублять молодих людей.
Пришліть його до нас, то він забуде
Всі привички породжені в глуші.

Барон.

Звиніть, мій князю, але справді я
Не можу з тим згодитися.

Герцог.

Чому?

Барон.

Звільніть від відповіді!

Герцог.

Ні, жадаю.
Скажіть причину вашої відмови!

Барон.

На сина я в гніві.

Герцог.

За що?

Барон.

За гріх тяжкий.

Герцог.

Який же був той гріх, скажіть ласкаво!

Барон.

Звільніть, мій князю!

Герцог.

Ну, це дуже дивно!
Чи вам за нього сором?

Барон.

Так! І сором...

Герцог.

Що ж він зробив вам?

Барон.

Він... він захотів
Убити мене.

Герцог.

Убити! То я до суду
Його завдам, як крайнього злочинця.

Барон.

Я доказу не дам, хоч певно знаю,
Що смерть моя пожадана йому.
Те тільки знаю, що він пробував
Мене...

Герцог.

Що?

Барон.

Обікрати.

Альбер впадає в кімнату.

Альбер.

Бароне, брешете!

Герцог

до Альбера.

Як ви посміли?

Барон.

А, ти тут! Ти, ти смів...

Мені... Ти смів вітцеві висловить
Такее слово? Брешу! Й перед ким?
Перед самим князем! Мені! Мені!
Хіба я вже не лицар?

Альбер.

Ви брехун.

Барон.

І грім іще не вдарив? Боже правий!
Так підійми ж оце! Кидає рукавичку.

І нехай меч

Розсудить нас! Син сквапно підіймає її.

Альбер.

Спасибі вам! Ось перший дар вітця!

Герцог.

Що бачив я? Що тут передо мною?
Старого батька визов син прийняв!
В який же час надів на себе я
Ланцюх князівський! Замовчіть оба!
Ви, старий дурню, й ти там, тигресе,
Недолітку, покиньте зваду! До Альбера.
Дай

Мені оце! Відбирає від нього рукавичку.

Альбер

стиха.

А жаль.

Герцог.

А так і впився
У неї нігтями! Йди геть і не посмій
Являтися до мене, поки сам
Я не позву тебе! Альбер відходить.
А ви, нещасний старче,
Чи вам не соромно?

Барон.

Вибачте, мій князю!
Стоять не можу я... Мої коліна
Ослабли... душно! Душно!.. Де ключі?
Ключі, ключі мої! Паде до долу.

Герцог

приступає до нього.

О, Боже, він умер!
Страшний цей вік, страшні серця в людей!

Переклад писано в днях 3 — 7 квітня 1914 р.

Сей незвичайно ефектовий драматичний образок написав Пушкін на основі англійської трагікомедії Ченстона „The caveteous Knighth“, написав, розуміється, зовсім вільно, не перекладаючи ані переробляючи, тільки випрацювавши творчим духом трагічний конфлікт між вітцем-скупарем і сином із благородною душею, але притисненим бідністю та недостатком задля скупости вітця. Характеристику скупаря, яку в тім образку дав Пушкін, можна вважати чудом поетичної творчости, яка проникає людську пристрасть доведену до манії, до її найкрайніших границь. Аби не ходити далеко, досить буде порівняти сей твір Пушкіна з п'ятиактовою комедією Мольєра L'avare (скупар), який зумів підглядіти скупість із її слабих та смішних боків і, замість відстрашуючого прикладу, дав зовсім плоску та пусту експліяцію — задоволення скупаря зворотом украденої йому скринки з грішми, якою він при кінці комедії тішиться, як дигина забавкою.

Іван Франко.

МОЦАРТ і САЛЬЄРІ

(1830)

СЦЕНА ПЕРША

Кімната

С а л ь є р і.

Всі кажуть: „Нема правди на землі“,
Але нема й там угорі. Для мене
Це ясно так, неначе проста гама.
Прийшов я в світ з любов'ю до мистецтва;
Дитиною, коли високо в нашім
Старім костьолі грали на орґанах,
Я слухав і заслухувався, слъози
Невільні та солодкії текли.
Покинув вчасно я пусті забави;
Науки, що від музики далекі,
Мені обридли; вперто й гордовито
Відрікся я від них, і музиці одній
Відався ввесь. Важкі там перші кроки,
Нудна дорога, та я переміг
Ті перші недогоди. Ремесло
Поставив я, як підніжок мистецтва.
Ремесником зробився, своїм пальцям
Надав послушну, хоч суху ще вправу,
Та влучність слухові. Вмертвив я звуки
І музику порізав наче трупа,

Альгеброю гармонію провірив,
І аж тоді, пройшовши всю науку,
Віддався повабові творчих мрій,
Почав творить, але в тиші, таємно,
Не сміючи ще й думати про славу.
Бувало, в своїй келії самотній
Просидівши два, три дні, сон і страву
Забувши й розкошуючи самим
Лиш захватом відхнення та слізми,
Палив я твір свій і глядів байдужно,
Як помисли та звуки, мною сплоджені,
Палаючи щезали з легким димом.
Та що й сказать? Коли великий Глюк
Явився та нові відкрив нам тайни—
Глибокі, чародійні тайни—я
Все те відкинув, що вперед я знав,
Що так любив, у що так свято вірив,
І сміло вирушив його слідами,
Без каяття, як той, що, заблудивши,
Від стрічного про простий шлях дізнався.
Зусильним змаганням, трудом постійним
Нарешті я в мистецтві безграничнім
Високий ступінь осягнув, і слава
Мені всміхнулася. В серцях людей
Знайшов я відгуки для своїх творів.
Я був щасливий, любувався мирно
Своєю працею і славою й успіхом,
Та працями й успіхом своїх друзів,
Моїх товаришів у дивному мистецтві.
Ні, зависти ніколи я не знав!
Ніколи! Ні коли божественний Піччіні
Заполонить зумів слух парижан,
Ані коли я перший раз почув
Плачливі звуки Іфігенії.
Хто скаже, щоб Сальєрі гордий був
Коли погорди гідним, завидющим,

Змією, що розтоптана людьми,
Пісок і порох гризучи, здихає?
Ніхто! Та ось тепер я сам скажу:
„Я завидник!“ Завидую глибоко,
До болю лютого завидую. О, небо!
Де ж правда та, коли святий твій дар,
Коли безсмертний геній, не в заплату
За самозречення, любов горячу,
За працю, за зусилля й молитви,
А окружає голову безумця,
Гуляки легкодушного? О, Моцарт, Моцарт!

Входить Моцарт.

Моцарт.

Ага, побачив! А я ось хотів
Тебе нежданим жартом угостити.

Сальєрі.

Ти тут? Давно?

Моцарт.

Ось що прийшов. Я йшов
До тебе, ніс тобі щось показати,
Та переходячи попри гостинницю,
Почув гру скрипки. Ні, друже мій,
Мабуть смішнішого нічого зроду
Ти не чував. Сліпий скрипаль в шиночку
„Voi che sapete“ виграє! Чудово!
Я не втерпів, приводжу скрипаль,
Щоб штукою його тебе вгостити.

До дверей.

Війди! Входить сліпий дід зі скрипкою.

Заграй нам дещо з Моцарта!

Скрипаль грає арію з „Дон Жуана“, Моцарт сміється.

Сальєрі.

І ти сміяться можеш?

Моцарт.

Ах, Сальєрі!

Чи й сам ти не смієшся?

Сальєрі.

Ні, мені

Не смішно, як маляр би негодящий
Мазюкать став Мадонну Рафаеля;
Не смішно, як би паяц безсоромний
Пародією став паскудить Данта.

До скрипаля.

Геть відси, діду!

Моцарт.

Та чекай! Ось на тобі!

Дав йому монету.

Пий за мое здоров'я! Старий відходить.

Ти, Сальєрі,

Сьогодні щось не рад. Прийду до тебе
В інший час.

Сальєрі.

Що ж ти приніс мені?

Моцарт.

Нічого, так, дрібницю. Вчора ніччю
Не брався сон мене, як часто
Бува зо мною, і до голови
Прийшли дві-три мелодійки, а нині
Я їх списав. Бажалося мені
Твій суд почути, та тепер тобі,
Здається, не до мене.

Сальєрі.

Моцарт, Моцарт!

Чи ж то мені колибуть не до тебе?
Сідай, послухаю.

Моцарт

сідає до фортеп'яна.

Представ собі—кого би?

Ну, хоч мене, лише молодшим трохи,
Закоханого—не зовсім, а трохи—
З красунею, чи з другом—хоч з тобою!
Я втішний... і нараз гробовий привид:
Померкне сонце, або щось подібне.
Ну, слухай же! Грає.

Сальєрі.

І з тим ти йшов до мене,
І міг спинитися біля шиночка,
І слухать скрипаля сліпого? Боже!
Ти, Моцарте, негідний сам себе.

Моцарт.

Що ж, гарно?

Сальєрі.

Ой, яка ж тут глибина!
Яка тут смілість і яка тут стрійність!
Ти бог, і сам мабуть не знаєш того.
Та знаю я.

Моцарт

усміхається.

Чи справді? Може й так,
Та божество моє голодне трохи.

Сальєрі.

Послухай, пообідаємо разом
В гостинній Золотого Льва.

Моцарт.

Гаразд!

Я рад. Та тільки збігаю додому

І скажу жінці, щоб не дожидала
З обідом. Відходить.

Сальєрі.

Жду на тебе, пам'ятай же!
Не могла мені противитися далі
Судьбі моїй! Я вибраний на те,
Аби спинить його, а то ми всі пропали,
Ми всі, жерці й служителі музики,
Не сам я та моя глухая слава.
Всю ніч я думав: Ну, хто ж він такий?
Якої висоти ще він досягне?
І чи підійме він тим штуку? Ні,
Вона упаде знов, як він іщезне.
Наступника по собі він не лишить.
Що ж за хосен нам? Наче херувим
Він кілька райських нам пісень приніс,
Аби, збентеживши безкриле бажання
В нас, дітях пороку, знов відлетіти.
Так відлітай же! Чим хутчій, тим ліпше!
Ось тут отрута, дар мої Ізори!
Сімнадцять літ ношу її з собою.
І часто відтоді життя мені
Було болюче, мов нестерпна рана.
І часто з ворогом тим безтурботним
Сидів я за одним столом. Ніколи
Не піддавався я підшептам покуси,
Хоч я й не трус і хоч глибоко чую
Свою зневагу й мало важу це життя.
Все отягавсь я, хоч жадова смерти
Все мучила мене... Пощо вмирать?
Ануж — гадалося — життя мені
Ще принесе неждані, щедрі дари?
Ануж у мене ще заграє запал
І творча сила та святе відхнення?
Ануж новий якийсь великий Гайден

Сотворить щось велике, й полюбуюсь я?
І як із гостем тим ненависним
Сидів я за одним столом, мені
Все думалось: Ануж тепер знайду
В нім свого найлютішого врага!
Ануж із гороїжної своєї
Він висоти на мене кине громом
Кривавої зневаги, — і тоді
Не дармо зберегав я дар Ізори.
І вийшло так! Нарешті я знайшов
Свого ворога, і новий Гайден
Чудовим захватом мене сп'янив.
Тепер пора! Мій давній дар любови
Хай перейде у чашу мого друга!

СЦЕНА ДРУГА

Окрема кімната в гостиниці, в ній фортеп'ян. Моцарт
і Сальєрі за столом

Сальєрі.

Щось ти понурий нині.

Моцарт.

Я? Нітрохи.

Сальєрі.

Мабуть тобі щось, Моцарте, невлад?
Обід чудовий і вино предобре,
А ти мовчиш хмарний.

Моцарт.

Признаюся,
Мій Requiem мене тривожить.

Сальєрі.

А,
Ти пишеш Requiem? Віддавна?

Моцарт.

Давненько, тижні три. Та дивне диво...
Я не сказав тобі ще?

Сальєрі.

Ні!

Моцарт.

Послухай!

Три тижні тому пізно я додому
Прийшов; мені сказали, що до мене
Хтось приходив — чого, невідомо.
Який хосен, чи Моцарт буде жить,
І що йому до мене? Другий день
Той сам зайшов до мене й не застав
Знов. Аж на третій день, коли з малим
Синком я забавлявся на долівці,
Мене покликано. Я вийшов. Чоловік,
Увесь у чорнім, чемно поклонився,
Замовив Requiem у мене й геть пішов.
І зараз я до писання засів,
Та відтоді мій чорний чоловік
Не приходив до мене. А я й рад.
Мені було би жаль розстатися
З тим моїм твором, а мій Requiem
Готов уже зовсім. А я тим часом —

Сальєрі.

Що?

Моцарт.

Та ніяково мені признаться...

Сальєрі.
До чого?

Моцарт.

Бачиш, чорний чоловік
І день і ніч мені спокою не дає,
За мною скрізь він гониться, як тінь.
Ось і тепер мені здається, що
Сидить він з нами самотретій.

Сальєрі.

Годі!

Який дитячий страх! Розвій пусту
Цю думку! Бомарше мовляв мені:
„Послухай, брате Салієрі, скоро
На тебе напоядуть чорні думи,
Ти відкоркуй шампанського плящину,
Або читай „Фігарове весілля“!

Моцарт.

Так, Бомарше був добрий твій приятель,
І написав для нього ти „Тарару“,
Прегарну штуку. Там один мотив —
Я все його тверджу в щасливу хвилину.
Ля, ля, ля, ля! А правда, Сальєрі,
Що Бомарше когосьто отруїв?

Сальєрі.

Не думаю. Для ремесла такого
Він був занадто сміховалець.

Моцарт.

Алеж

Він геній був таксамо, як я й ти,
А геній, як і злочин, це дві річі
Несовмістимі. Правда?

Сальєрі.

Так міркуєш?

Кидає отруту в Моцартову чашу.

Ну, пий же!

Моцарт.

За твоє здоров'я, щирий

Мій друже, за братерський наш союз,

Що лучить Моцарта та Сальєрі.

Обох синів гармонії! Випиває.

Сальєрі.

Стривай!

Стривай, стривай! Ти випив? І без мене?

Моцарт

кидає сервету на стіл.

Досить! Я ситий. Іде до фортеп'яна.

Ну, тепер послухай

Мій Requiem! Грає. Ти плачеш?

Сальєрі.

Сльози ті

Я вперве ллю. Боляче і приємно,

Немов тяжку повинність я сповнив,

Немов лікарський ніж мені відрізав

Болючий сустав. Моцарте, мій друже!

Ті сльози — не вважай на них! Грай, грай!

Спіши ще звуками твоїми золотими

Мою сповняти душу!

Моцарт.

Якби всі

Гармонії так відчували силу!

Та ні, тоді б і світ не міг стояти,

Ніхто б не захотів займатися

Потребами буденного життя, —
Всі віддалились би вільному мистецтву.
Нас мало вибраних, щасливців нетрудащих,
Що користю ганебною гордують,
Єдиної краси жерців. Неправда?
Та я сьогодні трохи нездоров,
І якось тяжко робиться мені.
Піду, засну. Прощай же! Відходить.

С а л ь е р і.

Прощавай!

С а м.

Заснеш, але на довго, Моцарте! Та чи
Сказав поправді він, і я — не геній?
Геній і злочин — речі несумісні?
Неправда! А Михайло Буонаротті?
Чи може й це лиш вигадка тупої,
Безмисної юрби, і творець Ватикана
Не був убивцею?

Переклад писано в днях 18-19 січня 1914 р.

Драматичний образок Пушкіна „Моцарт і Сальєрі“ має дуже мало спільного з властивою біографією великого німецького музики. Йоган Хрїзостом Вольфганг Амадей Моцарт уродився дня 27 січня 1756 у Зальцбурзі, а вмер дня 5 грудня 1791 р. в Відні, проживши 36 літ. Він був незвичайний для всіх часів музикальний талант і написав протягом свого короткого життя 626 музикальних творів, у тім числі 68 духовних, 23 опери та театральні твори, 22 сонати для клявесину, 45 сонат для скрипки й клявесину, 32 квартети для струнних інструментів, 49 симфоній і 55 концертів. Найважливіші його опери — „Ідомей“, „Мітрідат“, „Сулла“, „Весілля Фігаро“ та „Дон Жуан“ — уважались при кінці XVIII віку найкращими творами театральної музики. Із його особистого життя варто зауважити хіба те, що він якийсь час був органістом у Зальцбурзі, а більшу часть життя провів у Відні при цісарським дворі Йосифа II, як надворний капельмайстер. Він був жонатий і вмер природною смертю в досить скромних маєткових

обставинах. Його останнім визначним твором було справді „Requiem“. Пушкін у своїм прекраснім драматичнім образку представив Моцарта перед самою смертю значно молодшим, зовсім здоровим, веселим і безтурботним, коли натомість дійсне життя Моцарта, особливо в останніх роках, було досить невеселе задля матеріяльних клопотів, які змусили його навіть на якийсь час покинути Відень. Його отруєння через завидючого італійця, музики Сальєрі, вигадав сам Пушкін. Сей італієць, Антоніо Сальєрі, роджений у році 1780, жив справді в Відні, написав декілька опер і вмер у році 1825. Він удержував у Відні школу музики, з якої вийшли такі майстри німецької музики, як Бетховен, Франц Шуберт і Ліст.

Написано дня 25 квітня 1914 р.

РУСАЛКА

(1832)

СЦЕНА ПЕРША

Беріг Дніпра. Млин. Мельник і дочка

Мельник.

Ой, то ж то всі ви, молоді дівчата,
Дурненькі! Вже як підвернувся вам
Завидний чоловік, непростий, то потрібно б
Його до себе сильно прив'язати.
А чим? Поводженням розумним, чесним
Приваблювати, то суворістю,
То ласкою; часом ненароком
Чи натяком про шлюб нагадувать,
А поперед усього зберігати
Своє дівочу честь, безцінний скарб.
Вона мов слово: раз його упустиш,
То вже не вернеш. А коли на шлюб
Нема надії, то все таки можна
Бодай якийбудь зиск собі, та рідним
Якийсь пожиток видумать. Це треба
Обдумати: „Не вічно ж буде він
Любить мене та пестувать“. Та ні,
Куди вам думати про добре діло?
І чи подоба? Вас лиш дур береться,

Ви раді даром забаги його
Сповнять, готові висіти увесь день
На шиї в милого коханчика,
А той коханчик—глянь, і вже пропав,
І слід за ним застив, а ти, дурна,
Лишилася ні з чим. Ой, глупі ж ви усі!
Чи я не говорив сто раз тобі:
„Ей, доню, бережись, не будь дурна
І не прогав свого щастя ти!
Не випускай із рук князя та з дуру
Не погуби сама себе!“ Що ж вийшло?
Сиди тепер та вічно плач за тим,
Що вже не вернеться.

Дочка.

Чому ж ви, тату,
Гадаєте, що він мене покинув?

Мельник.

Чому? Тому! Та скільки раз бувало
В неділю приїздив він до млина?
Та що в неділю? Кожний Божий день,
А іноді й два рази в день. А далі
Став приїздити рідше все та рідше.
І ось уже дев'ятий день минув,
Як ми не бачили його. Що скажеш?

Дочка.

Занятий він. Чи мало в нього діла?
Та ж він не мельник і вода за нього
Не робить. Часто він казав мені,
Що в нього праця тяжча від усіх.

Мельник.

Е, вір йому! Хіба князі працюють?
І що їх праця? Лисів, заяців
Тривить хортами та бенкетувати,

Сусідів грабувати та таких
Дуріп убогих підмовлять, як ти.
Він сам працює—ой, який же жаль!
На мельника, мовляв, вода працює.
Та в мене в день ні в ніч нема спокою.
А там гляди, то тут, то там потрібно
Направить щось, де прогнило й тече.
От як би ти зуміла у князя
Хоч трохи грошей випросить для мене
На ті перебудови, було б ліпше.

Д о ч к а.

Ай!

М е л ь н и к.

Що таке?

Д о ч к а.

Здається, чути тупіт
Його коня. Він! Він!

М е л ь н и к.

Гляди же, доню.
Не забувай, що радив я тобі.

Д о ч к а.

Ось він! Ось він!

Входить к н я з ь. Конюх відводить його коня.

К н я з ь.

Здорова, моя любя!
Здорові, пане мельник!

М е л ь н и к.

Ясний пане,
Гаразд із вами! Вже давненько ми

Не бачили очей пресвітлих ваших.
Піду зготовити вам почастунок.
Відходить.

Дочка.

Нарешті ти про мене нагадав!
І чи не стид тобі так довго мучить
Мене пустим ожиданням жорстоким?
І що мені на думку не спадало!
Які страхи не страшили мене!
То думала, що кінь тебе заніс
В болото або в пропасть; що ведмідь
Тебе в дрімучім лісі розірвав;
Що ти недуж; що розлюбив мене...
Та слава Богу, ти живий, здоров
І любиш все по давньому мене!
Чи правда?

Князь.

Так, по давньому, голубко!
Ні, більше ще!

Вона.

Про тебе ж ти сумний.
Що сталося з тобою?

Князь.

Я сумний?
Тобі здається так. Ні, я веселий
Все, як лише тебе побачу.

Вона.

Ні!

Коли веселий ти, то здалека
Спішиш до мене й кличеш: „Де моя
Голубка? Що там поробляє?“ Потім
Цілуєш зараз і питаєш: „Рада

Мойому приходіві? Дожидала
Мене так вчасно? А сьогодні мовчки
Ти слухаєш мене, не обіймаєш
І не цілуєш в очі. Щось мабуть
Стривожило тебе. І що? Чи, може, ти
На мене сердишся?

Князь.

Не хочу дармо
Я притворятися перед тобою.
Так, правда, в серці моїм сум засів
Тяжкий, і ти не можеш ласками
Любовними розмити його, не можеш
Ані влекшити, ані поділити.

Вона.

Мене ж болить, коли з тобою разом
Не можу сумувати одним сумом.
Скажи ж мені, що в тебе на душі?
Позволиш, буду плакати,—не дозволиш,
Я ні сльозиною тобі не досаджу.

Князь.

Не буду гаятись. Чим скорше, тим і ліпше!
Моя кохана, знаєш, що на світі
Нема тривкого щастя. Ані рід
Значний, ні сили, ні багатство, ані
Краса біди не може оминути.
І ми—хіба не так, моя голубко?—
Були щасливі. Я по крайній мірі
Щасливий був тобою та твоєю
Любов'ю. І хоч би в будущім що
Зо мною сталося, де б я не був,
Все буду споминати тебе, мое кохання.
Того, що трачу враз з тобою, в світі
Ніщо мені ніколи не замінить.

Вона.

Я ще не розумію твоїх слів,
То вже лякаюся. Нам грозить доля,
Готовить нам невідоме горе?
Розлуку, може?..

Князь.

Може! Ти вгадала.
Розлуку нам судила доля зла.

Вона.

Хто нас розлучить? Чи ж у мене сили
Немає скрізь іти в твої сліди?
Вберусь я хлопчиком і вірно буду
Служить тобі в дорозі, чи в поході,
Чи на війні. Війни я не боюся,
Аби лиш бачила тебе. Ні, ні!
Не вірю! Може ти бажаєш тільки
Думки мої провідати, а може
Лиш жарт пустий собі оце дозволив?

Князь.

Ні, жарт мені не в голові сьогодні.
Думки твої провідувать не треба.
І не готуюсь я в далеку дорогу,
Ні на війну. Лишаюсь таки дома,
Проте розстатися з тобою мушу.

Вона.

Стривай! Тепер я розумію все.
Ти женишся? Князь мовчить.
Ти женишся?

Князь.

Так, мушу.
Сама подумай! Ми, князі, не вільні,
Так як дівчата. Не по серцю мусять

Женитися, а по рахунках інших
Людей та для чужого інтересу.
Твій сум утішить Бог і довший час.
Не забувай мене! Візьми на пам'ять
Цю пов'язку! Дай, ось тобі я сам
Її надіну. А до того ще
Привіз оці коралі. На тобі!
А ось іще вітцю твому я
Пообіцяв — віддай йому! Дав їй мошонку.
Прощай!

Вона.

Постій! Тобі сказати мушу ще...
Не тямлю, що...

Князь.

Згадай!

Вона.

Для тебе я
На все готова. Ні, не те... Постій!
Та неможливо, щоб навіки, справді,
Мене ти міг покинуть! Все не те!
Еге, згадала! Ось сьогодні в мене
Під серцем рушилась твоя дитина.

Князь.

Нещасна! Що ж із того? Хоч для неї
Побережи себе. Я не покину
Ні твоєї дитини, ні тебе.
З часом... можливо... сам приїду вас
Відвідати. Потішся, не журися!
Дай, обійму тебе останній раз! Відходячи,
Скінчилося! Мов лекше на душі.
Я бурі ждав, та справа обійшлася
Досить спокійно.

Відходить. Вона стоїть недвижно.

Мельник

входить.

Чи не ласка ваша
Покушать меду? Бачучи, що князя нема.
О, а де ж він дівся?
Де князь наш? Ба, ба, ба, яка тут чівка!
Вся в дорогих каміннях! Ось і перли!
Ну, що й казати, царський подарунок!
От ще добродій! А ось і мошонка!
Невже в ній гроші? Чом же ти стоїш,
Не відповіш, ні слова не промовиш?
Чи ти від радості нежданої
З ума зійшла, чи тільки остовпіла?

Дочка.

Не вірю! Ні, не може бути! Я так
Його любила! Адже він не звір!
Хіба космате в нього серце?

Мельник.

Про кого

Це ти говориш?

Дочка.

Таточку, скажи,
Чим я могла прогнівити його?
Пропало? Чи його отрутою
Хтось напоїв?

Мельник.

І що з тобою, доню?

Дочка.

Ріднесенький, від'їхав він! Он скаче!
А я дурна його пустила! Я
Не зачепилася йому за поли,

Не звисла на узді його коня.
Нехай би він розсердився й по локоть
У мене руки відрубав! Нехай би
Тут розтоптав мене своїм конем!

Мельник.

Що з нею?

Дочка.

Бачиш ти, князі не вільні
Так як дівчата, й не по своїм серцю
Беруть собі жінок. А вільно їм,
Чи бач, піддурювать, божиться, плакати
І говорить: „Тебе я повезу
В свою палату, в ясну світлицю,
І наряджу в парчу та оксамити!“
Їм вільно вчить дівчат нещасних рано
На свист їх підійматися з постелі
І до зорі сидіти за млином.
Їм любо серце князівське тішить
Бідою нашою. А там — махай!
Іди, голубочко, куди захочеш,
Люби, кого задумаєш!

Мельник.

Ось яке діло!

Дочка.

Та хто ж у нього суджена? На кого
Він проміняв мене? О, знатиму,
Дізнаюся та скажу тій змії:
„Відстань від нас! Ти ж знаєш, дві вовчиці
Не згодяться в одній дебрі“.

Мельник.

Дурна ти!

Вже коли князь бере собі невісту,

Хто може перешкодити йому?
Чи я не говорив тобі?

Д о ч к а.

Та як же міг він,
Як добрий чоловік, прощатися зо мною,
Мені дарунки ще давать? О, Боже!
І гроші! Викупить себе він думав,
Язик мені сріблом тим загатити,
Аби про нього не пішла зла слава
І не дійшла до жінки молодой.
Ага, забула я тобі віддати
Оцю мошонку. Це він дав тобі
За те, що добрий ти для нього був,
Дочку пускав ти тягатися з ним
І не держав її на острозі.
Нехай же вийде на добро тобі
Моя загибіль! Кидає йому мошонку.

М е л ь н и к.

Ось чого дожити
Прийшлося мені! Що Бог довів почути!
Та гріх тобі так гірко докоряти
Вітцеві рідному. Одна ти в мене
Дитина на весь світ, одна відрада
У моїй старості, то як же мав я
І волі не давать тобі? І покарав
Мене господь за те, що слабо я
Держав тебе та не сповнив вітцівський
Свій обов'язок.

Д о ч к а.

Душно! Душно! Душно!
Змія холодна в мене шию душить.
Змією підкольною мене

Опугав він, а не намистом цим!

Рве на собі намисто.

Отак би розірвала я й тебе,
Зміє, проклятая розлучнице моя!

Мельник.

Та що ти? Справді, ти з ума зійшла.

Дочка

здіймає з голови чівку.

Ось мій вінець! Ганебний це вінець!
Ось чим вінчав мене лукавий ворог,
Коли я відреклася від усього,
Що перше дороге мені було.
Ми розвінчалися. Пропадь, віночку!

Кидає чівку в Дніпро.

Тепер всьому кінець! Кидається в ріку.

Мельник

здіймаючи руки.

О горе, горе!

СЦЕНА ДРУГА

Княжий терем

Весілля. Молоді сидять за столом. Гості. Хор дівчат.

Староста.

Веселе ми весіллячко зіграли.
Здоров будь, князю й молода княгине!
Дай Боже вам в любові та в згоді жити,
А нам у вас якнайчастіш гостити!
Що ж ви, дівчата гарненькі, замовкли?
Що ж ви, біленькі лебідки, притихли?
Чи всі ви співанки переспівали,
Чи, може, горла в вас від співів пересохли?

Хор.

Сватоньку, сватоньку,
Нерозумний сватоньку!
По княгиню їхали,
В огород заїхали,
Бочку пива розілляли,
Всю капусту обілляли,
Плотові вклонилися,
Лісі помолилися.
„Лісо моя, лісонько,
Покажи доріженьку
По княгиню їхати!“
А ти, сватоньку, догадайся,
За мошонку приймайся!
А в ній грошики шевеляться,
Гарним дівочкам знадобляться.

Староста.

От сміхунки! Та й співанку дібрали!
Ну, нате вам, аби на старосту не кривдували.

Обдаровує дівчат.

Дівочий голос

невідомо відки.

По камінцях, по жовтому пісочку
Пробігала бистра річенька.
В бистрій річенці дві рибоньки гуляють,
Дві рибоньки, плотиці дві малесенькі.
„Чи чула ти, рибонько-сестронько,
Наші новини, наші річнії?
Як вечором у нас біда зчинилася,
Гарна дівчина утопилася.
Потопаючи плакала-ридала,
Свого милого кляла-проклинала“.

Староста.
А гов, дівчата! Що за пісня це?
Такої на весіллі не співають.
Хто з вас співав цю пісню?

Дівчата.
Ні, не я!
Не я! Не ми!

Староста.
Хто ж співав її?
Між дівчатами шепіт і неспокій.

Князь.
Я знаю хто.
Встав з-за стола й говорить до конюха.

Це мельниківна тут!
Скоренько виведи її, та запитай,
Хто смів її впустить?
Конюх входить між дівчат.

Князь
сам до себе.
А то вона
Готова тут такий зробити шум,
Що я зо стиду сам не знатиму,
Куди й сховатися.

Конюх.
Я не знайшов її.
Князь.
Шукай! Я знаю, вона тут. Вона
Оце співала.

Один гість.
Гей, солодкий мед!
І в голову, і в ноги так і б'є.

Та жаль гіркий; підсолодить його
Ніколи не завадить.

Молоді цілуються. Чути слабкий окрик.

Князь,

здрігаючи.

Знов вона!

Це крик її ревнивий. Що таке?

Конюх.

Я не знайшов її ніде.

Князь

сердито.

От дурень!

Дружба

встаючи.

Час нам княгиню мужеві віддати

Та молодих у дверях хмелем посипати.

Усі встають.

Сваха.

Та, певно, час. Давайте ж півника!

Молодих годують печеням півнем, обсипають хмелем
і ведуть у спальню.

Сваха.

Княгине-душенько, не плач, не бійся!

Послушна будь!

Молоді відходять у спальню. Всі розходяться, крім свахи
та дружи.

Дружба.

Де чарочка? Всю ніч

Під вікнами я мушу їздити,

То й покріпитися вином не вадить.

Сваха
наливає йому чарку
На, випий на здоров'я!

Дружба
випиває.
Гай, спасибі!
А гарно вийшло все у нас, не правда?
На славу весілля!

Сваха.
Так, слава Богу.
Все гарно, лиш одно не гарно...

Дружба.

Що?

Сваха.
Не на добро ту пісню заспівали —
Бог зна яку, а не весільную.

Дружба.
Це все дівчата! Аби що було,
Вони напакостять. І чи подоба ж
Псувать навмисно княжеське весілля?

СЦЕНА ТРЕТЯ

Світлиця

Княгиня й мамка

Княгиня.
Здається, трублять! Ні, не їде він!
Ой, мамочко, як був він женихом,
Від мене він на крок не відлучався,
Очей бувало не зводив із мене;
А оженився — все пішло не так.

Тепер мене ранесенько розбудить,
І вже велить собі коня сідлати,
І до ночі бог знає куди їздить.
А вернеться, заледве любе слово
Мені промовить, ледве ласкаво
Рукою по лиці мене погладить.

М а м к а.

Княгинечко, мужчина наче півень:
Кукуріку, мах-мах крилом — і геть!
А жінка, наче бідна квочка та,
Сиди в гнізді та курят виводи!
Поки жених, то й не насидиться,
Не їсть, не п'є, глядить і не надивиться;
А оженився—клопоти настануть.
То треба у сусідів погостити,
То з соколами їхати на лови,
То на війну несе нечиста сила, —
Сюди-туди, а дома не сидиться.

Княгиня.

Як думаєш? Нема в нього якої
Таємної принади?

М а м к а.

Не гріши!

Та на кого тебе він проміняє?
Ти над усіх розумна та вродлива,
Звичаями й умом всіх перейшла.
Подумай, серденько, в кім він знайде
Щось краще, ніж у тебе?

Княгиня.

Якби Бог

Та вислухав мої благання й дав
Мені дітей, тоді б я знов зуміла
До себе мужа прив'язать. А, двір

Ввесь повен стрільців! Певно, муж додому
Приїхав. Чом же ще його не видно?

Входить ловчий.
Що князь? Де він?

Ловчий.

Князь наказав додому

Нам їхати.

Княгиня.

А де він сам?

Ловчий.

Лишився

У лісі сам на березі Дніпра.

Княгиня.

І як же сміли ви князя самого
Лишити там? От-то ви вірні слуги!
Махай назад, за ним ви їдьте зараз!
Скажіть йому, що я прислала вас.

Ловчий відходить.

Ой, Боже мій! У лісі в час нічний!
А дикий звір і лютий чоловік,
І лісовик там бродить—до біди
Хіба далеко? Скорше, мамочко,
Три свічки засвіти перед іконою!

Мамка.

Біжу, моя голубочко, біжу.

СЦЕНА ЧЕТВЕРТА

Дніпро. Ніч

Русалки.

Веселою юрбою
З глибокого дна
Ми ніччю випливаем,

І місяць гріє нас.
Любо нам в нічний цей час
Дно річчєе покидать,
Головами свободними
Річні хвилі розділять,
І дзвінками голосами
Теплий воздух потрясать,
І зелені вогкі коси
В нїм сушить та осушать.

О д н а.

Тихо! Пташки під корчами
Стрепенулись у млі.

Д р у г а.

Поміж місяцем і нами
Хтось там ходить по землі.
Ховаються.

К н я з ь.

До сумовитих берегів оцих
Невільно якось притяга мене
Якась недовідома сила. Місце це
Знайоме, будить жаль в душі. Пізнав
Я все довкола! Млин, ось він уже
Ввесь розвалився. Шум його коліс,
Колись такий веселий, вже затих.
Спинився камінь. Видно, вмер старий.
Доньку свою нещасну довгий час
Оплакував... Сюди вилася стежка,—
Вона вже заросла.. Давно, давно
Сюди ніхто не ходить. Тут садок
Був із оплотом,— та невже заріс
Хашем він кучерявим? Ах, а ось
І дуб старий! Під ним вона, обнявши
Мене, тулилася до мене, мовчачи.

Та чи можливо ж?

Іде до дверей.

А це що? Листки

Пожовклі, скручені нараз із шумом,
Мов дощ, посипались на мене. Ось
Передо мною голий хтось і чорний
Стоїть, як дерево прокляте?

Входить дідусь у лахміттю, напівголий.

Дідусь.

На здоров'я!

Здоров був, зятеньку!

Князь.

Ти хто?

Старий.

Тутешній.

Князь.

Не пізнаю. Ти мельник?

Старий.

Де там мельник?

Я млин продав запеченим чортам,
А гроші дав на склад русалці віщій,
Моїй доньці. Вони в піску Дніпровім.
Засипані. Їх рибка одноока
Знай стереже.

Князь.

Нещасний! Одурів.

Його думки розсипані, немов
По бурі хмари.

Старий.

А чому до нас

Ти не приїхав вчором? У нас

Була гостина, довго ждали ми
Тебе.

Князь.

Хто ждав?

Старий.

Хто ждав? Та відомо, донька.

Ти знаєш, я на неї все дивився
Крізь пальці, й волю вам даю тепер.
З тобою хсч усю ніч до зорі —
Я не скажу ні слова.

Князь.

Бідний мельник!

Старий.

Та я не мельник. Признаюсь тобі,
Я крук, не мельник. Сталось дивне диво.
Коли в ріку — ти тямиш — вона впала,
Я кинувся, побіг слідом за нею.
І з того ж берега хотів ускочить.
Та враз почулося мені, що двоє крил
Міцних у мене виросло на плечах,
І піднесли мене в повітря. Відтоді
То сям, то там літаю та клюю
Здохлу корову, або на могилі
Сиджу та кракаю.

Князь.

Ось жаль який!

Хто ж доглядає за тобою?

Старий.

Е, за мною? Я

Старий став та пустий, за мною

І доглядати не біда. Спасибі,
За мною догляда русалочка.

Князь.

Русалочка?

Старий.

Так, внучечка.

Князь.

Та годі!

Не можна цьому вірити. Старий,
Ти в лісі тут хоч з голоду загинеш,
Хоч звір тебе заїсть. А може хочеш
Забратися в мій двір, зо мною жити?

Старий.

В твій двір? Спасибі! Ти мене заводиш
А потім і одуриш, задавиш
Коралями. Не хочу я в твій двір.

Відходить.

Князь.

Це все моя вина! Боюсь з ума
Зійти. Вже лекше вмерти. На мерця
Глядять з повагою, за нього моляться.
Рівняє смерть з ним кожного живого.
Та хто з ума зійшов, той робиться
Нечоловіком. Дармо він говорить,
Але словам своїм він не володар.
Хіба лиш звір пізна в нім свого брата,
А людям він на сміх, над ним усякий
Свобідний: хоч би вбив його, то Бог
Його не судить. Бідний цей старий!
Всі муки каяття у мні збудив
Сам вид його.

Входить ловчий зі стрільцями.

Л о в ч и й.
Ось він! Насилу ми
Знайшли його.

К н я з ь.
Чого ви тут?

Л о в ч и й.
Княгиня
Післала нас, боялася за тебе.

К н я з ь.
Незносна вже мені її старанність!
Чи я дитина, що ні кроку вже
Мені ступить без дозору не можна?
Відходять. Р у с а л к и виринають із води.

Р у с а л к и.
Що, сестриці, в чистім полі
Може б ми дігнали їх?
Плюском, реготом і свистом
Коней налякали в них?
Пізно. Хвилі вже холодні,
Півні проспівали вже,
Потемніло небо синє,
Місяць заховався вже.

О д н а.
Підождем іще, сестрице!

Д р у г а.
Ні, не час, не час, не час!
Дожидає нас цариця,
Люта мати жде там нас.
Щезають у воду.

СЦЕНА П'ЯТА

Дніпрове дно

Терем русалок. Русалки прядуть коло своєї цариці

Старша русалка.

Покиньте пряжу, сестри! Сонце сіло,
І місяць стовпом блискає над нами.
Орля! Пливить наверх води під небом
Погратися, та нікого сьогодні
Не зачіпайте! Ані пішохода
Не смійте лоскотать, ні рибакам
Їх невід обтяжать травою та
Намулом, ані хлопчика у воду
Заваблювать оповіданнями
Про рибку!

Входить русалочка.

А ти де була?

Молода русалка.

На землю виходила.

До діда. Вечір він просив мене
Із дна ріки зібрати йому ті гроші,
Які колись у воду він до нас
Покинув. Довго я шукала їх,
А що таке гроші, я й не знаю.
Проте я винесла йому для втіхи
Дві пригорщі барвистих мушельок.
Він дуже рад був їм.

Русалка.

Скупар безумний!

Послухай, доню! Нині я на тебе
Надію маю. Нині тут на берег
Прийде мужчина. Стережи його,
Піди йому на стрічу! Він нам близький
Він твій отець.

Русалочка.

Той сам, що тебе, мамо,
Покинув і княгиню взяв за жінку?

Русалка.

Той сам. До нього ніжно примиляйся
І оповідж йому все, що від мене
Ти знаєш про народження своє,
Й про мене. А як запитає він,
Чи я його забула, або ні,
Скажи, що все його ще пам'ятаю
Й люблю і жду до себе. Зрозуміла?

Русалочка.

О, зрозуміла.

Русалка.

Іди ж!

Сама.

Ой, відколи

З розпуки й сорому дівочого
Я опинилася на дні Дніпра
Русалкою холодною, міцною,
Минуло вже довжезних вісім літ.
І кожний день я думаю про помсту —
Здається, нині вже настав той день.

СЦЕНА ШОСТА

Берег

Князь.

До берегів сумних тих поневолі
Мене невідідома тягне сила.
Все тут нагадує мені минуле,
Свобідної, прекрасної молодости

Моеї милу, хоч гіркую, повість.
Ось тут колись мене стрічала вільна
Любов ще вільного. Я був
Щасливий. О, безумний! І я міг
Так легкодушно сам себе позбавить
Свого щастя! Ой, сумні, важкі мрії
Вчорашня стріча в мене оживила.
Отець нещасний—як же він страшний!
Ану ж сьогодні знов його зустріну,
І згодиться він кинути цей ліс
І перебраться до нас.

Русалка виходить на берег.

А відки ти, прегарная дитино?

.

Переклад писано дня 8—10 квітня 1914 року.

Оця, на жаль недокінчена, фантастична драма, якій до кінця бракує дуже небагато, являється одною з проб Пушкінової музи брати теми з українського життя та з вірувань українського народу. Вірування про русалок, оскільки мені відомо, зовсім чужі великоруському племені, і нерозривно зв'язані з середнім і долішнім руслом Дніпра. Не можна сказати, аби Пушкінова проба поетичного зображення української природи та українського простолюддя була зовсім удачна. Його мельник нагадує більше великоруського колдуна, ніж українського мельника, та й у зображенні його дочки бачимо більше інтелігентну росіянку, ніж українську дівчину. Так само свobodно та мало відповідно до української дійсності змальований у Пушкіна князь, а особливо ті дарунки, які він на прощання дає зведеній ним дочці мельника. В російському оригіналі цей уступ іще більше разить неточністю побутових подробиць, бо князь надіває сільській дівчині на голову „пов'язку“, очевидно металеву діядему, насаджену дорогими камінцями, та дає їй на шию перлове ожерелля, якого ніяка українська дівчина не стала би носити. Так само мішок із червінцями, який дає князь для мельника, нагадує радше той

шабльононий мішок із червінцями, який у давніх еспанських та французьких драмах дають багаті лицарі та барони своїм слугам або бідним прошакам, ніж звичайні дарунки, які українські пани давали своїм підданим. Проте все Пушкінова драматична проба має високу літературну вартість уже хоч би тим, що вона справді драматична й малює деякі трагічні моменти людського життя з великою художньою силою. Варто зазначити, що дуже подібні мотиви стрічаємо також у поезії Шевченка, особливо в віршах „Причинна“ та „Русалка“.

Писано дня 10 квітня 1914 року.

УВАГИ до 19 тому

1. **Каїн** — Гордона Байрона (Bajron Gordon: Kaïn — містерія в трьох діях, переклав Іван Франко); переклад вийшов у Львові 1879 року наклад. „Дрібної бібліотеки“.

2. **Гелена і Фавст** — третій акт другої частини Гетевого „Фавста“, в честь стоп'ятдесятих роковин уродин Гете, друкував Франко в „Літ. Наук. Віснику“ за 1899 рік, кн. 2. Переклад цей вийшов також окремим виданням, як відбитка з „ЛНВ“.

3. **Герман і Доротея** — Йогана Вольфганга Гете, переклав Франко при кінці 1912 і на початку 1913 року, вже під час своєї хвороби, що відбилося на якості перекладу.

„Щодо повстання мого перекладу“ — пише Франко в примітках до „Германа і Доротеї“ — „зазначу, що ще в 1903 р. я одержав рукопис перекладу цієї поеми, доконаного тодішнім студентом львівського університету, д. **Ярославом Гординським**. Не маючи тоді часу зайнятися тим перекладом і порівняти його з оригіналом, я відложив його набір і він пролежав між моїми паперами аж до кінця 1912 р. Трапилося, що мій товариш д. **В. Гнатюк** звернув мою увагу на потребу перекласти „**Германа і Доротею**“ на нашу мову, і тоді я, при допомозі мого сина Андрія віднайшовши рукописи д. **Я. Гординського**, почав поправляти його. Але зараз показалося, що ті поправки виходили на новий переклад, раз тому, що д. **Гординський**, укладаючи українські гексаметри, не вважав на властиву тому розмірові цензуру, а у трудніших місцях розширював переклад так, що звичайно

на 10 рядків оригіналу в його перекладі виходило 11 або 12 рядків. Прийшовши отак, поправляючи його рукопис, до половини поеми, я нарешті покинув невдячну роботу порівнювання чужого перекладу з оригіналом і продиктував другу половину вже зовсім самостійно, лиш деколи заглядаючи до рукопису д. Я. Гординського. Зазначу, що в своїм перекладі д. Гординський подавав скрізь наголоси над словами, признаючи його, мабуть, для шкільного вжитку. Я не вважаю потрібним робити це в своїм перекладі, і даю наголоси тільки в тих рідких випадках, де наголос може бути сумнівний і давати читачеві привід до непорозуміння".

Видаючи переклад Франка в 1917 р., редакція „Все-світньої Бібліотеки" звернулася до проф. Юрія Рудницького з проською, щоб він, як германіст, переглянув ще раз манускрипт, поправив деякі гексаметри для досягнення метру, а коли треба переставити слова Франкового перекладу для досягнення властивої цезури, щоб це і зробив. Після цієї редакції і був надрукований цей переклад.

4. Едіп Цар, трагедія Софокла — друкував Франко в журналі „Життя і Слово" за 1894 рік, т. I і II; того ж року вийшов цей переклад окремим виданням: Едіп цар, трагедія Софокла, переклав з грецького Іван Франко, Львів, 1894.

5. Із поеми „Бар-Кохба" — Ярослава Врхліцького, з чеського переклав Ів. Франко, друкувалося в „ЛН Віснику" за 1899 рік, кн. 9, 11 і 12.

6. Дев'ять сліпих — діалог Джордано Бруно, переклав Іван Франко, друкувалося в „ЛН Віснику" за 1900 рік, кн. IV.

7. Із драми „Торквемада" В. Гюго — з французького переклав Іван Франко, частина: сцена на кладовищі гірського монастиря, друкувалося в „ЛН Віснику" за 1901 р., кн. IV; другий акт друкувався в тому ж журналі за 1905 рік, кн. XI.

8. Притча про три перстені — Лессінга Готгольда Ефраїма (із драми „Натан Мудрий") переклав Ів.

Франко, друкувалося в „ЛН Віснику” за 1906 р., кн. III.

9. І з драми „Самсон борець” — Мільтона Джона, переклав Іван Франко, друкувалося в „ЛН Віснику” за 1906 рік, кн. VII.

10. П р а в о д и т и н и — Менандер, новознайдена сцена з комедії, переклав Іван Франко, друкувалося в „ЛН Віснику” за 1908 рік, кн. I. Окремою книжкою надрукував Франко цю річ в 1911 році: Менандер: I. „Право дитини”, II. Із мудрости Менандра. (Універсальна бібліотека ч. 12, Львів, 1912).

11. О л е к с а н д е р С. П у ш к і н: Драматичні твори в перекладі, з передмовою та поясненнями д-ра Івана Франка, Львів, 1941, накладом „Всесвітньої Бібліотеки”, — це перекладна праця Франка з останніх років його життя. Тяжка хвороба Франка безумовно відбилася на літературній вартості цих перекладів, і вони є цікаві більше як документи літературних інтересів перекладача та його бажань познайомлювати українську суспільність зі скарбами світової літератури.

Книжка ця має також свою невелику історію. При кінці книжки маємо таке „переднє слово”:

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Переклад драматичних творів Пушкіна з великоруської мови на українську, dokonаний мною весною цього року по умові з д. Іваном Калиновичем для його „Всесвітньої Бібліотеки”, виходить тепер без участі видавця, покликаного до військової служби, під мсею редакцією та моїм заходом. Випускаючи його в світ як 4 і 5 випуск „Всесвітньої Бібліотеки” я чиню це тільки наслідком налягання шан. директора друкарні, щоби не лежав готовий уже склад, і не беру на себе ніяких дальших зобов’язань щодо розсилки та розпродажу, які і без того серед теперішньої війни майже неможливі.

Д-р Іван Франко.

Львів, дня 3 листопада 1914.

На обкладинці книжка має дату: „Львів, 1917". Книжка, через воєнні події, вийшла в світ, пролежавши три роки. Критика віднеслась до перекладів Франка різно. Цілком негативну оцінку дає П. Филипович (Пушкін в українській літературі. А. Пушкін, Вибрані твори, Книгоспілка 1927): „Всю книжку Франко склав за дуже короткий час, і буди вже давно хворим психічно. Вона справляє дуже тяжке вражіння — переклади цілком безпорадні, не додержано навіть віршових розмірів, мова — жаклива. В деяких творах це просто російський текст з українською фонетикою". „На пошану автора „Бориславських оповідань", „Смерти Каїна" та „Моїсея" — кінчить свою замітку П. Филипович — краще було б не згадувати про його переклади з Пушкіна". Але цілком іншої думки є М. Марковський. У своїй рецензії („Книгар", ч. 10, Київ, 1918 р., стор. 598) він пише: „Пушкіну пощастило в нашій письменстві тим, що за переклад його творів — хоч не всіх, а тільки драматичних — взявся такий великий талант, як Іван Франко. Хоч і в цьому перекладі, як і в своїх власних оригінальних творах, Франко не скрізь дає закінчену обробку, так що можна було б бажати, щоб автор додав ще „останній удар свого художнього різця" й обробив ті місця, що не відповідають художній силі оригіналу, але взагалі треба сказати, що переклад Франка має велику вартість: дух оригіналу, сила виразу, краса і склад вірша — все, можна сказати сміло, передано Франком доброю українською мовою". Своє твердження ілюструє автор цитатою з „Бориса Годунова", коли літописець Пімен говорить: „Іще один останній переказ", а далі словами Годунова:

„Ось найвищу владу
Я осягнув і шостий уже рік
Паную супокійно, та в душі
Немає в мене щастя..."

„Але особливої краси — каже автор рецензії — досягав Франко в „Сцені у фонтана", котру він (Франко) на-

живає „найкращою, списаною справді з гідним подиву майстерством“. Тут Франко знайшов в українській мові всі ті риси, що були йому потрібні й для того, щоб передати сухі жорстокі речі Марини, і ніжні любовні слова самозванця, повні глибокого захоплення своїм почуттям.

„Біжать години, час мій дорогий
Тобі я назначала тут зустріч... і т. д.“

„Але особливої краси досягає Франко — продовжує М. Марковський — в перекладі Дон Жуана, і це зовсім зрозуміло, бо в цій драмі є багато лірики, а Франко перш усього був великим ліричним поетом“. Такі місця, як:

„Мені молитися з вами, Донно Анно?
Не гідний я такої почеси... і т. д.“

можуть бути — на думку рецензента — „названі клясичними і тут перекладач майже досягає височини самого творця“.

Знаходить рецензент і деякі невдалі місця в перекладі.

Но початку книжки помістив автор компілятивну статтю „Олександр Сергієвич Пушкін“, якої ми тут не передруковуємо, відложивши її до збірника літературно-критичних статтів Франка.

За М. Марковським спростовуємо помилку Франка про англійського письменника Ченстока, якого трагедією про скупого лицаря користувався Пушкін, а якого в дійсності не було. Пушкін, називаючи, як своє джерело, ім'я Ченстока, містифікував публіку, щоби вона до нього не мішалася.

У кінцевій примітці до „Дон Жуана“ Франко, говорячи про легенду, що духи померших хоронять живого чоловіка, завважує, що цією темою він покористувався в своїй поемі „Похорон“, написаній в 1899 році, і „що ця поема має остільки пророцьке значення в моєму життю, що мені самому трапилося щось подібне в Ліп'ю в Хорватії при кінці квітня 1908 року“. Це твердження це — продукт хвороби Франка на ґрунті психічного незрівноваження. 21 бе-

резня 1908 року Франко виїхав лікуватися до Ліпіку. Його мучили страшенні галюцинації. Одного дня — описує Франко в недрукованій „Історії моєї хвороби” — почув він голос Михайла Драгоманова, який почав докоряти поетові тим, що через нього Драгоманову важко жити на тамтім світі, і грозив поетові поставити його „на суд Божий”. Одної ночі, в якій поет лежав у сильній гарячці, його збудили зі сну голоси невидимих духів, і один з них відчитав декрет, що запозивав його на суд Божий, опісля приказав йому вийти з хати, бо інакше дім завалиться. В галюцинації поет покидає лікарню, на приказ страшних духів, по дорозі скидає з себе всю одягу. Ті ж духи заборонили йому вертатися до Ліпіка й оглядатися, але він оглянувся, а тоді духи склали суд, на якому засудили поета на „найстрашніші муки пекельні, а перед тим на побут у якійсь горі протягом 18.000 літ”. Після суду поет почув, що під ним рухається земля, і він з безмірною скорістю перелітає безмірні простори.

В часі цієї мандрівки поета, викликані галюцинаціями, йшов дощ і дув холодний вітер. На другий день його знайшли за Ліпіком в одній сорочці біля великої калюжі, і він пролежав кільканадцять днів у великій гарячці.

На цю то важку пригоду натякає поет, якого хвороба, в більшій чи меншій мірі, не кидала до кінця його страдницького життя.

Ів. Лизанівський.

ЗМІСТ

Г. Байрон — Каїн	59
И. Гете — Гелен і Фавст	109
И. Гете — Герман і Доротея	177
Софокл — Едіп цар	233
Я. Врхліцький — Із поеми „Бар-Кохба”	315
Д. Бруно — Десять сліпих	365
В. Гюго — Із драми „Торквемада”	379
Г. Лессінг — Причта про три перстені	411
Д. Мілтон — Із драми „Самсон борець”	425
Менандер — Право дитини	433
Із мудрости Менандра	446
О. Пушкін — Сцена з „Фавста”	458
Скупий лицар	464
Моцарт і Сальєрі	484
Русалка	497
Уваги	523

